

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ÇAĞDAŞ SİYASAL SİSTEMLER

Gencay Şaylan

Sevinç Matbaası — Ankara - 1981

S U N U Ş

Çağımızın çeşitli siyasal sistemleri konusunda temel bilgileri içeren bir kitap yazma düşüncesi, Ankara İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisine bağlı Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulunda aynı konuda bir ders okutma sonunda ortaya çıktı. Bu alanda, Türkçe dilinde çok fazla kaynak bulunmaması yanında öğrencilerin ya da konuyla ilgilenenlerin başlangıç için kullanacakları basit bir kitaba gereksinme duymaları bu çalışmanın yapılmasına neden oldu. Bu tür bir başlangıç kitabında işlenen konuların çok farklı biçimlerde ele alınabileceği söylenebilir. Daha somut bir ifade ile, günümüzün siyasal sistemlerinin zaman içinde oluşumu ve güncel sorunların tartışılması bu iki eksene farklı ağırlıklar verilerek ele alınabilir. Örneğin klasik demokrasinin gelişimi, düşünsel kökenler açısından antik çağlara kadar indirilebilir ve oradan alınarak günümüze getirilmeye çalışılabilir. Buna karşılık sistemlerin zaman içinde evrimi ikinci plana atılarak esas olarak güncel sorunlar üzerinde durulabilir ve farklı siyasal sistemlerin uluslararası ilişkiler üzerindeki etkilerine ağırlık tanınabilir. Burada ise sistemlerin zaman içinde oluşumunu belirleyen sosyo-ekonomik faktörlere ve güncel sorunlara beraberce ağırlık vermeye çalışılarak eklektik denilebilecek bir yaklaşım söz konusu olmuştur.

Çağdaş siyasal sistemler ile ilgili bir çalışmada söz konusu olabilecek en önemli sorunlardan biri sistemleri sınıflandırma olarak tanımlanabilir. Gerçekten böyle bir çalışmada ele alınan somut sistemler çok çeşitli biçimde sınıflandırılabilir. Burada yapılan temel sınıflandırma esas olarak Mümtaz Soysal'ın ANAYASA-YA GİRİŞ kitabında yeralan siyasal sistemleri üçlü gruplandırmaya dayanmaktadır. Böyle bir sınıflandırmanın kaynaklandığı temel varsayım, siyasal sistemi sosyo-ekonomik sistemin belirle-

III

diği ya da bir başka deyişle onun türevi olduğudur. Bu çerçeve içinde ele alınca çağımızın tüm toplumlarını kabaca üç grupta toplananın mümkün olduğu görülmektedir; kapitalist toplumlar, sosyalist toplumlar ve gelişmeye çalışan geçiş toplumları. İşte siyasal sistem sınıflandırması böyle bir toplumsal yapı sınıflandırılmasına oturtulmaya çalışılmıştır.

Bir ülkede belli bir zaman içinde ortaya çıkan belli bir siyasal sistem rastlantıların ya da o ülkede önder durumunda bulunan kişilerin öznel yeteneklerine bağlı olarak belirlenmemektedir. Siyaset, ünlü Amerikan siyasal bilimcisi H.D. Laswell tarafından da belirtildiği gibi toplumda kaynakların nasıl dağıtılacağı ve kontrol edileceği uğraşı olarak tanımlanmaktadır. Buna göre belirli bir tarihi anda toplumun yapısı, kaynak yaratma kapasitesi, ve kaynakların toplum içinde dağılımını belirleyen ilişkiler ve kurumlar birincil ölçüde siyasal ilişkileri belirleyen değişkenlerdir. Siyasal ilişkilerin kurumsallaşması ise siyasal sistemi vermektedir. O halde bir siyasal sistemin incelenmesi, açıklanabilmesi için o sistemin içinde olduğu toplum yapısını, yapıyı belirleyen etmenleri kavramak gerekmektedir. Buna ek olarak siyasal sistemin toplumsal sistemin türevi olarak ele alınması ile bir başka kabulün yapılması söz konusu olmaktadır. Sosyal sistemlerin genelleştirilmesini bir başka deyişle soyutlanabilmesini siyasal sistemlere de uygulamak gerekmektedir. Bilimde soyutlamanın neden yapıldığı bellidir, amaç genel bir açıklama düzeyine ulaşmaktır. Örneğin doğa olayları soyutlanıp belli bir doğa olayı ile ilgili bir açıklama düzeyine ulaşıldığı gibi toplum biliminde de bu çizginin izlenmesi gerekir. Genel açıklama, özel durumun kendine özgü niteliklerini gözden kaçırma demek değildir. Doğa bilimi herhangi bir doğa olayı ile ilgili genel bir açıklama düzeyine erişir (örneğin yağmur olayı); ancak şu bilinirki her tekil doğa olayı diğerine benzemez, kendine özgü nitelikler taşır. Ancak bu özgünlük genel açıklamaya ulaşmaya engel değildir. Kuşkusuz genel açıklamalar ya da bir başka deyişle yüksek düzeyde soyutlama, bilimin temel işlevi olduğu için toplum bilim için de geçerli olmaktadır.

Kitabın amacı, alanla ilgili ilk bilgileri öğrenciye aktarmak olarak saptanmıştır ve bu yönü ile ders malzemesi kimliği taşımaktadır. Bunun için de Giriş Bölümünde siyaset ve toplumla ilgili bazı temel kavramlar açıklanmaya çalışılmakta ve bundan sonra bilinen sistemlerin zaman içinde evrimi ile tanıtılmasına çaba

IV

gösterilmektedir. Böyle bir amaçla hazırlanan kitapta, verilen bilgilerle ilgili kaynak gösterilme yoluna gidilmemiş; esas olarak basit ve temel bir bilgi vermenin ön plana çıkması nedeni ile sadece kitabın sonuna kullanılan kitapların bir listesi eklenmiştir. Böylece bu alanda bilgilerini artırmak isteyenler için yardımcı olunmaya çalışılmıştır. Kuşkusuz kitabın amacına ulaşp ulaşmayacağının ana ölçütü, öğrencilerin bilgi edinebilme ve yararlanma düzeyi olacaktır.

Gencay ŞAYLAN

Ankara, Kasım 1980

İ Ç İ N D E K İ L E R

SUNUŞ	V
BÖLÜM BİR : GİRİŞ	1
I. SİYASET NEDİR	1
II. SİYASAL İKTİDARIN KURUMSAL YAPISI : DEVLET	7
III. TARIMSAL TOPLUM VE SİYASİ İKTİDAR	9
IV. ULUSAL MERKEZCİ DEVLETİN DOĞUŞU VE SİYASAL DÜŞÜNCEDEKİ DEĞİŞMELER	25
Thomas Hobbes	29
John Locke	31
Montesquieu	32
Jean Jacques Rouesseau	33
BÖLÜM İKİ : KLASİK DEMOKRASİNİN OLUŞUMU	36
I. İNGİLTERE'DEKİ GELİŞME VE PARLEMENTER SİSTEM	37
A. Kapitalizm Gelişmesi ve İç Savaş	40
B. Sanayi Devrimi ve Toplumsal Etkileri	46
C. Siyasal Partilerin Ortaya Çıkışı ve Rey Hakkının Genişlemesi	52
II. FRANSA'DA DEMOKRASİNİN EVRİMİ	63
A. 1789 Devrimi ve Sonrası	66
B. Paris Komünü ve III. Cumhuriyet	75
C. IV. ve V. Cumhuriyetler	82
III. AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ VE BAŞKANLIK SİSTEMİ	88
A. Bağımsızlık Savaşı ve Anayasanın Yapısı	89
B. ABD'nin Büyümesi ve Dünya Gücü Haline Gelmesi	94
C. Amerika Federal Devlet Kuruluşunun Temel Organları	102
IV. KLASİK DEMOKRASİDEN NEO - KLASİK DEMOKRASİYE	105

BÖLÜM ÜÇ : KLASİK DEMOKRASİDEN SAPMA - FAŞİZM	113
BÖLÜM DÖRT : MARKSİST DEMOKRASİ	127
I. İLK SOSYALİST DEVLET : SOVYETLER BİRLİĞİ	136
A. 1917 Devriminden Önce Rus Çarlığı	136
B. Lenin ve 1917 Devrimi	142
C. Sovyetler Birliğinin Kuruluşu ve Gelişmesi	147
D. Devletin Örgütlenişi	151
E. Komünist Partisi	153
F. Günümüzdeki Sovyetler Birliği ve 1977 Anayasası	156
BÖLÜM : BEŞ AZGELİŞMİŞ ÜLKE REJİMLERİ	161
I. ASYA ÜLKELERİ	175
A. Hindistan	176
B. Çin	179
II. AFRİKA	185
III. LATİN AMERİKA	192
IV. ORTA DOĞU	198

VIII

BÖLÜM BİR : GİRİŞ

I. SİYASET NEDİR?

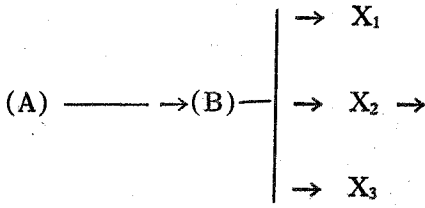
Siyaset sözcüğü ve siyasal olaylar hemen hemen hepimizin bildiği ya da bildiğini zannettiği şeylerdir. Toplumda yetişkin hemen herkesi şu ya da bu ölçüde siyasetle uğraştığını ileri sürebilir. Belki daha da ötede, Türkiye gibi geri kalmış toplumlarda siyasetle uğraşmamak, ülke siyaseti hakkında bir düşünce sahibi olmamak çoğu kez ayıplanan bir tavır sayılmakta; bireylerin ülke sorunları üzerinde belli bir siyasi tavır almasının zorunlu olduğu ileri sürülmektedir. Nitekim örneğin ülkemizde, değil ülke aydınlarının bir kesimini oluşturan üniversite öğrencilerinin küçük küçük köyde yaşayan, okuma - yazma bilmeyen vatandaşların bile bir siyasi tavır aldığı görülmektedir. Sözü edilen siyasi tavır almak, siyasi partiler, onların önderleri ve savundukları görüşler hakkında bilgi sahibi olmaktan başlayıp siyasi örgüt ve görüşlerle özdeşleşmeye kadar gidebilmektedir. Bireyin belli bir siyasi örgüt ve görüşle özdeşleşmesi, onun karşıt görüş ve örgütlere olumsuz bir tavır almasına, bu alanda aktif eylemlere geçmesine neden olmaktadır. Yukarıda da değinildiği gibi gerek ülkemizde gerek diğer ülkelerde bireyin aktif olarak siyasete katılması, başka bir deyişle ülke sorunları hakkında görüş belli etmesi olumlu bir durum sayılmaktadır. Ancak toplumdaki bireylerin ya da grupların siyasi görüş-farklılıklarından dolayı karşıt görüşleri yeryüzünden silmeye kalkması aynı biçimde değerlendirmeye tabi tutulamamaktadır. Yine de insanların siyasal görüş farklılıklarından dolayı sokaklarda birbirlerini öldürebilmeleri, toplum yaşamında siyasetin ne kadar önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.

Toplumsal yaşantıda siyasetin bu kadar önemli yer tutmasına, bireylerin çok yoğun bir biçimde siyasetle uğraşmasına

rağmen «siyaset nedir? sorusuna kolaylıkla cevap verilemediği görülmektedir. Siyaset bir taraftan yaşamımızın çok önemli bir bölümünü oluşturmakta, ama diğer yönden kolaylıkla ne olduğu tanımlanamamaktadır. Aktif parti üyeleri, milletvekilleri gibi profesyonel siyaset adamlarının bile yukardaki soruyu kolaylıkla cevaplandıramadıkları ileri sürülebilir. Siyaset herkes tarafından ama tanımı oldukça zor olan bir olgu olarak dikkatleri çekmektedir. İlk bakışta bu durumun temel nedeni siyasetin günlük yaşam içinde bir çok sorunu ve alanı kapsamasındandır. Başka bir deyişle siyaset, günlük yaşam içinde yapılan işleri, o anda ortaya çıkan sorunları kapsayan bir insan uğraşı olmaktadır. Bu böyle olunca siyaset herkes için günlük yaşam içinde geçirdiği deneylere göre tanımlanabilmekte; böylece herkes siyaseti kenti yaşam deneyleri içinde belirlemektedir. Bunun sonucu olarak ortaya çok farklı görüşler çıkabilmektedir. Kimisi için siyaset kendinin ya da belli gurubun somut çıkarlarına yönelik bir uğraş olmakta, kimisi içinde bir takım soyut ilkeler uğruna yapılan bir kavga olarak anlaşılmaktadır. Bazıları için de siyaset, bir kişi ya da grubun hatırı için yapılan bir takım işleri içermektedir. Aslında siyaset olayına yaklaşımların sayısı daha da çoğaltılabilir; ama bütün bunların ortak bir yanı vardır; o da siyasetin insanlar arasında ortaya çıkan bir ilişki türü olmasıdır.

Siyaset kavramını kısaca ve genel olarak tanımlamak gerekirse, iktidar elde etme, iktidar kullanma ve iktidarı kullanmaya katılma uğraşısıdır denebilir. Bu siyaset tanımının birçok siyasal bilimci tarafından da kullanıldığı söylenebilir. Ancak bu tanımın bizi başka bir soru ile karşı karşıya bıraktığı açıktır. Yukarıdaki tanıma göre, bütün siyasal olayların ya da siyasal türdeki insan ilişkilerinin temelinde **iktidar** olgusu yatmaktadır. O halde cevaplandırılması gereken soru iktidar olgusunun ne olduğudur. Başka bir deyişle siyaseti kavramsal olarak tanımlamak için, onun temelinde yatan iktidarın tanımını yapmak gerekecektir.

İktidar genel olarak belli türde bir insan ilişkisi olarak tanımlanabilir. Ancak iktidar ilişkisi öyle bir ilişkidir ki, bir kişi ya da bir grup diğer bir kişi ya da grubun kendi istediği biçimde davranmasını sağlamaktadır. Örneğin iktidar, (A) ile (B) arasında öyle bir ilişkidir ki (B) için belli bir durumda üç türlü davranma olanağı varken, (A) nın istediği x_2 biçiminde davranmasıdır. Başka

bir deyişle (B), iktidar ilişkisi nedeni ile, başka almasıklar olmasına rağmen x_2 biçiminde davranmaktadır. Ancak burada bir de iktidar derecesinden söz etmek gerekir. Örneğin (A) için en olumlu (B) davranışı x_3 tür. Ancak iktidar ilişkisinin

derecesi bunu sağlayamamakta; yine X_1 'e göre kendi açısından daha olumlu sayılabilecek x_2 davranışlarının ortaya çıkmasını olanaklı kılmaktadır. Bu örneği daha da somutlarsak (B), (A)'nın yanında çalışmaktadır ve ücret için üç almasıık söz konudur : (B) nin boğaz tokluğuna çalışması, ayda 500 liraya çalışması; ayda 1.000 liraya çalışması. (A) için maksimum çıkar birinci almasııktır, fakat (B) boğaz tokluğuna çalışmamakta, ancak işsizlik korkusu nedeni ile 500 liraya razı olmaktadır. Bu örnekte görüldüğü gibi iktidar ilişkisi mutlak ve değişmez bir nitelik taşımamakta; içinde olduğu çevresel koşullara bağlı olarak çeşitli ölçü ya da derecelerde oluşmaktadır. Başka bir deyişle ilişkisi çok kuvvetli ya da çok zayıf olabilmektedir ve böylece (A) nın (B) üzerindeki etkisinin bu sınırından söz edilebilmektedir.

Yukarıda ele alınan biçimi ile iktidar ilişkisi insan yaşamının her alanında ortaya çıkabilmektedir. İnsanlar arasındaki güven, saygı vb. duygular, zor kullanabilme olanağı, maddi güç sahibi olabilme gibi nedenler iktidar ilişkisinin kaynağı olabilmektedir. Örneğin mahallede en iyi futbol oynayan çocuk mahalle takımını yapmada diğerleri üzerinde bir iktidar sahibidir ve iktidarın kaynağını yeteneğı oluşturmaktadır; ya da bir köy ailesinde ailenin en yaşlı üyesi büyük bir olasılıkla aile üyelerinin seçimde hangi partiye oy vereceklerini etkileyebilmektedir. Bununla beraber iktidarın en yaygın kaynağı zor kullanabilmedir. Başka bir deyişle (B) nin elinde olmadan, (A)'nın zor kullanabilme olanağı nedeni ile onun istediğı biçimde davranmasıdır. Ancak bu örneklerden de açıkça anlaşılacağı gibi iktidar çeşitli değişkenlerden kaynaklanabilmektedir.

Eğer bir iktidar ilişkisi kurumsallaşmış, herkes tarafından kabul edilmiş meşru-hukuki bir içerik almışsa bu tür iktidara **otorite** denir. Okul yönetiminin öğrenciler üzerinde, belli yönet-

meliklere dayanan iktidarı otoritedir; bu iktidar hemen herkez tarafından kabul edildiği gibi bir de hukuki - meşru içerik taşımaktadır. Genel olarak bir iktidar ilişkisinin kurumsallaştığı ölçüde otorite haline dönüşebileceği ileri sürülebilir. Başka bir deyişle iktidar ilişkisi kurumsallaştıkça giderek hukuk sisteminin parçası haline gelebilmektedir. Örneğin 19'uncu yüzyıldaki bütün hukuk sisitemlerinin yadsınmasına karşı işçilerin sendika hareketi gelişmiş; yaygınlaşmış ve güçlenmiş; böylece işçiler işverenlere karşı belli ölçüde bir iktidar sahibi olmuşlardır. Ücretler işverenlerin arzusuna göre değil, işverenle sendika arasındaki pazarlıklara göre saptanmaya başlamış, işçilerin örgütlenmeleri giderek kurumsallaşmıştır. Bunun sonucunda da kurumsal hale gelen bir iktidar yapısı hukuksal bir meşruluk kazanmış; işçi haklarının ve ücretlerinin belirlenmesinde sendikaların söz sahibi olmaları yasallaşmıştır. Böylece sendikal iktidar otorite halinde dönüşmüştür.

İktidar olgusu ile ilgili olarak söyleyecek son söz, «neden insanlar arasında iktidar ilişkisinin oluştuğunu» tartışmak olmalıdır. İnsanlar arasında iktidar ilişkisinin oluşumunun temel nedeni kaynakların kıt oluşudur. İnsanlar toplumunda, maddi olanaklar, ün, saygınlık statü, prestij gibi toplumsal kaynaklar için birbirleri ile yarışma halindedir; çünkü bütün bu kaynaklar kıttır. Bireyler ve gruplar, daha fazla kaynak sahibi olabilmek ya da daha fazla kaynak kontrol edebilmek için diğer birey ya da grupların istedikleri biçimde davranmasını sağlamaya çalışmakta; onlar üzerinde iktidar sahibi olma uğraşına girmektedir. Çünkü bu yolla kıt kaynaklardan daha fazla faydalanmak söz konusu olacaktır. Ayrıca yukarıda da değinildiği gibi birey ya da gruplar, kontrol ettikleri kaynakları arttıkça da iktidar sahibi olmaktadırlar. Kısaca belirtmek gerekirse toplumsal kaynaklardan faydalanma ya da onları kontrol etme ile iktidar sahibi olma arasında karşılıklı nedensellik ilişkisinin var olduğu söylenebilir. İnsanlar daha fazla olanak elde etmek için iktidar sahibi olmaya çalışmakta, bir takım toplumsal kaynakları kontrol etme (maddi güç, ün, statü, prestij, bilgi vb.) ise eden kişi ya da gruplara iktidar sağlamaktadır; bu iktidar ilişkisi ile ayrıcalıklı durum güvenceye alınmaktadır.

Toplumsal kaynakların, toplumsal gruplar arasındaki temel dağılım biçimini ve kontrolünü belirleyen iktidar yapısına siya-

sal iktidar diyebiliriz. Siyasal iktidarın temel işlevi, hangi grubun ne kadar toplumsal kaynaktan faydalanacağını ya da ne kadar toplumsal kaynak kontrol edeceğini belirlemektir. İlerde daha ayrıntılı olarak inceleneceği gibi siyasal iktidarın, toplumda kurumsallaşması devleti oluşturmaktadır. Buna göre siyasal iktidar, toplum içinde zor kullanmak tekelini elinde tutmaktadır.

Bir toplumda siyasal iktidarın yapısı ve kullanılış biçimi **siyasi sistemi** belirlemektedir. Siyasal sistem, önemli ölçüde otorite ya da iktidar içeren, yerleşik ve beili insan ilişkileri kalıbı olarak tanımlanabilmektedir. Daha somut bir ifade ile siyasal sistem, bir ülkede iktidarı, hükmetmeyi ve otoriteyi içeren kurumsallaşmış insan ilişkileri biçimi olarak tanımlanabilir. Siyasal sistemi belirleyen esas, iktidarın oluş ve kullanılış biçimidir. Bu nedenle de çok uzun bir zamandan beri siyasal bilimciler, düşünürler, filozoflar siyasal sistemler üzerinde tartışmışlar, kuramlaştırmaya çabalarına girmişlerdir. Başlıbaşına bir inceleme alanı oluşturan «siyasal düşünceler tarihi» siyasal sistemler üzerinde ortaya atılan görüşleri kapsamaktadır.

Siyasal sistem kavramı üzerinde düşünenlerin yapmağa çalıştıkları en önde gelen işlerden biri, siyasal sistemleri sınıflandırarak «iktidarın oluşumu ve kullanımı» sorusunu cevaplandırmaya çalışmak olmuştur. Bu yönde yapılan çalışmaların birincisi ve belki de en ünlülerinden biri aşağı yukarı 24 yüzyıl önce yapılan Aristo'nun sınıflandırmasıdır. Aristo, siyasal sistemleri sınıflandırmak için iktidar oluşumu ve kullanımı ile ilgili iki değişken grubu ele almış ve bunlara göre altılı bir sınıflandırma yapmıştır. Aristo'nun değişken grupları, iktidarı kullananların sayısı ve iktidarın toplumda kimlerin çıkarlarını ön plana almış olmalarıdır. Birinci grup değişkenler : İktidarı tek bir kişinin kullanması, bir grubun kullanması ve üçüncü olarak toplumun kullanması olarak belirlenmiştir. İkinci grup değişkenler ise iktidarın, iktidar sahiplerinin çıkarları doğrultusunda kullanılması ya da iktidarın tüm toplum çıkarlarını gözönüne alarak kullanılmasıdır. Böylece iki grup değişkene göre Aristo, siyasal sistemleri altı sınıfta toplayan bir çizelge oluşturmuştur. Aristo'nun çizelgesi aşağıda gösterilmektedir.

Aristo'nun çizelgesi, bu alanda yapılan çalışmaların en eskisi olmakla birlikte özellikle bir noktada çok aydınlatıcı bir nitelik

taşımaktadır. Aristo, siyasal sistem ile toplumda sağlanmağa çalışılan çıkarlar arasındaki ilişkiyi bir bakıma keşfetmiş sayılabilmektedir. Aristo'nun da önemi ve hâla üzerinde durulması bundan ileri gelmektedir. Nitekim daha sonra da bu alanda yapılan çalışmalar, çıkar sorununu bir tarafa bırakmamakta; toplumda siyasal iktidarın kullanımının temelde toplumsal çıkarlarla ilişkisi olduğunu göstermektedirler.

[Birinci Grup Değişkenler]

İkinci Grup Değişkenler		İktidarın tekli kul.	İktidarın grupça kul.	İktidarın halkça kul.
	İktidarı kullananların çıkarı	(I) Tiranlık	(II) (Oligarşi)	(III) Demokrasi
	Toplumun çıkarı	(IV) Monarşi	(V) Aristokrasi	(VI) Pojatea

Her toplum düzeni, bir bakıma toplumsal kaynakların yine toplumsal gruplar arasında belli bir dağıtım biçimini ifade etmektedir; ve bir toplumsal düzenin varlığını devam ettirebilmesi zor kullanma ile ya da başka bir deyişle belli bir biçimde iktidar kullanma ile mümkün olmaktadır. Aristo bu gerçeği görmüş ve analizini buna göre yapmıştır. Bu sınıflandırmanın önemi de bundan ileri gelmektedir. Yoksa yapılan sınıflandırmanın gerçekliği ya da geçerliliği tartışması bizim için bir önem taşımamaktadır. Örneğin Aristo'nun sınıflandırmasına çok benzeyen bir sınıflandırma da 22 yüzyıl sonra ünlü Fransız siyasal bilimci Montesquie tarafından yapılmıştır. Ancak şimdilik siyasal sistemlerin sınıflandırılması tarihi bizi çok yakından ilgilendirmemektedir. İlerki tartışmalar açısından çok önem taşıyan **devlet** kavramını ele almadan önce tekrar belirtilmesi gereken nokta, toplumda siyasal sistemin, esas olarak toplumsal gruplar arasındaki kaynak kontrolü biçimini belirleyen ana sistemin türevidir. Toplumsal sistemin yapısı, toplumun kaynak yaratabilme kapasitesi ve toplumsal gurupların konumları ile karşılıklı kişileri siyasal sistemin esaslarını belirlemektedir.

II. SİYASAL İKTİDARIN KURAMSAL YAPISI : DEVLET

Tıpkı siyaset gibi devlet terimi de günlük yaşamımızda çok kullanılan ve siyaset bilimcileri çok uzun bir zamandan beri meşgul eden ana konulardan biridir. Bunun nedeni çok açık görülmektedir. Toplum içinde siyasi iktidar devlet denen kurum içinde oluşmakta; toplum içinde siyasi iktidarı ya da zor kullanma tekelini, bu kurum elinde bulundurmaktadır. Bu nedenle siyaset bilimi alanında bilgi sahibi olmak, değerlendirme yapabilmek için devlet kurumu hakkında bazı temel bilgileri edinmek zorunlu görülmektedir. Günümüzde devlet denince göze çarpan ilk olgu büyük bir olasılıkla kamu hizmetleri olacaktır; yani devlet esas olarak toplumda bir çok hizmeti yerine (güvenlik, sağlık, eğitim, ulaşım, haberleşme vb. gibi) getiren bir kurum olarak düşünülmektedir. Ancak, bir takım hizmetleri yerine getirmek devlet kurumunun ayırt edici niteliği olarak düşünülemez. Devletin ayırt edici niteliği, **egemenliği** kullanan kurum olmasıdır.

Egemenlik, üzerinde geliştirilen çok sayıda normatif kuram bir yana bırakılacak olursa, toplumda oluşan karşı konulmaz iktidar olarak tanımlanabilir. Egemenlik kayıtsız şartsız emretme gücüdür ve bu güç toplumda devlet eliyle kullanılmaktadır. İşte devletin bu niteliği, toplumda karşı konulmaz biçimde zor kullanmayı tekel olarak elde bulundurma özelliği, nedeni ile ortaya çıktığı andan beri siyasal bilimcilerin düşünürlerin üzerinde önemle durdukları bir konu olmuştur. Bir bakıma siyasal iktidar, egemenliği kullanma olarak toplumda belirlenmektedir.

Devlet, ortaya çıktığı andan itibaren siyasal bilimcilerin önemli bir ilgi alanını oluşturmuş ve «devlet nedir?» sorusunun cevabı çok uzun bir zamandan beri aranagelmıştır. Günümüze kadar gelen süre içinde bu sorunun hala tartışma konusu olduğu görülmektedir. Bir kısım düşünürler devleti en üstün, yüce bir değer olarak betimlemektedir. Örneğin Hegel için devlet, insan toplumunun en yüce amacıdır. Buna karşı bazı düşünürler ise devleti bir amaç olarak değil, bir araç olarak düşünmekte; bu aracın temel işlevinin toplum düzeninin korunması olduğunu ileri sürmektedirler. Devlet, nasıl ele alınırsa alınsın, ne tür soyutlamalara gidilirse gidilsin, bazı somut olguları kapsamaktadır. Açık gözükten bir gerçek, devlet kurumunun arkasındaki somut olgunun iktidar olduğudur.

Bir çok siyasal düşünürün, devleti incelerken bu nokta üzerinde fazla durmadıkları görülmektedir. Bu siyasal düşünürler görüşlerini ortaya atarken devletle ilgili bir soyutlamayı çıkış noktası olarak ele almakta ve bundan sonra devletin kaynağının ne olduğu sorusuna değil, devlet denilen siyasal kurumun nasıl olması gerektiği sorusunu cevaplandırmaya çalıştıkları görülmektedir. Örneğin Hobbes, Locke, Rousseau gibi siyasal düşünürler devletin kaynağını «toplumsal sözleşme» varsayımına dayandırırken sosyolojik, antropolojik ya da tarihsel bir «tabiat hali ve toplumsal sözleşmesi kuramı» geliştirmek kaygısı duymamışlardır. Onlar için önemli olan, ideal bir devlet kurumunun nasıl olması gerektiği konusundaki düşünceleri için bir çıkış noktası bulabilmektir. Buna karşılık devlet toplumsal bir kurum olduğuna göre, toplum içinde nasıl oluştuğunu açıklamak için sözü edilen olguya antropolojik ve tarihsel açıdan bakmak gerekecektir.

Devlet insan toplumu ile beraber var olmuş bir kurum değildir; aksine toplumsal evrimin belli bir aşamasında ortaya çıkmıştır. Genel olarak kabul edilen görüşe göre devletin ortaya çıktığı aşama, üretim teknolojisinin açık bir iş bölümü yaratabilecek hale gelmesi ile betimlenmektedir. Toplumda işbölümünün gelişimi bir taraftan farklılaşan toplumsal kümelerin oluşmasını diğer taraftan da toplumda üretilen değer ve ürünlerin dağıtımını sorunlarını içermektedir. Üretilen mal ve değerler, işbölümüne bağlı olarak oluşan toplumsal kümeler ya da sınıflar arasında belli bir kalıp içinde dağıtılacaktır. İşte bu noktada, başka bir deyişle sözü edilen kalıbın oluşması ve devamı için devlet denilen iktidar kurumun zorunlu hale gelmektedir. Toplumsal ürün ve değerler küme ya da sınıflar arasında belli bir biçimde dağıtılırken oluşan yapıyı korumak, geliştirmek ve toplum içinde bu düzeni bozabilecek çelişkileri bastırmak için devlet kurumu ortaya çıkmıştır.

Devletin üç somut ögesi vardır. Bunlar, ülke, insan topluluğu ve kuramsallaşmış iktidar olarak belirlenebilir. Ülke, iktidar kullanımının fiziki - coğrafi sınırlarını vermektedir. İktidar ise insan topluluğu içinde oluşan ilişkileri düzenlemek amacını gütmektedir. İnsan ilişkilerinin düzenlenmesi ise, esas olarak toplumda değer, ürün ve ayrıcalıkların nasıl paylaşılıp kontrol edilmesi gerektiğini ortaya koymak anlamına gelmektedir. Bu ise ancak zor

kullanarak, zor kullanmayı tekel olarak elde bulundurmakla mümkün olabilmektedir; çünkü toplumsal kaynakların üretim ve dağıtımı belli bir düzende oluşurken bunun alternatif düzenleri söz konusu olabilmektedir. Her toplumsal düzen alternatifi, doğal olarak kazanan ve kaybedenleri içereceğinden belli bir düzeni ancak etkin bir güçle korumak gerekecektir. Bu nedenle devlet, toplumda en yüksek örgütlenmeyi, karşı konulmaz gücü temsil eden kurum olarak nitelenmektedir.

İşbölümüne bağlı olarak ortaya çıkan, belli bir toplumsal düzenin korunması, geliştirilmesi ve yerleşmiş düzen yerine başka bir düzenin geçmesini önlemek amacı ile oluşan devlet, bu temel görevini yerine getirmek için bazı işlevleri yerine getirecektir. Bunlar (a) mevcut toplumsal düzeni içten ve dıştan bozabilecek etkilere karşı zor kullanmayı olanaklı kılan silahlı bir örgüt (b) toplumsal düzeni ve bu düzen içinde insan ilişkilerinin nasıl olması gerektiğini belirleyen norm sistemi oluşturmak ve bunun geçerliliğini sağlamak (biz buna kısaca hukuk ve yargı sistemi diyebiliriz); (c) silahlı gücü ve yargı örgütünü yürütebilmek için gerekli kaynakları sağlamak ki bu da vergi ve maliye işlevi olarak betimlenebilmektedir. Devletin bu işlevleri hiç değişmemiştir; günümüzün devletinde de aynı işlevler görülmektedir. Bu nedenle bu üç işleve devletin temel işlevleri denmektedir. Buna karşılık devlet toplumsal yapıdaki gerilimleri, çatışmalara göre yeni bir çok işlevleri de üzerine almak durumunda kalmıştır. Başka bir deyişle devlet, mevcut durumun özelliklerine göre çeşitli işlevleri yerine getirmektedir. Örneğin çağımızın devleti çok sayıda ekonomik, toplumsal ve siyasal işlevi yerine getirmekte; yukarıda sözü edilen temel işlevleri bu durumda her hangi bir kamu hizmeti konumuna düşmüş gibi gözükmektedir.

III. TARIMSAL TOPLUM VE SİYASAL İKTİDAR

Devlet kavramı ile ilgili bazı genel bilgilerin gözden geçirilmesinden sonra yine genel düzeyde olmak üzere bu kurumun tarihsel evrimini ona hatları ile ele almak faydalı olacaktır. Klasik demokrasiyi, klasik demokrasi içinde siyasal iktidarın kurumsallaşma biçimini ve işleyişini, klasik demokrasiye karşı marksist demokrasinin oluşumunu tartışabilmek için böyle bir tarihsel gi-

riş yapmak gerekli gözükmektedir. İlerdeki bölümlerde demokrasinin geliştiği bazı ülkeler tek tek ele alınacak sistemin evrimi bütün yönleri ile ortaya konmaya çalışılacaktır. Ama bunu yapabilmek için belli bir çıkış noktasına sahip olmak gerekir. Bu çıkış noktası, tarihsel açıdan genel bir siyaset kuramının oluşturulması olabilir. Örneğin, klasik demokrasi dünyanın her yerinde değil belli yerlerde; oralarda oluşan bir takım özgül değişmelerin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Buna göre bir farklılaşma söz konusudur ve farklılaşmayı anlayabilmek için «neye göre farklılaştı?» sorusunun cevabı verilmelidir. Eğer başlangıç için genel bir açıklamaya ulaşılabilirse farklılaşmayı, saptamak ve tanımlamak çok daha kolay, doğru olabilecektir. İşte bunu sağlayabilmek için genel bir açıklama düzeyine ulaşmak ve bunu tarihsel bir prespektife oturtmak çabasını göstermek gerekmektedir.

İnsanın tarih sahnesine çıkışı aşağı yukarı 500.000 yıl öncesine kadar gitmektedir. Bu uzun tarih boyunca insanların esas olarak avcılık ve toplayıcılıkla geçindiği; bu arada bir takım gıda maddeleri üretmeye başladığı ve ateşi kontrol altına aldığı bilinmektedir. Bütün bunlar aynı zamanda ilk bilgi birikiminin oluşmasını sağlamış; insan toplumu oluşmaya başlamıştır. Avcılık ve toplayıcılıkla geçinen insanlar ilk defa M.Ö. 5000 yıllarında, bugünkü Orta - Doğu bölgesinde tarımsal üretimi becerebilmiş ve böylece uygarlık yönünde büyük bir ilerleme sağlanmıştır. Aynı dönemler içinde insanlar madenleri eriterek onlardan kendileri için araçlar yapmaya başlamışlardır. Sırası ile bakır, bronz ve en son olarak demirden alet üretimi toplumda büyük gelişmelere neden olmuştur.

Kısaca ifade etmek gerekirse madenlerin eritilip araç yapmakta kullanılmaya başlaması, hayvan enerjisinin tarımsal üretime uygulanması ve tarımda sabanın kullanılmaya başlaması çok büyük bir toplumsal gelişmenin nedenleri olmuştur. Tarımda öküzle çekilen saban, üretimde büyük bir gelişme sağlamış; böylece tarımsal üretimde çalışan bir kişi kendi dışında bir çok kişinin gıdalarını üretebilecek hale gelmiştir. Toplumda bazı kişiler için gıda üretme zorunluluğu ortadan kalkmış, bu kişiler tarımda yaratılan artık ile geçinebilecek hale gelmişlerdir. Böylece ilkel düzeyde cinsiyetler arasında ortaya çıkan işbölümü yerine

ileri düzeyde bir işbölümü ortaya çıkabilmiştir. Bir grup insan artık gıda maddesi üretme zorunluluğu duymayacak, başka alanlarda çalışabilecektir. Giderek gelişen iş bölümü sonunda mekansal bir boyut da kazanmıştır. Tarımsal üretimle uğraşmayan kişilerin olduğu mekansal toplum ünitesi, «şehir» tarih sahnesinde ortaya çıkmıştır. Şehirde oturan kişiler ya tarımsal olmayan üretim alanlarında çalışmakta, ya ticaretle meşgul olmakta ya da hiç bir üretim faaliyeti yapmadan toplumu yönetmekte ve kontrol etmektedir. Bu oluşum aynı zamanda toplumsal kümelerin ya da sınıfların ortaya çıkışı olarak betimlenebilir. Özetlemek gerekirse, tarımda üretimin gelişip artık sağlanması işbölümünün ilerlemesine, bu da toplumsal kümelerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

M.Ö. 5.000 yıllarında ortaya çıkan ve aşağı yukarı 16. yüzyıla kadar süren dönem içinde hemen her yerde ortaya çıkan toplumları «**tarımsal toplum**» kavramı ile tanımlamak olanaklı gözükmektedir. Böylesine bir genel kavram oluşturabilmek için, bilimde yapılacak iş bellidir : genel kavramla ilgili nitelikleri saptamak. Tarımsal toplumun kavramsal tanımı, aşağıda gösterilen niteliklere dayanarak yapılabilir :

1. Tarımsal toplumda esas üretim tarımsal üretim olup nüfusun büyük bir kısmı tarımla uğraşmakta, kırsal bölgede yaşamaktadır.
2. Tarımsal toplumda üretimde kullanılan esas enerji organik enerji olup, (insan ya da hayvan enerjisi) rüzgar ya da su enerjisinden istifade etmek ikinci planda kalmaktadır.
3. Her tarımsal toplumda nüfusun küçük bir kesimi üretme hiç katılmamakla birlikte diğer kesimlere göre çok fazla ayrıcalık sahibi olmakta ve toplumu yönetmektedir.

Bu temel nitelikler «tarım toplumu» kavramını oluşturmaktadır. Genel model içinde ayrıca bir takım özelliklerinden de söz edilebilmektedir. Örneğin her tarım toplumunda bina tipleri farklı olsa da benzer bir yapı teknolojisi oluşturulmakta (katedraller, camiler ya da Çin pagodaları gibi); yine belli bir silah ve savaş tekniği gözükmekte; belli büyüklükte şehirler oluşmaktadır (Kudüs, İskenderiye, Roma, İstanbul, Paris, Londra, Delhi ve Peking

gibi). Başka bir deyişle tarımsal toplum dünyanın her yerinde aşağı yukarı eş düzeyde uygarlıklar ortaya çıkartmaktadır.

Tarım toplumunda oluşan toplumsal küme ya da sınıfları ise şöyle tanımlamak mümkün gözükmemektedir :

1. Hakim olan yönetici kesim. Her tarımsal toplumda nüfusun çok küçük bir kesiminden oluşan, üretime katılmadan üretimi kontrol eden bir grup bulunmaktadır. Tarım toplumunda siyasal iktidar esas olarak bu kesimin elindedir ve iktidarının maddi temeli tarımsal üretimin temel aracı olan toprağı kontrol etmedir. Bu kesim üretime katılmadığı halde üretimden vergi biçiminde pay almaktadır; bunu da sürdürebilmek için yönetim işlevini başka bir deyişle toplumda insanlar arası ilişkileri düzenleme görevini yerine getirmektedir. Kısaca belirtmek gerekirse bu kesim devletle özdeşleşmiştir ve betimlenen toplumsal düzenin sürdürülmesi işini gereğinde zor kullanarak sağlayabilmek için silahlı gruplar beslemektedir.

2. Ticaret kesimi. Tarım toplumunda nüfusun büyük bir kısmı, özellikle kırdan yaşayan kesimi kendine yeterli bir ekonomi içinde bulunmaktadırlar. Daha açık bir ifade ile bu kesim hemen hemen bütün gereksinimlerini kendi kendine karşılamakta, çok az olarak ticaret yoluyla bir takım mallara talepte bulunmaktadır. Bu tür mallar ise genellikle en yakın kent esnafı tarafından üretilen ve panayırlara getirilen mallardır. Ticarete esas talepte bulunan kesim, yönetici kesimdir ve bu kesim özellikle lüks sayılabilecek tüketim maddeleri için ticari talep yaratmaktadır. Bu nedenle ticaret tarım toplumunda çok gelişken bir nitelik göstermemekte, sınırlı yapılmakta ve talep yönünden esas olarak hakim kesim tarafından kontrol edilmektedir. Ticaretin hacmi arttıkça, para, ekonomisi geliştikçe tüccar grubunun gücünün artacağı ve giderek ekonomik iktidara sahip olacağı açıktır. Nitekim tarım toplumunun çözülmesi bu nedenle olmuştur.

3. Din kesimi. Aslında bu kesim ara bir kesim olup din görevlilerinin bir kısmı (en yukarıdaki kısım) hakim kesim içinde yer almaktadır. Tarım toplumunda din, insan yaşamının her alanını düzenleyen, tüm toplumsal norm ve değerleri kapsayan bütüncül bir sistem görünümündedir. Düzenin meşruluğı ve işleyişi dinsel esaslara dayandırılmaktadır. Başka bir deyişle din toplu-

mun her kesiminde yaygın bir işlev yerine getirdiğinden bütün toplumsal kesimler içinde din görevlileri yer almaktadır.

4. Esnaf kesimi. Bu kesim esas olarak şehirlerde oturmakta ve tarımsal olmayan üretimle meşgul olmaktadır. Esnaf «lonca» adı verilen çok sıkı, disiplinli bir örgütlenme içinde toplanmıştır ve bunun nedeni tarımsal olmayan üretime duyulan talebin kısıtlı olmasıdır. Bu talep esas olarak hakim kesim tarafından yaratılmaktadır ve üretim fazlasının pazarlanma olanağı çok sınırlıdır. Buna bağlı olarak da esnafılar çok sıkı bir örgütlenme içinde çalışmaktadırlar. Esnaflığa giriş kolay değildir ve çoklukla babadan oğula geçmektedir. Esnaf kesimi, çırak, kalfa ve usta olarak hiyerarşik bir örgütlenme içinde çalışmakta ve en alt basamaktan yukarıya doğru tırmanma söz konusu olmaktadır. Üretilen malların satışında kar bir yol oynamamakta; fiyat, maliyet (+) yaşam için gerekli miktar olarak saptanmaktadır. Bu fiyat «helal fiyat» olarak nitelenmekte, kar için üretim ve fiyatın arz talebe göre belirlenmesi başta din olmak üzere sistem içindeki tüm normlarla yadsınmaktadır.

5. Köylü kesim. Her tarımsal toplum tipinde sayıca en büyük grubu oluşturan bu kesim nüfusun % 90'ından fazlasını kapsamaktadır. Köylünün esas işlevi toprakta üretimde bulunmak ve ürettiğinin bir kısmını vergi olarak vermektir. Buna karşı köyünde yaşamını sürdürmek ve belli bir toprak parçasını işlemek hakkıdır. Bu hak babadan oğula geçmektedir. Köylü toprağa bağlı sayılmaktadır ve kendi isteği ile topraktan ayrılamaz; ayrılmasını önlemek üzere her tarımsal toplumda bir takım hukuk normlarının olduğu görülmektedir. Toprağı satmak, şehire göç etmek mümkün değildir, ancak kaçak olarak bu yapılabilir. Tarımsal toplumda yaşam koşulları en ağır kesim bu kesimdir ve diğer kesimler esas olarak köylülerin yarattığı üretim artışı ile geçinmektedirler. Bu üretim artışı genellikle aynı vergilerle toplanmaktadır. Bu nedenle her tarımsal toplumda vergilere karşı zaman zaman köylü başkaldırımlarının ortaya çıktığı görülmektedir. Çok büyük boyutlara ulaşsa da bu başkaldırımlar düzeni değiştirmede başarılı olamamışlardır.

Tarımsal toplum kendi kendine bir dengeyi sürdürmekte, tarımsal üretim alanında bir değişme olmadığı sürece varlığını sürdürmektedir. Tarımsal toplumun değişimi, ilk ticaret sermayesinin birikimi ile değil tarımsal üretimde verimliliğin artması ile oluşmaya başlamıştır.

Tarımsal üretimde verimlilik artışı denetlenen üretim fazlasının ticareti etkileyip, biçimini değiştirmesine yol açmış; ve böylece ortaya çıkan yeni ticaret yapısı sistemi değiştirici bir işlev görmeye başlamıştır. Başka bir deyişle tarımsal toplumun değişimi, öncelikle tarımsal üretim verimliliğindeki artışla başlamıştır.

Tarımsal toplumla ilgili genel-yapısal bir toplanımlama yapıldıktan sonra burada ortaya çıkan siyasal iktidar tipini tartışmak gerekmektedir. Unutulmaması gereken nokta, nasıl tarım toplumu genel ve soyut bir kavram olarak kurulmaya çalışılmışsa siyasal sistem de aynı biçimde genel ve soyut bir düzeyde ele alınacaktır. Böylece tarımsal topluma özgü genel bir siyasal kuram ortaya çıkmış olacaktır. Kuşkusuz böyle bir yaklaşım her toplumda ortaya çıkmış olan özgül niteliklerin gözden uzak tutulması anlamına gelmez. Aksine esas olarak yapılmak istenen şey özgül bir gelişim olan «klasik demokrasiyi» kavramaktır. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi bu özgüllüğün başka bir deyişle farklılaşmanın kavranabilmesi, onun neye göre farklılaştığı konusunda bir hareket noktasını ortaya koymayı gerekli kılmaktadır.

Tarımsal toplumda tüm siyasal iktidar, «hakim yada yönetici kesim» dediğimiz grubun elindedir. Bu grubun iktidarının maddi temeli, toprağı kontrol olgusu sayılabilir. Tarımsal toplumda köylü toprağı bağı olarak çalışmakta, üretilen kaynakların toplumda hangi esas üzerine dağıtılacağına ise yönetici kesim karar vermektedir. Tarımsal toplum kavramı olarak, köleciler ve feodal toplumsal formasyonları birarada kapsamaktadır. Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken bir nokta vardır : Yönetici kesim toprağı ve üretimi kontrol etmekte ancak bugünkü anlamı ile toprak üzerinde özel mülkiyete sahip bulunmamaktadır. Genel olarak belirlemek gerekirse mülkiyet ilişkisi, üretimi bizzat yapan kişi ya da grubun ürettiğinin bir kısmını başkalarına kattığı andan itibaren başlamaktadır. Yukarıdaki bölümlerde belirtilmeye çalışıldığı gibi mülkiyet ilişkisinin doğmasına neden olan gelişim iş bölümü ve ürünlerin değişimi sayılabilir. Buna göre tarımsal toplumda bugünkü anlamı ile mülkiyet kurumuna raslanamazsa da mülkiyet ilişkilerinin olduğu yadsınamaz.

İleri tarımsal toplumdaki mülkiyet ilişkilerinin kuramsallaşması, iç içe geçmiş intifa (kullanım) hakları biçimindedir. Ta-

tarımsal toplumda toprağa bağlı köylünün toprak üzerinde bir takım intifa hakları vardır. Örneğin hakim kesimin başka bir deyişle devletin kendine yüklediği sorumlulukları yerine getirdiği müddetçe köylülerin toprağı işlemek, ürün elde etmek hakları vardır ve bu haklar verasetle geçmektedir. Köylü ayrıca yetiştirdiği ürünlerin ve üretimde kullandığı aletlerin sahibidir. Aynı toprak üzerinde hakim kesimin (bu kesim aynı zamanda devletle özdeşmektedir) ürünlerin bir kısmına vergi adı altında el koyabilme hakkı vardır. Ancak köylülerin, her tarımsal toplumda görülen, hakim kesime ait topraklarda angarya olarak çalışma yükümlülüğü de vardır. Bütün bunlar belli bir mülkiyet ilişkisinin kanıtıdır, ama bugünkü anlamı ile özel mülkiyet değildir. Mülkiyet ilişkisinin kurumsallaşması, iç içe geçmiş intifa haklarından oluşmaktadır. Somut olarak siyasal iktidar ya da devlet gücü toprakta yapılan üretimi kontrol etmekten ve ondan pay almaktan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle tarımsal toplumda bir siyasal iktidarın ya da devletin gücü kontrol ettiği toprakların büyüklüğü ile yakından ilgilidir.

Tarımsal toplumda siyasal iktidarın oluşumu konusunda tartışılması gereken ikinci nokta, bu iktidar yapısının toplumda hangi ideolojik biçime dayanarak meşru ve hukuki hale geldiğidir. Başka bir deyişle toplumda hangi mekanizmalar bu düzenin herkesçe kabul edilmesini sağlamaktadır? Bütün tarımsal toplumlarda geçerli ideolojinin, iktidarın kaynağını dine dayandığı görülmektedir. Buna göre siyasal iktidar bir anlamda tarımsal kökenli sayılmakta ve böyle olduğu için ona başeğmek tanrı buyruğu olarak kabul edilmektedir. Gerek hristiyanlık, gerek islamiyet ve diğer dinler (örneğin Çin'de egemen olan Konfüçyüsizm) öbür dünya ile bu dünya arasında bir ayırım yapmakta, insanın kendini öbür dünyaya hazırlaması gerektiğine işaret etmekte ve dünya işleri ile uğraşmasının bu çabayı önleyeceğini önemle belirttikleri görülmektedir. Tarımsal toplumda din en yaygın ve güçlü kurumlardan biri olarak toplum yaşamının her yönünü düzenlemektedir ve kuşkusuz siyasal düzenin bunun dışında kalması hiç bir biçimde beklenemez.

Konuyu aydınlığa kavuşturmak için tarımsal topluma özgü siyasal sistem üzerinde düşünmüş bir kaç ünlü siyaset kuramcısından örnek olarak söz etmek faydalı olabilir. Bu kuramcıların

hepsi, bu dünyanın ikinci plana alınması ve esas olarak insanın kendini öbür dünya için hazırlaması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Öbür dünyaya hazırlamanın yolu, insanın kendi ruhunu kurtarması ile mümkün olur ve bunun için yapılması zorunlu iş, dünya nimetleri ve sorunları ile fazla uğraşmamaktır. Dünyadaki yaşamın sorunları ile uğraşmamak ise doğal olarak kurulu düzeni olduğu gibi kabul etmek anlamına gelmektedir. Aksine, ideolojiye göre, bu dünyada bir takım sorunlarla fazlaca meşgul olunursa ve özellikle bu dünya düzeni değiştirilmek istenirse insanlarda öbür dünya kaygısı azalacaktır ve bu tanrının emirleri ile ters düşülmesine neden olacaktır.

M.S. 354 - 430 yılları arasında yaşamış olan St. Augustinus, hristiyanlık dinini yeniden yorumlamaya çalışmış ve biri yeryüzü biri de gökyüzü olmak üzere iki düzenin var olduğunu ileri sürmüştür. İnsanın görevi, kendini gökyüzü düzenine hazırlamak ve yeryüzünde kurulu düzeni, hristiyan ilkelerine uygun olmak koşulu ile kabul etmektir. Çünkü yeryüzü devletini yöneten hristiyan prensler de ellerinden geldiği kadar tanrı düzenini izlemeye çalışmaktadır. Augustinus'a göre, gök devletinin yani kilisenin dünyaya tam egemen olması ile karşılık bitecek iki devlet teke dönüşecektir. Augustinus'un siyasal öğretisi Orta Çağ Avrupasında genel bir kabul görmüş, resmi ideoloji haline gelmiştir.

M.S. 1125 - 1180 yılları arasında yaşamış olan Salisbury'li John'da aşağı yukarı aynı şeyleri söylemiş ve toplumu bir organizmaya benzeterek, tüm, toplumsal küme ya da sınıfların bu organizmayı oluşturan organlara benzediğini belirlemiştir. Organizmanın yaşayabilmesi için her parçanın görevini yapması zorunludur ve bir parça diğer parçanın işini göremez. John'a göre prensler organizmanın beynidir ve örneğin organizmanın el ve ayaklarını oluşturan köylüler beynin görevini yapamazlar. Bununla beraber John'un yapıtlarında açıkça «başkaldırma hakkında» söz edildiği görülmektedir. Düşünüre göre prens yetkisini dinden yani tanrıdan almaktadır ve yönetimi dine uygun olarak sürdürmek zorundadır. Eğer yönetici prens yönetirken dinin, örneğin kilisenin kuralları dışına çıkarsa artık prens değil bir tirandır ve tirana karşı başkaldırma herkesin hakkı ve görevidir.

1224 - 1274 yılları arasında yaşamış olan Aquinum'lu Thomas'da yeryüzü devletinde egemen olan iktidarın aslında tanrı-

dan geldiğini vurgulamış ve iktidarların tanrının gösterdiği kurallara uygun olarak çalışmasının gerekli olduğunu belirtmiştir. Aquinum'lu Thomas'ın en önemli katkılarından biri de adalet ve din kurallarına uygun olarak işleyecek devletin mümkün olduğu kadar geniş bir alanda kurulması ve krallığın güçlü olması gerektiğine işaret etmesidir. Başka bir deyişle düşünür, feodal düzenin dağınık iktidar yapısı yerine güçlü iktidarı savunmaktadır. Böylece merkezi krallık düşüncesi 13'üncü yüzyıl başlarında ortaya çıkmış sayılır. Bunun yanında St. Thomas, somut iktidarı kullanan kralı tanrının atamadığını; kralın ya da iktidarı kullananın halk aracılığı ile atandığını belirterek siyasal iktidar olgusunu layikleştirmeye başlamaktadır. Aslında bu katkılar artık Avrupa'da yeni bir düzenin belirmeye başladığını ortaya koymaktadır.

Burada görüşleri ve siyaset kuramına katkıları çok kısa olarak alınan üç düşünür de hristiyan toplumlarda ortaya çıkmışlardır. Ancak iktidarın dinsel temele oturtulması islamiyette de vardır. Kuran, islam toplumlarının anayasası sayılır ve bu durum Ra'd suresinde (37 nolu ayet) açıkça belirtilmektedir. Toplumdaki siyasi iktidar tanrıdan kaynaklanmaktadır ve islami kurallara (Kuran, Hadis, İcma-ı Ümmet gibi) uygun olmak koşulu ile emirlerin iktidarını kabul etmek tanrının isteklerine uygun olarak davranmak anlamına gelir. Camilerde okunan «hutbe» sadece dinsel bir vaiz değildir, aynı zamanda siyasal bir içerik taşımaktadır; örneğin her hutbe tanrıya, peygambere ve padişah ya da emirlere dua etmek ile bitmektedir. Bazı islam düşünürleri, padişah iradesinin din kuralları ile sınırlı olması gerektiğine ve bunun için de iktidarı kullanan padişah, sultan ya da emirlerin bir eylemde bulunmadan önce şeyh - ül islam'dan fetva (dine uygun belgesi) almak zorunda bulunmasını islam toplumlarında iktidarın sınırlanması olarak yorumlanmaktadır. Ancak unutulmaması gereken bir nokta şeyh-ül islamların padişah tarafından atanmış olmasıdır. Başka bir deyişle siyasi iktidarı kullananlar istedikleri zaman kendilerine fetva verecek kişileri değiştirebilmektedirler. İslamiyetin hristiyanlıktan önemli bir farkı islamiyette, dünyevi ve uhrevi iktidarların birleşmesidir. Böylece dinle devlet özdeşleşmektedir.

Tek tanrılı dinlerden farklı yapı ya da dinlerin egemen olduğu toplumlarda da aynı ideolojik çerçeve gözükmektedir. Örneğin

Çin'de Konfüçyüs öğretisi siyasi iktidara karşı başeğmenin gerektiğini, siyasi iktidarların ilahi bir iradenin temsilcisi olduğunu önermekte; siyasi iktidara başeğmenin ilahi iradeye başeğmekle özdeş olduğu ileri sürülmektedir.

Bu örnekleri daha fazla uzatmak mümkündür, ancak buna gerek yoktur. Kısaca özetlemek gerekirse; bütün tarımsal toplumlarda siyasal iktidarın maddi temelini toprağı kontrol olduğu ve siyasal iktidar ile kurulu düzenin ideolojisinin esas olarak dine dayalı olduğunu söylemek gerekir. Tarımsal toplumda yaşayan insanların düşünüş ve inanışlarına göre siyasal iktidar, kudretini tanrıdan almaktadır ve din kurallarına uygun olarak işlediğı ölçüde siyasal iktidara boyun eğmek tanrının emirlerine boyun eğmek sayılacaktır.

Tarımsal toplum ile ilgili genel bir betimlemeden sonra bu toplum tipinin değişimi üzerinde durmak gerekmektedir. Tarımsal toplum dünyanın belli bir yerinde belli bir biçimde değişmiş ve bu değişimin sonucu toplum yaşamının her yönü kurumsal ve ideolojik olarak farklılaşmış; ortaya yepyeni bir siyasal iktidar modeli çıkmıştır. Yine genel düzeyde bu oluşumu kavrayabilmek için önce toplumun nasıl değiştiğine bakmak gerekir.

Sözü edilen büyük yapısal değişiklik, tarımsal toplumun kapitalizme dönüşümüdür. Kapitalist dönüşüm dünyanın her yerinde, her tarımsal toplumda gözlenebilen bir değişim sayılamaz; aksine dünyanın belli yerinde, İngiltere'de, Fransa'nın kuzey bölgelerinde ve Belçika - Hollanda toprakları üzerinde ilk defa tarih sahnesine çıkmıştır. Tarımsal toplumun kapitalist topluma nasıl dönüştüğü konusunda çeşitli görüşlerin olduğu ve bu alandaki tartışmanın canlı bir biçimde günümüzde de devam ettiği bilinmektedir. Tarımsal toplum içinde hangi özgül mekanizmaların ve etkileşmelerin değişimin harekete geçiricisi olduğu sorununun burada tekrar tartışmak pek anlamlı bir iş olmayacaktır. Bunun yerine değişimin somut belirtilerini alarak tüm olayı betimlemek, böylece gereksiz kaçabilecek bir takım tartışmalardan sakınmak mümkün olabilecektir.

Tarımsal toplumu kesin olarak yıkan olay, ticaret kesiminde büyük bir sermayenin birikerek toplumsal iktidar ve ayrıcalık dengesini kökten değiştirmesidir. Başka bir deyişle ticaret faali-

yeti kapitalizme geçişe yol açmıştır. Ancak yukarıda da değinildiği gibi buna neden olan ticaret farklı yapıda bir ticaret olmalıdır; çünkü tarımsal toplum düzeninde gücü tüccar gruplarına rastlanmaktadır ve bunlara örnek olarak İtalyan şehir devletleri (Venedik, Cenova) ya da Arabistan yarımadasının tüccar şehirleri (Mekke, Medine, Taif) verilebilir. Gerçekten bütün sözü edilen bu şehirlerin tüccar şehirleri olduğu açıktır ve yapıları tipik tarımsal toplumun yapısından oldukça farklıdır. Venedik, Cenova vb. şehirlerin gelişmiş birer ticaret üniteleri olmalarına rağmen İtalya kapitalist evrimini ancak 20'inci yüzyılda tamamlarken Arabistanın yarımadasının günümüzde bile daha yolun başında olduğu görülmektedir. O halde değişimi yaratan tek başına ticaret faaliyetlerinin gelişkenliği değil, belki belli bir takım ticari faaliyetlerin arkasında bulunan üretim teknolojisi olabilir. Toplumsal değişimi yaratan ticaret faaliyetlerinin açıkça gözlemlenebilen bazı özellikleri vardır; kısaca bunlara değinmek gerekir.

Onaltıncı yüzyılın ortalarına doğru, özellikle Kuzey Avrupa'da ticaretin biçim ve hacim olarak tamamen değiştiği görülmektedir. Ticaret faaliyeti çok uzun bir süre gezici bir iş olmuş, zaman zaman şehirlerin ya da şatoların kenarlarında kurulan pazar ve panayırılar alıcı ve satıcıları bir araya getirmek için yeterli olmuşlardı. Ancak ticaret geliştikçe pazarlar ve panayırılar sürekli olmaya başlamış, alıcıların tüccarlarla sürekli hale gelen temasları için tüccarlar belli bir işyeri sahibi olmaya başlamışlardır. Ticaret gelişip tüccarlar giderek zenginleştikçe, egemenlerle aralarında bir çekişme başlamış ve giderek bu şiddetini artırmıştır. Zenginleşen ve güçlenen tüccarlar, yönetimin kendini yeni koşullara uydurmasını istemeye başlamışlardır (başka bir deyişle yönetimin tüccar sınıfı yararına davranmasını istemek demek olmaktadır bu); buna karşılık yönetimi elde tutan hakim güçler ya da başka deyimle feodallar ise tüccarların elinde biriken zenginliği kendi çıkarları için kullanmak istemekte ve ellerinde bulunan yönetim erkini ya da devlet gücünü bu yolda kullanmaktadırlar.

Kuzey Avrupa tarımsal toplumun egemen feodalları ile zenginleşip güçlenen tüccarlar arasındaki çatışma sonunda tüccarlar, feodalların baskı ve müdahalesinden kurtulmak için şato ve şehirlerden uzak yerlerde toplanmaya başlamışlar; kendi yönetimleri altında bulunan ve askeri bir müdahaleye karşı belirli bir

savunma tedbirleri olan (surlar, istihkamlar, parayla tutulmuş askerler gibi) şehirler oluşturmaya başlamıştır. Bu şehirlere «bourg» adı verilmektedir, ve bu şehirlerde oturanlara ise «bourgenesis» denmektedir. Böylece burjuvalar hem terim olarak hem grup olarak ortaya çıkmışlardır. Bourgların, özellikle Hollanda, Kuzey Fransa, Kuzey Almanya ve İngiltere'de doğduğu, geliştiği söylenebilir.

Ticaretin gelişimi, her yönü ile toplumsal yapının değişimine yol açarken, toplumun değer sisteminde de başka bir deyişle ideolojik normlarında da önemli değişmelerin olduğu göze çarpmaktadır. Örneğin tüm tarım toplumlarında faiz din kurumu ile yasaklanmış bulunmaktadır. Müslümanlık açısından faiz ne kadar kötü ise katoliklik açısından da o kadar kötü sayılmakta ve yasaklanmaktadır. Bunun nedeni açıktır. Faiz, feodal egemen grupların dışındaki gruplardan bazılarına iktidar sahibi olma olanaklarını hazırlamakta; başka bir deyişle tarımsal toplum düzeninde mevcut kontrol biçiminin dışında kalan bir kaynak yaratma söz konusu olmaktadır. Bu nedenle katoliklik de faizi haram saymış ve faiz alanların cezalandırılmalarını öngörmüştür. Ancak ticaret geliştikçe faiz bir zorunluluk olmaya başlamıştır. Bunun sonucu dinsel kural etkinliğini kaybetmeye, faiz giderek artan ölçüde kullanılan bir araç olmaya başlayınca din, sorunu tekrar yorumlamak zorunda kalmıştır. Toplumsal gerekler sonucu faiz, ceza vb. araçlarla önlenemez biçimde gelişmiş ve kudretlenmiş bir araç olunca faiz alıp-vermeyi din kurallarına uygun hale getirme söz konusu olmuştur. Böylece din adamları faiz kurumunu yeni yoruma tabi tutmuşlardır. Bu yeni yorum kısaca şöyle özetlenebilir : «Eskiden çok zaruri kereksinmeler için borç alınıyordu ve borç ödenirken bir faiz ödemek gerekmiyordu. Halbuki şimdi tüccarlar ticaret yapmak, ticaret sermayesi oluşturmak için borç almakta ve alınan para ile bir kazanç sağlamaktadır. Bununla beraber ticaret her zaman riskli bir iştir ve tüccarın kazanç hesapları her zaman gerçekleşmeyebilir. Başka bir deyişle tüccara ticaret yapması için borç para veren kişi belli bir riske girmektedir; zarar edilmesi halinde parası tam olarak geri ödenemeyecektir. O halde borç veren kişinin girdiği riske ve borç alana sağladığı kazanç olanaklarına göre verdiğinden biraz fazla alması, borç alanın aldığından daha fazla bir miktarda ödeme yapması doğrudur.» Böylece faiz din kurumu içinde yasal hale gelmiştir.

Daha ilerde değinileceği gibi, toplumdaki değişme sonucu din kurumu tüm toplumsal ilişkileri düzenleyen kuralları açısından yetersiz kalınca ortaya dinin bir bütün olarak yeniden yorumlanması yani reformasyon olayı çıkmıştır.

Toplumdaki gelişme ve değişmelerin ideoloji ve norm düzeyinde sebep olduğu değişmeye ilginç bir örnek de kâr anlayışındaki değişmedir. Tarımsal toplumda üretim ve ticaret kâr elde etmeyi ve kar maksimizasyonunu ön planda tutmamaktadır ve bu nedenle bugün bile o tip bir ticaret ve kar anlayışı, eskinin yüksek ahlak anlayışına bir örnek olarak verilmektedir. Halbuki bu değer, tamamen farklı bir toplum sistemine aittir. Tarımsal toplumda fiyat arz ve talebe göre belirlenmemektedir. Fiyatı belirleyen, maliyetle, geçim için gerekli miktarın toplanmasıdır ve buna «helal fiyat» denmektedir. Başka bir deyişle toplumun her alanını düzenleyen din, ekonomik yaşamını da düzenlemekte, fiyatın nasıl oluşacağı dinsel sayılan normlarla belirlenmektedir. Fiyatın belirlenmesinde kar maksimizasyonunu sağlayacak arz ve talebin rol oynamaması anlamlıdır, çünkü henüz toplumda kar güdüsü peşinde koşacak bir grup ortada yoktur. Ancak ticaretin gelişmesi ile giderek artan ölçüde kâr güdüsü topluma hakim güdü olmaya başlayınca, «helal fiyat» anlayışı önemini yitirmeye başlamaktadır. Bunun sonucu fiyatın artık arz ve talebe göre kar maksimizasyonu sağlayacak biçimde oluşması kabul edilmekte; örneğin 15'inci yüzyılda Paris Başpiskoposu Jehan Buridan arz talebe göre oluşan fiyatın dine uygunluğu konusunda bildiri çıkarmaktadır.

Lonca sistemi de ya da başka bir deyişle tarımsal olmayan üretim de yeni toplum düzeni içinde hızla değişmekte; Lonca sistemi tam anlamı ile çökmektedir. Şehirlerde üretilen mallar da, üreticileri tarafından artık kar amacı ön plana alınarak satılmaya, bunun sonucu da ücretli işçiler kullanılmaya başlanmaktadır. Lonca düzeninde üretim kar için değil, esas olarak gereksinme için yapılmakta, üretim birimlerinde işçi çalışmamaktadır. Lonca düzenine çırak olarak girilmekte, çıraklar ücret alamamakta ve belli ustalığa gelince kalfa ve daha sonra ustalığa yükselmektedir. Bu nedenle de esnafılık çoklukla babadan oğula geçen bir meslek olarak yürütülmektedir. Üretimde kar elde etmek birinci amaç haline gelince, maliyeti düşürebilmek için ve daha çok

üretim yapabilmek için çırak yerine işçi kullanılmaya başlanmış; ayrıca daha çok mal satıp aynı malı üreten rakipleri piyasadan silmek temel amaçlarından biri haline gelmiştir. Bütün bunların sonucu Lonca sistemi çökmüş, üretimde maliyeti düşürücü tedbirler ve düzenlemeler yapmak ön plana çıkmış, üretilen toplam mal miktarı hızla artmaya başlamıştır.

Yukarıda, görünümü genel hatları ile betimlenmeyen çalışılan süreç bir anda oluşmamış, aşağı yukarı üçyüz yıllık bir dönem içinde değişme belirli hale gelebilmiştir. Bu değişme ile eski düzene özgü kültür, inanç ve değer sistemi de ortadan kalkmış, onların yerine yepyeni bir kültür, inanç ve değer sistemi belirlenmiştir. Yeni toplum düzeninde ekonomik güç ağır basmaya başlamış ve ekonomik güç, topraktaki üretimi kontrol ile değil, sermaye sahibi olmaya bağlı bir temele dayanmaya başlamıştır. Diğer yandan üretimde fiziki ve akli emek birbirinden ayrılmış; işbölümüne dayalı sanayi giderek yaygınlaşma yoluna girmiştir. Yeni toplum düzenine ki buna kapitalist toplum da diyebiliriz, hakim olan temel değerler özetle şöyle sıralanabilir :

1. Yeni toplum düzeninde iktidar ekonomik güçle özdeşleşmektedir ve ekonomik gücün kaynağı üretime dayalı sermayedir. Buna göre üretime katılan ve sermaye sahibi olanlar yeni düzeninin güçlülere olacaktır.
2. Toplum yaşamının her alanı eskiden dinsel doğmalarla düzenlenirken yeni toplumda doğa ve insan için bir «tabi durumun» mevcut olduğu düşüncesi egemen olmuştur ve bu düşünce, toplumu, toplumdaki insan ilişkilerini akla dayanarak açıklamanın olanaklılığı biçiminde ortaya çıkmaktadır. Kısaca belirtmek gerekirse «tabi durum» düşüncesi aklın egemenliğine dayanmaktadır. Bu tür bir yaklaşımın doğal sonucuna göre İnsanlar arasında bir takım gruplar çıkarları için tabi durumu bozan kurumlar oluşturmada önce topluma akıl hakimdir ve insanlar arasındaki ilişkiler akla uygun (dine uygun değil) kuralları tarafından düzenlenmektedir. Akla uygun düzen kuralları, insan değerini, özgürlük ve eşitliği ön plana almaktadır. Buna göre de insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen bütün normlar (örneğin hukuk) tabi kurallara uygun olmalıdır.

3. Tabi düzende kişiler özgündür ve bu nedenle hep özgür kalmalıdır. Yeni düzende de insanlar durumlarını daha iyi hale getirmek için özgürlük içinde yarışmalıdırlar düşüncesi egemen hale gelmektedir. Özgürlüğün klasik tanımı olan «kişinin özgürlüğü başkalarının özgürlüğünün başladığı yerde biter» buradan kaynaklanmaktadır.
4. Özgürce ve birbirleri ile yarışarak çıkarlarını sağlama ve artırma uğraşı, toplum çıkarları ile çok iyi uyumaktadır; çünkü teker teker bireylerin, çıkarlarını maksimize etmesi toplum çıkarlarının maksimize edilmesine neden olacaktır.

Yeni oluşan toplum düzen ve kültüründe insan aklının ön plana geçmesi, bilim alanında bir patlama ile kendini göstermiştir. Artık eski toplum düzeninin hiç bir kurumu gelişen kapitalist ilişkiler ve kapitalist ekonomik yapının gereksinmelerini karşılayamamaktadır. Örneğin tarımsal toplumda, toplum yaşamının her yönünü düzenleyen dinsel kurallar yetersiz kalmış bir süre din adamları yeni koşullara göre yorumlar yaparak katolikliğin güncelliğini devam ettirmeye çalışmış, ancak yine de dinin bir bütün olarak yeniden yorumlanması gerekmiştir. Avrupa tarihinde hristiyanlık dininin yeniden yorumlanma olayına «reformasyon» denmektedir. Reformasyonun öncüsü Martin Luther sayılabilir, ancak Luther'le beraber Calvin, John Knox ve benzeri kişiler de hemen hemen aynı işi (hristiyanlığın yeniden yorumu) yapmışlardır.

Hristiyanlığın yeni koşullara göre yeniden yorumlanması olan reformasyon olayı, kapitalizmin doğuşunu açıklamaya çalışan sosyal bilimciler tarafından ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir. Örneğin ünlü sosyolog Max Weber, reformasyonla kapitalizmin arasındaki ilişki üzerinde durarak kapitalizmin ancak «protestan» ülkelerde ortaya çıkabileceğine işaret etmiştir. Weber'e göre reformasyonla hristiyanlık yeniden yorumlanmış ve ortaya protestanlık çıkmıştır; protestanlığın değerleri ve inançları kapitalist bir toplumun ortaya çıkmasını olanaklı kılmaktadır. Protestanlık da, diğer bütün dinsel öğretiler gibi tanrının esas olarak insanlardan öbür dünyayı düşünmelerini istediği noktasına dayanmaktadır. Ancak yorumla ortaya çıkan önemli farklılık, öbür dünyaya en iyi hazırlanma biçiminin bu dünyada çok çalışmak ve dünyevi zevklerden uzak kalma olarak belirtilmesinde toplanmaktadır. Başka

bir deyişle, protestanlık insanlardan çok çalışmayı (üretimi artırmayı) ve diğer taraftan dünyevi zevklerden uzak kalmayı (az tüketim, çok tasarruf) istemekte ve bunun hristiyanlığın özü olduğunu ileri sürmektedir. Bu tür bir inanç sistemi çok açık olarak, kapitalizmin hızlı gelişmesi ile tutarlıdır. Weber'de buna dayanarak kapitalizmin ancak «protestan ahlakının» hakim olduğu yerlerde oluşacağını ileri sürmektedir.

Gerçekten ilk bakışta Weber'e hak vermemek elde değildir; çünkü kapitalizm reformasyonunun başarılı olduğu yerlerde ortaya çıkmıştır; bir ilişkinin olduğu açıktır. Ancak Weber'in bu ilişkiye tersten baktığı söylenebilir. Kapitalizmi yaratan olgu protestanlığın değer hükümleri ise İsa'dan 16 yüzyıl sonra protestanlık neden ve nasıl ortaya çıkmıştır? Başka bir deyişle protestanlığı belirleyen, onun ortaya çıkmasına neden olan nedir? Bu sorunun Weber'de cevapsız kaldığı görülmektedir. Eğer protestanlık mutlu bir raslantı sonucu ortaya çıkmamışsa, onu yaratan temel neden toplumda oluşan somut değişimler, daha açık bir ifade ile kapitalist evrimdir. Toplumda üretim düzeninden başlayan değişimler eski düzenin kurallar sistemini ve ideolojisini değiştirmeye zorlayınca ortaya protestanlık çıkmıştır.

Protestanlık hristiyanlığın yeni yorumu olurken toplumsal değişme sonucu bilim ve düşünme alanında da büyük patlamaların ortaya çıktığı görülmektedir. Örneğin Fransız düşünürü Descartes, (1596 - 1560), Alman düşünürü Leibenz matematik, felsefe ve fizik alanında önemli bir gelişmenin temsilcileri olmuşlardır. Descartes bir matematikçi olarak büyük katkılarının yanında (örneğin koordinatlı geometriyi keşfetmiş sayılabilir) her şeyin temeline insan aklını koymuş; başka bir deyişle akıl ve düşünmenin, her olayı anlamak ve açıklamak için yeterli olacağını ileri sürerek düşünce yöntemlerini geliştirmeye çalışmıştır. Descartes, bir anlamda 17'inci yüzyılda oluşan büyük bilim patlamasının hazırlayıcısıdır ve onun ardından gelen **Kopernik, Kepler, Galileo** ve nihayet **Newton** hareketin kuramını bularak temel doğa kanunlarına erişmişlerdir. Einstein tarafından bazı kısımları değiştirilmekle beraber Newton'un «genel çekim kanunu» hala en temel doğa kanunlarından birini oluşturmaktadır. Fizik bilimlerindeki bu büyük gelişme bir taraftan dine dayalı eski düzenin ideolojisini tamamen ortadan kaldırırken diğer yandan bilimsel bulguların

üretime uygulanması demek olan icatlar için kapı açmıştır. Nitekim 17'inci yüzyılda bilim büyük hamle yapmış ve 18'inci yüzyılda bilimsel bulguların üretime uygulanması ile icadlar yani teknolojik gelişmeler birbirini kovalamıştır.

Bilim ve teknik alanda büyük gelişmeler olurken toplum düzeni ile ilgili inançlar ve değerlerde de köklü değişimler ortaya çıkmıştır. Bunun ilk belirtisi yukarıda da değinilen «tabi hukuk» anlayışıdır. Tabi hukuk, insan karakterine ve haysiyetine uygun kurallar bütünü olarak düşünülmektedir. Buna göre insanın, insan olduğu için bir takım tabi hakları vardır ve bir toplum düzeyinde ortaya çıkan her türlü kanun ya da hukuk kuralı bu tabi hakları gözönünde bulundurmak zorundadır. Sözü edilen tabi haklar esas olarak özgürlük ve mülkiyet olarak tanımlanmaktadır. Buna göre her insan özgürce mülkiyet edinme ve istediği malı tüketme olanağına sahip olmalıdır. Böylece yeni ideoloji açısından herşeyin temelinde insan aklı ve insan değeri olduğuna göre, insanların ekonomik yaşamlarında özgür bırakmak yeterli olacaktır. Çünkü insan akıllı bir mahluk olduğu için özgür olunca kendi çıkarlarını tatmin için en doğru yolu seçecek ve tek tek insanların en doğru davranışı toplanınca en doğru toplumsal davranışa erişilmiş olacaktır. Yeni toplumda özgürlük ve mülkiyet kavramlarını temel alan **liberalizm** bir düşünce sistemi halinde oluşma yoluna girmektedir. Liberalizm önce düşünce alanında üstünlüğünü sağlayacak ve giderek toplumsal yaşam içinde etkinliğini artırma yoluna gidecektir. İşte bu oluşum aynı zamanda «klasik demokrasinin» ortaya çıkıp, evrilmesidir.

Şimdi bu bölümde son olarak tarımsal toplum çözülürken siyasal sistemde ve devlet kurumunda ne tür değişmelerin olduğu tartışılacaktır. Siyasal sistem klasik demokrasi doğrultusunda değişime girmiştir, bu değişim içinde devlet kurumu da değişmiştir. O halde kısaca devlet kurumundaki değişmeyi ele almak ve bir taraftan da siyasal sistemi oluşturan düşünce akımlarına bir göz atınak gerekli olmaktadır.

IV. ULUSAL MERKEZCİ DEVLETİN DOĞUŞU VE SİYASAL DÜŞÜNCEDEKİ DEĞİŞMELER

Tarımsal toplumun kapitalist topluma dönüşmesinin devlet kurumunda yarattığı ilk değişim ulusal ve merkeziyetçi devletin

ortaya çıkmasıdır. Ticaret burjuvazisi gelişip güçlendikçe, etkin, merkezi ve üniter bir devlet için giderek artan gereksinme göstermiştir. Bu gereksinmenin belli başlı üç kaynağı olduğu söylenebilir.

1. Yersel feodallerin gücü ticaretin gelişmesini önleyici bir nitelik taşımaktadır. Örneğin her şehirde ya da yörede oradaki hakim feodallerin eğilimlerine göre değişik vergiler uygulanmakta, hatta aynı kralılık içinde bazen değişik paraların kullanıldığı görülmektedir. Bu tür bir uygulamanın, ticaretin gelişmesini ve genişlemesini önleyici bir etki yarattığı açıktır. Bütün bunlara karşın güçlü bir merkezi idare tüm ülkede geçerli hukuk ve yönetim sistemini uygulatabilecek; böylece tüccarlar için belirsizlik ve karmaşıklık sorunları çözülmüş olacaktır.
2. İkinci önemli neden, ulusal sınırlar içinde merkezi yönetimin kendi tüccarları ve üreticileri için himayeci bir politika izleyebilmesidir. Tarımsal toplumda ulusal devlet yoktur; ortada ulus da yoktur, etnik gruplar vardır. Siyasal üniteyi belirleyen ulusal sınırlar değil, kontrol edilebilen toprak büyüklüğüdür. Ulusal sınırlar, ticaretin gelişip bütün bir pazarın belirlenmesi ile ortaya çıkmıştır. Pazarı bütünleyen önemli etkenler arasında dil, örf birliği gibi kültürel sistemin öğeleri önemli bir rol oynamıştır. Böylece kültürel ve en kolay olarak etnik sınırlar içinde bütünleşen pazar bugünkü anlamı ile ulusları oluşturmuştur. Nitekim «ulusçuluk» bir siyasal akım olarak ancak kapitalizm ortaya çıkmasından sonra tarih sahnesine çıkmıştır. Ulusal devletin doğuşu ise, ulusal pazarda yabancı rekabeti önleyici, ulusal tüccarı ve üretimi himaye edici bir politikanın uygulanmasına yol açmıştır. Böylece yeni doğan merkezi - ulusal devletin ana amacı diğer ülkelere ticari üstünlük sağlamak olmuştur.
3. Kapitalizm ile birlikte güçlenen ve zenginleşen tüccarlar bir iç pazarı oluşturup bütünleştirmekle kalmamış; yeni keşfedilen kıtalardaki ticareti ele geçirmek için amansız bir yarışmaya girmişlerdir. Bu yarışmayı kazanabilmek için mutlak olarak güçlü bir devlet örgütünün desteğine ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim 16'ncı yüzyıldan itibaren

Avrupa devletleri tarihi, sömürge elde etme savaşları tarihi olarak nitelenebilir. Bu savaşlar sonunda önce Amerika kıtası, sonra da Asya ve Afrika, Avrupa ülkeleri arasında pay edilmiştir. 16'ncı yüzyılda başlayan bu süreç 19'uncu yüzyıla kadar sürmüştür.

16'ncı yüzyıl Kuzey Avrupa'da feodal devletin ortadan kalktığı dönem olarak nitelenebilir. İyice zenginleşip güçleşen tüccar ve esnaflar (başka bir deyişle burjuva sınıfı) kral ile işbirliği yapmışlar; güçlü bir orduya sahip olabilmesi için kralları mali yönden desteklemişler ve bunların sonunda feodal beylerin etkinliği yok edilmiştir. İlerde ayrıntıları ile tartışılacağı üzere başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Hollanda ve Prusya'da merkezi devlet oluşmuştur. Merkezi devlet, somut olarak güçlü bir ordu ve donanma, gelişmiş bir maliye sistemi ve bütün toplum için geçerli bir hukuk düzenini kapsamaktadır. Devlet bir taraftan ülke, içindeki feodal kalıntıları temizleme uğraşı içine girmekte; diğer yönden de kendi burjuvazisi için rakip devletlere karşı içeride ve dışarıda çeşitli önlemler almaktadır.

16'ncı yüzyılda ortaya çıkan merkezi devletin uyguladığı politika iktisat tarihinde «merkantilizm» sözcüğü ile tanımlanmaktadır. Merkantilist devlet politikasının temelini, ulusal burjuvaziyi güçlendirme uğraşı oluşturmaktadır. Buna göre en güçlü devlet, tüccarı en zengin olan, başka bir deyişle en çok altın gümüşe sahip olan ülke devletidir. Çünkü ulusal ticaretin üstünlüğü, ülkedeki altın - gümüş stokunu artıracaktır. O halde devletin ana görevi ülkedeki altın - gümüş miktarını artıracak önlemler almaktır. Bir kısım ülkeler (kapitalist evrimleşmeye giremeyen ülkeler İspanya, Portekiz gibi) ülkedeki altın - gümüş miktarı çoğaltmanın yolu olarak bu maddeleri üretmeye gitmişler, yeni keşfedilen Amerika kıtasında kendi egemenlikleri altındaki bölgelerde altın ve gümüş madenleri arayıp, işletme uğraşına girmişlerdir. Kapitalist evrimleşme içinde bulunan İngiltere, Hollanda, Fransa gibi ülkelerde ise merkantilizm bir dış ticaret sorunu olarak ele alınmaktadır. Buna göre ülkedeki altın - gümüş miktarını artırmanın yolu ticarete üstünlük sağlamak; başka bir deyişle ithal ettiğinden fazlasını ihraç edebilmektir. Merkantilizmin bu tür yorumlanışının sonucu olarak kapitalizmin geliştiği ülkelerde gümrük duvarları, kabotaj hakkı gibi ithalatı kısıtlayıcı önlemler alınırken, ihracatı

teşvik için ticaret tekelleri kurulmuş, pazar garantileri sağlanmış ve kolonilerin sınırlarını genişletme yoluna gidilmiştir. Merkantilizm 18'nci yüzyıla kadar geçerli devlet politikası olarak kalmış, 18'nci yüzyılın ortalarına doğru liberal felsefe ve buna dayanan liberal ekonomi politikası egemen hale gelmiştir. Merkantilizmden liberalizme geçiş süreci, «ekonomik doktrinler tarihi» üzerinde çalışanlar için ilginç bir alandır. Ancak burada bizim ele aldığımız temel sorunlar açısından üzerinde durulmaması büyük bir eksiklik ya da kopukluk nedeni olmayacaktır. Burada bizim için önemli olan, burjuvazi ile kralların işbirliği sonucu ortaya güçlü bir merkezi devletin çıktığı ve bu devletin temel amaçları açısından ulusal burjuvazinin iç engellere ve dış rakiplere karşı korunup, geliştirilmesinin ön planda bulunduğuudur.

Klasik demokrasi, merkezi devletin iktidar biçimi olan krallık yönetimine karşı burjuvazinin siyasal iktidar üzerindeki etkinlik mücadelesi vermesi ile oluşmuş bir süreç sayılabilir. Başlangıçta burjuvazi, toplumdaki feodal güçleri geriletme, feodal kurumları temizlemek için kral ile işbirliği yapmış; mutlakiyetçi bir monarşinin oluşması için kralları her bakımdan desteklemiştir. Ancak mücadele başarıya ulaşp toplumdaki feodal kurumlar temizlendikçe aynı ölçüde ekonomik olarak güçlenen burjuvazi kralların mutlakiyetçi yönetimlerine karşı iktidar mücadelesine kalkışmıştır. İşte klasik demokrasi bu mücadelenin sonunda; kralın iktidarının sınırlanması biçiminde oluşmuştur.

Yukarıda da değinildiği gibi, 17'nci yüzyıldan itibaren bilimlerin büyük bir gelişme göstermesi, doğayla ilgili her türlü sorunun din yerine bilim ile açıklanmaya başlaması toplumsal sorunların ele alınışında da etkisini göstermiştir. Tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi toplum ve siyaset alanında ortaya çıkan sorunların dine dayanarak değil akla dayanarak açıklanması gerektiği düşünülmüş; böylece siyasal düşünce dinsel olmaktan çıkıp rasyonel (akla dayanan, akla uygun anlamında) olmaya başlamıştır. Siyasal olguyu akla dayanarak açıklamaya çalışan düşünürlerin, klasik demokrasinin oluşumunda önemli katkıları olmuştur. Bu nedenle Hobbes, Locke, Montesquieu ve Rousseau'nun katkılarını kısaca gözden geçirmekte yarar vardır. Bu düşünürlerin hepsi siyasal iktidarın ve devletin bir tanrı buyruğu olarak ortaya çıkmayıp, toplumsal yaşamının yarattığı zorunluklar karşısında insanların iradesi ile oluştuğunu betimlemişlerdir. Siyasal fikirler tarihinde bu

düşünürlerin ortaya attığı görüşleri kısaca «siyasal - toplumsal mukavele» kuramları başlığı altında toplanabilmektedir.

Siyasal iktidar ve onun kurumu olan devletin, belli taraflar arasında yapılan bir akit sonucu doğduğu görüşü daha eskilerde de ortaya atılmıştır. Orta Çağ siyasal düşüncesinde de kralların iktidarının temelini ilahî olduğu ve bunun toplumla - tanrı arasında varılan bir mukaveleye dayandığını ileri süren görüşlere raslamak mümkündür. Örneğin Philippe bu Pleassis - Mornay adlı bir Fransız rahibi **Vindiciae Contra Tyrannos** adlı yapıtında, devletin iki kademeli bir akitle oluştuğunu ileri sürmektedir. Birinci kademedede taraflar tanrı ve kral ile tebası olup, bu akitle dine uygun toplumsal yapı oluşturulmakta; ikinci akit ise kral ile tebası arasında olmakta ve birinci akitin temel önerilerine uygunluk sağlayan bir devlet ortaya çıkmaktadır. Eğer ikinci akitteki taraflar, birinci akitin hükümlerine aykırı davranırlarsa ikinci akiti, yani devleti yenilemek gerekmektedir. Yukarıda isimleri sayılan yeni çağ düşünürleri ise toplumsal akit olgusunu tanrısal bir kökene dayandırmamakta; aksine toplumu ve siyaseti açıklayabileceklerini umdukları bilimsel bir kuram oluşturma iddiasını gütmektedirler. Hepsinin bir anlamda ortak amacı, toplumda iktidarın tanrısal kökenli olmadığını, toplumsal gereksinimler sonunda insanlar tarafından yaratıldığını göstermektir.

Thomas Hobbes (1588 - 1679). Hobbes, ilerde tartışılacak olan «İngiliz İç Savaşı» sırasında yaşamış ve bu olaylar görüşlerinin oluşmasını etkilemiştir. İç savaşın getirdiği yıkım, anarşi ve facialar Hobbes'un herşeyden önce güçlü ve merkezi bir yönetim anlayışını savunmasına neden olmuştur. Çağ, aynı zamanda bilimin büyük patlama çağıdır ve Galileo'nun fizik alanındaki başarıları düşünürü etkilemiş, onda siyasal iktidarı açıklayacak bir bilimsel kuram oluşturma hevesi yaratmıştır. Bunun için de siyasal olayları açıklayabilecek genel bir insan davranış kuramı ortaya atmaya çalışmıştır.

Hobbes'in görüşleri kısaca şöyle özetlenebilir : «Doğada her olay bir harekettir; gerçek saydığımız şey, maddenin hareket hali olmasından başka bir şey değildir. Canlı organizmalarda her hareket, duyu organları aracı ile sinir sistemine aktarılmakta; hareketin etkisi ile organizmanın yaşamı hızlanmakta ya da yavaşlamaktadır. Eğer dış etki organizmanın yaşamasını hızlandırıyorsa

insanda arzu - istek yaratılmakta; dış etki organizmanın hareketini yavaşlatıyorsa nefret ya da yadsımak duygusu uyanmaktadır» Hobbes, böylece temel insan davranış mekanizmasını bulduğunu düşünmekte; kısaca belirtmek gerekirse insan davranışının temelinde tam bir bencilliğin yattığını ileri sürmektedir. Çünkü insan Hobbes'a göre çevresindeki her şeyi kendi çıkarı açısından değerlendirmektedir. Egoizm ya da bencilik içinde hareket etme duygusu nedeni ile insanlar olanaklar için birbirleri ile yarışmakta, bu ise bir güvensizlik duygusunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Yarışan insanlar fiziki güç ve kurnazlık konusunda az çok eşit olduklarından birbirleri ile olan ilişkilerinde tam bir güven duygusuna sahip olamamaktadırlar ve bu nedenle insanları kontrol altına alıp onlarda güven duygusu yaratacak bir kuvvet ortaya çıkmadıkça sürekli bir savaş hali devam edecek; bu ise güvensizliği daha artıracaktır. Bu çıkmazdan insanları kurtaran, onların sağduyu sahibi olmalarıdır. Sağduyu egoizmin karşıtı olmasına rağmen bir insan yetisidir ve yukarıda sözü edilen kaos Hobbes'a göre, sağduyunun kullanılması ile son bulmaktadır. Bu, insanların aralarında yaptıkları bir akitle devleti oluşturmalarıdır. Toplumda bir gücün, siyasal iktidarın, mevcut olması davranışlara sınırlamalar getirmek bakımından bir takım insan çıkarlarını azaltıcı ise de onlara sürekli bir güvenlik duygusu verebilecektir. İşte Hobbes'a göre devletin kökeni budur. Doğal yaşamın yarattığı savaş hali ve güvensizlik duygusundan kurtulmak için sağduyunun kullanılarak devletin oluşturulduğu görülmektedir. Bu oluşum bir anlamda zorunlu bir oluşumdur; başka bir deyişle akit özgür iradeye değil bir zorunluluğa dayanmaktadır. Bu nedenle de Hobbes'un sisteminde devletin, yaşama özgürlüğüne saygılı olmanın dışında tebasına karşı hiç bir sorumluluğu yoktur.

Hobbes'un siyasal bilime katkıları onun bir düşünür olarak önemini artırmaktadır. **Leviathan** adlı yapıt, siyaset olgusunu bilimsel olarak açıklamaya çalışan ve bilimsel temeli psikoloji olan ilk girişim sayılabilir. Günümüzdeki siyasal bilimciler arasında önemli yeri olan bir kesim, siyaseti insan psikolojisinin verileri ile açıklamaya çalışmaktadır ve görüldüğü gibi Hobbes bu akımın kurucusu sayılabilir. İkinci önemli katkı, devletin insanlar tarafından oluşturulan yapay bir şey olduğu hemen hemen ilk defa

sistematik olarak Hobbes tarafından belirtilmiştir. Üçüncü katkı ise, otoriter bir devlet anlayışının savunulmasına rağmen, devlete karşı vazgeçilmez, temel bir insan hakkından (yaşama hakkından) söz edilmesidir.

John Locke (1632 - 1704). Bilim ve felsefe tarihinde önemli yeri olan Locke çeşitli yapıtlarında, özellikle **Two Treaties on Government** adlı kitabında devlet ve siyaset olguları üzerindeki görüşlerini geliştirmiştir. Özellikle akit anlayışı ve insan hakları üzerindeki görüşleri önemli sayılabilir.

Locke'un hareket noktası doğal durumdur. Doğal durumda, Hobbes'un belirttiği gibi insanlar arasında bir mücadele olmadığı, aksine insanların yardımlaşma ve dayanışma içinde yaşadığını ileri sürmektedir. Locke göre de insanlar arasında ilişki kurma duygusu ağır basmakta; ancak bir kişi diğerine zarar verdiği zaman karşı koyma ve cezalandırmanın söz konusu olabileceği kabul edilmektedir. Doğa durumu, doğa kanunları ile belirlenmektedir ve insanlar akılları ile doğa kanunlarını kavramaktadırlar, bunun en büyük örneği ise Locke'a göre Newton'dur. Doğal olarak her insan eşit ve bağımsız yaratılmış olduğundan, hiç bir kimse diğerinin, yaşamına, sağlığına, özgürlüğüne ve malına tecavüz edemez. Böylece Locke, Hobbes'teki yaşama hakkına, sağlık, özgürlük ve mülkiyeti eklemekte; bunların doğuştan herkesçe sahip olunan vazgeçilmez temel haklar olduğunu belirtmektedir. Bu hakların varlığı, tıpkı Descartes'in akıl kuralları gibi ispata gerek göstermez; bunları insanlar kavrar. Ancak doğa durumunda doğal hakları saptamak ve çıkacak olan anlaşmazlıkları çözecek bir üçüncü şahsa gereksinme vardır. İşte bu gereksinmeler ile insanlar aralarında bir akit yapmışlar ve toplumu oluşturmuşlardır. Toplumun esasını, doğal duruma uygun hukuk düzeni meydana getirmektedir ve bu hukukun korunup uygulanabilmesi için ikinci bir akitle devlet oluşturulmuştur. O halde devletin esas amacı doğal hakları yani yaşam, sağlık, özgürlük ve mülkiyeti korumak ve geliştirmektir. Daha açık bir ifade ile Lock'e göre ikinci akit ile devlete bir takım görevler yüklenmektedir, bireylere de bir takım haklar tanınmaktadır. Devlet, keyfi olarak kanun yapamaz, yapacağı kanunlar başka bir deyişle bireyleri yaşamını düzenleyici işlemler doğal durumdaki ilkelere uygunluk göstermelidir. Bunun da yolu, doğal yaşam ilkelerini betimlemek ve bunları kanun haline ge-

tirmek, insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen hukuk normlarını bu çerçevede üretmektir.

Locke'un mülkiyeti, doğal yaşamın en temel ilkesi olarak betimlemesi, onun bir takım eleştirilere hedef olmasına neden olmuştur. Bununla beraber Locke mülkiyeti, insanın çalışıp, emeğini katarak elde ettiği bir kavram olarak tanımlamaktadır. Yani mülkiyet, insanın çalışarak yarattığı bir değerdir ve mülkiyet edinme, insana doğa tarafından verilmiş bir haktır. Böylece iktisadi düşünce tarihinde değer oluşumunu emeğe dayandıran, bunu savunan ya da yadsıyan kuramların çıkış noktası Locke olmaktadır ve böylece gelecek için çok önemli bir tartışma alanı ortaya çıkmaktadır. Örneğin hem Adam Smith hem Karl Marx başlangıcı Locke tarafından ortaya atılan değer - emek formülünden hareket etmektedirler.

Montesquieu (1689 - 1755). Ünlü yapıtı olan *L'Espirit des Lois* da bazı temel siyasal sorunlara çözüm aramıştır. Montesquieu'nun kafasındaki ana sorun özgürlükle iktidarı bağdaştırmaktır ve siyasal kuramın temel uğraşı olarak bu noktayı ortaya atmaktadır. Düşünüre göre bu sorunun evrensel bir çözümü yoktur; her ülkenin coğrafi, psikolojik, kültürel özelliklerine göre öznel çözümleri söz konusu olabilmektedir. Başka bir deyişle her ülkenin kendi koşullarına uygun bir özgürlük anlayışı geçerli olacaktır. Ayrıca belirli bir anda belirli bir ülkede bu sorunun çözümlenmiş olmasının bir anlamı yoktur; zamanla koşullar değişmekte ve buna göre de yeni çözümlemelere gereksinme duyulmaktadır. Böylece Montesquieu, toplum sorunlarını dinamik ve zaman boyutuna bağlı olarak ele almanın öncülüğünü yapmış bir düşünür olarak tarihe geçmiştir.

Düşünüre göre, bireyin özgürlüğünün esas kanunların müsaade ettiği ölçüde arzuların ve isteklerin tatminidir. Doğaldır ki özgürlük böyle bir tanım içinde ele alınınca kanunların yapılışı ve uygulanışı çok önem kazanmaktadır. Montesquieu, devletin üç süreci olduğunu; yasama, yürütme ve yargıdan oluşan bu üç sürecin de kanun yapma işine katıldığını belirtmektedir. İşte kanunlarla özgürlük arasında tutarlı ve geçerli bir denge kurulması, bu üç devlet sürecinin ayrı organları eliye kullanılması ile mümkün olacaktır. Yargı erki belli zamanlarda toplanan jüriye bırakılmalıdır; yürütme ise monarkm, yani kralın elinde kalabilir. Yasa-

ma ise bir «meclise» verilmelidir. (Burada Montesquieu'nun dengeliği bir daha açıkça ortaya çıkmaktadır : Yasamayı kullanacak olan meclis halktan seçilen kişilerden ve soylulardan oluşacaktır.) İşte «Kuvvetler ayrımı» adı verilen bu ilke ile hem merkezi devlet yönetimi devam edecek hem de özgürlükler korunabilecektir. Böylece Montesquieu ilk kez ayrıntılı bir biçimde kuvvetler ayrımı düşüncesini oluşturmuş bulunmaktadır. Bununla beraber kralın iktidarı ile burjuvazinin etkinliği arasında bir denge oluşumuna dayanan kuvvetler ayrılığı ilkesi ilk kez kralsız bir toplumda, Amerika'da uygulanmıştır.

Jean Jacques Rousseau (1712 - 1778). 18'nci yüzyıl, felsefe tarihinde aydınlanma çağı diye tanımlanmaktadır ve bu dönemde yaşayan d'Almebert, D'Holbach, Helvetius, Tungot, Moreliy, Quesnay, Voltaire, Montesquieu gibi düşünürler aklın herşeyi kavramaya ve açıklamaya yeterli olduğunu belirtmişler toplum olay ya da sorunlarının da rasyonei (akılcı) olarak açıklanabileceğini ileri sürmüşlerdir. Rousseau, herşeyden önce bu akılcı akımlara karşı bir tepki göstermiş, düşüncede irasyonalizme dönük yapıtlar ortaya atmıştır. Bu nedenle bir çok kişi Rousseau'yu «romantik akım» içine almaktadır.

Siyasal görüşlerine temel olarak, o zamana kadar ileri sürülenlerin aksine, insanın doğal halde daha mutlu ve daha ahlaklı olduğu varsayımına dayanmıştır. Doğa durumunda yaşayan ilkel insan «ahlaken tertemizdir» ve uygarlık onu bozmuş, geriletmiştir. Düşünüre göre bunun ana nedeni uygarlığın gelişmesinin toplumdaki eşitliği ortadan kaldırmasıdır. Rousseau, doğa durumunda da insanların eşit olmadığını; kuvvet, zeka, yaş, sağlık farklılıklarının insanlar arasındaki eşitliği bozduğunu belirtmektedir. Ancak bu çok önemli değildir. Önemli olan uygar dediğimiz toplumda yaratılan «siyasal eşitliksizliktir» ve bunun kaynağı servet, saygınlık ve mevki farklarıdır. Bir bakıma toplum yaşamı bu ikinci tür eşitsizliklere dayanmaktadır. Rousseau, «bir toprak parçasının etrafına bir çit yaparak bu benimdir diyen ve kendine inacak kadar akılsız insanlar bulabilen ilk kişi toplum yaşamının ilk kurucusudur» demektedir. Böylece Rousseau'ye göre mülkiyetin ortaya çıkması ile doğal durumda egemen olan barış ve ahlakın yerini sürekli bir savaş durumu almış olmaktadır. İşte bu savaş hali karşısında mülk sahipleri, rahatlarını sağlamak için bir bā-

riş planı düşünmüşlerdir. Rousseau'ya göre bu planın özü, bir hukuk düzeninin kurulması, bir siyasal olarak zorlayıcı aygıtın oluşturulmasıdır : polisi, ordusu ile devlet aygıtı. Böylece toplumdaki eşitsizlik güçlü kurumlara (hukuk, devlet) dayandırılmış; bunun sonucu özgürlük ortadan kaldırılmıştır. Bu tezleri ile Rousseau, ilk defa olarak, devletin toplumda kazanılmış ayrıcalıkları korumak için oluşturulmuş bir baskı aygıtı olduğu görüşünü ortaya atmıştır. Bilindiği gibi bu yaklaşım ilerde çeşitli düşünürler tarafından da ele alınacaktır.

Fakirlerin varlıklılara tabi olması ve devletin yalnız mülkiyeti korumak üzere ortaya çıkmasını ana sorun olarak tanımlayan Rousseau, kötülükleri ortadan kaldıracak yeni bir devlet biçimi teklif etmektedir. Bunun yolu ise toplumun ruhuna (volante generale diyor) uygun ve onun tarafından yönlendirilen bir devlet aygıtı oluşturmaktır. Bu toplumsal ruh, toplumda var olan, yaşıyan bir şeydir. Ortada bir somut halk vardır ve bunun bir iradesinden söz edilebilir (volante tours); ancak toplum tek tek yaşıyan bireylerin toplamından farklı bir şeydir. Toplum tarihsel bir «ruha» sahiptir ve işte bu ruh ya da toplumun iradesi siyasal akitin kurallarını belirlemeli, devlet aygıtı buna göre ortaya çıkmalıdır. Bu takdirde özgürlük ve özgürlüğün belirleyicisi toplumsal eşitlik sağlanabilecek; topluma tıpkı doğa durumunda olduğu gibi ahlak ve fazilet egemen olacaktır.

Görüldüğü gibi Rousseau'nun son derece ilginç bir düşünce yapısı vardır. Eşitlik, özel mülkiyet ve devlet konusundaki çözümleri Marxizmin babası sayılmasına neden olacak kadar Marx'a yakın gözükmemektedir. Buna karşılık toplum ruhu ve ruhun iradesi (volante generale) gibi irasyonel, metafizik kavramlara dayanması onu Marxizmden iyice uzaklaştırmaktadır. Toplumun iradesinin öyle tek tek yaşıyan insanların toplam iradesi olmadığını, bundan farklı bir şey olduğunu söylemesi onu bir anlamda faşizme de yaklaştırmaktadır. Toplumun iradesini somut toplum bilemediğine göre kim bilecektir? Olağanüstü, sıradan olmayan bir insan, önder, bu iradeyi tanımlıyacaktır ya da Rousseau'nun sisteminde işin oraya gitmesi olanaklıdır. Tıpkı kendisinin belirttiği gibi mülk edinen insana benzer biçimde bir adam ortaya çıkıp «ben bu toplumun kaderini biliyorum» derse ve kendine inanacak kadar aptal bir takım adamlar bulabilirse özgürlük ve eşitlik

ne hale gelebilecektir? Nitekim faşist ideoloji böyle bir varsayıma dayanmakta, bir önder (führer) toplumun kaderini bildiğini, onun iradesini temsil ettiğini söylemekte ve böylece toplumda her şey, herkezin kaderi önderin istek ve düşüncelerine bağlı hale gelmektedir.

Bütün çelişkilerine karşın Jean Jacques Rousseau, görüşleri, ile çok etkili olmuş; büyük Fransız devriminin en önde gelen düşünsel hazırlayıcılarından biri sayılmıştır. Özellikle özgürlük ve eşitlik kavramları arasındaki ilişkiyi kurabilmesi toplum bilimleri için önemli bir katkı olmuştur. Nitekim ilerde görülebileceği gibi klasik demokrasi, neo - klasik demokrasiye dönüşürken özgürlük ile eşitlik arasındaki ilişki ve bu iki kavramı özdeşleştirme girişimi sözü edilen oluşumun özünü meydana getirmiştir.

BÖLÜM İKİ : KLASİK DEMOKRASİNİN OLUŞUMU

Demokrasi sözcüğünün günümüzde adeta sihirli bir anlam taşıdığı; siyasal sisteme ilişkin en yüce insan idealini temsil ettiği ileri sürülebilir ve bu tür bir görüş çok kimse tarafından kabul edilebilir. Bununla beraber, günümüzün dünyasında «demokrasi» kavramının tanımında bir birlik olduğu söylenemez. Örneğin bir takım düşünür ve siyaset adamlarına göre gerçek demokrasi, günümüzün gelişmiş batı ülkelerinde uygulanan siyasal rejimdir; buna karşı bir takım düşünür ve siyasal bilimciler batı ülkelerinde uygulanan demokrasinin gerçek olmadığını, çünkü sonunda yine bir sınıf diktasına dayandığını ileri sürmektedirler. Asya - Afrika ve Latin Amerikanın bazı az - gelişmiş ülkelerinde siyasal önderler, otoriter rejimleri o ülkelere özgü demokrasi olarak tanımlamaktadırlar. Başka bir deyişle, demokrasi kavramı değişik toplumsal sistemlerde değişik içerikler taşıyarak karşımıza çıkmaktadır. Bu farklı tanımların arasında bir seçim yapmak, bir tanesini gerçek demokrasi kabul etmek ve diğerlerini yadsımak, konuya bilgi kuramı açısından yaklaşımda doğru olmaz, bir anlam taşımaz.

Evrensel bir insan idealini temsil eden «demokrasi» sözcüğünün değişik yapıları toplumlarda değişik biçimlerde yorumlanması farklı tarihsel gelişimlerin sonucudur. Daha somut bir ifade ile, belirli ülkelerin özgül tarihsel gelişimi demokrasi sözcüğünün farklı bir biçimde algılanıp tanımlanmasına yol açmıştır. Bizim de burada yapacağımız iş, farklı toplum yapılarındaki oluşmayı özgül tarihselliği içinde ele alınıp incelemek olmalıdır.

Birinci Bölümde de kısaca değinildiği gibi, tarımsal toplum düzeni yıkılıp merkezi krallıklar kurulduktan sonra Batı Avrupa

tarihinin temel olayı, krallarla burjuvazinin ekışmesi olarak tanımlanabilir. Burjuvazinin salt yetkili krallara karşı giriştiğı iktidar mücadelesi, sonradan bu uğraşın da çerçevesini aşmış; ortaya belli bir siyaset ve hukuk geleneğine dayalı «klasik demokrasi» adı verilen siyasai sistem çıkmıştır. Çünkü etkileşim sadece kralarla burjuvazi arasında kalmamış, kapitalizmin gelişmesine bağılı olarak ortaya yeni güç ve olgular belirlenmiştir. Aşağı yukarı üçyüz yıl süren bir gelişmeyi kapsayan klasik demokrasi uzun bir süre demokrasi öğretisinin esasını oluşturmıştır. Başka bir deyişle, demokrasinin temel ilkeleri denince hep akla klasik demokrasi anlayışının getirdiğı kavramlar gelmiştir. Bu tür demokrasi anlayışının günümüzde de büyük bir geçerliğe sahip olduğu görülmektedir. Bu nedenle siyaset bilimi öğretisi için «klasik demokrasi» kavramının tarihsel gelişimi temel ilgi alanlarından biri olmuştur. Klasik demokrasinin kurum ve ilkeleri en açık biçimde üç ülkenin tarihsel gelişimi içinde ortaya çıkmış sayılabilir. Bunlar İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleridir. Bu nedenle sözü edilen ülkelerin siyasal gelişimlerini incelemek faydalı olacaktır.

I. İNGİLTEREDEKİ GELİŞME VE PARLAMENTER SİSTEM

Günümüzün klasik demokrasi anlayışı bir bakıma «parlamentar düzenle» özdeş sayılmaktadır. Parlamenter düzenin esasını, seçime dayanan ve temsil niteliğı olan bir parlamentoya karşı sorumlu bir hükümetin bulunması oluşturmaktadır. İşte klasik demokrasi anlayışında bu kadar önemli bir yeri bulunan parlamento kurumu ve parlamenter sistem İngiltere’de gelişmiş; diğer ülkelere buradan geçmiştir.

İngiliz adalarında tarıma dayalı yerleşik topluma geçiş altıncı yüzyılda başlamıştır. Tarımsal toplum yapısı özellikle 11’nci yüzyıldan itibaren bütün kurumları ile ortaya çıkmıştır. Bu yüzyılda Fransa’da yaşayan Normanlar, Fatih William önderliğinde İngiliz adalarını istila etmişler, 1066 Hastings savaşı ile Saxon krallığını ortadan kaldırmışlar; bir kısım topraklar Fatih William tarafından kendi adamları ve savaşçıları olan soylulara dağıtılmıştır. Böylece 11’nci yüzyıl İngiltere adasında tarımsal bir topluma dayalı devlet tipinin oluşumunu belirlemiştir. Soylular top-

rakları ve üretimi kontrol etmekte, vergi almakta ve aldıkları verginin bir kısmını krala devretmektedirler.

Tarımda yaratılan artık ürünün kral ve soylular arasında paylaşılması bu iki kesim arasında bir çekişmeye de neden olmuş ve bunun sonunda dünyanın ilk yazılı anayasal belgesi sayılabilecek «Büyük Ferman» (Magna Carta) ortaya çıkmıştır. 1215 tarihinde kral I. John vergileri artırmak istemiş ve soyluların buna karşı çıkması ile iki taraf arasında «Büyük Ferman» imzalanmıştır. Büyük Ferman, kralın vergi koyabilmesi için önce soyluların rızasını almasını zorunlu koşul olarak getirmektedir. Ama daha sonraları bu ilke, «kralın uyrukları Parlamentoda temsil yolu ile rızalarını bildirmeden vergi salınamaz» biçiminde yorumlanarak parlamenter sistemin gelişmesi bakımından çok önemli bir rol oynamıştır. Magna Carta'da ayrıca soyluların kralın keyfi eylemlerine karşı hukuksal güvencelere sahip olmalarını ve onlara uygulanacak yasaların parlamentoya yapılması öngörülmüştür. Bu olayın önemi, temsili bir organın kralın iktidarını uygulamada sınırlaması ya da paylaşmasıdır.

Parlamento sözcüğü, köken olarak «parler» (konuşma) sözcüğünden gelmektedir, konuşma yapılan yer anlamında kullanılmaktadır. «Parliamentum»lar tüm orta çağ Avrupasında rastlanılan birer kurum olup; burada kabile reisleri ya da yaşlıları Krala danışmanlık yapmaktadır. İngiltere'de de gerek Saxon gerek Norman krallarının sarayında bu tür danışmanlık kurumunun var olduğu bilinmektedir. Ancak Magna Carta ile bu danışmanlık kurumu yapı değiştirmeğe başlamakta, bir taraftan devamlı hale gelirken bir taraftan da temsili bir içerik kazanmaktadır.

Magna Carta, 13'üncü yüzyıl Avrupasında gerçekten bir devrim etkisi yaratmış ve Katolik Kilisesinin başı Papa III. Innocent, İngiltere kralına Magna Carta'ya uymamasını, bunun için de kendisinin her türlü desteği sağlayacağını bildirmiştir. Böylece kral ile baronlar arasında zaman zaman bir iç savaş haline gelebilen bir mücadele başlamıştır. Parlamento kurumunun kesin bir biçimde yerleşmesi ancak yüzyılın sonlarına doğru Kral I. Edward döneminde sağlanmış; parlamentoya dayanarak ülkeyi yönetmenin kolaylaştığının farkına varan kral, kurumun yerleşmesini sağlamıştır. I. Edward'ın parlamentosu, bir taraftan yörelerdeki (shire)

toprak soyluların aralarından seçtikleri temsilcilerden ve diğer taraftan şehirlerde yaşayan esnaf ve tüccarların temsilcilerinden oluşmaktadır. Parlamento genellikle düzenli olarak yılda iki kez toplanmakta, ancak yine de toplantılar büyük ölçüde kralın iradesine bağlı olarak yapılmaktadır.

I. Edward tarafından 1295 yılında toplanan ve tarihe «örnek parlamento» adı ile geçen yapı zamanla oluşarak 14'üncü yüzyıl sonlarına doğru biçim olarak bugünküne benzer bir konuma ulaşmıştır. Başlangıçta parlamento, tekli bir yapıya sahip olmakla beraber zamanla iki kısma ayrılmış; soyluların temsilcilerinden oluşan kısma «Lordlar Kamarası», esnaf ve tüccarların (burjuvalar) temsilcilerinden oluşan kısma da «Avam Kamarası» denmeye başlamıştır. 14'üncü yüzyılın ortalarından itibaren iki kamaranın ayrı ayrı toplanıp, karar almaya başladığı görülmektedir. İngiliz parlamentosunun, başlangıçtan beri önemli bir özelliği din kesiminin kendi başına temsil edilmemiş olmasıdır. Parlamento, İngiltere'de baştan itibaren sınıfsal temsil kurumu olmuş; soylu kesimlerden gelen din adamları Lordlar Kamarasında yer alırken, toplumun alt kesimlerinden gelen rahipler de Avam Kamarasına seçilebilmişlerdir. Bu dönemde parlamentonun esas işlevi, yasa yapmak ve yüksek mahkeme olarak çalışmak biçiminde belirlenmektedir. Doğal olarak yasa yapma işi de özellikle vergi konusu üzerinde yoğunlaşmış ve parlamentoyu denetleyen ve burada etkili bir biçimde temsil edilen soylular vergi yasalarında sürekli kendi çıkarlarını gözetmişlerdir. Bunun sonucu ise zaman zaman görülen büyük köylü ayaklanmalarıdır, çünkü vergi yükünün artması daima köylü sınıfının sırtına yüklenmektedir.

Bununla birlikte parlamento içinde burjuvaziyi temsil eden Avam Kamarasının giderek önem kazanmaya başladığı anlaşılmaktadır. Bunun temel nedeni ise burjuvazinin toplumun ekonomik yaşamında giderek etkinleşmesidir. Önce tarımsal üretim alanında başlayan değişimler giderek kendini tarımsal olmayan üretim ve ticaret alanında göstermekte, yeni sınıfın toplumsal etkinliğinin artmaya başladığı gözlemlenmektedir. Özellikle ticaretin gelişmeye başlaması ve İngiliz pazarının büyük bir bütün haline gelmesi bir İngiliz ulusunun doğumuna yol açmaktadır. Nitekim 14'üncü yüzyıl, birçok tarihçi tarafından İngiliz ulusunun oluşumu dönemi olarak değerlendirilmektedir. Uluslaşmanın en temel

göstergesi ulusal dil de tam anlamı ile bu yüzyıl içinde oluşmuştur. Bu döneme kadar sarayın resmi dili latince iken soylular ve toplumun çeşitli kesimleri bugünkü ingilizceye, fransızcaya ve almancaya benzeyen birbirinden farklı çeşitli diyalektlerle konuşmakta; yöreler arasında ortak bir dilin varlığı gözlemlenememektedir. Tüm ülkenin bütünleşmiş bir pazar haline gelmesi, ortak bir dilin oluşumunu ağırlıkla etkilemiş ve 14'üncü yüzyılda yaşayan Chaucher, Wycliffe gibi şairler bu dili oluşturmada büyük katkılarda bulunmuşlardır.

A. Kapitalizmin Gelişmesi ve İç Savaş :

16'ncı yüzyıldan itibaren İngiltere'de önemli bir takım değişikliklerin olmaya başladığı görülmektedir. değişmeyi kısaca kapitalizmin gelişmesi olarak tanımlamak mümkün. Kapitalizm tarımda başladı; başka bir deyişle tarımsal ürünler giderek artan ölçüde pazarda satılmaya, toprak sahipleri ihtiyaçları için değil, pazarda kar sağlamak amacı ile üretim yapar oldular. Tarımsal ürünlerin en yüksek karla satılabilmesi, onların üretim maliyetlerinin düşürülmesi anlamına geliyordu ve bunun için de bir kısım soylular kendi kontrolleri altındaki toprakların etrafını çitle çevirmeye, o toprak parçası üstünde yaşayan fazla köylü nüfusu sürüp çıkarmaya başladılar; bu harekete «çitleme» (enclosure) deniyordu. Fazla işgücü topraktan çıkarılıyor, belli bir üretimi yapmak için yeterli iş gücünü sağlayanların dışındaki köylüler şehre sürülüyordu. Özellikle İngiltere'nin güney ve güney doğusunda gelişen kapitalist tarımda iki tip göze çarpıyordu. Bir kısım soylular geniş topraklarının etrafını çitle çevirerek buralarda koyun besliyorlardı; yünün hammaddesini oluşturan koyun tüyleri hem iç hem dış pazarda satılıyordu. Böylece bir kısım toprak soylular büyük kapitalist çiftçi haline geliyor; tarımdaki bu gelişmenin sonunda özel mülkiyet, bugünkü anlamı ile hukuk sistemine giriyordu. İkinci tipte ise, soylulardan bağış ya da satın alma yolu ile ufak topraklar üzerinde özel mülkiyet sahibi olan bir takım köylülerin kapitalist çiftlikler oluşturduğu, hatta buralarda kendisinin ve ailesinin emeği dışında ücretli emek kullanmaya başladığı görülmüyordu. İngiliz tarihinde bu tip orta boy çiftliklerde kapitalist tarımı gerçekleştiren köylülere «yecmen» adı verilmektedir. Çitleme (enclosure) hareketi sonunda topraktan kopmaya başlayan büyük köylü yığınları

şehirlerin nüfusunu arttırırken hızla büyüyen şehirler gıda maddeleri için büyük bir pazar oluştırıyordu.

Güney ve güneydoğu bölgelerinde tarımsal kapitalizm gelişirken, başka bir deyişle pazar büyürken şehirlerde lonca tipi örgütlenmiş, tarımsal olmayan üretim yapısı da değişmekte şehir- lere göç eden köylüler iş bulabilmek için esnafların yanında ücretle çalışmaya başlamaktadır; böylece kar ve pazar için üretim esnaf için de amaç haline gelmekte bütün bunlar ise çok hızlı bir biçimde ticaret kapitalizmini geliştirmektedir. Çünkü her türlü üretimin giderek artan ölçüde artık kar elde etme amacı ile pazarda satılmaktadır.

Kapitalizmin gelişmesini hızlandıran bir oluşum da 16'ncı yüzyılda Kral VIII. Henry'nin, katoliklik yerine krala bağlı bir kiliseyi, Angilikan kilisesini kurmasıdır. Roma'ya bağlı katolik kilisesi geniş toprakları denetliyor, böylece düzenin temel direği din örgütsel varlığını tarımsal üretimi denetliyerek sürdürüyordu. Katoliklik yerine protestanlığa kapılarını açan Angilikan Kilisesi kurulunca, Katolik kilisesinin kontrolünde bulunan geniş topraklar satış yolu ile kapitalist çiftçilerin başka bir deyişle tarım burjuvazisinin eline geçmeye, yeni kilise ise krala bağlı bir devlet kuruluşu haline dönüşmeye başlamıştır.

Tarımsal ve tarımsal olmayan üretim yanında, kapitalizm en güçlü olarak ticaret kesiminde geliyordu. Amerika kıtasının keşfedilmesi, pazarlanabilen malların sayı ve büyüklük olarak artışı, ticaretin güçlenmesine temel oluyordu. Güçlenen ve gelişen ticaret burjuvazisinin istediği merkeziyetçi devletin kuruluşu İngiltere'de oldukça kolay olmuştur. Bunun önemli nedenlerinden biri 15'inci yüzyılda merkezi devlet girişimine karşı çıkabilecek büyük toprak soyluların aralarındaki savaşlardı. Örneğin İngiliz tarihinde «Gül Savaşları» adıyla bilinen York Ailesi ile Lancaster Ailesi arasındaki savaş tam 30 yıl sürmüştü (1455 - 1485). Bu iki ailenin armaları güldü (biri beyaz gül, diğeri kırmızı gül) ve otuz yıl süren savaşlar sonunda foodaller birbirlerini o kadar hırpalamışlardı ki, merkezi devleti kurma için girişimde bulunan krala direnecek halleri kalmamıştı. Bu nedenle önce VIII. Henry ve arkadan onun kızı I. Elizabeth'in yönetimleri altında güçlü bir merkezi devlet yönetimi oluştu. VIII. Henri'nin devlet düzeninde yaptığı reformların başında, Avam Kamarasının etkinliğinin artırılması gelmekteydi. I. Elizabeth döneminde ise İngiliz donanması en büyük

rakibi İspanyol donanmasını kesin bir yenilgiye uğratarak denizlerde karşı konulmaz bir üstünlük kurdu ve bu üstünlük II. Dünya Savaşının sonuna kadar sürdü. Bu denizlerde kurulan üstünlük dünya ticaretinde İngiliz tüccarlarının egemenlik kurması anlamını taşıyordu.

Tarım ve tarım dışı üretim alanlarında kapitalizm gelişirken, ticaret çok büyük atılımlar yaptı ve çok kısa süre içinde devletin desteğine sahip büyük ticaret tekelleri ortaya çıktı. Örneğin 1552 yılında Moskova Ticaret Şirketi kuruldu, 1580 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile yapılan bir anlaşma ile Levant Şirketi kuruldu ve bu şirket kısa zamanda İran Körfezi ve Suriye dolaylarının ticaretini kontrolü altına aldı. İngiliz tüccarları için çok karlı bir alan da köle ticareti idi. Yeni keşfedilen Amerika kıtası kolonileştirilirken, burada Avrupalı göçmenler çiftlikler kurarken, ucuz köle emeğine yüksek talep doğdu ve Afrika'dan Amerika'ya köleler getirilip satılmaya başladı. Günümüz Amerikasının zencileri işte bu kölelerin torunlarıdır. Böylece I. Elizabeth dönemi (1558 - 1603), hem güçlü bir merkezi devletin kuruluşunun tamamlanışını hem de İngiliz tüccarlarının dünya ölçüsünde etkinlik sağlamalarını kapsıyordu.

İngiltere'de kapitalizm hızla gelişirken; büyük ve güçlü bir ticaret sermayesi oluşurken, tarımdaki değişimin sonucu büyük yığınlar topraktan koparılıp şehre göç etmeye ya da ücretli tarım işçisi olma zorunluluğu ile karşı karşıya gelirken toplumda bir takım gerilimlerin oluşmasını bir takım çelişkilerin giderek sertleşmesini beklemek gerekirdi ve bu aynen oldu. Onyedinci yüzyıla girerken yoksullaşan, topraktan koparılan şehirli kesim ile ücretli tarım işçisi haline gelmiş kır yoksulları durumlarından hiç memnun değildi ve zaman zaman bu grupların silahlı başkaldırma girişimleri görülüyordu. Buna ek olarak kapitalistleşen kesim ile özellikle Adanın kuzeyinde ve doğusunda etkinliğini sürdüren topraksoylu kesim arasında bir çıkar çatışması giderek yoğunluğunu arttırıyordu. 1625 - 1649 yılları arasında İngiliz tahtında bulunan Kral I. Charles daha çok topraksoyluları kesimini tutuyor, yönetiminde onların çıkarları ağır basıyordu.

Kralın 1642 yılında bir takım yeni vergi önerileri Parlamento'nun Avam Kamarası kesimince kabul edilmeyince Kral Avam Kamarasını fesh ettiğini, Parlamantonun sadece Lordlar Kamara-

sından oluşacağını ilan etti. Bunun üzerine Avam Kamarası kendiliğinden toplanarak Kralın iznine gerek duymadan toplanma hakkı olduğunu belirtti ve Kral tarafından, kendine yakın bulunan bazı soylulara tanınan bir takım ticaret tekellerini iptal etti. Kralın bu girişime cevabı, silahlı güç kullanmak olunca İngiliz iç savaşı başladı ve 1649 yılına kadar devam etti. Savaşın tarafları, Kral ve etrafındaki toprak soylularla Parlamento ve onu destekleyen burjuvazi ile geniş yoksul halk yığınları idi. Savaşın başlangıcında orduya hakim olan Kral taraftarları üstünlük sağladı; ancak Oliver Cromwell adlı bir avam kaması üyesi, küçük bir çiftlik sahibi, özellikle yoksullardan oluşan, modern savaş teknolojisini kullanan, ateş gücü yüksek bir ordu kurdu. Cromwell'in «Yeni Model Ordu» adı verilen bu kuvvet Naseby Savaşında kralcıları kesin bir yenilgiye uğrattı ve Kral kaçıp İskoçyalılara sığınmak zorunda kaldı. İskoçyalılar ise 400.000 pound karşılığında Kralı Parlamenta teslim etti.

Böylece 1646 yılında Kral ile Parlamento arasında savaş sonuçlanmış ve Parlamento kesin bir zafer kazanmış gibi idi. Ancak şimdi ortaya yepyeni sorunlar çıkmıştı. Yoksul halk yığınları iç savaş sırasında Parlamenta desteklemişti ve şimdi krallığın ortadan kalkmasını ve toplum düzeninin daha adaletli olacak biçimde yeniden şekillenmesini öneriyorlardı. Savundukları ilke «eşitlik» idi ve eşitliğin yasalar önünde tanınması dışında gerçek bir anlam kazanabilmesi için toplumdaki kaynakların da insanlara eşit olarak dağıtılmasını istiyorlardı. Bu görüşü savunanlara «leveler» (herkesi aynı düzeye getirme anlamında) deniyordu ve bu grup özellikle Cromwell'in ordusunda etkin idi. Bunlara karşılık toprak sahipleri ve ticaret burjuvaları bu görüşlere şiddetle karşı çıkıyorlardı. Onlara göre artık savaş bitmişti ve zenginliklerin yeniden eşitlikçi bir biçimde dağıtılması yeni bir savaşa yol açacak, toplum için son derece zararlı bir görüştü. Bu iki grup hem orduda hem de Avam Kamarasında etkinlik sağlamak için çaba sarfediyorlardı. Eşitlikçi kesimin baskısı ile 1649 yılında Kral idam edildi ve Cumhuriyeti ilan oldu, Lordlar Kamarası fesh edildi. Burjuvazinin egemen olduğu parlamento yönetimi, ise eşitlikçilerin hakim olduğu Cromwell'in ordusunu İrlanda'yı zapt etmeye yolladı ve böylece bu kuvveti uzakta tutmayı başardı. Bununla beraber 1658 yılına kadar süren Cumhuriyet döneminde denge devam etti. Cromwel, bir tür cumhurbaşkanı olarak bu den-

genin devamında en önemli rolü oynadı ve onun ölüm tarihi olan 1658 yılından sonra durum değişti.

Cromwell 1658 yılında ölünce topraksoyluları ile ittifak eden burjuvazi bir darbe yaptı ve yeniden krallık ilan edildi. Yine idam edilen kralın mensub olduğu Stuart Hanedanından bir prens Kral oldu. Burjuvazi ve onun temsilcisi Parlamento savaş sonrası çıkan yeni akımlara karşı eski düşmanı topraksoyluları ile birleşmek durumunda kalmıştı. Gerçekten Cromwell'in cumhurbaşkanlığı sırasında burjuvaziyi ürküten radikal akımların ortaya çıktığı görülmüştü. Eşitlikçi akım özel mülkiyet taraftarıydı, yalnız özel mülketin eşit dağılımını savunuyordu. Daha sonra ortaya tarım işçilerinin hareketi çıktı; bunlara «diggers» (kazıkçılar) deniyordu ve özel mülkiyete kurum olarak karşıydılar. Önderleri olan Winstanley, özel mülkiyet oldukça, kaynakların ve özellikle toprağın herkese eşit olarak pay edilemeyeceğini ileri sürüyor, özel mülkiyete dayalı toplumlarda eşitlik ve adalete yer olmadığını belirtip kolektif mülkiyeti öneriyordu. Winstanley kolektif mülkiyet düzenine geçiş için zor kullanmanın karşısındaydı; ona göre görüşleri öyle mantıklı ve adil bir çözüm getiriyordu ki insanların buna karşı çıkması olanaksızdı. Önemli olan insanları ikna edebilme olanaklarının sağlanması idi. İşte bütün bu siyasal akımlar ve gelişmeler burjuvaziyi çok ürkütmüş ve eski düzene dönmek için girişimde bulunmalarına neden olmuştu.

Ancak tekrar krallık geri gelince görüldü ki Parlamento ile Kral arasında eskisi gibi yetki çatışmaları çıkmaktadır. Stuart Hanedanının son kralları olan I. James ve II. Charles davranış yönünden hiç idam edilen Kral I. Charles'dan farklı değillendi. Böylece tekrar bir parlamento - kral çekişmesi içine girilmişti. Kral yönetiminde Parlamenteoya hiç bir ağırlık tanımak istemiyor parlamento ise yönetimin keyfi olmamasını ve yönetimi bağlayan hukukun parlamentoca üretilmesini öngörüyordu. Kralın keyfi yönetimine karşı Parlamento 1679 yılında ünlü **Habeas Corpus Kanunu** çıkardı. Bu kanun insanın dokunulmazlığı hakkını genişletip güvence altına alıyordu; kanun uyarınca hükümet kuvvetlerince tutuklanan bir kişi isterse 24 saat içinde yargıç önüne çıkarılmak hakkına sahip oluyordu. Kuşkusuz demokrasinin ve insan haklarının gelişmesi açısından Habeas Cospus ilkesi çok önemli bir aşama idi.

Kral ile parlamento arasındaki çekişme 1688 yılında Parlamento tarafından yapılan bir darbe ile son buldu. Bu darbe sonunda Stuart Hanedanının temsilcisi Kral tahtından uzaklaştırıldı. Parlamento tarafından Hollanda Kraliyet ailesinden Williad of Orange İngiliz tahtına davet edildi. Bu kişi İngiltere Kralı olduğu sırada İngilizce bilmiyordu. Parlamentonun 1688 darbesi, tarihe «Glorious Revolution» (şanlı devrim) adı ile geçti ve bilindiği gibi ünlü düşünür John Locke bu hareketin en önde gelen taraftarlarından biri idi. Şanlı Darbeden sonra Parlamentonun etkinliği kesinlik kazandı. Kral ve Kralın hükümeti yürütme ile görevliydi ve hükümet bir bakıma Parlamenta karşı sorumlu sayılıyordu. Buna karşılık Parlamento tam anlamı ile yasama erkini elde tutmaktaydı. Bununla beraber bu dönemin Paramentosunun demokratik olduğu söylenemez; çünkü Parlamento esas olarak toprak soyluları ile büyük ticaret burjuvazisinin kontrolü altında idi. Ancak bu kesimlerden gelen kişiler Parlamento üyeliğine seçilebiliyorlardı; çünkü seçme hakkı da bunlara özgü bir ayrıcalık idi. İlerde görüleceği üzere siyasal sistemin demokratikleşmesi başka bir deyişle oy ve seçim hakkının genişlemesi 18'nci yüzyılın sonralarında başlayan çekişmelerden kaynaklanmıştır.

Sistemin demokratikleşmesi açısından önemli sayılan bir önemli olay da 1689 tarihli «İnsan Hakları Yasasıdır» (Bill of Rights). Bu yasa ile yaşam, özgürlük ve mülkiyetin insanın doğal hakları olduğu, bunlardan vazgeçilemeyeceği devlet güçleri tarafından ihlal edilemeyeceği öneriliyordu. Böylece tarihte ilk defa insan hakları yasal bir biçimde ifade ediliyordu. Belki daha önceki, başka ülkelerde krallar uyruklarına bir takım haklar tanımışlar ve bunları yazılı olarak belgelemişlerdi; ancak, bunların hepsinde görülen ortak yan, bir egemenin uyruklarına kendi lütfu olarak haklar vermesi idi. Halbuki ilk kez olarak bir takım hakların, bir kimse tarafından bahsedilmediği, insanların doğarken bu haklara sahip olarak dünyaya geldiği bir kanun ile belirlenmiş oluyordu.

18'nci yüzyıla İngiltere, devlet sistemi olarak «meşruti-monarşi» sayabileceğimiz bir düzende giriyordu. Bu yüzyıl İngiliz İmparatorluğunun yayılma, başka bir deyişle İngiliz ticaret sermayesinin dünya ticaretini kontrolüne alma çağı olarak geçti. Daha Cromwell döneminde, 1651 yılında Hollanda ile savaşmış ve de-

niz ticareti alanındaki en büyük rakip tasfiye edilerek onun Amerikadaki kolonileri ele geçirilmişti. Diğer taraftan koca Hindistan kıtası 17. yüzyıl içinde İngiliz İmparatorluğuna bağlandı. Güçlü Donanması ve ileri savaş teknolojisi ile bu iş kolayca başarıldı. Örneğin Bengal Körfezi dolaylarını elde etmek için yapılan savaşta ateşli silahlarla donanmış 2.000 kişilik bir İngiliz ordusu 70.000 kişilik Bengal Mihracesinin ordusunu kolayca yenivermişti. Kısaca belirtmek gerekirse, İngiliz burjuvazisi dünya ticaretini kontrolü altına alıp çağı için çok büyük bir ticaret sermayesini ortaya koyarken önemli bir olay için de ortam hazırlanmış oluyordu. Bu önemli olay sanayi devrimidir.

B. Sanayi Devrimi ve Toplumsal Etkileri

Onsekizinci yüzyıla girerken İngiltere'de ticaret kapitalinin büyüdüğü ve giderek tüm ekonomik faaliyet alanlarını kontrolü altına almaya başladığı görülmektedir. Bu kontrol özellikle tarımsal olmayan üretim alanlarında belirgin hale gelmektedir. Büyük tüccarlar bir taraftan ticaret yapmaya devam ederken diğer yünden imalathaneler açmakta, buralarda esnafları, zanaatkarları çalıştırmaktadırlar. Böylece tüccarlar piyasaya sürdükleri bazı malları da kendileri üretmeye başlamışlardır. Bu gelişme içinde daha fazla kar sağlamanın yolu daha fazla üretmek olduğundan imalathaneler giderek büyümekte, daha çok sayıda adam çalıştırma yoluna gidilmektedir. Bunun sonunda, eski, üretimi kısıtlı, lonca tipi örgütlenmiş üretim yerine giderek fiziksel alan ve çalışan adam sayısı bakımından büyüyen, esas amacı daha fazla üretim yapmak olan birimler ortaya çıkmaktadır. Genel olarak bu aşama «manifaktür dönemi» diye adlandırılmaktadır. Bu dönemin ana karakteristiği evde yapılan, aile üretimi yerine atölye ya da imalathanede üretimin yapılmasıdır; ancak henüz makineler ortaya çıkmadığından büyük üretime, başka bir deyişle fabrika üretimine geçmek söz konusu olmamaktadır.

Manifaktür döneminde üretim artışını sağlayan faktör sadece işgücünün sayısal artışı değildir. Üretim işlemlerinin parçalanması ve uzmanlaşma da üretimi büyük ölçüde artırmıştır; bunu ilk görenlerden biri ünlü ekonomist Adam Smith'dir. Adam Smith bir toplu iğne imalathanesinde üretim düzenini değiştirmiştir. Örneğin imalathanede her çalışan işçi belli sayıda toplu iğne yaparken yeni

sistemde her işçi değişik bir iş yapmaya başlamış (bir işçi telleri düzeltiyor, bir işçi kesiyor, bir işçi ucunu sivriktiyor vb.) ve bunun sonucu imalathanenin üretimi büyük ölçüde artmıştır. İşte bu, modern sanayi üretiminin başlangıcıdır. Üretim işi, uzmanlaşmış, işbölümüne dayanan işçiler tarafından yürütülmekte; her işçi sadece belli bir iş yapmaktadır. Bilindiği gibi bu örgütlenme esası, ilerde daha da gelişerek «akan şerit» tipi üretim örgütlenmesine yol açmıştır. Yeni tip üretim örgütlenmesi bir taraftan üretimi miktar yönünde artırmakta; diğer yönde de bir kısım işgücünü açığa çıkarmaktadır. İlde makinelerin üretime uygulanması ile daha yüksek düzeyde üretim olanağı hem işverenlerin karını artırmakta hem de piyasadaki işgücü arzının yükselmesine neden olmaktadır. İşgücü arzının yükselmesi, başka bir deyişle piyasada iş arayanların sayısının artmaya başlaması olayı da ücretlerin düşmesine, işveren karının yükselmesine neden olmaktadır. Ekonomi diliyle ifade edilecek olursa, bütün bu gelişmelerin sermaye birikimini hızlandırdığı söylenebilir.

Sanayi devrimi kısaca makinelerin ve organik olmayan enerjinin (buhar ya da elektrik enerjisi gibi) üretime uygulanması olarak tanımlanabilir. Makinelerin ilk kez üretime uygulanması 18'nci yüzyılın ortalarında İngiltere'de Birmingham, Manchester gibi kentlerde oldu; daha önceleri elle çalıştırılan dokuma tezgahları yerine su kuvveti ile çalışan makinalı dokuma tezgahları kullanılmaya başladı. Aslında dokuma makineleri daha önce geliştirilmiş; ancak makineleri tam olarak çalıştıracak enerji ve güç bulunamamıştı. Bu değişikliğin en önemli sonucu üretimde çok büyük bir artışın ortaya çıkmasıydı; örneğin İngiltere'de pamuklu kumaş üretiminde kullanılan ham madde miktarı 1790'larda 2.500 ton iken bu miktar 1840'larda 582000 tona yükselmmişti. Sanayi devrimini hızlandıran en büyük ve önemli etken teknolojik gelişme sayılabilir. Yukarıdaki bölümlerde de ifade edildiği gibi 17'nci yüzyıl, bilimlerin büyük hamleler yaptığı, doğa kanunlarının bulunduğu dönem olarak nitelenmektedir. Şimdi sıra bilimsel bulguları insan yaşamına uygulamaya gelmişti ve 18'nci yüzyıl bilime dayanarak insan yaşamını kolaylaştıran keşiflerin yapılması ile dolu olarak geçti. Örneğin 1784 yılında James Watt ilk buhar makinesini yaptı ve bu makine her yerde kullanılmaya başlandı. 1807 yılında ilk buharlı gemi yapıldı. G. Stevenson ilk buharlı lokomotifi 1814 yılında işletti. 19'ncü yüzyıla girerken demir

üretimi artık milyonlarca top olmuştu. Özetle makinelerin üretimde kullanılmaya başlaması, buhar makinesi ya da kömür yakarak elde edilen ısı enerjisinden faydalanma, «manifaktür» üretim düzeyinden büyük ölçekli «fabrika üretimi» düzeyine geçmeye neden oldu.

Üretimde makinelerin kullanılmaya başlaması, buhar makinesi vb. yenilikler büyük üretim artışı sağlarken ilk anda büyük sayıda işçinin de açığa çıkmasına neden oluyordu. Çünkü bir makine çok sayıda işçinin yerini alıyor ve onların ürettiğinden daha çok üretiyordu. Bu nedenle fabrika sahipleri makinalı üretime geçiyorlar ve fazla işgücünü dışarı çıkarıyorlardı. Başka bir deyişle makinaların kullanılmaya başlaması işsiz ya da iş arayanların sayısını artıran bir etken olmuştur. Bu nedenle de işçilerin makinelere karşı olumsuz bir tavır aldığı görüldü. İşsiz kalma korkusuna düşen işçilerin her yerde makineleri tahribe başladığı bilinmektedir. Makinaları tahrip hareketi özellikle 1800'lerde Orta İngiltere yörelerinde çok yaygınlaşmıştı ve bu harekete kâkışanlara «luddistler» deniyordu. Ancak bir süre sonra işçiler makinalı üretimin büyük üretim olduğunu ve büyük üretimin ekonomide yeni iş alanlarına yol açtığını gördüler.

Manifaktür yerine fabrika üretimine geçiş esnaf ve zanaatkar sınıfının da ortadan kalkmasına neden olmuştu. Fabrikada bir mal hem çok sayıda hem daha ucuz olaark üretilebiliyordu, bu ise aynı malları üretmeye çalışan küçük üreticilerin ya da esnafın rekabet edebilmesi olanığın yok ediyor; çok sayıda küçük üretici ve esnaf iflas ederek işçi olma durumu ile karşı karşıya kalıyordu. Böylece iş arayanlar ya da başka bir deyimle «yedek işçi ordusunun» sayısı hızla artıyordu. Sosyolojik açıdan **işçi kavramını**, geçimi emeğini kiralıyarak sağlayan kişi olarak tanımlıyabiliriz. İş arayanların sayısının hızla artması (iflas eden küçük üretici, tarımdaki kapitalistleşme nedeni ile şehre göç etme zorunda kalan köylüler) ücretlerin devamlı olarak düşük olmasına neden oluyordu. Çünkü işverenler giderek daha az ücretle çalışmaya razı işçi bulabiliyordu. İngiliz ekonomisti Ricardo, ücretlerin devamlı olarak düşüp, işçiye yaşamını minimum ölçüde devam ettirebilecek düzeyde kalması eğilimini bir ekonomik kanun olarak tanımlamıştı; «ücretin tunç kanunu». Ücretlerin sürekli olarak düşme eğilimi bir yandan işverenlere büyük karlar sağlayıp sermaye birikimini

hızlandırırken büyük işçi yığınlarının sefalet içinde yaşamasına neden oluyordu. Yukarıda değinilen nedenlerle işçi sayısı, başka bir deyişle yaşamını emeğini kiralıyarak sürdürmeye çalışanların sürekli olarak sayıca artışı, iş bulabilmek için işsizler arasındaki keskin yarışma, toplumun bu kesiminde çok zorlu bir yaşam biçiminin ortaya çıkmasına neden oluyor, işsizlik yoksulluk, sefalet ve suçluluk giderek artıyordu. Örneğin, bu dönemde yılda ortalama 40.000 civarında insan iflas edip borçlarını ödeyememekten dolayı hapse mahkum oluyordu.

Kapitalizmin ortaya çıkıp, lonca tipi üretim örgütlenmenin çökmeye başlaması ile toplumda yeni bir kategorinin oluşmaya başladığı görülmüyordu. Bu kategori kısaca «işçi sınıfı» olarak tanımlanabilir. Belirleyici özelliği, emeğini kiraya vererek yaşamını sürdürme uğraşımına girmek olarak tanımlanabilen işçi sınıfı, sanayinin gelişmesi ile giderek büyümektedir. Teknolojik gelişme giderek artan ölçüde üretimin büyük birimler içinde yapılmasını olanaklı kılmakta, bunun sonucunda küçük üreticiler ellerindeki üretim araçlarını kaybedip işçi haline dönüşmektedirler. Böylece işçi sınıfı kısa sayılabilecek bir dönem içinde toplumun en büyük ve en dinamik kesimi haline gelmektedir. Siyasal düzende, bu oluşumun ilk etkisi burjuvazi ile krallık arasındaki iktidar çekişmesine bu kesimin de katılmaya başlamasıdır. Toplam nüfus içindeki oranları giderek artan işçilerin siyasal mücadelede yer almaları, onların toplumsal önemlerinin daha da artmasına yol açmıştır.

İngiltere’de sanayi devrimi oluşurken toplum sorunları ile ilgili ve bu sorunları açıklamaya çalışan hakim öğretisi «liberalizmi» terimi ile tanımlanabilir. Liberal düşüncenin felsefi temelleri, daha önce görülen «doğal durum» kuramcılarınca oluşturulmuştur. Örneğin Locke liberalizmin felsefi temellerinin oluşmasına çok önemli katkıda bulunmuştur. Bununla beraber «liberalizmi» her yönü ile geliştirenler arasında klasik ekonomi okulunun kurucusu Adam Smith’i en önemli katkıcılardan biri saymak gerekir. Ekonomi ile ilgili çözümlemelerine insan davranışları üzerinde durarak başlayan Smith toplumda, doğal olarak insanların davranışlarını belirleyen altı güdünün olduğunu ileri sürmektedir. Bunlar; kendi kendini sevmek (egoizm), özgür olmak, adetlere uymak, çalışmak ve yaratmak, insanları sevmek ve değişim (mübadile anlamında) olarak tanımlanabilir. İnsan davranışlarına bu

güdüler yön vermektedir ve ussal bir yaratık olarak her insan kendi çıkarlarını en iyi düzeyde bilebilmektedir; çıkarlarını sağlamak için de özgür olmalıdır. Her birey kendi çıkarı için çalışırken aynı zamanda, farkında olmadan da toplumun çıkarlarına hizmet etmektedir; çünkü tek tek bireylerin toplam çıkarı toplumun çıkarıdır. O halde bu temel düşünceye göre bireylerin çıkarlarını sağlamak için yaptıkları eylemler (bunlara ekonomik faaliyetler de diyebiliriz) özgür olmalı, hiçbir kuvvet, örneğin devlet bu eylemlere müdahalede bulunmamalıdır.

Adam Smith, libleralizmi ya da ekonomik sistemler tarihindeki yaygın adıyla «laissez - faire» (bırakınız yapsınlar) düşünceyi temel ve gerçeği gösterdiğini var saydığı bir öğreti olarak geliştirirken, gerçekten mutiu ve adil bir toplumun yaratılacağı koşulları belirlediğine inanıyordu. Bireylerin girişim özgürlüğü ile rekabeti, her türlü toplumsal sorunu çözebilecek mekanizmalar olarak değerlendirmekteydi. Kuşku yoktur ki, bu öğreti, o çağda yükselen kapitalist ideolojiyi aksettiriyor; öğreti ve bununla ilişkili ideoloji sarsılmaz gerçekler olarak algılanıyordu.

Böylece liberalizm, bir taraftan oluşmakta olan düzeni en adil ve ideal düzen olarak tanımlarken, diğer taraftan da bireysel girişim özgürlüğünü en temel değer kabul ederek güçlenmeye başlayan sanayi burjuvazisi için çok elverişli bir ortam hazırlıyordu. Aslında savunulan ve desteklenen özgürlüğünün, somut yaşamsal gerçeklere pek uydugu söylenememektedir. Örneğin bir fabrika kuran, sermaye sahibi birey ile yaşamak için emeğini kiraya vermek zorunda kalan işçinin aynı düzeyde özgür olduklarını söylemek gerçeklere göz kapamak demektir. Tıpkı okuma yazma bilmeyen ya da kültürel gelişimi çok alt düzeyde kalmış bir birey için «düşünce özgürlüğünün» çok anlam ifade etmemesi gibi, işsizlik korkusu içinde yaşayan, iş için diğer işsizlerle yarışan işçinin özgürlüğü ile fabrika sahibinin özgürlüğü aynı düzeyde değildir. Ancak liberal düşünce bunu böyle sayıyor ve kanun önünde eşitliğin sağlanması ile hiç bir sorunun kalmayacağını öngörüüyordu. Liberal felsefeye göre bireyin özgürlüğünü bozucu her şey zararlıydı. Örneğin işçi ve işveren birey olarak, özgürce karşı karşıya gelmeli idi, eğer işçiler birleşip işverene karşı çıkarlarsa bu durum bir zorlama unsuru içerdiğinden özgürlük (işverenin özgürlüğünü) kısıtlayacaktı. Bireysel özgürlükler kısıtlanmaya başlayınca da birey-

sel çıkarların gerçekleşmesi tehlikeye düşecek ya da bir başka deyişle bireysel çıkarlar gerçekleşmeyince onların aritmetik toplamı olan toplum çıkarları da daha az bir düzeyde gerçekleşecekti. O halde liberal dünya görüşü, özgürlüğü ortadan kaldırdığı gerekçesi ile işçilerin örgütlenmelerine ve birleşmelerine karşıydı. Nitekim bu düşüncenin egemenliği altında, devletler işçilerin örgütlenmelerini yani sendikalaşmalarını gerektiğinde zorla önleyecek önlemleri alıyorlardı.

Liberal düşünce, böylece özgürlüğe ve insana çok büyük bir değer tanıyarak, ilerici, geliştirici bir işlev yerine getiriyor; bunun yanında tanımladığı soyut özgürlük kavramının uygulamada varlıklı kesimler için büyük çıkarlar sağlaması yönünden geleceğin tutuculuğunun temellerini de atmış oluyordu. Kaynakların ve olanakların eşit dağılmadığı bir toplumda özgürlüğü statik bir olgu olarak kabul etmek gerçekte toplumu özgürleştirmeye yetmiyordu. Nitekim daha sonraları ortaya çıkacağı üzere toplumun özgürleşmesi ancak özgürlüğün dinamik bir süreç olarak düşünülmesi ile olanaklı hale geliyordu. Başka bir deyişle özgürlük yerine özgürleşme egemen oluyor; bunun yolu da, toplumsal kaynak ve olanakların giderek daha eşitlikçi biçimde dağıtılması olarak belirleniyordu. Bunun dışında, bir düşünce sistemi ve ideoloji olarak liberalizm, bu dönemde, en yalın anlamı ile yükselen burjuvazinin çıkarlarını ifadesi oluyordu.

Görüşlerini kısaca özetlemeye çalıştığımız Adam Smith samimi olarak kapitalizmin adil ve sağlıklı bir toplum kuracağına inanıyor; tezlerini büyük bir iyimserlik içinde formüle ediyordu. Bu sorunun tartışması ya da başka deyişle burada, ekonomik doktrinlerin ele alınması söz konusu değildir ve bu nedenle sorun üzerinde daha fazla durmanın anlamı yoktur; ancak hemen Adam Smith'den sonra gelen diğer klasik ekonomi okulu kuramcılarından Malthus ve Ricardo'nun bu iyimserliği paylaşmadığını söylemek gerekir. Onlar, kapitalist toplumun geleceğini pek parlak görmemekle beraber, tıpkı Adam Smith gibi devletin ekonomik hayata karışmaması gerektiğini belirtmişlerdir. Malthus ve Ricardo'nun en önemli katkıları, liberal uygulamanın uyumlu ve ahenkli bir topluma yol açmayacağını göstermeleridir.

Toplum sorunlarını ele almada ve çözümler önermede çok uzun bir süre egemen kalan «liberal felsefe» devletin görevinin

milli savunma ve adalet alanlarında toplanması gerektiğini öngörmektedir. Bununla beraber liberalist düşünürler devletin, karlı olmadığı için birey tarafından el atılmayan bazı ekonomik işlevleri yerine getirmesinin zorunlu olduğundan söz etmektedirler. Örneğin yol, köprü, baraj, su kanalları yapmak, okullar açmak bu tür işlevlerden sayılmaktadır ve bunların devletçe yerine getirilmesi istenmektedir. Daha açık bir ifade ile liberalizm kar sağlanabilen her alanın özel girişimcilere bırakılmasını istemekte, ancak kar söz konusu olmayınca devletin sorumluluğu almasını beklemektedir. Liberal felsefe, tam anlamı ile yükselen kapitalizmin ideolojisi-ni oluşturacak ve giderek toplumda en güçlü sınıf haline gelen burjuvazinin çıkarlarını sağlayacak biçimde toplumsal kurumların oluşumunda belirleyici rolü onamaktadır.

C. Siyasal Partilerin Ortaya Çıkışı ve Rey Hakkının Genişlemesi

Sanayi devrimi İngiliz toplumundan bir sosyal güç yaratarak toplumsal gelişmenin yepyeni boyutlar kazanmasına neden oldu. İlk işçi hareketi «makine kırma» biçiminde kendini göstermişti; ancak 18'inci yüzyılın sonlarına doğru işçilerin yaşamlarının iyiye gitmesinin, aralarında birlik sağlamakla mümkün olabileceği görüşü hakim olmaya başladı. Yasaların açıkça yasaklamasına ve suç saymasına rağmen işçilerin aralarında örgütlenerek işverene karşı çıkmaya başladıkları görülmüyordu. Düşük ücretlere, 16 saatlik iş gününe karşı büyük işçi gösterilerinin düzenlenmeye başlaması da hemen hemen aynı dönemde ortaya çıktı. 1790 yıllarından itibaren İngiltere'nin Fransız devrimine ve Napolyon'a karşı sürekli savaş içinde bulunması da emekçi kesimin yaşam koşullarını ağırlaştırıcı bir etken rolü oynuyordu. Ancak savaştan zaferle çıkmasına karşın İngiltere'de işçilerin yaşam koşullarında, haklarında bir ilerlemenin olmaması toplu gösteri ve protestoları artırıyordu. Örneğin, 1819 yılında Londra yakınlarında «Peter's Field» adlı bir yerde 100.000'e yakın bir işçi kalabalığı bir gösteri düzenledi; ancak göstericiler Ordunun süvari birliklerinin hücumuna uğradı, çok sayıda insan öldü ve yaralandı. Bu olay toplumun her kesiminde tepki uyandırmıştı, ordunun bu girişimini bir anlamda protesto etmek ve Napolyon'a karşı kazanılan büyük Waterloo savaşına kinaye olmak üzere saldırı olayı «Peterloo» diye anlandırıldı. Olay nedeni ile Parlamentoda büyük tartışmalar açıldı.

Bu tartışmaların sonunda Başbakan istifa etmek zorunda bırakıldı, iktidara Muhafazakar Partinin (Torry) ılımlı kanadı geldi; yeni hükümet döneminde işçilere sendikalaşma hakkını tanıyan Kanun Parlamentodan geçti. Böylece daha 10'uncu yüzyılın başlarında işçi eylemleri iktidarların geleceği üzerinde etkili olmaya başlıyordu.

17'nci yüzyılın sonlarına doğru Parlamentoda iki grup ortaya çıkmıştı. Bu gruplar iki ayrı klüp biçiminde örgütlenmişti; başka bir deyişle siyasi parti ismi taşımıyordu. Bununla beraber gruplar toplumda ayrı kesimleri, daha açık bir ifade ile ayrı toplumsal çıkarları temsil ediyorlardı. Büyük toprak sahipleri ve soyluların çıkarlarını temsil eden grup «Tutucular» ya da yaygın adı ile «Muhafazkârlar» (Torry) adını taşıırken, ticaret burjuvazisini teşkil eden grup «Liberaller» (Whig) adını taşıyordu. Sözü edilen gruplar başlangıçta her ne kadar siyasi parti olarak ortaya çıkmamışlarsa da 19'uncu yüzyılın başlarından itibaren bu klüpler tam anlamı ile siyasi parti işlevi görmeye başlamışlardı. Toplumda çıkarları daha ağır basan tarım kapitalizmini temsil eden muhafazakarlar çoklukla iktidarda bulunuyorlardı ve giderek artan ölçüde soylu kesimle birlikte hareket ediyorlardı. Bununla beraber her siyasal örgütte olduğu gibi Muhafazakar Partide de birbirinden farklı görüşler vardı ve örneğin Peterloo olayından sonra bu partinin, işçilerin durumu ile ilgili değişik yapmamayı savunan kesimi iktidardan uzaklaşmış, yerine işçilere bazı haklar verilmesini kabul eden kesimi iktidara gelmişti.

Muhafazakar Partinin sol ya da Liberal Partiye yakın kanadının, işçi eylemleri sonucu iktidara gelmesi demokratik gelişme açısından yepyeni bir oluşumun başlangıcını belirliyordu. Nitekim hükümet değişikliği ile beraber yeni yasalar Parlamentoca kabul edilmeye başladı. Bunların arasında en önemlilerden biri 1824 yılında kabul edilen bir işçi yasasıdır. Yeni yasa ile işçilerin sendikalaşma ve toplu sözleşme hakları kabul ediliyor, bu hakların liberal düşünce ile çatışmadığı belirtiliyordu. Bununla beraber işçilerin çıkarları açısından böylesine önemli bir değişiklik yapılması da işçi hareketlerini durdurmada. İşçi hareketlerinin yoneldiği bir diğer sorun da 1815 yılında parlamento tarafından kabul edilen «Mısır Yasasıdır». Bu yasa, İngiltere'de üretilen hububat satılmadan İngiltere'ye hububat ithal edilemeyeceğini öngörmektedir. Yasa, toprak sahiplerinin çıkarlarını gözetken, onları kolonilerde üretilen bol ve ucuz hububatın rekabetinden koruyan

ve ürettikleri hububatı yüksek fiyatla satmalarını sağlayan bir içerik taşımaktadır. Hububat fiyatlarının yüksek olması ise temel gıda maddelerinin fiyatlarının yüksek olması sonucunu doğurmakta ve buna hem işçiler hem de işverenler karşı çıkmaktadır. Çünkü gıda maddelerinin fiyatlarının yüksek olması işçi ücretlerinin yüksek olmasına yol açmakta, bir başka deyişle işçiler tarafından yaratılan artı değerın sanayıcilere değil, yüksek gıda maddeleri fiyatları yolu ile toprak sahiplerine akması işverenlerin tepkisine yol açmaktadır. Nitekim Parlamentoda burjuvaziyi temsil eden liberal parti, toprak sahiplerinin çıkarlarını temsil eden Muhafazakar Partiye karşı rey hakkının genişletilmesi için mücadele vermektedir. Mevcut seçim sistemine göre rey kuılanabilmek için toprak ya da taşınmaz mal sahibi olmak gerektiğinden Parlamente ya egemen kesim toprak sahipleri olmaktadır ve Liberal Parti bu egemenliği kırmak için rey hakkının genişletilmesini talep etmekteydi. Böylece orta sınıflar, sanayi burjuvazisi ve işçiler toprak sahiplerine karşı ortak bir cephe oluşturma durumundaydılar.

İşçi hareketlerinin giderek sertleşmesi ve Fransa'da patlayan 1830 ayaklanmasının tutucu X. Charles rejimini devirmesi İngilizleri telaşlandırdı ve her zaman olduğu gibi yükselen toplumsal muhalefete karşı baskı uygulamak yerine yumuşatmak yoluna gidildi. 1830 yılında Muhafazakar Parti önderi Lord Wellington başbakanlıktan istifa etti; Kral ülkede «barış ve reform» sağlaması için Liberal Parti önderi Lord Grey'i başbakanlığa atadı. Liberal Parti hükümeti tarafından hazırlanan bir seri yasanın Parlamente ca kabul edilmesi ile toplumsal gerginlikler bir ölçüde azaltıldı. Kabul edilen yeni yasalar şunlardı : 1832 yılında seçim reformu yasası, 1833 yılında 9 yaşından küçüklerin işçi olarak çalışmasını yasaklayan yasa, 1834 yılında yoksullara devletin yardım yapmasını öngören «Yoksulluk Yasası», ve 1835 yılında belediye yönetiminde reform yapan yasa. Bu reformların en önemli sonucu, rey hakkının genişletilmesi ile ortaya çıkıyordu; artık seçimde oy vermek için toprak ya da taşınmaz mal sahibi olmak gerekmiyor, yılda 10 pound (sterlin) vergi ödeyen her vatandaşın rey verebileceği kabul ediliyordu. Her ne kadar işçiler, büyük bir çoğunlukla rey hakkında yoksun kalmışlarsa da artık Parlamente daki temsili ağırlık toprak sahiplerinden orta sınıfa ya da bir başka deyişle kırdan şehirlere geçiyordu. İngiltere tarihinde «1832

reformları» diye adlandırılan değişikliklerle toprak sahiplerinin egemenliği ve devlet kurumu üzerindeki etkinlikleri son buluyordu.

Böylece 19'uncu yüzyılın ilk çeyreği içinde tarımsal burjuvazi gerilerken işçilerin ve orta sınıfların desteğini sağlayan sanayi burjuvazisi devlet yönetiminde etkinliğini artırmıştı. Ancak emekçi kesimlerin istekleri karşılanmış sayılmazdı ve özellikle oy hakkının daha da genişletilmesi için işçilerin daha sıkı bir biçimde örgütlenerek mücadeleye devam ettikleri görüldü. Emekçi kesimin, 19'uncu yüzyılın ortalarında örgütlenerek seçme ve seçilme hakkı kazanabilmek için yaptıkları mücadele «Chartism» sözcüğü ile tanımlanmaktadır ve bu mücadeleye katılanlara «chartist» denmektedir. İktidara gelene kadar işçilerin taleplerine yakın duran ve onların desteğini sağlayan Liberal Parti iktidar olup esas temsil ettiği sanayici kesimin çıkarlarını sağlayıcı değişimleri de yaptıktan sonra chartistlere karşı Muhafazakar Parti ile işbirliği yapmaya başladı.

«Chartist» hareket, tüm vatandaşlara seçimlerde rey hakkını talep ederek ülke çapında çok hızlı bir gelişmenin içindeydi. 1840'lara gelindiğinde hemen hemen tüm işçilerin harekete katıldığı ve chartist örgüte üye oldukları görülmüyordu. Chartist hareketin önderleri 1842 yılında kendilerini yeter derecede güçlü görerek Parlamente'ye bir dilekçe verdiler ve genel bir oy hakkının tanınmaması halinde genel greve gideceklerini bildirdiler. Parlamente ve hükümet bu talebi red etti ve genel grev için bir hazırlığa başladı; sonuçta genel grev girişimi işçiler yönünden büyük bir fiyasko haline geldi. Bu başarısızlık chartist hareketin gerilemesine neden oldu. Tüm Avrupa'yı saran 1848 devrimleri sırasında hareket tekrar yükselme gösterdiyse de eski etkinliğine kavuşamadı. 1848 devrimleri nedeni ile emekçi kesimde yükselen siyasal eylemler çalışma yaşamına ilişik bazı yasaların kabul edilmesi ile yumuşatılmaya çalışılmıştı. Örneğin bu yıl içinde çıkan bir yasa ile kadın ve 18 yaşından küçük erkek işçilerin günde en çok 10 saat çalıştırılabileceği hüküm altına alınmıştır.

1832 reformlarından sonra parlamenter etkinlik, şehirli nüfusun oy veren kitlede egemen hale gelmesi nedeni ile Liberal Partinin eline geçmişti. Burjuvazinin çıkarlarını temsil eden Liberal iktidarlar, «özgür ticaret» anlayışının temel ideolojileri ol-

dağını ve ülkede özgür ticareti engelleyen «Mısır Yasasının» kaldırılması gerektiğini ileri sürüyorlardı. Buna karşılık toprak sahiplerinin çıkarlarını savunan Muhafazakar Parti, bütün gücü ile bu yasaı savunmaktaydı. Ancak artık iktidar bütünü ile sanayi burjuvazisinin eğinde toplanmaya başlamıştı ve 1846 yılında Parlamento, zaten uygulama etkinliğini yitirmiş bulunan Mısır Yasasını yürürlükten kaldırdı. Çiftçiler buna karşı hiç bir girişimde bulunamadı.

Sanayinin ve sanayi burjuvazisinin gelişmesi, aynı zamanda doğal olarak işçi hareketinin gelişmesi demek olacaktı ve chartist hareketin başarısızlığı işçi sınıfının siyasal eylemlerinin bitmesi anlamına geimiyordu. Sendikal özgürlüklerini kazanan işçiler, siyasal alanda da etkin olmaya çalışıyorlardı ve onlar için önemli bir soru rey hakkı olarak belirleniyordu. 1860'lerden sonra tüm Avrupa ülkelerinde olduğu gibi İngiltere'de de işçi eylemleri yoğunlaşmaya başlamış ve I. Enternasyonal örgütlenerek sanayileşmiş ülkelerde devrimin başarıma koşullarını oluşturma çabaları içine girmişti. Bu durum doğal olarak İngiliz siyasal yaşamını önemli ölçüde etkiledi ve Gladstone'un önderliğinde Liberal Parti işçilerin de seçimlerde rey kullanması gerektiğini savunmaya başladı. Bu girişimin sonucu, 1867 tarihli reform yasasının Parlamentoca kabul edilmesi oldu. Bu yasa ile köylerdeki tarım ve maden işçileri dışında tüm proletarya oy verme, seçilme hakkına sahip oldu. Bu siyasal reform gerek Liberal Partiye gerek Gladstone'a büyük bir prestij sağladı; siyasal reformu eğitim alanında yapılan bir reform izledi ve ilk öğretim, tüm halk için bedava bir kamu görevi haline getirildi.

Liberal Parti siyasetini siyasal ve toplumsal reformlara dayandırırken, Muhafazakar Parti ve bu partinin önde gelenleri emperyalizmi siyasetlerinin temeli haline getiriyordu. Örneğin Parti önderlerinden olan ve zaman zaman başbakanlık yapmış olan Disraeli, reformlara karşı çıkmıyor; ancak İngiltere'nin sorunlarının emperyalizm ile çözümleneceğini ileri sürüyordu. İktidarda bulunduğu sürece Disraeli, Osmanlı İmparatorluğu, İran ve Çin gibi devletlerin toprak bütünlüğünün korunması işini geleneksel bir siyaset haline getiriyordu. Çünkü bu devletlerin yıkılması halinde topraklar batılı ülkeler tarafından kolonileştirilecekti ve bu durumda en güçlü, en ileri sanayiye sahip olan İngiltere bir avantajını kaybedecekti. Halbuki siyasal bağımsızlık diğer emper-

yalist ülkelerden daha güçlü sanayiye, bankalara sahip İngiltere için bu ülkelerin pazarında büyük olanaklar sağlamaktaydı. Muhafazakar Partinin emperyalist politikasının bir sonucu da İngiltere'nin Süveyş Kanalı Şirketinin hisselerini eline geçirmesi ve Mısır üzerinde büyük bir nüfuz sağlaması oldu. Muhafazakarlar emperyalist politikanın toplumda sınıflararası çatışmayı yumuşatacak tek çıkış yolu olduğunu ileri sürerek işçi sınıfının da bu politikayı desteklemesini önermekteydiler ve Liberal Partide böyle bir yaklaşıma karşı çıkmıyordu.

Böylece 19'uncu yüzyılın ikinci yarısı siyasal alanda Muhafazakar ve Liberal Partiler arasında yürüyen bir iktidar mücadelesi içinde geçti. İki parti arasında ne sınıfsal açıdan ne de ideolojik yönden büyük bir farklılık bulunmamakta; Liberal Partinin içeride reform yapmaya ağırlık vermesi, Muhafazakarların da emperyalist dış politika sorunu üzerine siyasetlerini oturtmaları bu partilerin birbirlerini tamamlayan bir konum oluşturmalarını sağlıyordu. Nitekim Muhafazakarlar iktidardayken dışarıda yayılmayı, Liberal iktidarın iç reformları izliyordu. Reformlar arasında, 1872 yılında çıkan ve «gizli oy» esasını getiren yasa ile 1884 yılında çıkan tarım ve maden işçilerine de seçme seçilme hakkı tanıyan yasaları önem taşımaktadır. Böylece bu yasalarla klasik demokrasinin en önemli ilkelerinden biri olan «genel ve eşit oy» sistemi yerleşmiş bulunmaktadır.

Genel oy ilkesinin yanında, siyasal partilerin çok daha önceleri ortaya çıkmış olması nedeni ile seçimle gelen çoğunluğun yönetim hakkı ve seçimden gelen azınlığın varlığını koruyup, güvence içinde siyasal iktidara mufalefet yapmaları herhangi bir yasal çerçeve taşımıyordu; başka bir deyişle bu durum herhangi bir yasa tarafından hüküm altına alınmamıştı. Ama 18'inci yüzyılın ortalarından biri Parlamentoda çoğunluğu kazanan grup hükümeti kuruyordu. Her ne kadar başbakan resmen kral tarafından atanıyorsa da, Kral kendi keyfinin istediğini değil, Parlamentodaki çoğunluk liderini Başbakan olarak atıyordu. Hükümet resmen Kralın hükümeti sayılıyordu ama Parlamento tarafından denetleniyor ve gerekirse düşürülüyordu. Yine yazılı bir anayasa hükmü ortada yokken, klasik kişi özgürlükleri her türlü siyasal takipten uzaktı ve kamu düzenini bozucu eyleme dönüşmedikçe her türlü düşüncenin serbestçe ileri sürülmesi olanaklıydı. Bu nedenle İngiltere,

düşünceleri yüzünden kendi ülkelerinde barınamayan düşünürlerin ya da devrimcilerin toplandığı yer haline gelmişti. Namık Kemal, Ziya Paşa gibi Osmanlı düşünürleri bile İngiltere'ye gelip düşüncelerini özgürce açıklayabiliyorlar, gazete dergi çıkarma eylemlerine girişebiliyorlardı. İngiltere'de oluşan siyasal sistemin bu tür özellikleri, aynı dönemler içinde diğer Avrupa ülkelerinde görülen toplumsal çatışmaları devrim girişleri gibi oluşumları önleyici bir rol oynuyordu.

Hemen hemen 17'inci yüzyılın sonlarından beri sistem içinde tüm egemenlik Parlamantonun seçimle gelen kısmı olan Avam Kamarasının elindeydi. Parlamantodaki ikinci Meclis, Lordlar Kamarası seçimle oluşmuyor ve bir denge görevini yerine getirmeye çalışıyordu. Kral Parlamento çalışmalarında faydalı olsunlar diye ünlü bilim adamlarını, yöneticileri Lordlar Kamarasına atıyabiliyordu, ancak bütün iktidar Avam Kamarasının elinde toplanmaktaydı. Bu iktidarı, yasaları yapmak ve yine kendi içinden oluşan hükümeti denetlemek olarak belli başlı iki eksenli bir yapı olarak tanımlamak mümkündür. Parlamantoda iktidarı kullanan temel kurumlar ise siyasi partilerdi.

İngiliz sistemi, diğer Kara Avrupası demokrasilerinden farklı olarak iki partili demokrasidir. Kuşkusuz çok sayıda partinin kurulup seçimlere girmesini engelleyen bir yasal hüküm mevcut değildir, başka bir deyişle isteyen herkes parti kurup seçimlere girebilir. Ancak İngiliz seçmeni sürekli olarak üçüncü partinin ortaya çıkmasını istememiştir. Seçim sistemi de iki partiyi destekleyen bir özellik taşımaktadır; tek adaylı, dar bölge de basit çoğunluğun uygulanması küçük partilerin işini zorlaştırmaktadır. Siyasi partiler o anda toplum içinde en etkin sosyal sınıfları, onların çıkarlarını temsil etmektedirler; mevcut iki parti esas olarak o anda toplumda en ağır basan ana sınıfların çıkarlarına yönelmektedir. Ara sınıf ve tabakalar ise nesnel koşullara ve ittifak içinde bulundukları sınıflara göre mevcut iki partiden birine eğilim göstermiştir. Örneğin Muhafazakar Parti başlangıçta büyük toprak sahipleri ile soylular kesiminin temsilcisi olmuş, ancak bu kesimler toplum içinde ikincil plana düşüp ön plana başka kesimler çıkınca onların Partisi haline gelmiştir. Geleneksel olarak şehirli orta sınıfları, ticaret ve sanayi burjuvazisini temsil eden Liberal Parti uzun bir dönem işçi oylarını da almış; ancak ortaya bir işçi

partisi çıkınca tüm burjuvazi Muhafazakar Partiye dönmüş Liberal Parti de silinmiş gitmiştir. Bugün varlığını sürdürmek ve Parlamenteoya bir miktar temsilci sokmakla beraber Liberal partinin önemli bir siyasal etkinliğinin kalmadığı söylenebilir.

Yukarıdaki bölümlerde ana hatları ile gözden geçirildiği gibi 19'uncu yüzyıl sonlarında her vatandaş seçme ve seçilme hakkına sahip kılınmış; işçilerin sendikal hak ve örgütlenmeleri tamamlanmıştır. Büyük ve güçlü bir konfederasyon içinde örgütlenen işçiler için önemli sorun, çıkarlarını Parliamenteoda savunabilecek ve temsil edebilecek bir olanağın yaratılmasıdır. İşçi sınıfının Parliamenteoda temsil edilmesi gereği, sendika önderlerinin de üzerinde önemle durdukları bir konu olmuştur. Sendika önderlerine göre toplumda hangi kesimin neyi ne ölçüde alacağı kararı bir bakıma Parliamenteoda verilmektedir ve aslında başka toplumsal kesimlerin çıkarlarını savunan mevcut siyasi partilerin işçilerin haklarını sürekli olarak gerçekleştirmesi söz konusu değildir. Şimdiye kadar alınan haklar hep partiler üzerine baskılar koyarak elde edilmiş ve her zaman eksiklikler olmuştur. İşçi önderlerine göre, toplumun nüfus olarak en büyük kesimini oluşturan işçiler ve onların ekonomik örgütü olan sendikalar Parliamenteoda temsil edilmedikçe demokrasiden söz edilemeyecektir. İşte bu tür görüşlerle işçi sınıfının kendine has bir siyasal örgüte sahip olması için girişimler ortaya çıkmaya başlamıştır.

19'uncu yüzyılın sonlarına doğru sosyalist programlı «Bağımsız İşçi Partisi» adlı bir siyasi partinin kurulduğu görüldü; ancak bu Parti seçimlerde başarılı olamıyordu. 1900 yılında sendika temsilcileri ile Bağımsız İşçi Partisi önderleri bir araya gelerek bir «İşçi Temsil Komitesi» oluşturdular; amaç işçi kesiminin örgütlü olarak siyasi iktidara ağırlığını koymasıydı. Komitenin esas görevi bir siyasal parti kurmak için ön hazırlıkları yapmaktı ve Ramsey McDonald adlı bir sendikacı Komite Başkanı seçilmişti. Bu Komite kısa bir süre sonra faaliyete geçti ve Liberal Partinin yöneticileri ile gizli müzakerelere başladı. Bu müzakerelerin sonunda Liberal Parti bazı seçim bölgelerinde aday göstermemeye ve Komitece gösterilen işçi adaylarını desteklemeye karar verdi; 1906 yılında yapılan seçimlerde 29 işçi adayını seçimleri kazanarak Avam Kamarasına girdi. Böylece de İşçi Partisi kurulmuş oldu. Seçimlerden sonra Bağımsız İşçi Partisi de yeni Partiye katılmıştı.

Parti başlangıçtan beri esas amacının ülkede sosyalizmi gerçekleştirmek olduğunu açıklamıştı; ancak sosyalizm Parlamenter sistem devam ettirilerek gerçekleştirilecekti. Başka bir deyişle işçi sınıfının bir devrimle iş başına gelmesinin söz konusu olmadığı parti tarafından kabul edilmekteydi. Sosyalizm, buna göre yavaş bir evrimin sonunda ortaya çıkacak bu arada İşçi Partisi elinden geldiği kadar işçi haklarını genişleten bir politika izliyecekti. Kısaca belirtmek gerekir, Partinin ve sendikaların, içlerinde devrimci - marksist elemanlar olmasına rağmen esas olarak demokratik siyasal sistem içinde gelişen bir evrimi öngördükleri ortadaydı. İşçi Partisi kurulur kurulumaz sosyalist partilerin uluslararası örgütü olan II. Enternasyonel'e katılmıştı.

1914 yılında Birinci Dünya Savaşının patlaması İşçi Partisi için önemli bir olay oldu. II. Enternasyonal içinde önderliğini Lenin'in yaptığı bir kesim, bu savaşın emperyalist bir savaş olduğunu ve her ülkede işçi sınıfını temsil eden partilerin savaşa karşı çıkmasını önermekteydi; İngiliz Partisi, savaş çıkana kadar savaşa karşıt bir tavır alarak bu kesimi desteklemişti. Ancak savaş başlayınca Parti, bu tutumundan vazgeçti. Aksine İngiltere'nin savaşı kazanması için işçilerin büyük fedakarlıklar yapması gerektiğini ilan etti. Bu olay Parti içinde bir takım görüş ayrılıklarına yol açtı ve bir grup Partiden ayrıldı. Savaş çabalarını destekleyen İşçi Partisi 1917 yılında Rusya'da Bolşeviklerin iktidara gelmesini dünya için olumlu bir olay ilan etti ve İngiltere'nin Rusya'daki olaylara karışmamasını istedi. Bu politikanın Partinin etkinliğini artırdığı görüldü.

1918 yılında yapılan seçimlerde hem Muhafazakar hem Liberal Parti, İşçi Partisine karşı bir kampanya açtılar ve komünistlik, bolşeviklik suçlamaları ortaya atarak Partinin gelişmesini önlemeye çalıştılar. Seçimi Muhafazakar Parti kazandı, ancak İşçi Partisi oyların % 22 sini alarak büyük ilerleme gösterdi ve en büyük muhalefet partisi haline geldi. 1918 seçimleri Liberal Partinin İngiliz siyaset alanından silinmesinin başlangıcı olmuştu. İşçi Partisi, başarısını görünce eski politikasında ısrar etmeye karar verdi ve bu sıralarda bütün şiddeti ile devam eden Rusya'daki iç savaşa müdahale edilmesine kararlılıkla karşı çıktı. Muhafazakarların kurduğu İngiliz Hükümeti Rusya'da bolşeviklere karşı savaşan güçlere silah ve mali yardım yapmaktan başka bir de bizzat asker

göndererek karışmayı planlamıştı. İşçi Partisi bu girişime karşı büyük bir direniş örgütledi : İşçiler Rusya'ya yollanacak malzeme gemilere yüklemeyi, demiryolu işçileri askerleri taşımayı red etti, büyük gösteri yürüyüşleri düzenlendi ve sonuç olarak İngiliz müdahalesi gerçekleşmedi, yapılan yardım da durdu.

İşçi Partisinin bu tutumu nedeni ile Muhafazakar Parti çok büyük bir kampanyaya girişti ve İşçi Partisinin gelişmesi ile İngiltere'de komünizm tehlikesinin çok ciddi hale geldiğini belirtti. 1923 seçimlerine Muhafazakar ve Liberal Partiler koalisyon halinde girdiler. Seçim sonunda, aleyhlerindeki kampanyaya rağmen İşçi Partisinin rey oranı artırdığı görüldü; koalisyon toplam olarak 5.5 milyon rey alırken İşçi Partisi 4.4 milyon rey almıştı. Liberal Partinin desteğinde hükümeti Muhafazakarlardan kurdu, ancak bu koalisyon 1924 yılında bozulunca Kral, İşçi Partisi önderi McDona'dan hükümeti kurmasını istedi. Böylece İşçi Partisi iktidara geçmiş oldu. Artık İngiliz siyasal yaşamının günümüze kadar devam eden ana biçimi ortaya çıkmış sayılabilir. İşçi Partisi ülkenin iki büyük partisinden biri haline gelmişti. Parti o tarihten itibaren çeşitli dönemlerde iktidara geldi; özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra yapılan seçimlerin çoğunu kazanan Parti günümüze kadar gelen dönem içinde uzun bir iktidar deneyinden geçmiştir.

İşçi Partisinin geleneksel olarak sanayi bölgelerinde etkin olduğu ve işçilerin oyunu aldığı söylenebilir; zaten Parti İşçi Sendikaları ile organik bütünlük içindedir. İşçilerin yanında orta sınıfların, özellikle serbest meslek sahipleri ile aydınların da İşçi Partisini destekledikleri görülmektedir. Buna karşılık Muhafazakar Parti güney İngiltere'nin tarım bölgeleri ile daha az sanayileşmiş kuzey İngiltere ve İskoçya yörelerinde etkin görünmektedir.

İşçi Partisi yukarıda da değinildiği gibi kendine özgü bir demokratik sosyalizm ideolojisini savunmaktadır. Parti içinde tüm sanayinin kamunun elinde bulunması gerektiğini ileri süren bir kesimin bulunmasına rağmen, iktidarda olduğu dönemlerde gayet dikkatli ve yavaş bir kamulaştırma politikası izlemiştir. Refah Devleti ilkelerine sıkıca bağlı olan parti ekonomik koşulların sürekli olarak çalışanların çıkarlarını doğrultusunda düzeltilmesini esas almaktadır; bunun temel aracı olarak da yaygın bir sosyal - ekonomik güvenlik sistemini savunmaktadır. İşçi Partisi kesin ola-

rak anti - komünisttir ve esas olarak kapitalist sistemin devamını savunmaktadır. Partiyi Muhafazakar Partiden ayıran en önemli ideolojik farklılaşmalardan biri dış politika anlayışında belirlenmektedir; İşçi Partisi esas olarak sömürgeciliğin tasfiyesinden ve İngiliz kolonilerinin bağımsızlığından yanadır. Nitekim iktidarda bulunduğu dönemlerde İngiliz kolonileri kolaylıkla bağımsızlıklarını elde etmektedirler. Kıbrıs ve Kenya dışında tüm İngiliz kolonilerinin ve sömürgelerinin ciddi bir silahlı kurtuluş savaşı vermeksizin bağımsızlıklarına kavuştuğu söylenebilir. Bu nedenle de bağımsızlığını kazanan bu yeni devletler ile İngiltere'nin ilişkileri sürekli olarak iyi olmakta; başka bir deyişle bağımsız devlet haline gelen İngiliz sömürgelerinde İngiltere ekonomik bakımdan yine etkin bir rol oynamaktadır.

İngiliz siyasal sisteminin ve devlet yönetiminin aksamadan işlemesi, belki herşeyden önce bu kendine özgü iki partili sistemin varlığından ileri gelmektedir. Partiler, programları ve politikaları dolayısıyla birbirlerinden farklılaşmakta; bu farklılaşma, partilerin çıkarları birbirinden farklı sınıflara dayanmasından ileri gelmektedir. Partiler seçimlerde bazarı kazanma, başka bir deyişle iktidara gelebilmek için uygulayacakları politikalar için seçmenlerin desteğini almak uğraşındadırlar. Başka bir deyişle ne Muhafazakar ne de İşçi Partileri katı birer sınıf partisi değildirler. İngiliz siyasi partilerinin iktidar olma uğraşını çok sıkı disiplinli, merkezileşmiş örgütler olarak sürdürdükleri görülmektedir. İngiliz siyaset adamları partisiz hiçbir iş yapamayacaklarını çok iyi bilmektedirler. Adayı Parlamente'ye seçtiren ve uygun biçimde davranacağı takdirde gelecek seçimlerde de onu destekleyecek olan partidir; parlamento üyeleri düşünce ve davranışlarında parti organları tarafından alınan kararlara ve saptanan ilkelere uygun davranmak zorundadır. Aslında üyenin kişisel görüşlerini, parti disiplini çerçevesinde parti yetkili organlarının kararlarına uygun olarak ifade etmesi demokrasi ya da bireysel özgürlük kavramları ile ters düşmemektedir. Seçmenler kendine belli bir parti programı savunduğu için oy vermişlerdir ve onun görevi bu programın gerçekleşmesidir. Sıkı parti disiplini bunu sağlamaktadır ve İngiliz sisteminin sağlıklı ve kararlı biçimde işlemesinde parti disiplini çok önemli bir rol oynamaktadır. Parti disiplinin, titizlikle izlenen bir ilke olması hükümetlerin uzun vadeli plan ve program oluşturmalarına olanak sağlar, siyasal sistemde ani ve

beklenmeyen değişmelerin ortaya çıkmasını önler. Parti örgütü içinde önderlerin izlenecek politika ve ilkeleri saptamada çok önemli rolleri vardır; bir bakıma parti disiplini kavramı ile ön-ışlemektedir ve başarısız sayılan önderler kolaylıkla değiştirilebilir. İngiliz siyasi partilerinde parti içi demokrasi de çok iyi ışlemektedir ve başarısız sayılan önderler kolaylıkla değiştirebilmektedir. Hatta seçim kaybeden önderin değişmesi adeta bir gelenek haline gelmiştir. Bir önderin başarısının en büyük ölçütü seçimler ya da başka deyişle önder tarafından formüle edilen parti politika ve amaçlarının halk tarafından ne ölçüde uygun bulunduğudur.

İngiltere'de seçim kampanyaları genellikle kısadır, daha çok adayın seçmen kitlesi ile tanışması halinde geçer. Ancak seçmenin, esas olarak adayın kişiliğine değil partiye göre oy kullandığı açıktır. Yasalar, adayların seçim için kullanabilecekleri paramiktarını sınırlamıştır ve bu miktarın aşılması seçimin iptaline neden olur. Bunun yanında seçim için rüşvet verme, seçmenlere ziyafet çekme, eğlenti tertip etme gibi girişimlerin sıkı bir biçimde denetlendiği söylenebilir. Seçimlerin demokratikliği sağlanmağa, mümkün olduğu kadar çok sayıda vatandaşın aday olabilmesi gerçekleştirilmeğe çalışmaktadır. Seçimlerin tam anlamı ile halkın denetlemesi olarak geçmesi, üzerinde önemle durulan bir konudur; bu nedenle de siyasetçiler uygulamak istedikleri programlar ve halka karşı önerdikleri vadelerde çok ölçülü ve gerçekçi davranmaya çalışırlar. İşte bütün bunlar ve bunlara benzer nedenler, İngiliz halkının ve siyasetçilerinin diğer ülkelerde görülmedik biçimde dürüstlük kurallarına bağlı kalmasını ve sisteme güvenmesini sağlamaktadır.

II. FRANSA'DA DEMOKRASİNİN DEVRİMİ

Günümüz Fransa'nın siyasal sorunları ve gelişmeleri sadece Fransa'yı değil bir bakıma tüm dünyayı ilgilendirmektedir. Gerçekten Fransa'daki gelişmeler klasik demokrasilerde yepyeni bir boyut getirme olasılığını ortaya koymaktadır. Fransız demokrasisinin gelişmesinde de zaten en ilginç nokta siyasal sistemin sürekli olarak değişmesidir. Fransa büyük devrimin başlangıcı olan 1789 dan beri türlü anayasa ve siyasal rejim değişiklikleri geçirmiştir; o zamandan beri iki imparatorluk, bir kaç meşruti krallık

ve beş cumhuriyet kurulmuştur. Bu oluşumların hepsi siyasal bilimciler için ilginç bir araştırma alanı oluştururken, her değişim ve değişimle ortaya çıkan yeni kurum ya da olgular klasik demokrasi anlayışının bir çok yönünü tamamlayıcı roller oynamışlardır.

1978. Devrimi, Fransız siyasal tarihinin dönüm noktasıdır. Devrime kadar geçerli olan sınırsız, mutlak otorite anlayışı sona ererken demokratik gelişme başlamıştır. Fransa'nın ulusal birliğe kavuşması ve otoriter bir merkezi krallığın kurulması ancak 15'inci yüzyılın sonlarına doğru tamamlanabilmıştır. Bununla beraber Fransa'daki gelişmelerin İngiltere'dekinden önemli bir farklılık gösterdiği ileri sürülebilir : Fransa'da bir taraftan kapitalizm yavaş biçimde gelişmiş diğer yünden, İngiliz soylularının aksine, Fransız soyluları, kapitalist çiftçi haline gelmek için hiç bir eğilim göstermemişlerdir. Köylüler bir taraftan kendi beylerine bağlı olarak yaşamakta ve ürünlerinin bir kısmını ona vermekte diğer yandan da devlete ayrıca vergi ödemektedirler. Bunun sonucu, toprakta bir sermaye birikiminin oluşmaması ve ağır vergilere karşı sıklıkla büyük köylü ayaklanmalarının başgöstermesi olmuştur. Örneğin 1675 yılında patlayan bir köylü ayaklanması çok güçlüklerle bastırılabilmiştir. Başka bir deyişle tarımda kapitalist ilişkiler güdük kalmış, kapitalizm kentlerde daha rahat gelişmiştir.

Fransa'da merkezi devletin oluşumu aşağı yukarı yüzyılı aşmış ve 18'inci yüzyılın başlarında XIV. Louis döneminde tamamlanmıştır. Her ne kadar merkezi devletin oluşumunda burjuvazi kralı desteklenmişse de merkezi idare ile soylu sınıfın iktidarı da son bulmamış aksine krallar güçlendikçe iktidarlarını daha çok soylu sınıfa dayandırmak eğilimi göstermişlerdir. Böylece Krallık yönetimi ikili bir işlev yerine getirmeye çalışmaktadır. Bir taraftan ulusal burjuvazinin gelişmesi için çeşitli önlemler almakta, merkantilizmin gereklerini yerine getirmektedir. Örneğin XIV. Louis döneminde Kanada, Antil adalarının büyük bir bölümü, Madagaskar Fransız kolonisi yapılmıştır. Bununla beraber diğer yünden soyluların ayrıcalıklarını muhafaza etme işlevi nedeni ile Krallık açısından birinci işlevine zıt bir durum ortaya çıkmıştır. Örneğin soylu sınıfın ayrıcalığı olan iç gümrükler devam etmiştir (XIV. Louis döneminde iç gümrükler 50.000 askerle kontrol edilmektedir ve tüccarların ifadesine göre ülkenin kuzeyinden güneyine buğday

getirip satmak aynı miktarda buğdayı Çin'den getirip satmadan daha pahalı olmaktadır). Kısaca belirtmek gerekirse merkezi krallığın ortaya çıkmasına rağmen feodal güçler tasfiye edilememiş ve bu nedenle kapitalizmin gelişmesi özellikle kırsal kesimde büyük engellemelerle karşılaşmıştır.

Ülkeyi iç gümrüklerle bölen feodal ayrıcalıklar ticaretin gelişmesini önlerken mutlakiyetçi yönetim de şehirlerde yapılan, tarımsal olmayan üretimin gelişmesini engellemektedir. Kralın güçlü merkezi idaresi için, mali kaynak ya da başka bir deyişle vergi ödeyicisi olarak şehirli nüfus ön plana alınmıştır. Lonca esnafından ya da imalathaneierden alınan yüksek vergiler de bu alandaki gelişmeyi önleyici bir içerik taşımaktadır. Mutlakiyetçi yönetimin, hem soyluların hem de burjuvaların çıkarlarını belli bir dengede tutarak kendi işlevini sürdürmesini sağlayıcı kurumları da oluşturamadığı ya da güçlendiremediğini söylemek mümkündür. Örneğin sistemde Krala danışmanlık yapacak bir temsili kurum vardır : «Etats - Generaux». Bu kurum toplumdaki bütün tabakaları temsil eden (yani soyluları, din kesimini ve avam denilen grubu) ve devlet yönetiminde Krala danışmanlık görevi sağlayacak bir işlev yerine getirmektedir. Ancak 1614 yılından beri Kralların bu kurumu toplantıya çağırmadıkları bilinmektedir. Başka bir deyişle Fransa'daki gelişme Etats-Generaux'yu parlamento haline getirememiştir.

18'nci yüzyılın ikinci yarısına girerken toplumda kapitalizmin büyük bir gelişme potansiyeli taşıdığı, ancak toplumsal kontrol biçiminin bu gelişmeyi engelleyici olduğu görülmektedir. Toplum keskin biçimde katlara ayrılmış olup her birey bir katın üyesi olarak dünyaya gelmektedir. Soylular ve din adamları katı ya da tabakaları toprakların kontrolünü elinde bulundurmakta, üretime hiç katılmadan toprakta üretilenden önemli bir pay almakta, hemen hemen hiç vergi ödememektedir; bütün ömürleri boyunca kendilerine tanınan hak ve ayrıcalıklardan faydalanabilmektedirler. Buna karşılık diğer toplumsal tabakaların, devletin topladığı vergilerin tamamını ödemelerine rağmen bir çok ayrıcalıklardan faydalanmaları olanaklı değildir. Bir tüccar ya da imalatçı çok zengin olabilse bile yine de soyluların ayrıcalıklarını kullanamamaktadır. İşte genel hatları ile tanıtmaya çalışılan bu toplumsal çelişki ve gerimler 1789 Büyük Fransız Devrimi ile ortadan kalk-

tı ya da başka bir deyişle bu koşullar sözü edilen devrime yol açtı.

A. 1789 Devrimi ve Sonrası.

1789 Devrimi sadece Fransa'nın değil tüm dünya uluslarının tarihsel gelişiminde önemli bir rol oynadığı ileri sürülebilir. Fransız devrimini iyice kavrayabilmek için önce dönemin somut koşullarına bakmak gerekmektedir. Somut koşullara karşı toplumdan yükselen ve sonunda büyük bir devrime yol açan tepki ise önce yine o dönemin önde gelen düşünürleri tarafından yeni bir düşünce sistemi olarak ifade edilmiştir; devrim olayının incelenmesine geçmeden bu düşünce ya da ideoloji temelini de ele alınması gerekmektedir.

18'inci yüzyılın sonlarına doğru Fransız toplumunda çok büyük gerilimlerin ve keskin toplumsal çelişkilerin ortaya çıktığı görülmüyordu. Toplum, yukarıda da değinildiği gibi birbirinden kesin olarak ayrılmış üç tabakaya bölünmüştü. Toplumun en yukarı kesimini soylular oluşturuyordu ve nüfusuna ancak % 2 kadarını meydana getiren bu kesim ülke topraklarının % 30'una sahip bulunuyordu. Toplumun diğer kesimlerine göre çok ayrıcalıklı olan soylular devlete vergi vermedikleri gibi kendi topraklarında, isteklerine bağlı bir takım özel vergiler koyuyordu. Soylu kesim üretim ile hiç ilgili değildi ve el koyduğu değer onların lüks tüketimine gitmekteydi. Soylu kesimin altında rahipler ya da başka bir deyişle «ruhban» tabakası bulunmaktaydı. Ruhban kesimi kendi içinde çok iyi örgütlenmişti ve bu kesimin üst düzeyleri soylu sınıftan gelen rahipler tarafından doldurulmaktaydı. Ruhban kesiminin örgütü olan «kilise» de mevcut toprakların % 25 kadarını elinde bulunduruyordu.

Soylu ve ruhban kesimlerin dışında kalanlar «üçüncü kesimi» (Tiers Etat) oluşturuyordu. Ancak görüldüğü gibi bu kesim homojen sayılmazdı. Bu kesim içindeki büyük burjuvazi (bankerler, tüccarlar, sanayiciler gibi) toplumda ekonomik iktidarı ele geçirmiş sayılırdı ve doğal olarak toplum içinde siyasal ve toplumsal iktidar sahibi olmak arzusunu gösteriyordu. Doktor, avukat gibi serbest meslek sahipleri ile esnaflar da üçüncü kesim içinde sayılmaktaydı. Nihayet yaşamalarını büyük bir yoksulluk içinde sürdüren, esas olarak toplanan verilerin çok büyük kısmını ödeyen köylüler ve işçiler de üçüncü kesim içinde bulunuyorlardı.

Özellikle nüfusun % 90'mı oluşturan köylülerin yaşam koşulları çok ağırlaşmıştı ve büyük vergi yüküne karşı köylülerin sık sık ayaklandıkları görülmüyordu.

Devletin sürekli olarak soylu kesim çıkarıları doğrultusunda davranması ve bir taraftan da devlet harcamalarının sürekli artması, ağır vergilere rağmen devlet hazinesinin iflasına neden oldu. 1788 yılında Maliye Bakanı hazinenin iflas ettiğini bildirdi. Devlet harcamalarının devamı ve soylu kesimin desteklenebilmesi için yeni vergilere gereksinme vardı ve bu yeni vergiler yine halktan, başka bir deyişle üçüncü kesimden toplanacaktı. Çünkü soyluların ve rahiplerin ayrıcalıklarından vazgeçip, vergi ödemeye hiç niyetleri yoktu. Kral XVI. Louis yeni vergiler alabilmek için «Etats» Generaux» adlı meclisi toplantıya çağırdı. En son 1614 yılında toplantıya çağrılan bu meclis, üç kesimin ayrı ayrı oluşturduğu üç ayrı bölümden oluşuyordu. Aslında toplumun ayrı kesimlerini temsil eden bu organın temel görevi Kral'a danışmanlık yapmaktı. Başka bir deyişle iktidar sahibi bir kurul değildi. Devletin merkezîyetçi ve mutlakîyetçi yönü arttığı ölçüde bu organa duyulan gereksinme ortadan kalkmıştı ve belirtildiği gibi en son defa 1614 yılında toplantıya çağırılmıştı. Kral iflas eden hazinesi için bir çözüm bulabilmek ve halka vergi artışlarını kabul ettirebilmek için tekrar bu organa başvurmuştu. Ancak Etats - Generaux'nun toplantıya çağırılması bir bakıma devrimin patlamasının ön koşulu oldu.

Tıpkı İngiltere'de olduğu gibi, Fransa'da da kapitalizmin gelişmesi düşünce alanında da yepyeni görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Felsefe tarihinde aydınlanma çağı ile adlandırılan bu dönem içinde bir çok Fransız düşürünün yer aldığını görmek mümkündür. Zaten bu çağ bir bakıma ünlü düşünür ve matematikçi Descartes ile başlamış sayılabilir. Aydınlanma çağı, kısaca düşüncenin laikleşmesi ve bilimin ön plana çıkması ile tanımlanabilir. Aydınlanma çağının temel felsefesine göre tanrı evreni yaratmıştır ve yine bir gün evren tanrının iradesi ile son bulacaktır; bununla beraber yaradılış ve yokoluş arasındaki dönemde her şeyi düzenleyen kurallar ve ilkeler vardır. İnsan akli bunları anlamaya ve kavramaya yeterlidir. Başka bir deyişle evrende her şey akla uygun olarak cereyan etmektedir ve buna bağlı olarak akla dayanıp evreni açıklamak olanaklıdır.. Örneğin Newton bunu yapmış, doğa olaylarını açıklayan temel bir yasayı bulup çıkarmış-

tır. Bu noktadan hareketle topluma da geçilmiş; doğa akla uygun ise, doğanın bir parçası olan insan ve insan toplumunun da akla uygun olacağı varsayılmıştır. Daha doğrusu insan toplumunun akla uygun olması gerektiği ve toplum koşullarının akla uygun olması halinde değiştirilmesinin gerekli olduğu ileri sürülmüştür.

Düşünce alanında bu tür bir felsefe gelişirken, toplumsal gelişme ve gerçekler açısından tarımsal toplumun siyasal düzeninin akıl dışı kalacağı açıktır. Nitekim gerek İngiltere'de gerek Fransa'da özgürlük, eşitlik ve özel mülkiyeti ilkelerinden hareket eden yepyeni bir siyasal düzen anlayışının oluşmaya başladığı görülmektedir. Görüşlerini daha önce kısaca gözden geçirdiğimiz Montesquieu ve Rousseau bu akımın Fransa'da ortaya çıkan önemli kişileridir. Yine 1699 - 1778 yılları arasında yaşamış ünlü bir düşünür olan Voltaire, toplumdaki eşitsizliğe şiddetle saldırmış ve bir avuç insanın çok sayıda insanı kendi çıkarları doğrultusunda çalıştırdığı düzenin akıl dışı olduğunu belirtmiştir. Düzenin akıl dışı olması aynı zamanda adaletsiz ve faziletsiz olması anlamına geliyordu. Voltaire, bu adil olmayan bozuk düzeni korudğu için kiliseyi de şiddetli biçimde eleştiriyordu; ancak bu siyasal sistem bir devrimle değil, akıllı ve bilgili kişilerin yönetimi ele almasıyla ortadan kalkmalıydı. Voltaire, yeni kurulması gereken siyasal düzen konusunda Montesquieu'ya yaklaşıyor; güçler ayrılığına dayalı bir meşruti krallığın savunmasını yapıyordu. Nitekim 18'inci yüzyılda devrimci düşünce, mevcut kurulu düzenin ideolojisini oluşturan din ve kilise kurumlarına karşı çıkarak oluştu; bu ise laikliğin devrimci düşüncede ağırlıklı öge haline gelmesine yol açtı. Böylece aydınlanma çağının bilim adamları ve filozoflarından başlayıp Voltaire, Montesquieu, Rousseau'ya kadar uzanan bir çizgi içinde yerleşik mutlakiyetçi krallık ideolojisinin karşıtı bir ideolojinin düşünce tabanı oluşturuluyor; yeni ideoloji düşünce düzeyinde eski ideolojiyi tam anlamı ile ortadan siliyordu. Şimdi sıra düşünce düzeyinde hakim hale gelen ideolojinin eyleme dönüşmesine gelmişti ve Büyük Devrim ile bu da sağlanmış oldu.

Kral XVI. Louis'nin daveti üzerine Etat - Generaux 1789 yılının Mayıs ayında toplandı. Bu mecliste soylular kesimi 285 üye ile temsil edilirken ruhban 308 ve halk (tiers - etat) 621 üye ile temsil edilmekteydi. Daha ilk toplantıda çok şiddetli görüş ayrılıklarının çıktığı görüldü; örneğin soylular ve ruhban oylamanın üç

kesimde de ayrı ayrı yapılması gerektiğini ileri sürerken, halk temsilcileri üç kesimin temsilcilerinin hep beraber oylamaya katılması gerektiğini ileri sürüyorlardı. Böylece halk temsilcileri çoğunluk olabilecek, aksi takdirde 2'ye 1 azınlıkta kalacaktı. Siyasal ortamın giderek sertleşmesinden çekinen Kral ve hükümeti meclisi dağıtmaya karar verdi. Ancak halk temsilcileri bu karara karşı çıktılar ve ulusun iradesini temsil ettiklerini ileri sürerek ulusun iktidarını gerçekleştiren bir anayasa hazırlamadan dağılmayacaklarını ilan ettiler. Bu girişim bir bakıma devrimin başlangıcı sayılabılırdi. Kral meclis toplantısını zorla dağıtmaya kalkışınca 14 Temmuz 1789'da Paris halkı ayaklandı; şehir içinde askeri garnizon ve siyasi mahkûmlar için hapisane olarak kullanılan Bastille'e saldırdı, kral taraftarı askeri birlikler Paris dışına sürüldü. Devrim artık eylem alanına çıkmıştı.

Ayaklanan Paris halkı belediye'nin yönetimini ele geçirdi ve ordunun silah depolarına el konarak halka silah dağıtıldı; silahlı bir halk ordusu kuruldu : «Ulusal Muhafız Örgütü». Etats - Generaux'un halk temsilcileri kesiminin artık bir Kurucu Meclis haline dönüşen iktidarı böylece kendisini koruyabilecek bir de silahlı güce sahip olmuş bulunuyordu. Mecliste bir taraftan anayasa hazırlanırken diğer taraftan da bir takım devrim yasaları çıkarılıyordu. 5 Temmuz 1789 tarihli bir yasa ile soylu sınıfın ayrıcalıkları kaldırıldı ve 28 Ağustos 1789 tarihinde de «İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi» kabul edildi.

İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi, her insanın doğarken bir takım vazgeçilmez, devredilmez haklara sahip olduğunu; bu hakların başında özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve zulme karşı koymanın bulunduğunu belirtiyordu. Eğer devlet yönetimi zulme giderse vatandaşların başkaldırma hakkına sahip olduğu ilk kez bir yasal belge ile ifade ediliyordu. Yine Bildiride, egemenliğin ulusa ait bir hak olduğu, her yurttaşın düşünce, yazı ve fikir özgürlüğüne sahip olduğu öne sürülmektedir. 1789 Devriminin bu ana belgesi temel hakları kabul etmekte, bir bakıma devrimin esas nedeninin temel hakları sağlamak olduğu düşünülmektedir. Kuşkusuz bu gelişme Fransa demokrasinin tarihinde çok önemli bir olaydı.

1791 yılında Kurucu Meclis Anayasayı tamamladı ve böylece mutlakîyetçi krallık rejiminin yerini meşruti krallık almış oldu.

Anayasa, Montesquieu'nun «kuvvetler ayrımı» ilkesinden hareket etmekteydi. Yasama organı halkın iki dereceli seçime oluşturduğu bir Meclisin elindeydi. Yürütme organının başı ise kraldı. Kralın iktidarı, «Tanrının arzusu ve milletin isteği» esasına dayandırılıyor; böylece egemenliğin ulusa ait olduğu görüşü de pekiştirilmiş oluyordu.

1791 Anayasası ile kurulan yeni siyasi rejimin esas olarak burjuvazisinin eğilimlerini aksettirdiği söylenebilir. Daha Anayasa hazırlanırken, Kurucu Mecliste bir kavram tartışması çıkmıştı; «halk egemenliği» ve «ulus egemenliği». Mecliste bir kesim halk egemenliği kavramını savunmakta, kraidan alınan egemenliğin doğrudan doğruya halkın malı haline getirilmesini öne sürmektedir. Buna göre ekonomik ve sosyal durumu ne olursa olsun her yurttaş egemenliğe sahip olmalıdır. Bu görüşe karşı burjuvazinin sözcüleri ulusal egemenlik kavramını ortaya atmışlar, halk sözcüğünün belli bir anda yaşamakta olan insanlar için kullanıldığını ve egemenliğin böyle alelade kişilere verilemeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Ulus kavramı ise, bu görüşlere göre halk kavramından farklıdır, somut insanların üstünde ezeli, ebedi, şanlı, şerefli, soyut ve yüce bir varlıktır; kraidan koparılıp alınan iktidar bu varlığın olmalıdır. Eğer egemenlik sokaklardaki rastgele kalabalıklara verilirse egemenlik kavramına saygısızlık yapılmış olacaktır. Buna karşılık malları, mülkleri, dikili ağaçları ile vatana bağlanmış olanlar, ödedikleri vergilerle ulusa bağlılık borçlarını yerine getirenler ulus adına egemenliği kullanmalıdır ve ancak o zaman egemenliğe gereken saygı gösterilmiş olacaktır görüşü ağırlık kazanmıştır. Mecliste yapılan tartışmalar sonucu ulus egemenliği kavramını savunanlar üstün gelmiş, bunun sonucu seçmenlik hakkının herkesin yararlanabileceği bir hak olmadığı ancak belli niteliklere sahip kimselerin yapabileceği görev olduğu Anayasa hükmü haline gelmiştir.

1791 Anayasasında bu nedenlere bağlı olarak seçim hakkı iyice kısıtlanmış durumdadır. Seçim iki derecelidir ve birinci derecede seçmen olabilmek için yılda en az üç işçi yevmiyesine eşit vergi yükümlülüğü olan mülk ya da kazanç sahibi olmak gerekmektedir. Birinci derece seçmenlerin seçeceği ikinci derece seçmen olabilmek için ise yılda en az 200 işçi yevmiyesine eşit vergi yükümlülüğü olan mal ya da kazanç sahibi olmak gerekmektedir. Bu

sınırlılıkların sonucu, seçme ve seçilme hakkı çok küçük bir grup tarafından kullanılma durumunda kalmıştır.

Fransız Devriminin getirdiği düşünce akımları ve özellikle siyasal iktidarların meşruluğunu, tanrının krala verdiği bir hakka değil ulus egemenliğine dayandırması Avusturya, Prusya vb. mutlakiyetçi Avrupa monarşilerinde büyük bir tepki uyandırmıştı. Fransız Devrimi özgürlük, eşitlik, temel insan hakları gibi kavramların evrensel geçerliliğini ileri sürmekle kalmıyor, mutlak monarşili siyasal düzenlerin ve bu düzenlerin koruduğu toplumsal sistemin halk tarafından gerekirse zorla değiştirilebileceğini gösteriyordu. İşte bu nedenlerle Avrupa Kralları devrimi biran önce söndürülebilmek için 1792 yılında Fransa'ya karşı savaş açtılar ve aşağı yukarı 1815 yılına kadar Fransa tek başına bütün Avrupa'ya karşı savaştı. Ancak bizim için burada önemli olan bu savaşların tarihi değil siyasal sistemdeki değişme ve gelişmelerdir. Savaşla beraber meşruti monarşi son buldu, Cumhuriyet ilan edildi; I. Cumhuriyet ya da «Convention» (Konvansiyon) dönemi başlamış oldu. Çünkü Avrupa krallıkları Fransa kralı için savaşıyorlardı ve Fransız halkı buna tepki gösteriyordu.

Konvansiyon dönemi 1792 - 1795 yılları arasını kapsamaktadır. Krallık ortadan kalkınca tüm iktidar «La Convention» adlı bir meclis tarafından kullanılmakta; güçler ayrılığı ilkesinden vazgeçilmektedir. 1791 sistemine karşı bir halk darbesi yapılmış; kral yargılanarak idam edilmiştir. Meclis, Fransız ulusu adına bütün yetkileri kullanmakta ve bu dönemin en önde gelen kişisi, Robespierre'in deyimıyla «tiranlığa karşı özgürlüğün despotluğunu kuran bir iktidar» ortaya çıkmış bulunmaktadır. Meclis yürütme yetkisini de elinde tutmakta ve meclis içinde oluşan bir komite (Kamu Kurtuluş Komitesi) işleri yürütmektedir. Nitekim bu oluşum siyasal bilim literatürüne geçmiş, yasama ve yürütme yetkilerinin tek bir mecliste toplandığı sistemlere konvansiyonel sistemler ya da «meclis hükümeti sistemi» denmiştir. Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu'da kurulan I. TBMM döneminde de bu sisteme benzer bir siyasal düzenin geçerli olduğu görülmektedir. Çoklukla olağanüstü değişim dönemlerinde başvurulan bu sistem, aslında büyük önderlerin, arkalarına toplumun iradesini temsil eden meclislerin ezici gücünü alarak büyük işler başarmasını olanaklı kılmaktadır.

Fransız Devrimi ülkedeki yaşamı ve düzeni temelden değiştiren bir hareket idi. Devrimle beraber tüm feodal ayrıcalıklar ortadan kalktı, özellikle köylüler feodal yükümlülüklerden kurtuldu (ürünlerden alınan vergi ve angarya gibi). Feodal yükümlülüklerden kurtulan köylüler toprak sahibi olmaya başladı ve bu süreç kırsal kesimde kapitalizmin gelişmesini hızlandırdı. Artık Fransız burjuvazisi gelişmesini önleyen tüm engellerden arınmıştı ve bunun sonucu olarak hızla gelişmeye başladı. 19'uncu yüzyılın başlarından itibaren sanayinin çabuk bir tempo ile büyüdüğü, deniz aşırı ülkelerde Yeni Fransız sömürge ve kolonilerinin belirmeye başladığı görülmüyordu. Kuşkusuz gelişme sadece ekonomik alanda kalmıyor, toplumsal yaşamın her yönünde büyük ilerlemeler ortaya çıkıyordu. Örneğin Paris dünyanın sanat ve kültür merkezi haline geliyor, bilim alanında parlak bir gelişme ortaya çıkıyordu.

Fransız tarihinin bir özelliği olarak siyasi gelişmeler ve büyük siyasal değişiklikler birbirini izlemeye devam etmişlerdi. Konvansiyon dönemi 1795 yılında iktidar üzerinde etkili olan ve radikal bir dünya görüşünü savunan Jakoberlere karşı örgütlenen bir darbe ile devrilmiş, Robespierre yargılanarak idama mahkum edilmiş; «Direktuar Yönetimi» adı ile tarihe geçen bir siyasal rejim kurulmuştu. İki meclise ve meclislerin seçtiği 5 kişilik yürütme organına dayanan bu sistem de uzun ömürlü olmamış, 1799 yılında Napolyon Bonapart adlı bir general darbe yapıp iktidara gelmiş, 1802 yılında da imparatorluğunu ilan etmiştir. Napolyon ya da, I. İmparatorluk dönemi Fransa'nın tüm Avrupayı askeri yönden kontrol altına aldığı dönemdir. Gerçekten Napolyon, orduları ile Avrupa'nın her yerine gitmiş; Fransız ordularının girdiği her yerde ise eşitlik, özgürlük, ulusçuluk gibi düşünceler yayılmış; Avrupa tarihinin akışında önemli değişimler olmuştur. Napolyon dönemi aynı zamanda Fransa'nın hukuk ve yönetim düzeninin modernleştiği, tüm feodal kurum ve kalıntılarının temizlendiği, kapitalizmin gelişmesi için her türlü düzenlemelerin yapıldığı aşamayı belirlemektedir. Nitekim Napolyon tarafından geliştirilen hukuk, yönetim ve eğitim sistemi çok uzun süre, değişmeden kalmıştır.

Napolyon'a karşı birleşen Avrupa devletleri uzun savaşımlardan sonra 1815 tarihinde kesin bir zafer kazanmıştır ve Napolyon de-

nizaşırı bir İngiliz adası olan Saint - Helen'e sürülmüş; savaşı kazanan İngiliz, Prusya, Avusturya, Rusya, İsveç ve daha bir sürü krallık orduları Fransa'da tekrar mutlakiyetçi monarşi sistemini geri getirmişler; yine Bourbon hanedanından biri XVIII. Louis adı ile kral olmuştur. Fransa'nın ve Avrupa'nın yeni düzeni 1815 tarihli Viyana Kongresi ile belirlenmiş; bu Kongrede büyük Avrupa devletleri Devrimin getirdiği düşünce akımlarına karşı önleyici bir eylem cephesi oluşturmak durumunda kalmışlardır. Devrim ve sonrası olaylar tüm Avrupa ülkelerini etkilemiş ve hemen hemen her yerde özgürlük, eşitlik, ulusçuluk ilkelerine dayanan güçlü liberal akımlar belirmiştir. İşte Viyana Kongresinde oluşan cephenin temel amacı her yerde, mutlakiyetçi krallık düzeni için tehlikeli olan bu akımları durdurmak olmuştur.

Fransa'da ise eski krallık hanedanı ve düzeni, yabancı ordulara dayanarak geri gelmiş; XVIII. Louis feodal ayrıcalıklarını tekrar geri getirmeye, soyluların devrimde el konan topraklarını geri vermeye çalışmış; ancak başarılı olamamıştır. Kapitalizmin hızla gelişmiş olması, burjuvazinin zenginliğinin ve etkisinin artması feodal düzeni geri getirme çabalarını keskinces etkisiz kılmıştır. XVIII. Louis'den sonra kral olan X. Charles, bu konuda daha kararlı hareket etmeye kalkıp, devrim sırasında topraklarını kaybeden soylulara tazminat verme, basın özgürlüğünü kısıtlama gibi girişimlerde bulununca halk ayaklanmış; üç gün süren çatışmalar sonunda Kral ülkeden kaçmak zorunda kalmıştır. Böylece feodal düzenin ve mutlak monarşinin geri getirilme girişimi 1830 yılının Temmuz ayında patlayan ayaklanma ile kesin olarak son bulmuştur.

1830 devrimi bir bakıma hem emekçi yığınların hem de burjuvazinin işbirliği ile gerçekleşmiş sayılabilmektedir. Örneğin Paris'de ayaklanma başlayınca fabrika sahipleri işçilerine izin vermişler, daha da ötede onları harekete katılmaya teşvik bile etmişlerdir. Devrimin başarıya ulaşması üzerine meşruti - monarşi düzeni getiren bir anayasa hazırlanmış; liberal fikirleri ile tanınan bir soylu, Louis - Philippe kral ilan edilmiştir. Yeni kral, Fransa kralı değil Fransızların Kralı ünvanını almış; böylece krallık otoritesinin ulusa dayandığı vurgulanmıştır. Yeni Anayasa yine kuvvetler ayrılığı ilkesine dayalı bir siyasal sistem oluşturmuştur. Bu sistemde de, özellikle emekçi kesimin oy hakkı oldukça sınırlı kalmıştır.

1830 - 1848 yılları arasında Fransız kapitalizminin hızla geliştiği ve bir sanayi devriminin olduğu ileri sürülebilir. Sanayinin gelişmesi ile beraber toplumda yeni bir sınıfın, işçi sınıfının büyüdüğü ve bu sınıfın uzun iş günü, düşük ücretler, sağlık koşullarına uymayan iş yeri gibi nedenlerle durumundan hiç memnun olmadığı görülmektedir. Sayıları hızla artan ve üretimi yürüttüğü için toplumsal önemi giderek büyüyen işçi sınıfının kendi yaşam koşullarını düzeltecek bir biçimde siyasi iktidarı etkileme olanağı yoktur. 1830 Anayasasına göre rey verebilmek için yılda en az 20 frank vergi ödemek gerekmektedir. Başka bir deyişle siyasal sistemde burjuvazi büyük bir etkinlik sağlamıştır ve rey hakkının genişletilmesi vb. tedbirlere başvurmak niyetinde değildir. Çünkü işçilerin siyasal etkinliğinin artması daha yüksek ücret, daha iyi çalışma koşulları vb. tipte, sanayicilerin çıkarlarına karşı önlemleri gündeme getirecektir.

1847 yıllarında tarımsal ürünlerin, kötü hava koşulları nedeni ile çok düşük olması ve bir takım mali krizlerin başgöstermesi fiyatların hızla artmasına neden olmuştu. Böyle bir ortamda işçilerin ücret artışı istekleri sürekli olarak red edilince 1848 yılı kışında başta işçiler olmak üzere emekçi yığınların ayaklandıkları görüldü. Paris'te üç gün süren çatışmaların sonunda hükümet devrildi ve başkaldırma hareketinin önderlerinden Louis - Blanc'ın başkanlığında sosyalist bir hükümet kuruldu, Cumhuriyet ilan edildi. Böylece krallık yönetimi artık Fransa'da son buluyordu. Bir taraftan yeni Anayasa hazırlamak üzere Kurucu Meclis seçimlerine girildi; diğer taraftan da emekçi yığınlar yararına bir takım tedbirler alınmaya çalışıldı. İşsizlere iş bulabilmek için devlet, bir takım imalathaneler açmaya başladı, rey hakkı genişletildi, iş günü kısaldı, sendikalar yasallaştı. Ancak Kurucu Meclis seçimlerinde köylülerden destek bulamayan sosyalistler azınlıkta kalmıştı; seçimlerden en güçlü çıkan grup sanayi burjuvazisinin temsilcileri idi ve yeni hükümeti onlar kurdu. Nüfusunun büyük çoğunluğu köylü olan Fransa'da sosyalist ideoloji ancak işçiler arasında taraftar buluyordu. Yeni hükümet alınan sosyal tedbirlerin bir kısmını kaldırınca işçiler yeniden başkaldırdı; fakat bu sefer işçi hareketi şiddetle ezildi. 1848 yılının sonunda yeni Anayasa'ya göre yapılan başkanlık seçimlerini Napolyon'un yeğeni Louis Napolyon ezici bir çoğunlukla kazandı ve cumhurbaşkanı oldu. 1852 yılında da Louis Napolyon bir darbe yaparak imparatorlu-

ğunu ilan etti, böylece 1870 yılına kadar devam edecek olan II. İmparatorluk dönemi kuruldu.

İkinci İmparatorluk dönemi siyasal bilimler literatüründe «bonapartism» sözcüğü ile tanımlanan bir olgunun ortaya çıkmasına neden oldu. Kısaca tanımlamak geerkirse bonapartism, toplumda belli bir sınıfın iktidara ağırlığını koyamadığı, gerçekte çıkarları birbirleri ile uyuşmayan tabakaların bir denge içinde bulundukları durumu ifade etmektedir. Örneğin o dönemin Fransasında ne sanayi burjuvazisi, ne tarımsal burjuvazi, ne de bankacı gurubu tek başına iktidara gelecek kadar kudretli gözükmemekte; üretimde polarizasyon olayı ortaya çıkmamakta; daha çok küçük üretim ve küçük mülkiyet yaygın bulunmaktadır. Küçük mülkiyet, yaygınlığına rağmen dağınık ve örgütsüz olduğundan iktidar üzerinde etkili olamamakta; büyük üretim ya da büyük mülkiyet ise tek başına toplumun en hakim kesimi haline gelememektedir. İşte kısaca tanımlamaya çalışılan bu toplumsal yapıda, ekonomik kesimlerin hiçbirisi siyasal iktidar üzerinde ağırlık kuramadıklarından siyasal iktidar bir denge durumunu sürdürme işlevi ile ortaya çıkmakta ve bu açıdan da toplumsal güçlerden bağımsızmış gibi görünmektedir. Bonapartism sözcüğü işte böyle bir oluşumu belirlemek için kullanılan genel bir kavram olarak tanımlanmış bulunmaktadır.

Gerçekten 20 yıla yakın süren II. İmparatorluk döneminde hem tarımsal küçük burjuvazi, hem büyük sanayiciler hem bankacılar açısından belli çıkarlar gözetilmiş, ancak bunlardan birinin siyasal iktidar üzerinde kesin etkinlik kazanarak diğerlerine göre ön plana geçmesi söz konusu olamamıştır. Bu dönemde otoriter siyasal sistemin bütün yükünü yine işçiler çekmiş, 1848 devrimi ile kazanılanların dışında daha önce kazanılmış hakları bile kaybetmiş; işçilerin siyasal ve ekonomik yönden örgütlenmeleri yasalarla önemli ölçüde kısıtlanmıştır. Bu durum, işçilerin giderek artan biçimde huzursuz hale gelmelerini ve sisteme karşıt bir tutum geliştirmelerini hızlandırmıştır. Bu arada ilk uluslararası işçi hareketi örgütü olan I. Enternasyonal oluşmuş ve gerek Fransa'da gerek diğer Avrupa ülkelerinde işçi sınıfının, ideoloji açısından ileri düzeylere erişmesine katkıda bulunmuştur.

B. Paris Komünü ve III Cumhuriyet.

1860 yıllarından itibaren Fransa'da işçi hareketlerinin

geliştiğini, büyüdüğünü görmek mümkün oluyordu. III. Napolyon'un baskı önlemlerine rağmen işçi hareketi ve örgütlenmesi giderek kuvvetleniyor, sosyalist düşünce ve örgütlenmeler (I. Enternasyonal) işçi hareketlerinin gelişmesinde etkili oluyordu. Ülkedeki hoşnutsuzlukların ve toplumsal gerilimlerin arttığını gören III. Napolyon, bir dış başarının durumu düzelteceği düşüncesi ile Almanyanın birliğini tamamlamaya çalışan Prusya'ya savaş ilan etti; böylece hem bir askeri başarı kazanarak hem de Ren nehrinin batı yakasındaki toprakları Fransa'ya katarak kendisine karşı yoğunlaşan tepkileri yumuşatmayı umuyordu. Ancak 1870 yılında patlayan bu savaşta Fransa büyük bir yenilgiye uğradı ve İmparator ordusu ile birlikte Sedan'da esir düştü, Prusya ordularına Paris yolu açıldı. Ancak Sedan bozgununun haberi Paris'e ulaşınca halk ayaklanmış ve Cumhuriyet ilan edilmişti; kurulan bir geçici hükümet savaşı devam ettirmeye çalışıyordu.

Tıpkı büyük devrim günlerinde olduğu gibi büyük bir halk hareketi başlamıştı ve her yerde Prusyalılara karşı direnmeye geçilmişti. Ancak geniş halk yığınlarının harekete geçmesi Fransız burjuvazisini ürktülmüştü, bu halk hareketine 1848'de olduğu gibi sosyalist görüşlerin etkin olmasından çekinilmekteydi. Bu nedenle geçici hükümet Prusya'dan barış istedi ve 1871 yılının başında ateşkes anlaşması yapıldı; bu sırada Prusya ordusu hemen Paris'in dışında idi. Barış görüşmelerinde askeri başarısına dayanarak Prusya, Fransa için oldukça ağır barış koşulları ileri sürünce, Paris'te halk tekrar ayaklandı; hükümet kuvvetleri, bakanlar, yöneticiler Paris dışına sürüldü ve böylece öncekilenden çok farklı bir devrim gerçekleşmiş oldu. Çünkü bu harekete sosyalistler öncülük etmişti ve bu devrimle bir işçi iktidarı gerçekleşmişti.

Paris içinde iktidarı ele geçiren işçiler 28 Mart 1871 tarihinde «Paris Komünü» adı ile anılan yeni bir siyasal düzeni ilan ettiler; buna karşılık eski yönetim, askerleri, memurları, bakanları ile şehrin hemen dışında bulunan Versailles'e çekildiler. Prusya ordusu da şehrin dışında bulunuyordu. Paris Komünü dünyadaki ilk sosyalist iktidar denemesi idi ve Mayıs ayı ortalarına kadar varlığını sürdürdü. Aslında tüm Fransa bu sırada Versailles'deki hükümete bağlıydı. Komün sadece Paris'de egemendi. İşçiler ve şehir halkı hükümet kuvvetlerinin sürekli saldırılarına başarı ile karşı çıkınca, Versaillesliler ve Prusyalılar bir anlaşma imzaladılar ve iki birleşik kuvvetin saldırısı Komünü ezdi; böylece dünyadaki ilk sosya-

list iktidar denemesi 2.5 ay kadar sürmüş oldu. Hükümet kuvvetleri şehre girince çok sert önlemler aldılar ve hemen hemen bütün komünçüler kurşuna dizildi, yurt dışındaki kolonilere sürüldü.

Komünün son bulmasından sonra yeni siyasal düzenin ne olacağı uzun tartışmalara neden oldu; işçilerin tavrı ve Komün deneyi burjuvaziye çok telaşlandırmış ve onları kralcılara yaklaştırmıştı. Yeni siyasal düzeni kurmak için bir Kurucu Meclis seçilmişti ve Meclise kralcılar egemen gözüktüyordu. Kurucu Mecliste ancak bir oy farkı ile cumhuriyet kabul edildi ve böylece Üçüncü Cumhuriyet dönemine girilmiş oldu.

Başlangıçta herkes Cumhuriyetin çok kısa ömürlü olacağını, kralcıların ya da askerlerin bir darbe yaparak iktidara geleceğini düşünüyordu. Ancak III. Cumhuriyet, herkesin başlangıçta düşündüğünün aksine oldukça uzun yaşadı, II. Dünya Savaşında Alman ordularının tekrar Fransa'yı işgal etmeleri ile son buldu. Üçüncü Cumhuriyetin üç ayrı metinden meydana gelen Anayasasına göre tipik bir parlamenter düzen kurulmuştu. Rey hakkı oldukça genişlemişti ve zaman zaman yapılan değişikliklerle rey verebilme üzerindeki bütün kısıtlamalar ortadan kaldırıldı. İki meclisli bir yasa organı ve yasama organının tam kontrolü altında bir yürütme organı (kabine), sistemin esasını oluşturuyordu.

Üçüncü Cumhuriyetle birlikte parlamentoda iki büyük grup oluşmuş ve bunlar parti işlevi görmeye başlamışlardı, kralcılar ve «Cumhuriyet Birliği». Ancak bir süre sonra gerek sağ temsil eden kralcıların gerek solu temsil eden Cumhuriyet Birliğinin varlıklarını sürdürmedikleri, çeşitli partilere bölündükleri görüldü. Böylece Fransız siyasal yaşamının en belirgin niteliklerinden biri olan çok partililik ortaya çıkmıştır. Parlamentoda çok sayıda partinin temsil edilmesi ile beraber Üçüncü Cumhuriyetin en önde gelen özelliği olan yürütmenin istikrarsızlığı gündeme gelmiştir. Genel olarak parlamentoda temsil edilen çok sayıda parti arasında hiç biri çoğunluğu sağlayamamakta ve koalisyon hükümetleri doğal hükümet biçimi haline gelmektedir. 70 yıl kadar süren Üçüncü Cumhuriyet döneminin tamamına yakın kısmı koalisyon hükümetleri yönetimi altında geçmiştir. Bir kaç siyasi partinin bir araya gelerek parlamentoda çoğunluk sağlayacak biçimde hükümet kurmaları anlamına gelen koalisyon hükümetleri doğal olarak kısa ömürlü olmuştur. Her siyasi parti, gerçekte belli bir toplumsal grup ya da

sınıfın çıkarlarını savunan bir örgüttür ve koalisyon hükümetleri de buna göre bir kaç sınıf ya da grubun temel çıkarlarını aynı anda, beraberce gerçekleştirmek anlamına gelmektedir. Bunun ise kısa ömürlü olması doğaldır; çünkü koalisyonda temsil edilen çıkarlar arasında bir çelişki başgösterir göstermez koalisyon bozulmaktadır. Böylece sık sık hükümet buhranı ile karşılaşmak siyasal sistemin temel özelliği haline gelmektedir.

Üçüncü Cumhuriyet, sürekli hükümet buhranı ile karşılaşmasına karşı rejim olarak varlığını sürdürmüştür ve hükümet bunalımlarının Fransız siyasal yaşamında iki önemli sonucu olmuştur. Birinci olarak, buhranlar sonucu sık sık hükümetsiz kalma sorunu, çok etkin ve gelişmiş bir devlet yönetimi sisteminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Devlet kuruluşlarının başında siyasi yönetici yani bakan bulunmasa da iyi yetişmiş, yetenekli memurlar işleri yürütmüşler; siyasi kadrolara bağlı olmayan, hangi bakan ya da parti iktidara gelirse gelsin değişmeyen memurların yönetimi altında ülke, siyasal bunalımları sıkıntısız atlattığını bilmiştir. Böylece siyasal sistemin istikrarsızlığı, yetkin, uzman ve sürekli bir bürokratik mekanizmanın doğumuna yol açmıştır. İkinci önemli sonuç ise siyasal özgürlüklerin ya da başka bir deyişle siyasal demokrasinin gelişimi olarak tanımlanabilir. Hükümet bunalımlarına neden olmasına karşın çok partinin varlığı, toplumdaki belli başlı tabaka ve sınıfların, çıkarlarını savunmak için siyasal düzeyde, parti biçiminde örgütlenmelerini ve parlamentoda temsil edilmelerini sağlamıştır. Seçim sisteminin de uygun olması sonucu, toplumdaki tüm sınıf ve tabakalara bir siyasal parti aracılığı ile parlamentoda temsil edilmek olanağının sağlanması, klasik demokrasinin çok önemli bir ilkesinin gelişimine yol açmıştır. Bu ilke, ileride tanımlı üzerinde daha ayrıntılı bir biçimde durulacak olan çoğulcu (pluralist) toplum düzeni ile siyasal özgürlükler arasındaki ilişkinin varlığı olarak tanımlanabilir. Başka bir deyişle siyasal demokrasinin varlığı için en temel koşullardan biri, toplumdaki tüm kesimlere ve ideolojilere örgütlenmek, siyasal hak ve özgürlüklerden faydalanmak olanağının tanınması olmaktadır.

Üçüncü Cumhuriyet döneminde gelişen ve günümüz Fransız siyasal yaşamını belirleyen önemli olaylardan biri de sosyalist hareketin gelişimi olmuştur. Komün deneyinden sonra, doğal olarak tüm işçi hareketleri üzerine koyu bir baskı uygulanmış, Komün hareketine katılan herkes cezalandırılıp sömürcülere sürülmüştür.

Bununla beraber 8 yıl sonra, 1879'da Marsilya'da «Sosyalist İşçiler Federasyonu» kurulmuş ve 1884 yılında da Parlamente'da, sendikal hak ve özgürlükleri tanıyan yasa kabul edilmiştir. Bunun, sosyalist hareketin partileşme dönemi izlemiştir; ancak ortaya çok sayıda sosyalist partinin çıktığı görülmüştür. Örneğin 1893 seçimlerine 4 tane sosyalist parti katılmıştır. Bu seçimlerden sonra «Fransız Sosyalist Partisinin» geliştiği ve etkin bir siyasal güç haline geldiği söylenebilir. Sözü edilen bu parti, önderliğini J. Jaures'nin yaptığı »Cumhuriyetçi Sosyalist Parti» ile yine önderliğini radikal bir marxist olan Guesde'nin yaptığı »Radikal Sosyalist» partinin birleşmesinden oluşmuştur. Partinin güçlenmesi ile beraber partinin denetimi altında bir işçi sendikaları konfederasyonu kurulmuş (C.G.T.) ve L'Hümanite adlı parti gazetesi yayınlanmaya başlamıştır. Bilindiği gibi Konfederasyon bugün de Fransa'nın en büyük işçi kuruluşu niteliğini taşımaktadır ve gerek bu örgüt gerek sözü edilen gazete bugün Fransız Komünist Partisi tarafından denetlenmektedir. Üçüncü Cumhuriyet döneminde çeşitli koalisyonlara katılan Sosyalist Parti 1920 yılında ikiye bölünmüştür. Bölünmenin altında yatan sorun, Rusya'da ortaya çıkan devrim ve 1919 yılında kurulan III. Enternasyonaldir. Sosyalist Partinin 1920 de Tours şehrinde yapılan kongresinde III. Enternasyonele katılmak konusunda görüş ayrılığı çıkmış; bir grup ayrılarak Sosyalist Partiyi kurarken kalanlar partinin ismini Komünist Partisi olarak değiştirmiştir. Böylece Fransız siyasal yaşamının iki güçlü sol partisi 1920 yılında ortaya çıkmıştır.

Üçüncü Cumhuriyetin diğer önemli siyasal hareketlerinden biri Radikal Partidir ve bu parti Dördüncü Cumhuriyet döneminde de önemini korumuş, Beşinci Cumhuriyetde ise silinmiş, konum değiştirmiş bir hale gelmiştir. Radikal Partinin ideolojisi halkçı bir içerik taşımakta; yani esas olarak kapitalizme ve üretim araçları üzerinde özel mülkiyete karşı çıkmamakla beraber kapitalizmin yarattığı toplumsal eşitsizlik hedef alınmaktadır. Böylece Parti, işçi ve burjuvazinin çıkarlarını savunan siyasal örgütler arasında bir yerde bulunmakta ve doğal olarak ekonomik düzen kapitalizm olduğu için mevcut düzenin savunusundan çok eleştirisini yapmaktadır. Bu niteliği ile Radikal Parti, daha çok Üçüncü Cumhuriyet döneminin sol eğilimli partileri arasında yer almakta, çoğu zaman onlarla işbirliği yapmaktadır. Fransa'da gerek sağın gerek solun tek değil çok parti ile temsil edilmesinin ve Radikal Parti

gibi bir ara siyasal örgütün etkinlik kazanmasının nesnel temeli küçük üretim ve mülkiyetin yaygınlığıdır. Örneğin 20'nci yüzyıla girerken ülkedeki nüfusun yarısından fazlası kırsal alanda yaşamakta ve bu kesimde küçük aile işletmesi büyük bir yaygınlık göstermektedir. Aynı şekilde sanayide de küçük işletme ağır basmakta; mevcut işyeri ya da firmaların % 93'ü, 5 kişiden az işçi çalıştırmaktadır. Küçük mülkiyetin yaygınlığı bir taraftan gelişmiş, güçlü bir işçi sınıfı ile büyük iş adamlarının ayrı fakat tek bir siyasal örgüt ile temsil edilmelerine olanak vermemekte; küçük mülkiyeti muhafaza etme, toplumda eşitlik ve adaleti sağlama, büyük firmaların gücünü sınırlama gibi farklı ve birbirleriyle çelişen eğilimler hem sol hem de sağ partilerin çeşitli fraksiyonlar biçiminde parçalanmasına neden olmaktadır. Nitekim bu olgu, küçük mülkiyetin yaygınlık gösterdiği her toplumda ortaya çıkmakta ve klasik demokrasi buna bağlı olarak iki partili değil çok partili bir yapı içinde gelişmektedir. Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet dönemi, sözü edilen çok partili demokrasinin tipik gelişme modeli olarak değerlendirilebilmektedir.

Yukarıda da değinildiği gibi Üçüncü Cumhuriyet, bir bakıma sürekli hükümet bunalımları içinde geçmiş ve çok partili sistem açık bir siyasi istikrarsızlığa yol açmıştır. Bununla beraber birbirleri ile anlaşıp uzun süreli koalisyon hükümetleri oluşturamayan partiler rejim tehlikeye girince kararlı bir tavır alabilmişler ve siyasal düzene yönelen tehditlere karşı ortak tutum içinde tepki göstermişlerdir. Bu tür olayların en önde gelen örneği, 1936 yılındaki «Halk Cephesi» girişimidir.

1929 yılında patlayan büyük ekonomik bunalım tüm kapitalist ülkeleri olduğu gibi Fransa'yı da şiddetle etkilemiştir. Bunalımın bilinen sonuçları, çok büyük boyutlara varan işsizlik, düşük ücretler gibi, toplumdaki çatışma ve gerilimi artırıcı etkiler yaratmıştır. Böyle bir ortamda Komünist ve sosyalist partilerin büyük bir güç kazanması ve onların geliştiği ölçüde toplumda faşizan etkinliklerin artması doğal olacaktır. Nitekim 1932 seçimleri halkın sol partilere eğilimini ortaya çıkarmış; Radikaller, Sosyalistler, Komünistler ve bazı ufak sol partiler toplam 346 parlamento üyeliği kazanırken sağ partiler toplam olarak 257 üyelik kazanabilmişlerdir. Ancak seçim sonuçları hiç bir partiye iktidar olanağı sağlamadığı için hükümet bunalımı devam etmiş ve bir

faşist darbe olasılığı giderek güçlenmeye başlamıştır. Başta Almanya ve İtalya olmak üzere Avrupalı çeşitli ülkelerinde boy gösteren faşizm, Fransa'yı da etkilemiş, «Fransız Hareketi» (Action Francais) adlı Almanya ve İtalya'daki faşist hareketi kendine örnek alan bir örgüt ortaya çıkmıştır. Askeri bir biçimde örgütlenen ve etkinliğini seçimlerle değil sokak çatışmaları ile ortaya koyan Action Francais, 1935 şubatında Parliamenlonun toplantısını engellemeye kalkmış ve büyük sokak çatışmaları çıkmıştır. Faşizm tehlikesinin büyük boyutlara ulaştığını gören Komünist Partisi, Radikal ve Sosyalist Partilere bir çağrı yaparak demokrasi için ortak bir cephenin kurulmasını önermiştir.

1935 Temmuzunda Radikal Parti önderi Daladier, Sosyalist Parti önderi Leon Blum ve Komünist Partisi önderi Maurice Thorez ortak bir deklarasyon yayınlanarak 3 partinin bir cephe oluşturdıklarını, bu cephenin ekonomik bunalımını yükünü çeken emekçilerin durumunu düzeltmeyi amaçlayan bir program oluşturduğunu kamu oyuna duyurmuşlardır. Böylece «Halk Cephesi» hareketi doğmuş ve üç parti ortak bir liste ile 1936 seçimlerine katılmışlardır. Halk Cephesinin, temel seçim sloganı «Ekme, barış, özgürlük» olmuş ve Nisan ayında yapılan seçimler sonunda mutlak çoğunlukla iktidara gelinmiştir. Seçimler sonunda Sosyalist Parti önderi Leon Blum, başbakan olmuş ve daha önce yapılan bir anlaşma ile hükümetini Radikal ve Sosyalist mebuslardan kurmuş, Komünist Partisi mebusları hükümete katılmamıştır. 1937 yılı sonuna kadar iktidarda kalan Halk Cephesi Hükümeti bir taraftan siyasal alanda faşizm tehdidini ortadan kaldırmayı başarmış diğer taraftan da toplumsal alanda çıkarılan yasalar ve hükümet uygulamaları ile ekonomik bunalımın esas yükünü çeken emekçi yığınlar yararına belli olanaklar sağlamıştır.

İşçi hakları ile ilgili bir yasa tasarısı yüzünden Radikal Partinin ikiye bölünmesi ile son bulan Halk Cephesi girişiminin siyasal gelişme açısından en büyük önemi, faşizm tehlikesinin mevcut siyasal sistem içinde önlenebileceğini göstermesidir. Diğer taraftan yine bu girişim ile Fransız Komünist Partisi, kamu oyu gözünde siyasal sistemin meşru bir kurumu haline gelmiştir. O zamana kadar, Komün deneyinin de gözönünde bulundurulması ile korkulan ve kuşku duyulan Komünist Partisinin, mevcut demokratik siyasal sisteme bağlı olduğu ortaya çıkmıştır. Nitekim bu gi-

rişimden sonra Parti kendini topluma kabul ettirmiş, sadece yandaşları yanında değil tüm demokratik rejimi savunan güçlerce de meşruluğu tartışma götürmez biçimde kabul görmüştür.

Üçüncü Cumhuriyetin yıkılması, esas olarak ülke içi bir siyasal gelişmenin değil Fransa'nın İkinci Dünya Savaşında istilaya uğraması sonucu olmuştur. 1940 ilkbaharında Alman askeri güçleri ülkeyi istila edince Fransa teslim olmuş; işbirlikçiler işgal edilmemiş bölgede yeni bir yönetim oluştururken (Vichy yönetimi) General De Gaulle'ün önderlik ettiği bir kesim İngiltere'ye geçerek Fransa'nın savaşa devam ettiğini dünyaya ilan etmişlerdir. Böylece Prusyalıların yani Almanların istilası ile başlayan III. Cumhuriyet bir başka Alman istilası ile son bulmuştur.

C. IV ve V. Cumhuriyetler.

Fransa İkinci Dünya Savaşı boyunca Alman işgali altında kaldı ve yönetim işbirlikçi Vichy hükümetince yürütüldü. Bununla beraber General De Gaulle başkanlığında kurulan bir hükümet İngiltere'den savaşa devam ediyordu. Alman İşgali Komünist Partisinin de toplumsal prestijinin çok artmasına yol açmıştı; çünkü Fransada istilacılara karşı yeraltı, silahlı direnişini Komünist Partisi yönetiyordu. 1944 yılında Alman orduları çekilmek zorunda kalınca De Gaulle başkanlığında bir geçici hükümet kuruldu ve bu sırada ülkenin en etkin siyasal gücü olan Komünist Partisi de çok sayıda bakanla bu hükümete katıldı. Geçici hükümet, bir taraftan bazı toplumsal önlemler alırken (örneğin kömür madenleri millileştirildi) yeni bir anayasa hazırlayacak Kurucu Meclis seçimlerini düzenledi.

De Gaulle yeni anayasada yürütme organının güçlü olmasını istiyor, buna gerekçe olarak da Üçüncü Cumhuriyet döneminin kabine ya da hükümet bunalımlarından kurtulmanın gerekli olduğunu ileri sürüyordu. Buna karşılık Komünist Partisi bir sınıf olarak burjuvaziye güvenemiyor, güçlü bir yürütme organının siyasal özgürlükleri kısıtlayabileceği kaygısını sürdürüyordu. Bu nedenle Komünist ve Sosyalist Partiler yine güçlü bir parlamento ve ona bağlı bir hükümet sistemini içeren bir anayasa öneriyorlardı.

Kurucu Meclis seçimlerinde Komünistler ve Sosyalistler çoğunluğu sağlayıp kendi görüşleri doğrultusunda bir anayasa hazır-

layınca ve bu anayasa halk oylamasına sunulup kabul edilince, De Gaulle siyasetten çekildiğini ilan etti. Böylece anayasal sistem açısından Üçüncü Cumhuriyete çok benzeyen Dördüncü Cumhuriyet dönemi başlamış oldu. Dördüncü Cumhuriyette de tıpkı Üçüncü Cumhuriyet döneminde olduğu gibi güçlü bir parlamento ve onun karşısında zayıf bir yürütme organı olması nedeni ile sık sık hükümet buhranları başgösterdi; parlamentoda kesin üstünlük sağlayamayan çok sayıda parti nedeni ile yine koalisyon hükümetleri sürekli hale geldi. Ancak bu arada önemli bir olgudan söz etmek gerekmektedir. Savaş sonrası Fransa'da gerek savaş içindeki direniş hareketindeki rolü gerek daha sonra parlamenter sisteme saygılı tavrı nedeni ile Komünist Partisinin gücü ve prestiji çok artmıştı; sosyalistlerle birlikte komünistlerin parlamento çoğunluğunu sağlaması çok olanaklıydı. İşte bu noktada kesin bir ABD müdahalesinin ortaya çıktığı görüldü. ABD, dolaylı ya da dolaysız çeşitli olanaklarla ülkede solun etkinliğini azaltıcı önlemler oluşturma çabasına girdi; örneğin savaş sonrası Avrupa ülkelerinin yaralarını sarma, durumlarını düzeltme umudu hale gelen «Marshall Yardımının» komünistlere iktidar olasılığı tanımayan ülkelere verileceğini ilan etti. Bütün bu ve benzeri önlemler sonucu Fransa ve İtalya'da çok güçlü görünümlerine rağmen Komünistler iktidara gelemediler, iktidar ortağı bile olamadılar.

Dördüncü Cumhuriyet aynı zamanda Fransız sömürgeciliğinin tasfiye dönemi oldu ve bu nedenle yıkılıp yerini Beşinci Cumhuriyete bıraktı. İngiltere'den önemli bir farklılaşma, Fransız Sömürge İmparatorluğunun tasfiyesi aşamasında beirlenmiş oldu; Fransız sömürgeleri, çoklukla şiddetli bir bağımsızlık savaşı vererek yeni ulus ve devlet olma sürecine girdiler. Bunun ilk büyük örneği Viet - Nam oldu, uzun ve kanlı bir bağımsızlık mücadelesi veren Viet - Namlılar, ülkenin bir bölümünde de olsa 1953 yılında bağımsız bir ulus ve devlet haline geldiler. İkinci önemli örnek Tunus ve Fransa üzerinde çok önemli etkiler yaratan Cezayir'in bağımsızlık savaşı sayılabilir. Özellikle Cezayir'deki mücadele Dördüncü Cumhuriyetin son bulmasına neden oldu.

1958 yılına gelindiğinde Cezayir savaşı çok şiddetlenmiş ve artık ülkeyi yönetenler bu savaşı kazanamayacaklarını anlamışlardı; ancak hükümetin anlaşma yollarını aramasına Cezayir'deki ordu ve oraya yerleşmiş Fransızlar karşı çıktılar. Cezayir'de 1 milyona yakın Fransız vardı ve bunlar ülkenin en verimli topraklar da

dahil olmak üzere hemen hemen bütün zenginliklerine sahiptirler; bağımsızlık doğal olarak bütün bu olanakların sonu olacaktı. Bu nedenle Cezayir halkı ile herhangi bir anlaşma önerisine karşı idiler; ulusal çıkarlar, Fransanın yüce çıkarları ve gururu vb. ilkelere savunarak başkaldırdılar. 10 yılı aşkın bir zamandır savaşan ve savaşın bütün yükünü çeken ordu da bu gurubun yanında, kendi yenilgisinin ifadesi olacak anlaşmaya karşı idi ve başkaldırmaya katıldı. İç savaş eşğine gelen Fransa, sorunu çözmek için tekrar De Gaulle'ü göreve çağırdı.

De Gaulle, kendisine yapılan çağrı üzerine başbakan olmayı kabul etti ve bir taraftan Cezayir sorununa eğilirken diğer taraftan yeni bir Anayasa hazırlanması girişiminde bulundu. Hazırlanan anayasa tasarısı 1958 yılı Eylülünde halk oyuna sunuldu ve Fransız halkının tasarıyı kabul etmesi ile V. Cumhuriyet dönemi başlamış oldu. Yeni Anayasanın getirdiği sistem, De Gaulle'ün 1945'te önerdiği ilkelere dayanıyordu; geleneksel güçlü parlamentoya bağımlı yürütme organı yerine güçlenmiş, yasamaya karşı bağımsız hale gelmiş bir yürütme organı yeni sistemin temel özelliği haline geliyordu. Yeni Anayasaya göre, yürütme organının başı Cumhurbaşkanı idi ve 7 yıllık dönemler için doğrudan doğruya halk tarafından seçiliyordu. Cumhurbaşkanı seçiminde mutlak çoğunluk gerekli idi, ilk seçimde herhangi bir aday bu çoğunluğu sağlayamazsa bir hafta sonra ikinci tur seçim yapılması öngörülmektedir ve ikinci tura bir önceki turda en fazla oy almış olan iki aday katılabilirdi. Cumhurbaşkanı, sembolik devlet başkanı görevleri yanında tam anlamı ile yürütme organının başı idi; başkan ve bakanlar dahil olmak üzere yüksek memurların atanması ya da azledilmesi Cumhurbaşkanının yetkisi altında idi. Buna ek olarak Cumhurbaşkanı isterse yasama organını fesh edebiliyordu. Anayasa ayrıca hükümet üyeliği ile parlamenterliği bağdaşmaz hale getirmişti, bir yasama organı üyesi bakan olarak atanırsa parlamenterlikten istifa etmek zorunda idi.

Yasama işlevi iki meclisli bir Parlamento tarafından yerine getirilmekteydi, Millet Meclisi doğrudan doğruya halk tarafından seçilirken Senato dolaylı bir seçimle oluşuyordu. Yasama organının görevi yasa yapmaktı ve bu görevi yerine getirmek için yılda iki kez olağan olarak toplanılıyordu; Anayasaya göre birinci toplantı dönemi 80, ikinci toplantı dönemi 90 günden fazla süremez-

di. Sistem, Cumhurbaşkanına da yasama alanında etkinlik tanı-
mıştı ve buna göre Cumhurbaşkanı isterse belli konularda doğru-
dan doğruya referanduma gidebilmekteydi. Yasama organının hü-
kümeti denetlemesi de çok sıkı koşullara bağlanmıştı. Hükümetin
ya da bir bakanın Parlamentoca görevinden düşürülmesi «güven
oyu» mekanizması ile sağlanmıştı. Parlamentonun güven oyuna
gitmesi için Millet Meclisi üyelerinin en az yüzde onunun teklifi
gerekliyor, güven oylamasında da sadece hükümet aleyhindeki oy-
lar sayılıyordu. Güvensizlik oylaması yapıp hükümet düşürüle-
mezse, güven oylaması isteminde bulunan parlamenterler bir daha
aynı dönem içinde böyle bir istemde bulunma hakkını kaybediyordu.
Kısaca ifade etmek gerekirse V. Cumhuriyet sistemi, siyasal istik-
rarsızlığı ve hükümet bunalımlarını etkin bir biçimde ortadan kal-
dırıcı düzenlemeleri içermekteydi. Yeni sistemin siyasi istikrarı
sağlaması ve kendini kabul ettirmesi büyük ölçüde De Gaulle'ün
ağırlığını koymasına, «ya benim istediğim ya kaos» düşüncesini
Fransız kamu oyuna benimsetebilmesine bağlı olmuştur. General
uzun bir süre kişisel prestijine dayanarak isteklerini halka benim-
setebilmiş, ancak 1969 yılında bir anayasa değişikliği öneren refe-
randumun % 53 hayır oyu ile red edilmesi üzerine istifa ederek si-
yasetten çekilmiştir. Ancak De Gaulle'den sonra da sistem devam
etmeyi başarmıştır.

Cezayir sorununu çözmek için iş başına çağrılan De Gaulle,
beklentilerin aksine Kurtuluş Hareketi ile ilişki kurmuş ve Cezayir'in bağımsızlığını tanımıştır. Bu girişim Fransa'yı bir iç savaş
eşiğine getirmiş, Cezayir'deki Fransız ordusu (Silahlı Kuvvetlerin
çok büyük bir kısmı) ayaklanarak bir darbe girişiminde bulun-
muştur. Bu girişim Fransa'da büyük bir heyecan uyandırmış, bir
anda geniş bir halk hareketi örgütlenerek De Gaulle'e tam bir
destek sağlamıştır. Bunun sonucu ordunun girişimi başarısız kal-
mış, ayaklanmayı yöneten generaller ülkeyi terk etmişlerdir. Bu
olayın önemi, hem Fransız halkının özgürlüğüne çok bilinçli bir
biçimde sahip çıkmasını bildiğini göstermesi hem de gelişmiş ül-
kede askeri darbelerin artık çok zor hale geldiğini ortaya koyma-
sıdır. Generaller ellerindeki güçlü askeri olanaklara karşın kamu
oyunun çok etkin ve kararlı bir tepki göstermesi karşısında amaç-
larına erişememişlerdir.

Fransa'da İngiltere'nin aksine çok partili sistemin benimsen-
diğine daha önce değinilmişti. Başka bir deyişle İngiliz sistemin-

de esas olarak «uzlaşma» düşüncesi ağır basarken Fransa'da «ayrılık» kavramı ağır basmış ve bunun demokrasinin özü olduğu düşüncesi yaygın bir kabul görmüştür. Bununla beraber son 10 yıl içinde partilerin aralarında birlikler oluşturarak bir cins çift parti sistemi anlayışını geliştirdikleri de söylenebilir. Daha açık bir ifade ile sağ ve sol partiler aralarında güçbirliği yaparak iki seçenekli bir siyasal sistemin giderek ortaya çıkmasına neden olmuş görünmektedir. Bu oluşumu yaratan temel neden anayasal sistemdeki yapı değişikliğidir. Yasamanın, yani parlamentonun yürütme organı üzerindeki etkinliğinin azalması ve yasama organı üyelerinin hükümete katılamaması partileri bir arada hareket etmeye, anlaşmaya itmiştir. Eski sistemde, küçük de olsa her partinin koalisyonlara katılma, hükümeti destekleme ya da düşürme girişimlerinde ağırlık taşıma gibi doğrudan doğruya iktidarı etkileyebilme olanağı varken bu şimdi ortadan kalkmış; parlamento-daki parti gruplarının esas işlevi yasa yapmakla sınırlı hale gelmiştir. Buna ek olarak seçim sisteminde yapılan değişikliklerle küçük partilerin adaylarının seçilme şansı azaltılmıştır. Yeni seçim sisteminde tek adaylı dar bölge esas alınmış ve birinci tur seçimlerinde adayın seçilebilmesi için mutlak çoğunluk ve hiç bir adayın mutlak çoğunluk sağlayamaması halinde ikinci turda en fazla oy alan adayın seçilmesi öngörülmüştür. Doğal olarak bu tür bir seçim sistemi büyük partilerin etkinliğini artırırken, ikinci tur seçimler için partilerarası işbirliğini ve birleşmeleri zorunlu olarak gündeme getirmiştir. Böylece anayasal sistemin yeni yapısı ve yeni seçim yasası Fransa'da küçük partilerin büyük bloklar halinde birleşmelerine yol açmış gözükmemektedir. Fransız siyasal geleneklerine pek uymayan bu durumun devam edip etmeyeceğini söylemek pek olanaklı gözükmemektedir. Beşinci Cumhuriyet, 20 yılı aşkın bir zamandan beri sistem olarak yürütmekte ve toplayıcı niteliği tartışma götürmeyen De Gaulle'ün önce siyasal yaşamdan çekilmesine ve bir müddet sonra ölmesine karşın bunalımsız bir biçimde varlığını sürdürebilmektedir.

Günümüz Fransa'sının belli başlı partileri ya da parti blokları şunlardır :

(1) Birinci Cumhuriyet için Demokratlar Birliği - UDR. De Gaulle taraftarlarının oluşumuna öncülük ettiği bloktur ve bu partiyi klasik anlamı ile sağcı saymak zordur. Parti bu taraftan

Fransa'yı daha güçlü hale getirecek teknolojik ilerlemeieri savunmakta, kapitalist sistemin devamını öngörmekte; ancak kapitalizmin yarattığı adaletsizlikleri önleyici toplumsal önlemleri de savunmaktadır. Bu niteliği ile eski Radikal Partinin de bir fraksiyon olarak UDR içinde yer aldığı görülmektedir. Bunun dışında Parti, toplumun sınıf yapısını değiştirici ya da burjuvazinin ayrıcalıklarını kısıtlayıcı önlemlere karşı olduğunu ifade etmiştir. 1958 yılından beri sürekli olarak iktidarda bulunan parti giderek seçmenin güvenini kaybetmektedir. Örneğin 1973 yılında yapılan seçimlerde oy oranı % 23.6'ya kadar düşmüştür. Bununla beraber De Gaulle'den sonra seçilen Başkanlar, Pompidou ve Giscard D'Estaing bu bloğun adaylarıdır.

(2) Demokratik Merkez. Klasik sağın temsilcisi olan küçük partiler bir araya gelmişler ve bir birlik oluşturmuşlardır. Siyasal yaşamda bu birlik CNİ diye anılmakta, esas olarak kilise, aile, devlet müdahalesinden arınmış özel girişimcilik gibi ilkelere dayalı bir siyaset anlayışı güdülmektedir. Partinin ya da daha doğru bir ifade ile birliğin çok etkin olduğu söylenemez, oy oranı % 10 civarında kalmaktadır. Ancak 1968 seçimlerinde Sovyetler Birliğinin Çekoslovakya'ya müdahalesini kulianıp yoğun bir anti - komünist kampanya ile oy oranını bir ölçüde artırabilmiştir. Özellikle başkanlık seçimlerinde UDR ile işbirliği yapmaktadır.

(3) Komünist Partisi. Kurulduğu 1920 lerden beri ülkenin en önemli siyasal kuruluşlarından biri olmuştur. Marksist öğretiye sıkı sıkıya bağlı olmakla beraber, küçük çiftçiliğin muhafaza edilmesi gibi ülkenin özelliklerinden doğan koşullara yakınlık göstermektedir. Son yıllarda Partinin ideolojisinde önemli değişmelerin olduğu söylenebilir. Örneğin Parti «proleterya diktatörlüğünü» yadsımış ve bu girişim sade Fransa'da değil dünya ölçüsünde tartışmalara neden olmuştur. Partinin temel ideolojisi, burjuvazinin çok partili parlamenter sistemi değiştirmeden iktidardan uzaklaştırılabileceğine ve yine siyasal sistemi değiştirmeden sosyalizmin ve işçi sınıfının iktidarının olasılığı noktalarında toplanmaktadır.

Komünist Partisinin uluslararası işçi hareketine bağlılığı, örgütlenmesinde aynen Sovyetler Birliği Komünist Partisini kendisine örnek alması gibi nedenler, uluslararası gelişmelere bağlı olarak partinin seçim etkinliğini azaltıcı bir rol oynayabilmektedir. Örneğin

1968 Çekoslovakya olayı ve arkadan Roger Garaudy gibi aydınların, eleştirileri nedeni ile Partiden uzaklaştırılmaları, 1968 yılında patlak veren işçi - öğrenci olaylarındaki tutumu büyük oranda oy kayıplarına neden olmuştur. Bununla beraber 1973 yılından itibaren oy kaybının durduğu ve oyların tekrar artmaya başladığı görülmektedir. Nitekim son seçimlerde Sosyalist Parti ile beraber oluşturduğu ortak Sol Hareket, iktidarı kıl payı kaçırmıştır.

(4) Sosyalist Parti. Ülkenin en eski sol partisi olan sosyalist parti tam anlamı ile marksist bir parti sayılmaz. Sınıfların birarada, dengeli bir biçimde varlıklarını sürdürebilmelerini; sosyalizmin yavaş bir evrimleşme sonucu oluşacağını savunmaktadır. Parti kesin olarak anti - komünist bir ideolojiye sahip olmasına rağmen son yıllarda Komünistlerle beraber bir «Fransız Ortak Sol Programı» oluşturarak kendine iktidar yolları açmaya uğraşmaktadır. Ancak son seçimlerdeki başarısızlık ortak hareketin bozulmasına yol açmıştır. Bununla beraber Komünist ve Sosyalist Partilerin oluşturduğu cephenin oyların % 40 tan fazlasını toplayabilmesi «Ortak Sol Programının» varlığını sürdürmesi şansını artırmaktadır. Fransız solunu zor bir durumda bırakıp, etkinliklerini azaltan bir önemli olgu De Gaulle'ün dış politikasıdır. De Gaulle'ün özellikle ABD'ye karşı bağımsız bir politika izlemesi, NATO'nun askeri kanadından çekilmesi, Avrupa Birliğini savunması solun bu alandaki olanaklarını azaltmış, halk yığınlarında dış politikaya ilişkin bir destek elde etmelerini zorlaştırmıştır. Ancak De Gaulle'ün siyasetten çekilmesinden sonra Cumhurbaşkanı olan Pompidou ve ondan sonra D'Estaing ABD'ye karşı sürdürülen dış politikayı yumuşatmışlar; böylece sol bu alanda bir ölçüde rahatlamıştır.

III. AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ VE BAŞKANLIK SİSTEMİ

Klasik demokrasinin, parlamenter sistemi dışındaki türü olan «Başkanlık» sisteminin en iyi temsilcisi sayılan ABD'nin siyasal sistemi esas olarak «Kuvvetler ayrılığı», «federalizm», «fren ve denge sistemi» gibi bazı temel ilkelere dayanmaktadır. Dünyanın yürürlükte olan en eski yazılı anayasasına sahip olan ABD'nin siyasal sistemi ve bu sisteme biçim veren ilkeler belli tarihsel

koşullar içinde ortaya çıkmıştır. Amerikan demokrasisinin, klasik demokrasiye getirdiği ilk önemli ilke olan «güçler ayrılığı» (fren ve denge ilkesi güçler ayrılığının tamamlayıcısı sayılabilir) ve «federalizm» kavramları üzerinde önemle durmak gerekmektedir. Çünkü bu ilkeler, ABD'ye özgü belli bir tarihsel koşullaşma içinde ortaya atılmış olmakla beraber güncelliğini hala devam ettirmekte, birçok ülkede uygulama alanı bulmaktadır. Daha önceki bölümlerde tartışıldığı üzere, «güçler ayrılığı ilkesi» İngiliz düşünürü John Locke ve daha sonra Montesquieu tarafından geliştirilmiş; bu ilke en geniş biçimi ile ilk kez ABD'de uygulanabilme olanağı eide etmiştir. Nitekim «federalizm» ilkesinin de esas olarak Locke tarafından ortaya atıldığı görülmektedir.

A. Bağımsızlık Savaşı ve Anayasasının Yapılışı.

ABD dünyanın en genç devletlerinden biridir ve geçtiğimiz yıllar içinde ABD'nin 200'üncü kuruluş yıldönümü kutlanmıştır. Gerçekten Amerika kıtasının Avrupalılar tarafından, bulunup, kolonileştirilmesi 16'ncı yüzyılda olmuş; kıtanın kuzey kesiminin iskanı ise 17'nci yüzyılda başlamıştır. Bugünkü ABD toprakları üzerinde ilk Avrupalı sömürge kasabasının kuruluşu 1607 yılında olmuştur. İngiltere'deki kapitalist gelişme, başka bir deyişle topraklardan sürülüp çıkarılan yığınlar için yeni kıtada yerleşip toprak sahibi olmak bir fırsat oluşturmuş; İngiltere, Fransa, Hollanda gibi Avrupa ülkeleri de bu hareketi destekliyerek kendilerine bağlı sömürgeler oluşturma çabası içine girmişlerdir. Böylece kendi ülkelerinde doğru dürüst bir yaşam sürdürme olanağından yoksun bulunanlar, mahkûmlar, maceraperestler üç yüzyıl boyunca yeni Kıtaya akıp durmuşlardır.

Bugünkü ABD toprakları üzerinde 18'inci yüzyıl ortalarına doğru 13 koloninin ortaya çıktığı görülmektedir. Koloniler, coğrafi ve yönetsel esasa göre oluşmuş birimler manzarası göstermektedir. Bu koloniler ülkenin doğu kıyılarında yer almış; buralara gelen Avrupalı göçmenler yerli halk olan, ülkenin esas sahibi kızılderilileri sürerek, yok ederek topraklara sahip çıkmışlardır. Başlangıçta bu yörelerde hem İngiltere, hem Fransa, hem Hollanda kolonileri oluşturmuş, ancak İngiltere, Fransa ve Hollanda ile yaptığı savaşlar sonunda Kanada'nın bir kesimi dışında Kuzey Amerika Kıtasının doğusunu, kendi sömürgesi haline getirmeyi başarmıştır. Böylece 18'inci yüzyılın sonlarına doğru hepsi birer İngiliz

valisi tarafından yönetilen 13 koloni tam anlamı ile İngiliz sömürgesi haline gelmişlerdir.

Bu gelişme, ilerisi açısından iki noktadan çok önemli gözükmektedir. Birincisi Kolonilerde bir tarımsal toplum ya da başka bir deyişle feodal geçmiş söz konusu olmamıştır. Bu ise kapitalist gelişmeyi önleyici, engelleyici ya da yavaşlatıcı kurumların toplumda hiç gözükmemesi, sonucunu ortaya çıkarmıştır. İkinci önemli nokta ise 17'inci yüzyılda Avrupa'dan gelen göçmenler o çağın siyasal düşüncelerini de yeni Kıta'ya getirmiş olmalarıdır. Özellikle özgürlük ve özel mülkiyet esaslarına dayalı liberal siyasal sistem anlayışı kolonilerde yaşayan insanların genel olarak inandıkları ve savundukları bir düşünce olarak ağır basmıştır. Ayrıca kolonilerde yerel yönetim alanında kendi kendini yönetme ya da İngiliz geleneği, demokratikleşme için etkin bir katkı oluşturmıştır.

Bir taraftan kolonilerdeki ekonomik yaşamın gelişmesi, ticaret ve tarım kapitalizminin ilerlemesi koloni halkaları ile İngiltere arasında bir gelişmenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İngiltere kolonilere sıkıntılarını çözecek bir kaynak gözü ile bakmakta ve sık sık vergi artışlarına başvurmaktadır. Ağır vergilerin dışında da kolonilerde kullanılan bir çok ithal malı İngiliz tekelci ticaret şirketlerinin kontrolü altında bulunmakta ve bu mallara sık sık keyfi fiyat artışları uygulanmaktadır. Başka bir deyişle İngiliz hükümeti kendi şirketlerine belli ticaret tekelleri sağlayarak Amerikalı tüccarların bu alanlara girmesini önlemekte, tekeli fiyatlar Amerikalıları zor duruma düşürmektedir. İşte bu ekonomik çatışma sonucu 13 koloninin temsilcileri Philadelphia şehrinde toplanarak 1774 yılında İngiltere Kralına bir muhtıra vermişlerdir. Bu muhtırada ticaret ve sanayinin gelişmesini önleyici engellerin kaldırılmasını kolonilerde yaşayanların önceden rızası olmadan yeni vergi konulmaması istenmekteydi. Ancak İngiltere'nin cevabı askeri önlemler almak ve oluşan hareketi bastırmaya kalkmak olunca ekonomik çatışma eyleme dönüşmekte geçikmemiştir. Philadelphia'da toplanan Kongre, halkı İngiltere'ye karşı direnme çağırması ve George Washington'u kolonilerin oluşturduğu askeri gücün komutanı tayin etmiştir. Böylece Amerika'nın bağımsızlık savaşı fiilen başlamıştır. Görüldüğü gibi bağımsızlık savaşına yol açan temel neden Amerika Kıtasında gelişen burjuvazi, onun çıkarları ve en nihayet onun ekonomik gelişimine bağlı olarak ortaya çıkan uluslaşmadır.

İngiltere'ye karşı savaşın başlaması ile birlikte her koloni halkı kendi yöneticilerini seçmeye, birer anayasa yapmaya başladılar, Philadelphia'daki Kongre de ortak savaşın yürütülmesini eline almıştır. Kongre üyelerinden Thomas Jefferson'un kaleme aldığı «Bağımsızlık Bildirisi» 4 Temmuz 1776 günü Kongrece kabul edildi. Bağımsızlık Bildirisinde, koloni halklarının İngiltere'den ayrıldığı, halk tarafından seçilen ve özünde doğal, devredilmez bir nitelik taşıyan insan haklarına saygılı bir devletin kurulacağı öngörülmüştü. Böylece seçime dayanan bir organın yönetiminde Amerikalılar bağımsızlık savaşını sürdürdüler ve 1783 yılında savaş İngilizlerin yenilgisi ile bitti; yapılan barış anlaşması ile İngiltere kolonilerin bağımsızlığını tanıdı.

Daha savaş devam ederken, Bağımsızlık Bildirisinde belirtilen ilkelere dayalı bir Anayasa yapılmıştı; bu Anayasanın temel amacı, ortak savaş yürüten Kongre'nin yetkilerinin saptanmasıydı. «Konfederasyon Maddeleri» diye adlandırılan bu Anayasa savaş sonrası yetersiz kalmıştı. Bağımsızlıktan sonra ya yeni bir devlet yapısı oluşturulacak ya da her eski koloni ayrı bir devlet haline gelecekti. Ayrıca zengin ve varlıklı Amerikalılar savaş sırasında Konfederasyona büyük borçlar vermişlerdi ve şimdi onları geri alabilmek için vergi toplayabilecek güçlü bir devlete gereksinme duyuyorlardı. Buna ek olarak savaş sonrası kolonilerin bir çok ortak sorunu vardı. Sonuç olarak yeni bir anayasa yapmak üzere, Rhode Island hariç bütün kolonilerin temsilcileri 1787 yılında yine Philadelphia'da toplandı ve ABD Anayasası burada hazırlandı.

ABD Anayasası, dünyanın ilk yazılı anayasası olma dışında hala yürürlükte bulunması açısından da önemli özellikleri kapsamaktadır. Gerçekten Amerikan halkı açısından Anayasa çok büyük bir saygınlık taşımakta, demokrasinin simgesi olarak düşünülmektedir. Bir bakıma ortalama Amerikalı için kendi anayasa sistemi dışında bir demokrasinin var olabileceğini düşünmek olanaksız sayılabilmektedir. Kısaca özetlemek gerekirse, Anayasa ulusun bağılılığının simgesi ve toplumsal ideallerin temeli olarak düşünülmüş; toplum tarafından böyle bir kabul görmüştür.

Aralarında George Washington, Thomas Jefferson, Benjamin Franklin, James Madison gibi ABD tarihinin büyük isimleri olan Kurucu Meclis Mecliste Anayasa hazırlanırken bazı önemli tartışma alanları ortaya çıkmıştır. Örneğin, eyalet devletleri ile kuru-

lacak merkezi devletin yetkilerinin dağılımı, ilişkileri temsil ve vergi sorunları, güney eyaletlerindeki kölelerin insan sayılıp sayılmayacağı gibi noktalar uzun tartışmalara neden olmuş; sonunda hazırlanan belge kolonilerin ya da yeni adı ile 13 eyalet devletin onayına sunulmuştur. Anayasayı onaylama işlemi bazı eyaletlerde çok kolay olmuş, bazılarında ise bu süreç uzamıştır, çünkü bir kısım eyalet devletleri kendilerinin üstünde oluşacak merkezi devletin ellerinden bazı yetkileri aldığı düşüncesine kapılmıştır. Sonunda 1788 yılı biterken yeni Anayasa tüm ülkede yürürlüğe girmiştir.

ABD Anayasasının en önemli yönü esnekliğidir. Anayasayı yapanlar bunu düşünmüşler ve toplumda koşulların değişeceğini, sert ve ayrıntılı hükümlerin ise değişen koşullar nedeni ile işlemez hale gelerek anayasaya saygınlığın azalmasına neden olacağını varsayarak hem esnek hem de değişme kolaylığı taşıyan bir sistem oluşturmuşlardır. Bu nedenle de Anayasa 200 yıldır yürürlükte kalabilmiş; değişen koşullara uyum da Anayasa maddelerinde zaman zaman yapılan değişikliklerle sağlanmıştır. Şimdiye kadar 26 anayasa değişikliği olmuş; en son olarak 1971 yılında yapılan bir değişiklikle seçmen yaşı 18'e indirilmiştir. Anayasanın sert ve ayrıntıya giren bir düzenleme yerine esnek ya da anayasa hukukundaki terimi ile «bükülgen» olması, ikiyüz yıl içinde yapılan 26 değişiklikle güncelliğini sürdürmesi sonucunu sağlamış; bu ise toplumdaki Anayasa duyulan saygınlığı hep en yüksek düzeyde tutmayı olanaklı kılmıştır.

ABD Anayasasını yapanlar, özellikle kurulacak yeni devlet yönetiminin, insanın temel haklarını çiğnemeyecek bir biçimde oluşmasını zorunlu görmekteydiler. Bir taraftan İngiliz sömürge yönetiminin etkisi, diğer yünden her türlü devlet yönetimi ile birey haklarının çelişebileceği, kurucuları Locke ve Montesquieu gibi düşünmeye itmişti. Buna göre devlet iktidarının kötüye kullanılmasını önlemek, güçleri birbirinden ayırmak ve bu güçleri birbirlerine fren görevi yapacak biçimde düzenlemekle mümkün olacaktı. Yasama, yürütme ve yargı organlarını birleştirmek, aynı elerde toplamak bir bakıma tiran bir devlet yönetimi oluşturmak anlamına gelecekti. Yine kuruculara göre güçleri ayrı organlarda toplamak da yeterli olmayacak, ayrıca ayrı güçleri kullanan organlar birbirlerine fren ve denge rolü de oynayacaklardı. Örneğin,

yasama organı yürütme organını başını suçlayıp yargılayabilecek, buna karşılık yürütme organının başı da yasama organının yaptığı yasaları veto edebilecekti. Böylece parlamenter sistemin aksine bu sistemde hiç bir güç öbürü üzerinde üstünlük sağlayamıyacaktı.

Bu oldukça karmaşık düzeni kuranların temel korkusu, güçlü bir devletin ortaya çıkması idi. Anayasa hükümleri olarak amaç elde edilmiş sayılabılırdı, ancak yine güçlü bir merkezi devletin oluşumu önlenemedi. Aksine Anayasa hükümlerine rağmen koşullar, devletin dünyanın en güçlü ve müdahalece devletlerinden biri haline gelmesine yol açtı. Bu gelişim gerçekten çok doğal kabul edilmelidir. ABD'de feodal geçmiş olmadığından bir toplumsal denge sorunu yoktu ve liberal felsefe çerçevesinde burjuvazinin en rahat bir biçimde gelişimi için merkezi devlet otoritesinin sınırlılığı ana sorun sayılıyordu.

Yukarıda da değinildiği gibi devlet, federal bir yapıya sahip olarak ortaya çıkmaktaydı. Her eyalet kendi devletine sahipti ve bunların üstünde bir federal devlet kurulmaktaydı. Federal sistemlerde en büyük sorun, devlet yetkilerinin federe ve federal devlet arasındaki bölüşüm biçimi idi. ABD federalizminde ulusal devlet ya da başka bir deyişle federal devletin yetkileri Anayasada tek tek sayılmıştı. Buna göre devlet yetkileri bakımından eyalet ya da federe devlet esas alınmış; federe devletlerin, bazı yetkileri federal devlete devir ettiği varsayılarak bu yetkilerin neier olduğu tek tek Anayasada belirtilme yoluna gidilmiştir. Örneğin, federal devlete bir tek dış işleri alanında esas yetki tanınmış ve bu nedenle devletin dış işleri yetkisi Anayasada söz konusu edilmemiştir. Bunun dışında Anayasada açıkça federal devlete tanınmamış her türlü yetkinin eyalet devletine ait olduğu hükmü Anayasaya girmiştir. Başka bir deyişle Anayasaya göre esas yetkili ya da egemenliği kullanan devlet federe devletlerdir. Buna karşın tarihsel gelişim içinde, federal devlet, Anayasada yazılı olmamasına karşın son derece güçlü ve etkin bir yapı haline gelmiştir.

ABD Anayasa düzeni ile ilgili çok önemli bir gelişme de «yargı denetimi ve yorumunun» ortaya çıkışıdır. 1803 yılında bir davada taraflardan biri kendisine uygulanan yasanın Anayasaya aykırı olduğunu ve bu nedenle yasa maddesinin uygulanamayacağını ileri sürmüştü; Yüksek Mahkeme tüm hukuki anlaşmazlıkların olduğu gibi Anayasa ile ilgili anlaşmazlıkların da mahkemelerde

çözümlenebileceğini ileri sürerek iddiayı incelemiş ve haklı gö-
rek Anayasaya aykırı bir yasanın uygulanamayacağını belirtmiştir.
İşte bu olay ve gelişme ile Yüksek Mahkeme, Anayasada kendine
bu yetki verilmemiş olmasına rağmen, kendi girişimi ile yasama
organından çıkan yasaların Anayasaya uygunluk denetimini yürüt-
meye başlamıştır. Yasaların, yargı organı tarafından anayasal de-
netimi ve yorumu, anayasal sistemin sürekli olarak modernleş-
tirilmesinde ya da başka bir deyişle çağdaş koşullara uydurulma-
sında büyük bir rol oynamıştır. Bu yol daha sonra diğer ülkeleri
de etkilemiş ve modern anayasacılık anlayışının temel bölümler-
inden birini oluşturmuştur.

B. ABD'nin Büyümesi ve Dünya Gücü Haline Gelmesi.

ABD'nin siyasal sistemini ve onun Avrupa'dan farklılığını kav-
rıyabilmek için sadece Anayasa maddelerine bakmak yeterli olmaz.
Farklılığın önemli nedenleri arasında yapısal özellikleri ve siyasal
gelişmeleri de gözden geçirmek gerekir.

Bağımsızlığın kazanılmasından sonra ABD'nin ekonomik yön-
den hızlı bir gelişmeye girdiği söylenebilir ve bu arada yine ABD'-
nin gelişmesi açısından önemli bir olayın varlığına işaret etmek
gerekir. 1823 yılında Başkan J. Monroe, kendi adı ile anılan ünlü
doktrinini ilan etmiştir; buna göre, tüm Amerika kıtasının Ameri-
kalılara ait olduğu ileri sürülmekte, Avrupalıların bu kıtadan eli-
ni çekmesi istenmektedir. Monroe Doktrini ile Kıtanın en geliş-
miş ve en güçlü devleti olan ABD, diğer Amerikan ülkeleri üze-
rinden Avrupa devletlerinin ekonomik ve siyasal rekabetini iste-
memekte, buna karşı belirgin bir tavır alırken, yine kendisinden
daha ileri düzeyde bulunan Avrupa ülkelerine karşı bir korumacı-
lık anlayışını da ortaya koymaktadır.

ABD'nin ekonomik gelişmesi bir süre sonra ortaya bazı sorun-
lar çıkarmıştır. Ülkenin kuzey kesimi hızla sanayileşirken güney
kesimi tarımsal kalmış, güney eyaletlerinde köle emeği kullana-
rak büyük çiftliklerde yapılan pamuk tarımı çok gelişmiştir. Gü-
neyde ülkenin kendi ihtiyacından çok daha fazla üretilen pamuk
için esas olarak İngiliz dokuma sanayi alıcı olmuştur. Sanayileşen
kuzey, İngiliz sanayicisinin rekabeti karşısında onların malları-
na karşı yüksek gümrük duvarları savunurken, güney eyaletleri
doğal olarak esas alıcı İngiltere olduğu için gümrük duvarlarına

karşı çıkmıştır. Bu zıtlasma giderek keskinleşmiş ve sonunda bir iç savaşa yol açmıştır. 1861 yılında köleliğe karşı olan Abraham Lincoln'un Başkan seçilmesi üzerine güney eyaletleri birlikten ayrıldıklarını ilan etmişler ve bunun sonunda 1865 yılına kadar süren iç savaş başlamıştır. Savaş, kuzeyin galibiyetiyle son bulmuş ve kölelik hukuken kaldırılmıştır. Ayrıca savaş, Anayasada bir hak olarak tanınmasına karşın gerçek yaşamda federe devletlerin birlikten kendi istekleri ile ayrılamıyacaklarını da göstermiştir.

Savaşın Kuzey eyaletleri tarafından kazanılması bir bakıma sanayicilerin zaferi olmuş ve bundan sonra büyük bir ilerleme ortaya çıkmıştır. Örneğin 1860 yılında ABD sanayi üretimi bakımından dünyanın 4'üncü ülkesi iken 1890 yılında 1'inci ülkesi haline gelmiştir. Yine iç savaştan sonra batıdaki uçsuz bucaksız topraklara açılma hızlanmış, çıkarılan bir yasa ile (Homestead Yasası) isteyenlerin batıya giderek istedikleri ölçüde toprağa sahip olabilmelerine olanak sağlamıştır. Bunun sonucu ülkenin esas sahibi olan kırsal sınıfların yığınlarla imha edilmesi olmuş; onların yaşadığı topraklar, ABD'ye gelen beyaz göçmenler ya da da ülkenin uygarlaşmış doğu kesiminde işsiz kalmış olanlar tarafından paylaşılmıştır.

1890 yıllarında sanayi üretimi bakımından dünya birincisi haline gelen ABD'de ekonominin büyük bir tekelleşme sürecine de girdiği görülmektedir. İki büyük banka grubu, Morgan ve Rockefeller tröstleri, hemen hemen bütün sanayiye kontrol eder hale gelmişlerdir. Tekelleşme ve sanayileşme doğal olarak ülkede işçi hareketlerinin ortaya çıkmasına da yol açmış; özellikle iç savaştan sonra işçilerin örgütlenmesi önemli bir sorun haline gelmiştir. Bireysel özgürlük kavramına çok önem veren ve toplumun her alanında özgürlük sorununu bireysel düzeyde ele alan hakim düşünce, işçilerin örgütlenmelerine şiddetle karşı çıkmıştır; çünkü buna göre aralarında örgütlenen işçiler toplu olarak işverenin bireysel özgürlüğünü kısıtlayıcı bir tavır takınabilecektir. Bu tür bir yaklaşım ile uzun süre işçilerin sendika, toplu sözleşme ve grev hakları yadsınmış; bunun sonucu, toplumda büyük çatışmaların ortaya çıkması olmuştur. Örneğin 1893 - 1898 yılları arasında 7 binden fazla grev olmuş ve 1.5 milyondan fazla işçi bu grevlere katılmıştır. Bu grevlerin çoğu kanlı bir biçimde yürümüş, toplumsal gerilim giderek artmıştır. Başka bir deyişle 19'uncu yüzyılın sonlarına doğru her sanayileşen kapitalist ülkede görülen toplumsal çatışma burada da keskin bir biçim almıştır.

İşverenler, işçilerin sendikalaşma ve grev hakkı kazanma amacı ile sürdürdükleri direnişi kırmak için «Ulusal Sanayiciler Birliği» adlı bir örgüt oluşturmuşlar ve eylemlerini yasama organı olan Kongre üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Burada izlenen, yol, para ile bazı yasama organı üyelerini kendilerine bağlamak ve işçi hakları ile ilgili bir yasanın Meclisten çıkmasını önlemeye çalışmaktır. Bazı çıkarlar sağlama karşılığı bir takım yasama organı üyelerinin beili örgütler hesabına çalışmaya başlaması siyasal bilimde «lobicilik» terimi ile adlandırılmaktadır ve bu gelişmeyi belirleyen terim bilindiği gibi günümüzde de kullanılmaktadır. İşveren örgütünün, Kongredeki adamları ile yaptığı etki sonunda 1980 yılında sendikalaşma ve grev hakkını büyük ölçüde kısıtlayan bir yasa çıkarılmıştır: «Sherman Act». Tekrar kısıtlamaları kaldıran bir yasa ancak 1914 yılında (Clayten Aot) kongrece kabul edilebilmiştir.

Yoğun ve geniş kapsamlı işçi hareketlerine rağmen, ABD'de Avrupa ülkelerinde olduğu gibi güçlü bir sosyalist hareket ortaya çıkamamıştır. Bir bakıma sözü edilen dönemlerde bir sosyalist partinin kurulduğunu ve seçimlerde 1 milyondan fazla oy kazandığı görülmektedir. Ama yine de sosyalist hareket bir iktidar olasılığı olarak ortaya çıkamamıştır. Bunun temel nedeni, işçi hareketinin tek başına kalması, kırsal alanda büyük gerilimlerin doğmamış olmasıdır. Başka bir deyişle tarımsal kapitalizm, bir topraktan kopmaya topraksızlaşmaya yol açmadan gelişmiştir; çünkü ülkenin uçsuz bucaksız toprakları her talebi karşılamaya yeterli kalmıştır. Topraksızlaşma bir yana, ülkenin iskanı için ya da yeni toprakların tarıma kazandırılması için sürekli göçmen akımına gereksinme duyulmuştur. Böylece sanayi işçisi toplumunda tek başına kalmış ve güçlü bir sosyalist hareket oluşmamıştır. Bununla beraber, işçi sorunu İkinci Dünya Savaşı patlayana kadar devam etmiş, savaş sonrası ise ABD için yeni bir dünya düzeninin başlangıcı olmuştur.

1890 yılları aynı zamanda ABD için batıya açılmanın sonunu belirlemektedir. İki Okyanus arasındaki topraklar beyaz Amerikalılar tarafından paylaşılıp iskan edilmiş; toplumun, gerilimler artarken yeni toprakları kullanma olanağı giderek azalmıştır. Diğer yönden gelişen sanayi için iç pazar dar gelmeye başlamış, üretilen mallar ve büyüyen sermaye için yeni pazarlar bulma zorunluluğu

belirmiştir. Bütün bu gelişmeler, Amerikanın kendine özgü demokratik düzeninin ve zenginliğinin sürdürülebilmesini, durmadan genişleme ve yayılma ile mümkün olacağı konusunda bir inancın oluşmasına yol açmıştır. Bu tür bir inancın doğal sonucu ABD'nin denizaşırı yayılma girişiminde bulunmasıdır.

ABD'nin denizaşırı yayılma politikası izlemesi, özellikle büyük sanayiciler ve bankacılar tarafından desteklenmiş, toplumun ve kamu oyunun bu gelişmeye hazırlanışı, ilk defa ortaya çıkan kitle basını tarafından sağlanması söz konusu olmuştur. Toplumun tüm üretim alanlarında tekelleşme oluşurken gazetecilik alanında da bu olgu kendini göstermiş; büyük yığınlara hitap edebilen, olanaklı gazeteleri çıkarmak ve yaşatmak ancak büyük sermaye eliyle yürütülebilecek bir iş haline gelmiştir. Bunun ilk büyük örneği Randolph Hearst tarafından kurulan büyük basın tröstüdür. Hearst, büyük sermaye sahibi olarak iş çevreleri ile yakın ilişki içinde bulunmaktadır ve ABD'nin denizaşırı topraklar elde etmek için girdiği ilk savaş bir bakıma bu tröstün gazeteleri tarafından hazırlanıp yaratılmıştır. Örneğin bu tröste ait 1.5 milyon tirajlı «New York Journal» 1898 yılında yoğun bir İspanya aleyhtarı kampanya açarak bu ülkeye karşı bir savaş kışkırtıcılığına girmiştir. Toplumun duygularına hitap eden ve çoğu zaman doğru olmayan haberlerle dolu olan bu kampanya, basın tarihinde «sansasyon gazeteciliği» denen hareketin öncüsü de olmuştur. Kamu oyunun hazır hale getirilmesinden sonra aynı yıl içinde, tam anlamı ile sudan bahanelerle İspanya'ya karşı savaş açılmış ve bu savaş sonunda İspanyol sömürgesi olan Filipin adaları zaptedilmiş, yine İspanya'ya ait olan Küba sözde bağımsız fakat gerçekte tam ABD kontrolünde bir ülke haline getirilmiştir.

Yine aynı dönem içinde ABD dünya pazarlarında yeni bir politikanın savunuculuğunu yapmaya başlamıştır. «Açık Kapı Siyaseti» diye tanımlanan bu yaklaşımın temel amacı, Çin, İran, Osmanlı İmparatorluğu gibi şeklen bağımsızlıklarını sürdüren ülkelerde pazarların serbestleştirilmesidir. Çünkü Avrupa ülkeleri, daha önce yaptıkları anlaşmalarla bu ülkelerin belli ticaret dallarını ya da bölgelerini kendi şirketlerine kapattığından ABD mallarını ya da sermayesini buralara ihraç etmek ve bu ülkelerde üretilen ham maddelere sahip olabilmek çok zor hale gelmiştir. Bu nedenle İngiltere, Fransa, Hollanda, Japonya gibi kendinden önce emper-

yalist aşamaya giren ülkelere karşı ABD, İkinci Dünya Savaşına kadar sürekli olarak açık kapı siyasetini izlemek durumunda kalmıştır. Kısaca ifade etmek gerekirse, ABD 19'uncu yüzyıl biterken büyük bir dünya gücü haline gelmiş ve ekonomik gelişmesini devam ettirebilmek için yayılma, genişleme temel politika olarak saptanmıştır. Bu olgu, «Dünyayı yönetmek zorunda kalacağımız bir çağın eşiğinde yaşıyoruz» diyen Başkan Wilson tarafından I. Dünya Savaşı sonunda açıkca ifade edilmiştir.

Ekonomik gücü ve potansiyeli açısından dünyaya açılmaya hazır olan ABD için Birinci Dünya Savaşı bir dönüm noktası olmuştur. Savaş sırasında ülkesi ve ekonomisi hiç bir yıkım görmeyen ABD'nin ihracaatı büyük bir artış göstermiş (1914 yılında 24 milyar dolar olan ihracat 1919 yılında 79 milyara yükselmiştir.) ve sermaye ihracı açısından da çok elverişli bir durum ortaya çıkmıştır. Başkan Wilson, Savaşın sonunda dünyaya yeni düzen vermede esas olmasını istediği 14 ilkesini ilan etmiştir. Bu ilkeler arasında, sömürgeler de dahil olmak üzere tüm halkların kendi kaderlerini tayin hakkının tanınması, tüm ülkelerde ticareti serbestleştirecek biçimde gümrük tarifelerinin kaldırılması gibi önlemler yer almaktadır. Doğal olarak Avrupa'nın sömürgeci ülkeleri bu ilkelere karşı çıkmışlar ve yeni dünya düzeninin kararlaştırıldığı Paris Kongresinde İngiltere, Fransa ve diğer ülkeler Wilson ilkelere red etmişlerdir. Nitekim Paris Kongresinden sonra imzalanan Versailles Barış Anlaşması, eski sömürgeleri sahiplerinde bıraktığı gibi Almanya'nın sömürgeleri ile dağılan Osmanlı İmparatorluğu topraklarını da bu ülkeler arasında paylaşmış; ABD hiç bir ülkenin ya da eski sömürgecinin mandasını alamamıştır. ABD için bir başarısızlığı ifade eden Versailles Anlaşmasını hükümet onayladığı halde Amerikan Senatosu onaylamamış ve ortaya bir diplomatik sorun çıkmıştır. Başka bir deyişle I. Dünya Savaşı sonunda ekonomik gücüne dayanarak dünya egemenliği yarışına çıkan ABD, diğer emperyalist ülkeler tarafından geriye püskürtülmüştür.

Birinci Dünya Savaşı sonunda ABD, her ne kadar dünya üzerindeki yayılmasını gerçekleştirememişse de ekonomi gelişmeye devam etmiştir. Gerek ABD için gerek Avrupa ülkeleri için savaş sonrasının ilk önemli krizi 1921 - 22 yıllarında ortaya çıkmış, önemli boyutlara varan bir işsizlik sorunu ile karşılaşmıştır. Bunun sonucu ise, bekleneceği üzere yaygın ve etkin işçi hareketleri olmuştur. Ülkede işçi hareketleri ve grevler yaygınlaşırken işveren ke-

simlere yakın olan işçi sendikaları konfederasyonu AFL (American Federation of Labor) yönetimi işçi hareketinin siyasal boyut kazanmasını önlemeye girişmiştir. Böylece sendikaların tarafsızlığını ve siyaset dışı kalmasını savunan Amerikan tipi sendikacılık açık bir biçimde tarih sahnesine çıkmıştır.

1923 yılından itibaren bunalımın etkisi hafiflemiş ve ekonomi tekrar 1929 yılına kadar sürecek bir büyüme dönemine girmiştir. Ekonomik gelişme özellikle otomotif sanayii dalında kendini göstermiş ve otomobil üretimi 1923 yılında 1.6 milyon iken 1929 da 5.4 milyona çıkmıştır. Böylece otomobil Amerikan refahının tipik sembolü haline gelmiştir. Yine aynı dönem içinde sadece en büyük borsa olan New - York borsasına (Wall Street) kayıtlı hisse senetleri 27 milyar dolardan 90 milyar dolara çıkmıştır. Sözü edilen bu ekonomik gelişme, yabancı ülkelere sermaye ihracını artırmış ve 1929 yılına gelindiğinde Latin Amerika'daki tüm yabancı sermayenin % 90'i ABD kökenli olmuştur. Kısaca özetlemek gerekirse, 1922 - 29 yılları her bakımdan ABD ekonomisi için büyük bir gelişme dönemini meydana getirmiş, ekonomik gelişme ile beraber toplumsal gerilim ve çatışmalar yumuşayarak toplumun sükunetli iç barış dönemine girdiği ileri sürülmüştür. Ancak 1929 yılının Eylül ayında patlayan ve şimdiye kadar kapitalist dünyanın gördüğü en büyük bunalım bütün oluşumları tekrar tersine çevirmiştir.

Bankacılık alanında patlayan 1929 bunalımı kısa bir süre içinde tüm ekonomiyi etkisi altına almış ve ABD dışına da hızla yayılmıştır. Bunalım, kısaca, üretilen mallara istenen fiyatlarda alıcı bulamama olarak tanımlanabilir.. Böylece ekonomideki toplam talep yetersizliği firmaların iflas etmesine ya da üretimlerini kısımlarına neden olmuş, bunun doğal sonucu olarak işsizlik artmış ve işsizliğin giderek artması yine toplam talebin daha da düşerek bunalımın derinleşmesine yol açmıştır. Örneğin 1932 yılında toplam sanayi üretimi 1929 yılı üretiminin yarısına düşerken işsiz sayısı 17 milyona yükselmiştir. Bunalım, beklendiği üzere tekrar toplumsal gerilim ve çatışmanın büyük ölçüde sertleşmesine yol açmış; işsizlik tehdidini çok güncel bir biçimde yaşamaya başlayan işçi sınıfı giderek militanlaşan bir tepki göstermeğe başlamıştır. İşçi sendikaları konfederasyonu olan AFL'nin militan ve mücadeleci tavır almaktan kaçınması üzerine küçük bir parti olan Ame-

rikan Komünist Partisi önderliğinde yeni bir işçi sendikaları konfederasyonu kurulmuştur: CIO (Committee For Industrial Organization). Bu yeni konfederasyon kısa bir süre içinde gelişmiş ve AFL'nin siyaset dışı kalma tutumuna karşı sorunların çözümünün aktif bir biçimde siyaset yapmakla mümkün olacağını savunmaya başlamıştır.

Avrupa'da bir çok ülkenin bunalım sonucu rejim değiştirip faşizme geçmesine karşın ABD'de bunalım, demokratik rejim içinde geçilmiştir. Bunalıma karşı çözüm 1932 yılında Başkan seçilen Demokrat Parti adayı F. D. Roosevelt'in uyguladığı «yeni düzen» (New Deal) politikası ile bulunmuştur. Bu politika ile bunalıma karşı başarı sağlanması sonucu Amerikan tarihinde ilk kez Roosevelt, arkası arkasına 5 kez Başkan seçilmiş ve ölümünden sonra bir Anayasa değişikliği yapılarak bir kimsenin en çok iki dönem Başkanlık yapabileceği hüküm altına alınmıştır. Başkan Roosevelt'in uyguladığı politika, esas olarak bir İngiliz ekonomisti olan Keynes'in kuramına dayanmaktadır. Keynes 1930 yıllarında yazdığı bir kitapta, mevcut ekonomi kuramının doğru olmadığına işaret etmiştir. Mevcut kuram, ekonomiye hiç bir müdahale yapılmamasını, özel mülkiyet, kar ve piyasa mekanizmalarının otomatik olarak tüm sorunları çözeceğini ileri sürmekteyken Keynes, tekelleşme aşamasında bunun mümkün olmayacağını, bunalıma yol açan toplam talebin düşmesini önlemeyi ancak devletin aktif müdahalesinin sağlayabileceğini belirlemiştir. Böylece ilk kez Keynes ile kapitalist ekonomi kuramına çok önemli bir ekleme yapılmıştır : ekonomik sistemin yürüyebilmesi için devletin doğrudan ve dolaysız biçimde ekonomik hayata müdahale etmesi zorunludur. İşte Roosevelt, uygulamayı salt bu görüşe dayandırarak bir taraftan devleti faiz, kredi vb. alanlarda düzenleyici olarak ekonomik hayata sokarken diğer taraftan devlet işletmeleri kurarak doğrudan doğruya üretim alanına girmesini sağlamıştır. Esas amacı toplam talebin düşmesini önlemek olan devlet müdahaleciliği, 1933 yılından itibaren ABD'nin bunalımı atlatmasını sağlamış ve model kısa bir süre içinde dünya ölçeğinde yaygınlık kazanmıştır. Böylece 1929 bunalımı kapitalist gelişmenin yeni bir aşamaya, tekelci kapitalizm aşamasından devlet tekelci kapitalizmi aşamasına girmesine yol açmıştır. Bu oluşum, aynı zamanda ilerde tartışılacak olan neo - klasik demokrasinin ortaya çıkmasına da kaynak olmuştur.

1939 yılında patlayan II. Dünya Savaşı ise ABD'nin en güçlü ülke haline gelmesi ile sonuçlanmıştır. 1945 yılından faşist bloğun yenilgisi ile sonuçlanan Savaştan, ABD dışındaki diğer galipler, Sovyetler Birliği ve İngiltere'de yıpranmış ve zayıf olarak çıkmışlardır. Örneğin Savaş, Sovyetler Birliği için ülkesinin yarısının harap olmasına ve 20 milyon civarında insan kaybına yol açarken ABD hiç tahribat görmediği gibi toplam insan kaybı 400.000 civarında kalmıştır. Böylece Savaş sonrasının en güçlü ülkesi olarak ABD, dünya kapitalist sisteminin savunulması ve geliştirilmesi işini adeta tek başına yükümlenmiştir. Bunun doğal sonucu ise bir taraftan sosyalizmi önleyecek «soğuk savaş», diğer taraftan da eski sömünge halklarının anti - emperyalist içerikli bağımsızlık hareketlerine karşı çıkmak olmuştur. Amerikan sermayesi karşı konulmaz biçimde dünyaya yayılmaya başlarken bu düzeni korumak için ABD, askeri ve siyasal alanlarda da aynı yolu izlemiştir. Örneğin 1947 yılında Başkan Truman, «Truman Doktrinini» ilan ederek komünizm tehdidi altında bulunan ülkelere askeri - ekonomik yardım yapılacağını öne sürmüştü; 1955 yılında da Başkan Eisenhower «Eisenhower Doktrinini» ilan ederek, ABD tarafından komünist içerikli olduğuna karar verilen halk hareketlerinin olduğu ülkelere ABD'nin doğrudan doğruya askeri müdahalede bulunacağını belirlemiştir. Bilindiği gibi hem Truman hem de Eisenhower doktrini çeşitli yerlerde uygulanmıştır. Bugün de ABD'nin 119 yabancı ülkede 2.270 askeri üsse sahip olduğu ve 1.5 milyondan fazla ABD askerinin kendi ülkesi dışında görev yaptığı bilinmektedir.

Güçlü Amerikan kapitalizminin dünyayı ekonomik alanda kontrolü altına alma süreci böylece 1890'larda başlamış ve İkinci Dünya Savaşı ile tamamlanmıştır. Söz konusu kontrol giderek artan ölçüde ham maddeleri kullanabilme ve dünya pazarlarına sermaye ihraç etme biçiminde ortaya çıkmaktadır. Örneğin ABD, 1930 yıllarında tükettiği demirin % 5'ini, alüminyumun % 64'ünü, bakırın % 69'unu, kurşunun % 9'unu ithal ederken bu oranlar 1960 yıllarında demir için % 32'ye, alüminyum için % 98'e, kurşun için % 35'e yükselmiştir. Burada verilen metaller rasgele seçilmiş örneklerdir ve bütün ham maddeler için aynı tür bir gelişmenin söz konusu olduğu açıkça görülmektedir. Sermaye ihracına gelince o da aynı hızla büyümüş, örneğin 1927 yılında ABD'nin toplam dış yatırımları 7.5 milyar dolar iken, bu yatırımlar 1950 yılında 11.8

milyar dolara ve 1966 yılında 86.6 milyar dolara yükselmiştir. İkinci Dünya Savaşı biterken dünyanın en önemli ham maddesi olan petrol yataklarının sosyalist ülkeler dışındaki hemen hemen tamamına yakın kısmı ABD şirketlerinin eline geçmiştir. Günümüzün dünyasında, sosyalist ülkeler dışında üretilen petrolün % 90'ından fazlası 7 büyük şirket tarafından üretilmektedir. Bu 7 şirketten beşi Amerikan, biri İngiliz, biri de Amerikan - Hollanda sermayesine dayanmaktadır.

C. Amerikan Federal Devlet Kuruluşunun Temel Organları.

Yukarıda da değinildiği gibi, Anayasa her devlet gücünün ayrı organlar eliyle kullanılmasını öngörmüş ve bir organın yetkilerinin, kesinlikle diğer bir organ tarafından yürütülemeyeceğini belirlemiştir.

Yasama organı, Senato ve Temsilciler Meclisinden oluşan iki meclisli Kongre'dir. Yasama yetkileri bakımından Kongre'nin iki meclisi eşit durumda bulunmakta, ancak Senato halkın gözünde daha saygınlık taşıyan bir kurum olarak tanınmaktadır. Senato, her eyaletten seçilen iki üyeden oluşan, toplam 100 üyelik bir meclistir. Temsilciler Meclisi ise nüfus esasına göre seçilen 435 üyeli bir meclistir. Kongre'nin temel işlevi yasamadır ve bunun yanında yönetimi denetleme gibi görevleri de yerine getirmektedir. Anayasaya göre her türlü mali konulu yasalar ancak Temsilciler Meclisinde ortaya atılıp görüşmeye başlanabilir. Buna karşılık, Başkan tarafından yapılan atamaların ve uluslararası anlaşmaların Senato tarafından uygun bulunması zorunludur. Bu, gerçekte Sento'nun çok önemli bir yetkisidir ve zaman zaman Başkan tarafından yapılan ya da öngörülen uluslararası anlaşmalar Senato tarafından uygun görülmemekte; sonuç olarak uluslararası ilişkilerde önemli sorunlar ortaya çıkmaktadır. Senato'nun şimdiye kadar çok sayıda anlaşmayı geri çevirdiği bilinmektedir ve bunların belki de en ünlüsü, Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan ve içinde «Milletler Cemiyeti Sözleşmesi» de bulunan Versailles Anlaşması'nın Senato'ca yadsımasıdır.

Yasama organı Kongre elinde toplanmışken, yürütme gücü Başkanın elinde bulunmaktadır. ABD Başkanı, hem sembolik devlet başkanlığı görevlerini yerine getirmekte hem de hükümet başkanı olarak yetkileri kullanmaktadır. Başkan, ülke halkı tarafın-

dan 4 yıl için seçilmekte, bir kişi iki defadan fazla seçilme olanağına sahip olamamaktadır. ABD gibi çok büyük, dünya ölçüsünde etkili bir devletin yürütme organının başında bulunmak, Başkan için çok yüklü bir çalışma düzenini gerektirmektedir. Halen Federal Yönetim 11 bakanlık içinde örgütlenmiş bulunmakta, böylece Anayasada sözü edilmemesine rağmen gerçekte bir kabine oluşmuş bulunmaktadır. Bakanlıkların dışında bir takım kurullar ve danışmanlar yürütme organının yapısını oluşturmaktadırlar. Başka bir deyişle yürütme organının yapısı ve örgütlenişi, Anayasa ya da diğer bir yasa ile belirlenmemiş olup ortaya çıkacak gereksinmelere göre Başkanın kararı ile oluşmakta; bir Başkanlık kararı ile yeni kuruluşlar ya da işlevler belirlenmektedir.

Başkan esas olarak yürütme organından sorumlu olmakla beraber, yasama organı karşısında çok güçsüz değildir. Yasa yapma yetkisi Kongre'ye ait olmakla birlikte Başkan'ın yasaları veto etme yetkisi vardı. Başkan, bir yasayı veto edince Kongre'nin bu vetoya rağmen yasayı tekrar kabul edebilmesi için iki mecliste de 2/3 çoğunluk sağlaması gereklidir. Şimdiye kadarki uygulamalar, Başkan tarafından veto edilen yasa için Kongre'nin çoklukla ısrar etmediğidir. Örneğin veto yolunu en çok kullanan Başkan olarak bilinen Franklin D. Roosevelt'in veto ettiği 631 yasadan ancak 9 tanesi tekrar Kongre'den geçebilmiştir.

ABD'deki siyasi parti sistemi genel olarak iki partili bir sistemdir. Ancak Amerika'daki iki partili sistemin İngiltere'dekinden çok farklı olduğu söylenebilir. Amerika'daki iki büyük parti olan Cumhuriyetçi ve Demokrat partilerin, ilkeleri, kendilerini tutan seçmenlerin toplumsal konumu gibi konularda hiç bir farklılık göstermediği, seçmenlerin çok büyük bir kesiminin partilere belli bir bağlılık duymadığı görülmektedir. Gerek Cumhuriyetçi gerek Demokrat partiler her zaman geçerli olan, belli ilkeler ya da ideoloji savunmak yerine, seçimden seçime, günün koşullarına uygun olarak görüşler ortaya atmakta; bu görüşler çoğu zaman çok farklı çıkar gruplarının dengeli bir biçimde savunulma çabalarını kapsamaktadır. İki parti için de, özellikle seçim zamanlarında ortaya çıkan ortak nokta, ılımlı ve radikal olmayan önerilerle seçmenin karşısına çıkmaktır. Başka bir deyişle ABD partileri, esas olarak belli bir davanın savunucusu durumuna gelmekten kaçınma eğilimi göstermekte, toplumun her kesimine uygun gelebilecek ılımlı ve yuvarlak politikaları seçim kampanyalarının aracı ola-

rak formüle etmektedirler. Doğal olarak, seçim kampanyaları sırasında partilerin birbirlerini belli konuları ihmal etmekle suçladıkları görülmektedir. Örneğin Cumhuriyetçi Parti, zenginlerin ve aşırı tutucuların çıkarlarını ön plana almakla nitelenirken Demokrat parti de sendikaların ve radikal görüşlerin koruyucusu olarak tanımlanmaktadır. Ancak bu ayırım kesinlikle gerçek durumu ifade etmemekte; ünlü siyasal bilimci Maurice Duverger'in de belirttiği gibi ABD partilerini Avrupalı partilerle karşılaştırdığında, iki partinin de tutucu oldukları ileri sürülebilmektedir. Bu bakımdan ABD'nin parti sistemi klasik iki partiden çok adeta tek partili bir sisteme benzemektedir.

ABD'de zaman zaman İngiltere'dekine benzer bir işçi partisi kurulmağa çalışılmış; ancak bu girişimler başarısız kalmıştır. Başka bir deyişle ABD'de güçlü bir sol siyasal örgüt ortaya çıkmamıştır. Örneğin Komünist partisi hiç bir zaman etkinlik sağlayamamış ve savaş içinde Roosevelt yönetimine yardımcı olmak için 1944 yılında kendi kendini fesh etmiştir. Kuruluşuna komünist ve sosyalistlerin öncülük ettiği işçi sendikaları konfederasyonu CIO'da giderek görüşlerini değiştirip anti - sosyalist bir tavır takınmış ve 1955 yılında AFL ile birleşerek AFL - CIO adı altında tek bir konfederasyona gidilmiştir.

ABD seçimlerinin ortaya koyduğu bir önemli olgu, seçmenin esas olarak bir partiye ya da parti programına değil bir adaya oy verme eğilimi taşımasıdır. Nitekim iki büyük parti de disiplinden uzak, son derece gevşek biçimde örgütlenmiş kuruluşlar olup seçmenlere karşı belli sorumlulukları yükümlenmekten kaçınmaktadırlar. Toplumun yüksek refah düzeyi, bireyin sürekli olarak yükselebilmek umudunu taşıyabilmesi, sınıflararası gerilimin iyice azalmasına; insanların siyasal sistem ve partilerden çok fazla şeyler beklememesine yol açmıştır. Bireysel girişim kültürünün çok ağır basması toplumda belli görüşleri savunan, disiplinli partilerin oluşmasını engellemiş, iki büyük parti de birer seçim şirketi niteliği taşıyan kuruluşlar haline dönüşmüştür. Bununla beraber ABD'nin dünya egemenliğinin sarsılması ve özellikle Viet-Nam Savaşı önemli değişmelere yol açmıştır. Bu değişikliklerin en önemlisi sistemin eleştirilmeye başlanmasıdır. Henüz bu eleştiriler önemli sayılacak bir siyasal etkinliğe kavuşmamış gözükmektedir. Ancak ekonomik, toplumsal, siyasal ve uluslararası bunalımlar artıkça

eleştirilerin etkinleşeceği, ABD'nin siyasal yapısı için çok yeni oluşumların giderek kendini göstermeye başlayacağı söylenebilir.

IV. KLASİK DEMOKRASİDEN NEO-KLASİK DEMOKRASİYE

Ampirik bilgiler klasik demokrasının, esas olarak gelişmiş kapitalist toplumların siyasal sistemi olduğunu ortaya koymakta; daha önce de değinildiği gibi bugün için gelişmiş kapitalizm ile klasik demokrasi uygulaması arasında hemen hemen bire bir korelasyon gözlemlenebilmektedir. Nitekim yukarıda incelenen üç tarihsel gelişim örneği, siyasal sistemin oluşumu ile toplumsal değişim ve gelişme arasındaki ilişkileri ortaya koymaktadır. Klasik demokrasinin oluşumunu sağlayan temel etkileşim biçimi kavranınca buradan genel bir model kurmaya yönelinebilir. Başka bir deyişle, klasik demokrasi soyut ve bir kavram olarak tanımlanabilir.

Soyut ve genel bir klasik demokrasi kavramı tanımlamak için önce tarihsel gelişimin ana özellik ve aşamalarını tanımlamak gerekir. Bu açıdan bakınca, sözü edilen siyasal sistemin, kapitalizmin kendiliğinden geliştiği toplumlarda, bu gelişmeye bağlı olarak belirlendiği söylenebilmektedir. Kapitalizm öncesi toplumun, kurumsallaşmış denetim ve yönetim biçimini veren siyasal yapı toplumsal değişimle beraber hem düşünce (ideoloji) hem de uygulama alanında değişmeye başlamıştır. Bu değişimin ana hatları önce feodal güçlere karşı mutlakiyetçi monarşi biçiminde merkezi devlet daha sonra ise güçlenen burjuvazinin, iktidar üzerindeki etkinliğini giderek artırarak meşruti monarşi; ideoloji alanında ise toplum ve siyaset laikleştirilirken (tanrısal olmaktan çıkarılıp akıla dayanarak kavranırken), doğal haklar ve 'ulusal egemenlik' kavramları temel öge haline gelmiştir.

Böylece uygulama ve ideolojide burjuvazinin kralların iktidarını önce sınırlamak sonra giderek bu iktidar üzerinde etkinliğini artırmak biçiminde gelişen klasik demokrasi sanayi devriminden sonra yeni bir aşamaya girmiş; bu sefer işçiler ve diğer emekçi kesimler siyasal iktidar üzerinde etkili olmaya yönelmiştir. Çağdaş klasik demokrasi, işte bu etkileşim içinde oluşmuş; emekçi kesimlerin özgürce örgütlenip burjuvaziye karşı iktidar mücadelesi-

si yürütmesi klasik demokrasi denen sistemin özünü oluşturmuştur.

Eğer klasik demokrasinin özünü, toplumdaki çeşitli sınıf ve katmanların özgürce örgütlenip siyasal iktidar için yarışabilmeleri oluşturuyorsa bunun ilk koşulu, siyasal iktidarı kullanan kurumların seçime dayanmasıdır. Nitekim klasik, demokrasinin tarihi, seçim hakkının gelişme tarihi olarak da tanımlanabilir. Seçim kurumu, siyasal iktidarın bu kuruma dayanması esas olarak egemenliğin topluma ait bir güç olduğu düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Toplum (ulus ya da halk) egemenliği nasıl kullanacak sorusu ise zorunlu olarak bir temsil mekanizmasının işlemesine yol açmaktadır. Çağımız dünyasının siyasal yaşamında, toplumun iktidarı doğrudan doğruya kullanmasının örneklerine de raslanmaktadır; 'halk oylaması', 'plebisit', 'referandum' gibi uygulamalar tüm halkın belli bir konuda karar vermesi, yani iktidar kullanmasıdır. Bununla beraber bu araçlarla tüm siyasal kararları almak ve uygulamak mümkün değildir. Bu nedenle siyasal kararları alacak ve uygulayacak kurumların toplumun eğilimlerini temsil etmesi gerekir ki bunu yolu, sözü edilen kurumları, belli zaman aralıkları ile yapılan ve herkesin katılabileceği seçimlerle belirlemektir.

Yukarıda da değinildiği gibi demokrasinin gelişimi, seçme - seçilme hak ve özgürlüğünün genişlemesi olarak tanımlanabilir. Başka bir deyişle toplumda temel siyasal kararları alan ve uygulayacak olanların seçimle iş başına gelmesi yeterli olmamakta; sorun seçime kimlerin katılacağı ve oy vereceği noktasında düğümlenmektedir. Nitekim tarihsel gelişime bakıldığında zaman görülen olgu, önce burjuvazinin sonra işçi sınıfının seçme - seçilme hak ve özgürlüğü için mücadele vermiş olduğudur. Artık günümüzde oy vermenin eşitliği ve yaygınlığı kabul görmüş; her yurttaşın ya da toplum üyesinin eşit ağırlıklı oya sahip olması ilkesi kesinlikle yerleşmiştir.

Bununla beraber bu alanda hala bazı sorunlarla karşı karşıya bulunulmakta; genel ve eşit oy ilkesi için hala bazı sınırlamaların söz konusu olduğu görülmektedir. Bu sınırlamaların başında yaş sorunu gelmekte; seçme ve seçilme için ülkeden ülkeye değişen yaş sınırlılıklarının konduğu söylenebilmektedir.

Yaşın yanında eğitim düzeyinin de seçme - seçilme hakkını sınırlamada ölçüt olması gerektiği ileri sürülebilmektedir. Kısaca özetlemek gerekirse, demokrasinin gelişmesi doğrultusundaki uygulamaların, eğitime bağlı olarak rey hakkının sınırlanamıyacağını, eğitimin eşit ve genel oy ilkesini değiştirici bir özellik taşımadığı kabul edilmekte; oy vermede yaş sınırı ise hukuk sistemindeki 'rüşt' yaşına indirilmektedir. Yine günümüz rey hakkının sınırlanması ile ilgili önemli sorun 'göçmen işçilerin' durumudur. Son 20 yıl içinde toplumsal ekonomik ve siyasal önemi çok büyümüş olan göçmen işçiler, bulundukları ülkede uzun ya da sürekli yaşamakta, işçi olarak o toplumun bir parçası haline gelmektedir. Örneğin bugün Federal Almanya'da 2.5 milyondan fazla göçmen işçi yaşamakta, artık o toplumun parçası haline gelmektedir. Bu büyük insan yığınlarının parçası haline geldikleri, kaderlerini bağladıkları toplumun yönetimi üzerinde hiç söz sahibi olamamaları demokrasi düşüncesi ile hiç uyuşmamaktadır. Nitekim bu sorun, çok sayıda göçmen işçi barındıran ülkelerde ciddi biçimde tartışılmaya başlamakta, rey hakkının vatandaşlıkla sınırlanmasının ötesine geçilmesi ve bu işin düzenlenmesi gündeme gelmiş gözükmektedir.

Klasik demokrasinin kavramsal tanımı için giren diğer bir öge, toplumdaki tüm kesim, sınıf ve tabakalara iktidar için örgütlenip, yarışma olanağının tanınmasıdır. Başka bir deyişle siyasal sistem 'çoğulculuk' (pluralism) kuramına dayanmalıdır. Çoğulculuk kuramı, çağdaş toplumun, çıkarları birbirleri ile çatışan çok sayıda gruptan oluştuğunu; her grubun çıkarını maksimize etmek için siyasal iktidar üzerinde etkili olmaya çalıştığını ileri sürmektedir. Buna göre de siyasal sistemin düzenlenmesinde, sadece rey hakkının genişlemesi ile yetinilemeyeceği her toplumsal grup ya da ideolojiye özgürce örgütlenip, siyasal iktidar için mücadele edebilmesine olanak sağlanması gerekmektedir. Daha somut bir biçimde ifade etmek gerekirse seçimlerde çoğunluk sağlayan görüş (bir siyasal parti ya da partiler koalisyonu) o dönem için siyasi iktidarı kullanmak hakkına sahip olacak; ancak görüşleri ya da ideolojileri iktidarı kullananlara ne kadar ters gelirse gelsin rakip örgütler (siyasi partiler) varlıklarını sürdürecektir ve gelecek seçimlerde iktidar olma mücadelesine devam edebileceklerdir. Anayasa hukuku ter

minolojisi açısından buna «çoğunluğun yönetim hakkı ve azınlığın korunması» ilkesi denmektedir.

Azınlığın korunması, bir bakıma çoğunluğun elindeki iktidarın sınırlandırılması demek olmaktadır. Çoğunluk iktidarı öylesine sınırlandırılmalıdır ki bu iktidar kullanarak karşıt ideolojiyi savunan azınlık ezilmesin. Günümüz anayasa pratiği açısından bu sorunu çözmek için başvurulmuş en yaygın yol yargı denetimidir. Seçimle çoğunluk olup yasama ve yürütme organına egemen hale gelen iktidarın aldığı kararlar, yaptığı işler ya da kısaca bu iktidarın kullanılış biçimi siyasal sistemin yapısını ve işlerliğini bozmamalıdır. Bunu sağlamanın yolu ise iktidar kullanımı üzerinde yargı denetimi kurmaktır. Yukarıda da değinildiği gibi ABD’de ‘Yüksek Mahkemenin, yasaların anayasa uygunluğunu denetlemeye başlaması ile bu uygulama ortaya çıkmış sayılır. Son ikiyüz yıl içindeki anayasa gelişmeleri, siyasal sistemi klasik demokrasi olan ülkelerin çoğunda yasama ve yürütme üzerinde etkin bir yargı denetimi sağlandığını ortaya koymaktadır.

Yürütme ve özellikle yasama organında iktidar kullanımının yargısal denetimi, siyasal azınlığı korumanın yanında bireysel hak ve özgürlükleri de güvence altına almayı sağlamaktadır. Bireylerin, insan oldukları için doğuştan sahip oldukları, vazgeçilmez bir takım haklar olduğu devletin ya da egemenliğin kullanımının temel amacının bu hakları güvence altına almak olduğu daha 16’ncı yüzyılda ortaya atılmıştır. Bu bireysel özgürlükler ya da yaygın adı ile ‘temel insan hakları’ (yaşam hakkı, özel hayatın gizliliği, konut dokunulmazlığı, mülkiyet edinme, inanç ve vicdan özgürlüğü düşünce özgürlüklüğü vb.) klasik demokrasinin ana öğelerinden birini oluşturmaktadır. Bu temel hak ve özgürlüklerin kullanımını sınırlandıracak güç devlet olduğu için esas olarak bu haklar ‘devlete karşı haklar’ olarak tanımlanmakta; bu hakların ve özgürlüklerin dokunulmazlığı devlet ya da siyasal iktidar kullanımının sınırlandırılması oluşturmaktadır. Bununla beraber devlet gücünün, temel hak ve özgürlüklerle sınırlandırılması bir siyasal sistem olarak klasik demokrasinin rahat bir biçimde işlemlerini sağlayamamış; hak ve özgürlük anlayışında yeni boyutlar, ortaya atılmıştır. Bu klasik demokrasinin neo-klasik demokrasiye dönüşümüdür.

Tarihsel olarak klasik demokrasinin doğumuna yol açan temel değişkenin kapitalist dönüşüm olduğuna değinilmişti. Ka-

pitalist dönüşüme bağlı olarak oluşan ve gelişen burjuvazi, siyasa sistem taleplerini eşitlik-özgürlük temeline oturmıştır. Ancak bu eşitlik ve özgürlük kavramları soyut bir biçimde tanımlanmakta; esas olarak toplumda insan ilişkilerini ve yaşamını düzenleyen kuralların, normların (yani yasaların) hiç bir kişiye ayrıcalık tanımayacağı biçiminde yorumlanmakta idi. İnsanların doğuştan eşit ve özgür oldukları, her türlü toplumsal düzenlemelerin bu doğal eşitlik ve özgürlük kavramına dayandırılması söz konusu olmaktadır. Sözü edilen bu soyut eşitlik-özgürlük kavramı üçyüz yıla yakın bir süre demokrasi düşünce ve ideolojisinde egemen oldu; temel insan hakları anlayışı bu çerçevede gelişti.

Bununla beraber kapitalist toplum yapısında sanayi devrimi ile başlayan gelişmeler, bu soyut özgürlük-eşitlik anlayışına köklü eleştiriler getirdi. Toplumda kaynak dağılımı toplumsal sınıf ve kümeler arasında eşitsiz bir biçimde dağılıyorsa o toplumdaki bütün kişileri eşit ve özgür saymak pek gerçekçi olmayacaktı. Başka bir deyişle her türlü tıbbi bakım olanağına, varlıklı oldukları için sahip olan bireylerle bu olanaklardan faydalanamayan bireyleri eşit ve aynı ölçüde yaşama özgürlüğüne sahip saymak pek anlamlı olmuyordu. Kuşkusuz bu durum tüm temel hak ve özgürlükler için de geçerliydi ve ekonomik-toplumsal eşitsizlikler var oldukça soyut bir eşitlik-özgürlük kavramı hiç bir geçerliliğe sahip olmayacaktı. Nitekim toplumsal-ekonomik eşitsizlikler 19'uncu yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren sanayileşmiş kapitalist toplumlarda büyük, köklü toplumsal gerilimlere, çatışmalara yol açmıştır.

İşte bu gelişmeler kapitalist toplumda özgürlük ve eşitlik kavramlarının yeniden yorumlanmasına yol açtı; bu kavramlar soyut ve statik içerikli olmaktan çıkarılıp somut ve dinamik hale getirilmeye çalışıldı. Kısaca ifade etmek gerekirse, toplumdaki ekonomik eşitsizlik nedeni ile özgürlüklerini kullanamayanlar ya da hak ve özgürlükleri kağıt üzerinde kesimlerin 'özgürleştirilme' yolları aranmaya başlandı. Bu kapitalist toplumda devletin sözü edilen özgürleştirme işlevini üzerine alması oldu. İşsizlere iş bulma, geniş yığınlar için eğitim, sağlık, kültürel olanaklar sağlama, toplumsal güvenceler oluşturma, çalışanlara grev, toplu sözleşme vb. haklar tanıma devletin bu işlevleri arasındaki ilk akla gelenlerdir. 20'nci yüzyılın ortalarına doğru bu işlevler salt bir kamu görevi olmaktan çıkıp temel hak ve özgürlük haline gelmeye başladı.

Bu yeni hak ve özgürlükler devlete karşı değil, bireylerin devletten talep ettiği haklar oldu.

Tarihsel olarak bakıldığında ekonomik iktidar ele geçiren burjuvazi siyasal ve toplumsal iktidar için mücadele ederken savunduğu temel ilke «eşitlik» olmuş ve bunun sonucu yukarıda değinilen soyut bir kanun önünde eşitlik, klasik demokrasinin temel niteliklerinden biri haline gelmiştir. Ancak, Jean - Jacques Rousseau tarafından ilk kez belirtildiği gibi ekonomik koşullarda eşitlik sağlamadan toplumda her insanı eşit ve özgür saymanın pek bir anlamı yoktur. Yeterli ekonomik olanaktan yoksun kişiler için kağıt üstünde tanınan bir çok özgürlük zaten kullanılmamaktadır. Buna karşılık ekonomik eşitlik sağlanması hem kapitalist toplum yapısı içinde olanaklı gözükmemekte hem de burjuvazinin temel çıkarları ile karşıt bir durum söz konusu olmaktadır. Kapitalizmin gelişmesi ile birlikte büyüyen emekçi yığınlar ise giderek daha çok hak ve özgürlük talep etmekte, toplumsal olanaklardan sadece burjuvazinin faydalanmasına, kesin bir biçimde karşı çıkmaktadır.

Ağırlığını, giderek artırarak duyuran bu sorun için iki tür çözüm olası gözükmemektedir. Birinci çözümde burjuvazi, elindeki olanakların sınırlandırılmasına, emekçi yığınların özgürce örgütlenerek hak ve olanakların artırmalarına kendi zararı söz konusu olduğu için müsaade etmeyecek ve siyasal rejim klasik demokrasi yerine faşizm biçimine dönüşecektir. İkinci yol olarak emekçi kesimlere özgürlükler tanınacak ve onların tam bir ekonomik eşitlik sağlamasa bile toplumsal kaynakların daha eşitlikçi biçimde dağıtılması için siyasal etkinlik göstermelerine izin verilecektir. Zaten bir bakıma çağımızda klasik demokrasinin başka türlü yürümesi olanaksız gözükmemektedir.

Kısaca özetlemek gerekirse, çağımızda klasik demokrasinin temel koşullarından biri burjuvazi ile emekçi yığınların, siyasal sistemde etkin olarak örgütlenip iktidar için mücadele etmeleri ile gerçekleşmektedir. Devlet iktidarını kontrol ettiği ölçüde bir kesim ya da sınıf, çıkarlarını daha yüksek düzeyde gerçekleştirebilecektir. Klasik demokrasinin var olabilmesi için gerekli temel koşullardan biri olan sınıf ve tabakaların örgütlenerek yasal iktidar için mücadeleye girmeleri olgusu siyasal sistemde ve devlet kurumunda bazı değişikliklerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Birinci olarak, yukarıda da değinildiği üzere klasik bireysel hakların yanında, emekçi kesimlerin ekonomik eşitlik taleplerine bir ölçüde cevap vermek için «ekonomik ve sosyal haklar» doğmuş; devletin bunları sağlamakla yükümlü olduğuna dair anayasalara hükümler konmuştur. Bu haklar ve özgürlükler için devlet bir takım yükümlülükler altına girmekte; emekçi kesimlerin siyasal örgütlerinin etkinliği arttığı ölçüde devletin bu yükümlülükleri yerine getirme işlevi daha yoğun bir biçimde gerçekleşmektedir. Burada unutulmaması gereken nokta bu gelişmenin temel amacının ekonomik eşitliği sağlamak olmadığı, ancak ekonomik eşitsizlikten doğan yaşamı görece olarak kolaylaştırmak olduğudur. İkinci olarak devlet toplumsal adaletsizlikleri yumuşatmak ve kapitalist sistemin daha akılcı ve bunalımsız bir biçimde yürüyebilmesi için bir takım ekonomik görevler yükümlenmiştir. Bu gelişmenin kuramsal kökeni Keynes'tir. Sözü edilen yeni ekonomik işlevler bir taraftan krize uğrayan kesimlerde devlet eliyle üretime geçme, diğer yandan, kredi, vergi teşvik vb. mekanizmalarla sistemin işleyişini sağlık yönünden kontrol etme olarak tanımlanabilir. Özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra hızlanan bir süreç içinde, kapasite sistemin sağlıklı işlemesi için zarar eden kesim ya da firmaların devletleştirilmesi yönteminin önemli ölçüde uygulandığı söylenebilir. Karlılık oranı düşen üretim alanlarında ya da zarar eden büyük kuruluşlarda sistemin devamını sağlamak için devletleştirilmeye gidilmesi giderek yaygınlaşmakta, her ekonomik bunalım durumunda da yine aynı yöntemlere başvurulmaktadır.

Kısaca özetlemek gerekirse, yukarıda sayılan niteliklere ek olarak devletin yeni yükümlülük ve işlevi, klasik demokrasinin temel öğelerinden biri haline gelmiştir. Sözü edilen yükümlülük ve işlevler beş kategoride sınıflandırılabilir. Bunlar;

1. İşsizlik sorununun çözümlenmesi. Bu sorunu çözmek için devlet, bir taraftan kapanma tehlikesi ile karşılaşan kuruluşları devletleştirmek, diğer yandan bizzat kendisi yeni yatırımlar yapmak yoluna gitmektedir.

2. Devlet eliyle geniş ve yaygın bir toplumsal güvence sistemi geliştirilmekte; işsizlik, sağlık, emeklilik, vb. alanlarda çalışan kişilere güvenceler sağlanmaya çalışılmaktadır.

3. Daha önceleri ancak toplumun belli kesimlerine ait olan eğitim sağlık, kültür tüketimi gibi olanaklar her düzeyde yaygınlaştırılmakta, devlet bunu sağlamakla yükümlü kılınmaktadır.

4. Çalışanların, yaşam koşullarını geliştirmek için kendilerini çalıştıranlara karşı özgürce örgütlenebilmelerine olanak tanınmakta, toplu sözleşme ve grev gibi özgürlüklerin kullanılması ile ilgili her türlü engeller kaldırılmaktadır. Bu arada çalışanların yönetime katılması gerekli sayılmaya başlanmıştır.

5. Devlet, özellikle tarım kesiminde, destek alımları gibi sübvansiyonlarla küçük mülkiyet ya da küçük işletmelerin yaşamını kolaylaştırıcı girişimlerde bulunmaktadır; kapitalist gelişmenin doğal sonucu olan tekellere dokunmamakla beraber sistemin varlığını sürdürmesinde çok önemli rolü olan küçük işletme ya da mülkiyeti koruma önlemlerini alabilmektedir.

BÖLÜM ÜÇ : KLASİK DEMOKRASİDEN SAPMA - FAŞİZM

İkinci Bölümde tarihsel gelişimi ve yapısı incelenmeye çalışılan klasik demokrasi, görüldüğü gibi gelişmiş kapitalist ülkelerde ortaya çıkan bir siyasal sistem olarak değerlendirebilmektedir. Bir siyasal sistem olarak klasik demokrasi ABD, İngiltere ve Fransa'nın dışında Avrupa ve Okyanusyanın gelişmiş ülkelerinde uygulanmaktadır. Başka bir deyişle klasik demokrasi ile toplumsal sistem arasında bir bağlantı, bir korelasyon çok açık bir biçimde göze çarpmaktadır. Buna göre gelişmiş, yapısal sorunlarını belli düzeylerde çözebilmiş olan kapitalizm, siyasal sistem olarak klasik demokrasiyi ortaya çıkarmaktadır. Gerçekten günümüzün ülkelerine baktığımız zaman, klasik demokrasiye sahip ülkelerin gelişmiş kapitalist ülkeler olduğu görülmekte; bazı az-gelişmiş kapitalist ülkelerde, iyi niyetle istenmesine rağmen klasik demokrasinin tam anlamı ile uygulanmadığı söylenebilmektedir. Kuşkusuz Türkiye'de bu ülkeler arasında yer almakta; 30 yılı aşkın bir zamandan beri siyasal sistem olarak klasik demokrasi istenmekte, fakat gerçek anlamı ile sistemi uygulamak bir türlü mümkün olmamaktadır.

Gelişmiş bir kapitalist toplum yapısı ile klasik demokrasi terimi ile tanımlanan siyasal sistem arasında okamlu bir ilişkinin varlığından söz edilebilmekle beraber farklı durumların da ortaya çıktığı bir gerçektir. Günümüzde olmasa bile geçmişte bazı gelişmiş kapitalist ülkelerde, siyasal rejim olarak klasik demokrasi değil «faşizm» adı verilen sistem ortaya çıkabilmiştir. Faşizm, günümüzde ise daha çok gelişmesini tamamlayamamış kapitalist ülkelerde etkinliğini ve geçerliğini koruyan bir siyasal rejim manzarası göstermektedir.

Kısaca tanımlamak gerekirse, faşizm burjuvazinin ve sermaye sahiplerinin egemenliklerini zor kullanarak ve baskı yolu ile korudukları rejimin adıdır. Bu tanıma göre tüm baskı rejimlerini faşizm olarak tanımlamak anlamlı olmamaktadır. Örneğin Afrika kıtasında kurulan ve henüz kapitalistleşme aşamasına girememiş yeni devletlerdeki baskı rejimleri faşizm olarak tanımlanamaz. Başka bir deyişle tıpkı klasik demokrasi gibi faşizm türü siyasal sistemin belli bir toplumsal temeli vardır. Buna göre de faşizmi anlayabilmek için toplumsal sistemin ya da kapitalizmin ne zaman bu sistemi olanaklı kıldığını tartışmak gerekir. Burada ele alındığı biçimde faşizm, kapitalist toplum yapısının belli sorunları çözemediği zaman olası hale gelen bir siyasal olgudur ve İtalya'da ortaya çıkan hareketten isim almıştır. Siyasal sistem olarak ilk kez Mussolini tarafından «Ulusal Faşist Partiye» dayanılarak kurulan faşizm, etimolojik olarak İtalyadaki «fascio» sözünden kaynaklanmaktadır. Fascio sözcüğü, bir balta çevresine bağlanmış değnek demeti anlamına gelmekte; kudret ve birlik ifade eden bir terim olarak kullanılmaktadır.

1921 yılında İtalyan «Ulusal Faşist Partisinden» ismini alan faşizm bir siyasal rejim ya da sistem olarak, kısaca burjuvazinin zor kullanarak diktatörlüğünü yürüttüğü düzeni kapsamakta; zaman zaman belli ülkelerde uygulama alanı bulduğu görülmektedir. Örneğin 1922 yılında İtalya'da, 1933 yılında Almanya'da, 1938 yılında İspanya'da, 1927 yılında Portekiz'de, 1930 yıllarında Japonya'da görülen siyasal sistemler faşist rejimlere örnek sayılabilir. Bu rejimlere bakarak faşist siyasal ve toplumsal düzen genel hatları ile tanımlanabilir; başka bir deyişle bir tür deneysel yöntem ile faşizmin kavramsal belirlenmesi mümkün olur. Bu tür bir yaklaşım bilimin temel işlevi sayılmalıdır, aksi takdirde genellemeye ya da soyutlamaya gitmek olanağı söz konusu olmaz. Görüldüğü gibi, yukarıda sayılan ülkelerde, sözü edilen zamanlarda kurulan rejimlerin bazıları kendini faşist saymamakta; tamamen uluslarına özgü bir düzenden söz etmektedirler. Ancak adına ister faşist ister nazist ister falanjist densin, tüm bu olguların ya da ortaya çıkan siyasal yapıların ortak noktaları bize genel modeli verecektir ve bilimin görevi bu genele ulaşmaktır. Genele ulaşıldıktan sonra da tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi öznel, somut olgunun, genelin niteliklerine ne ölçüde sahip olduğu ya da bu niteliklerden ne ölçüde sapmasının tartışılması yapılacaktır. İşte bilimsel süreç de budur ve yapısal bakımından görüldüğü gibi top-

lum bilimleri ile doğa bilimleri arasında bir fark yoktur. Ancak buna karşılık, bilim olarak olguyu tanımlamak ve saptamak yerine olgunun nasıl olması gerektiğini tartışmaya başlarsak bilimden uzaklaşmış sayılabiliriz. Bu takdirde ortaya attığımız, bilimsel önerme değil salt ideolojik normdur.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi faşizm, az gelişmiş ülkelerde değil, belli ölçüde gelişmiş ülkelerde ya da kapitalistleşmiş toplumlarda ortaya çıkmaktadır. Daha açık ifade ile, faşizmin kapitalizm içinde ortaya çıkan bazı yapısal sorunların sonucu belirlendiği ileri sürülebilir. Nitekim bazı siyasal bilimciler faşizmin, emperyalist aşamaya geçemeyen kapitalizmin, türevi olduğunu ileri sürdükleri görülmektedir. Bunlara göre, kapitalizm, özellikle sanayi kapitalizmi geliştikçe bazı temel yapısal sorunlarla karşı karşıya kalır. Bunlar, dış pazarlarda ucuz hammadde bulmak, yoğunlaşan sermayenin karlılık oranını muhafaza ederek ihraç etmek vb. sayılabilir; ve bu sorunları çözemeyen gelişmiş ülkenin siyasal sisteminin otoriter bir biçim kazanma olasılığı yükseilir. Dış pazarlara açılmayan ekonomi büyüyememekte bundan ötede kar - ücret zıtlığı ülke içinde çözülmek zorunda kalmaktadır. Halbuki sistem, dışarıdan ucuz hammadde bulur, dış pazarı da genişletirse ülke içinde karları düşürmeden ücrete dayalı yaşayan emekçilerin yaşam düzeyini yükseltmek olanağına kavuşur; kar - ücret zıtlığı ülke dışına taşırılmış olur. İşte ülke dış pazarlara açılmayınca ya bütün yük ücretli kesime yüklenecek ya da karlar azaltılacaktır; ikisini birden artırmanın olanağı yoktur. Giderek artan ücret - kar çekişmesi kendini derhal siyasal ve toplumsal alanda gösterecek; emekçi yığınlar daha elverişli yaşam koşulları için örgütlenip mücadeleye başlayınca toplumsal gerilim giderek artacaktır. Aslında buraya kadar olanlar ya da var olduğu ileri sürülen bu süreç tüm kapitalist ülkelerde geçerlidir ve sürecin varlığı her yerde siyasal sistemi potansiyel olarak faşizme götürebilir. Ancak bu her zaman böyle olmaz. Başka bir deyişle demokratik sistem içerisinde sorun çözümlenebilmektedir. İşte bir kısım toplum bilimcilerince ileri sürüldüğüne göre, demokrasi içinde karlar çözümü bulmayı sağlayan temel olgu, ekonomik alanda dışarıya taşarak hem ücretleri hem karı artırabilmenin mümkün olmasıdır. Böylece gerilimler ülke içinde yumuşatılabilmektedir. Bu sağlanamayınca, toplumsal gerilimler giderek artan ölçüde siyasal sistemi etkileyecek ve sistemin demokratik yapısının değişmesi ta-

lepleri ile karşılaşılmaya başlanacaktır. Örneğin ekonomi bunalıma girince derhal faşizm tehlikesi yükselecektir.

Bir kısım siyasal bilimciler faşizmi, yukarıda görüldüğü gibi yapısal bir olgu olarak açıklamaya çalışırken bir kısım araştırmacılar ise konuya farklı bir biçimde yaklaşmaya çalışmaktadırlar. Bu yaklaşımda, yapısal koşulların ya da değişkenlerin rolü kabul edilmekle beraber esas olarak kültür üzerinde durulmakta; başka bir deyişle faşizmin ancak belli kültürel özellikler taşıyan toplumlarda ortaya çıkabileceği ileri sürülmektedir. Buna göre, yapısal koşullar bir çok yerde benzerlik göstermekte; hemen hemen tüm kapitalist ülkelerde ücret - kar çelişkisi giderek toplumsal gerilimleri artırma eğilimi gösterirken faşizm her yerde değil, ancak belli ülkelerde ya da belli toplumlarda ortaya çıkabilmektedir. O halde, bu yaklaşımlara göre yapısal koşullar benzerken bir ülkede faşizmin egemen olması başka birinde olmaması ancak toplumsal kültürlerdeki farklılıkla açıklanabilmektedir. Başka bir deyişle bir siyasal sistem olarak faşizm ancak uygun kültürel ortama sahip ülkelerde egemen hale gelebilmektedir. Çok çeşitli kişilerce savunulan bu tür görüşler arasındaki iki önemli ve etkili olmuş örneği alıp kısaca incelemek ilginç olabilir. Bu örnekler T. W. Adorno ve W. Reich'in yapıtlarıdır.

Gerek Adorno'nun gerek Reich'in yapıtları ve görüşleri, üzerinde önemle durulan ve tartışılan, günümüzde de güncelliğini, özellikle batıda devam ettiren önemli bir düşünce alanını oluşturmaktadır. Adorno, oldukça ünlü «**Otoriter Kişilik ve Faşizm**» adlı yapıtında faşist siyasal sistem oluşturan ana nedenin otoriter kişilik yapısı olduğunu ileri sürmektedir. Bu otoriter kişilik yapısı, içinde yaşanan toplumun kültürel değerlerine bağlı olarak çocuğun yetişkin bir birey olma yolunda geçirdiği deneylerden biçim almaktadır. Başka bir deyişle otoriter kişilik kültürel bir olgudur. Bir toplumun kültüründe, otoriteye boyun eğme, batıl inançları kabul etme, hoşgörmezlik, tutuculuk, ırkçılık, şiddetten hoşlanma gibi tutumlar ağır basıyorsa çocuğun yetişkin bir insan olurken geliştireceği kişilik otoriter diye tanımlanan bir biçim almakta ve bu tür kişiliğe sahip bireylerin ağır bastığı toplumlarda faşizm kolayca egemen olabilmekte, buna karşı toplum ciddi bir direnç gösterememektedir. Böylece Adorno ve yandaşları, faşizmi kültür - kişilik etkileşimine bağlı olarak açıklamakta; burada temel değişken kültür kabul edilmektedir.

Yine batı düşüncesinde güncelliğini ve etkisini sürdüren w. Reich, «Faşizmin Kütle Psikolojisi» adlı yapıtında sistemin oluşumunu psikolojik değişkene bağlamaya çalışmaktadır. Düşünürüne göre alt yapı ile üst yapı ya da başka bir deyişle ekonomik koşullar ve ideoloji arasında mekanik bir bağ kurmak doğru olmaz. Toplumdaki kültür ve buna göre kişilik oluşumu gibi psikolojik süreçler insanların düşünce ve davranışlarını önemli ölçüde belirleyen etkenlerdir. O halde bir toplumsal kültür sisteminde, faşist siyasal sistemin geçerli olmasını sağlayan ya da önleyen psikolojik süreçler ön plana çıkarak ağır basmakta; faşizmle ilgili siyasal analizleri hep bu çerçeveye oturtmak gerekli olmaktadır. Kısaca özetlemek gerekirse Reich, Freud'un bulgularından hareket etmekte ve faşizmi psikolojik boyutlu bir olgu olarak açıklamaya kalkmaktadır.

İster yapıya koşullara bağlı olarak ister psikolojik ya da sosyal - psikolojik etkenlere bağlı olarak açıklansın, faşizm sözcüğü ile tanımlanabilen bütün siyasal sistemlerde bazı ortak noktaların olduğu; bundan da ötede bütün faşizan sistemlerin aynı temel özellikleri taşıdığı görülmektedir. Bu nedenle faşist denilen siyasal sistemin genel yapısı ve özellikleri ortaya konabilir. Birinci olarak faşizmde, ayrıntılı, tutarlı ve bilimsel olma kaygısı duyan bir kuramsal temele ya da çıkış noktasına hiç gereksinme duyulmadığı, buna karşılık eylemin esas alınmış olduğu görülmektedir. İkinci önemli özellik, devlet kurumuna verilen olağanüstü, metafizik anlam ve değer olarak tanımlanabilir. Devlet her şeyin önüne konmakta, toplumda en temel değer haline gelmekte ve 'her şey devlet için' düşüncesi tüm davranışlara biçim vermektedir. Üçüncü önemli özellik, üstün bir önderin yol göstericiliğidir. Faşist sistemlerde herkesin bu üstün, öndere kayıtsız şartsız itaat etmesi istenmekte, bunun büyük bir fazilet olduğu topluma kabul ettirilmeye çalışılmaktadır. Sistemin dördüncü özelliği olarak doğal eşitsizliğin açık ya da kapalı bir biçimde kabul edilmesi gösterilebilir. Beşinci özellik olarak önderlerin yanılmazlığı yukarıdan gelen emirlerin tartışılmazlığı, bir ırkın ya da ulusun üstünlüğü ve tarihi kaderinin diğer ulus ya da ırkların üstünde olarak onlara hükmetmesi gibi önermeler yoğun bir biçimde savunulmakta ve yine herkesin bunlara katılması için propaganda ya da her türlü yöntem uygulanmaktadır. Her faşist sistem, bir ırk ya da ulus olarak kendi toplumunun dünyanın en üstün grubu olduğunu ileri sürerken

bu üstünlüğü sağlayacak politik önermeleri de ortaya atmaktadır. İşte bu, faşist sistemlerin ortak özelliği olan militarizm ve savaşçılığın yüceltilmesi inancının ortaya atılmasına neden olmaktadır. Gerçekten, bütün faşist sistemlerde siyasal ideolojinin en önemli kısmı savaşçılık ve dış fetihler esası üzerinde kurulmuştur. Yine somut olarak görüldüğü gibi, ideolojideki fetih ve savaşçılık uygun koşullar altında eyleme dönüşmüş; örneğin şimdiye kadar insanlığın başına gelen en büyük felaket sayılabilecek İkinci Dünya Savaşına yol açmıştır. Faşist sistemlerin burada tanımlanan genel niteliklerini, bunların oluşumu ve temel önerilerini İtalyan ve Alman faşizmlerini kısaca inceleyerek görmek faydalı olacaktır.

İtalya'da faşizm 1922 yılında ortaya çıkmış ve İkinci Dünya Savaşının sonuna kadar egemen olmuştur. İtalya'da faşizmin ortaya çıkmasını etkileyen en önemli faktör I. Dünya Savaşı sayılabilir. Savaş bir taraftan ülkedeki sanayi üretimini artırıp sanayicilerin karlarının çok yüksek düzeye çıkmasını sağlamış; diğer yünden savaş koşulları nedeni ile emekçi yığınları çok zor koşullar altında yaşarken sıkıyönetim nedeni ile de demokratik hakları kullanma olanağı çok kısıtlı kalmıştır. Savaş sonunda İtalya, galip tarafta olmasına rağmen, savaşın temel nedenini oluşturan sömürgeleri paylaşmada çok zararlı çıkmış, Doğu Afrika'da ufak bir iki yer dışında hiç bir şey elde edememiştir. Buna ek olarak savaşın sona ermesi ile, savaş araçları üreten ve bundan büyük karlar elde eden ağır sanayiye talep çok azalmış; bu kesim içinde ürettiğini satamamak ve kapasite daraltmak biçiminde ekonomik bunalımlar başgöstermiştir. Ayrıca Sovyet Devrimi tüm sanayileşmiş ülkelerde ve İtalya'da işçi hareketlerinin gelişip, siyasal iktidar mücadelesi veren hale gelmesine yol açarken, bu devrime karşı tepki olarak Doğu Avrupa ülkelerinde İngiliz ve Fransız kontrolünün artması, bu ülke pazarlarının İtalyan sanayi ürünlerine kapanması ile sonuçlanmıştır.

Ağır toplumsal koşullar ve bunalımlar nedeni ile emekçi yığınları, bir taraftan da Rusya'daki devrimden de esinlenerek büyük bir hareketlilik içine girmiştir. Örneğin 1919 yılında 1663, 1920 yılında ise 1881 grev olayı görülmüş; bunalıma giren metalurji sanayiinde, işten çıkarmalara ve düşük ücretlere karşı fabrika işgalleri başlamış; bu kesimde topluca ilan edilen bir lokavta karşı 600.000 işçi fabrikaları işgal ederek, fabrika yönetimlerini kendi kurdıkları

«İşçi konseyleri» eliyle yürütmeye başlamışlardır. Güney İtalyada da toprak işgalleri hızlı bir gelişim göstermiş, bütün bunlar toplumun varlıklı kesimlerini büyük bir tedirginliğe itmiştir. İlk örgütlü tepki büyük sanayicilerden gelmiş; bu grup, işçi hareketlerine karşı silahlı çeteler örgütleme yoluna gitmiştir. İşte Benito Mussolini, İtalyanca «faşo» denen çeteleri örgütleyen kişi olarak siyasal yaşamda etkinlik kazanmaya başlamıştır. Bu çeteler 1921 yılında toplanan Roma Kongresinde siyasal partiye dönüşme kararı almış, «Ulusal Faşist Partisi» kurulmuştur.

Mussolini'nin oluşturduğu ideolojinin çok sistematik ve kapsamlı bir düşünce bütününe içerdği söylenemez. Mussolini'nin en önemle vurguladığı nokta, faşizmin akla ve bilime değil inanca dayalı olmasının gerektiğidir. Bu inancın kaynağı da büyük önder «Duce» olmalıdır. İkinci olarak üzerinde durulan nokta, fetihçilik olmuş; İtalyan ulusçuluğu bir şövenizm içinde ifade edilirken tekrar eski Roma İmparatorluğunun kurulması en temel amaçlardan biri olarak belirlenmiştir. Doğal olarak, fetihçilik,, şövenizm ve duygusallık toplumda çok etkin bir militarist akımın doğuşuna neden olmuştur.

Mussolini ve onun örgütlediği silahlı çeteler, işçi toplantılarını, sol eğilimli siyasal örgütlerin faaliyetlerini zor kullanarak önleme yoluna giderken, bir taraftan da faşist hareket kendine yığın temeli aramak uğraşına girmiştir. Salt ulusçuluk bunu sağlamadığı için, ekonomik bunalımların ağırlığı altında ezilen işsizler, küçük üreticiler vb. gruplar için ulusçuluk ideolojisi anti - kapitalist bir içerikle yorumlanmaya çalışılmıştır. Ancak bunu yaparken, esas olarak hareketin çıkarlarını savunmaya çalıştığı büyük sermayenin ve büyük mülkiyetin kötülenmemesi gerekliliği duyulmuştur. Örneğin Mussolini, ulusal zenginliklerin tek sahibinin ulus olması gerektiğini, özel kişilerin bu zenginliklerini emaneten elde bulundurabileceğini ileri sürmektedir. Bu taraftan da özel mülkiyeti ortadan kaldırmadan yığınların desteğini sağlayacak bir çözüm olarak, küçük özel mülkiyeti yaygınlaştırma; çalışanların hisse senedi sahibi olacağı korporasyonlar önerme yoluna gidilmiştir. Kısaca belirtmek gerekirse ekonomik bunalımdan fazlası ile etkilenen yığınlar ve küçük mülkiyet sahibi orta sınıflar faşizme büyük destek sağlamışlar; hareketin yığımsal temelini oluşturmuşlardır.

Faşist hareket çok kısa bir süre içinde İtalya'da etkin hale gelmiş; devlet güçlerinin, başka bir deyişle polislerin ve askerlerin

geniş desteği altında faşist çeteler sol hareketi sindirmeyi başarmışlar; 1922 Ekiminde Ulusal Faşist Partisi, bir ay kadar önce yapılan seçimlerde başarı gösteremediği için iktidara gelme yolu olarak zor kullanma ön plana çıkmış, büyük bir »Roma üzerine yürüyüş« tertiplenmiştir. Devlet güçleri buna müdahale etmeyince Kral, Mussolini'yi Başbakanlığa tayin etmiş ve böylece faşizm fiilen siyasi iktidarı ele geçirmiştir.

Mussolini Başbakan olunca derhal diktatörlüğünü ilan etmemiş; önce uygun bir seçim kanunu hazırlatmıştır. Bu kanuna göre, reylerin % 25'ini alan bir parti Parlamento üyelerinin 2/3'ünü elde edebilmektedir. Bu kanuna göre 1924 yılında seçimlere gidilmiş, faşist terör altında geçen seçimler sonunda % 30 rey alan Ulusal Faşist Partisi Parlamentoda kesin bir çoğunluk sağlamıştır. Bu çoğunluğa dayanan Mussolini, 1925 yılında tüm siyasal partileri kapatmış ve yasama yetkisini de yine bir Parlamento kararı ile kendisi ele almıştır.

Böylece, aslında kısa sayılacak bir süre içinde Faşizm egemenliğini sağlamış, tüm demokratik örgüt ya da kurumlar yok edilmiştir. İktidarını sağlamlaştıran faşizm 1926 yılında, kendisine iktidar yolunu açan silahlı çeteleri tasfiye etmiştir. Büyük bir kısmı işsiz, güçsüz kişilerden oluşan bu gruplar, yoksullukları nedeni ile varlıklı sınıflar için bir tehdit oluşturmakta; belli ölçüde de olsa siyasi iktidar üzerindeki etkinlikleri tedirginliklere neden olmaktadır. İşte bu nedenlerle, 1926 yılında askeri birliklerin yardımı ile yarı askeri örgüt sayılabilecek çeteler dağıtılmış; önde gelen üyeler öldürülmüş ya da hapsedilmiş, örgüt tümüyle yok edilmiştir. Almanya'da faşizmin gelişmesi ile ilgili tartışmalarda da değinileceği gibi bu durumun tüm faşist sistemler için genel bir geçerliliğe sahip olduğu ileri sürülebilir. Faşist hareket, iktidara gelene kadar anti - kapitalist sloganlarla kendi safına çektiği yoksul kişilerden oluşan silahlı çeteler kullanmakta ve iktidara gelince bunları tasfiye etmektedir.

Mussolini, iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra tam anlamı ile totaliter bir devlet oluşturma çabasına girmiş; başka bir deyişle toplumsal yaşamın her yönü devlet kurumu tarafından düzenlenmeye başlamıştır. Hukuk sisteminde görünüşte, devlet dışında bazı otonom kuruluşların varlığından söz edilmiş; ancak bu otonomi hiç bir zaman ciddi bir nitelik taşımamıştır. Örneğin işçiler için

sendikalaşma olanağı tanınmış; ancak sendikaların işverenin önerdiği ücreti kabul etmemesi devlete isyan sayılmıştı. Bu nedenle devletin dışında ya da başka bir deyişle faşizmin kontrolü dışında toplumda hemen hemen hiç bir yapı ya da kurumun kalmadığı görülmüştür.

Faşizmin yıkılması İtalya'nın İkinci Dünya Savaşında yenilmesi ile mümkün olmuştur. 1922 yılında iktidara gelen faşizm 1928 yıllarından itibaren Afrika'da dış fetihlere kalkışmış; 1936 yılında İspanya İç Savaşına açıkça müdahale etmiş ve nihayet Hitler Almanya'sı ile birlikte Dünya Savaşına kalkışmıştır. Bilindiği gibi bu savaştaki yenilgi faşist hareketin ve Musolini'nin yok edilmesi ile sonuçlanmış; İtalya'da tüm kurumları ile bir klasik demokrasi uygulanmasına geçilmiştir. İtalyan demokrasisi ve özellikle Anayasası, faşizm deneyinden geçmiş bir toplumun tekrar aynı tehlike ile karşı karşıya kalmamak için getirdiği önlemler bakımından çağdaş anayasa düzenlemeleri arasında oldukça ilginç bir örnek olarak kabul edilmektedir.

Alman faşizmi ya da Almancadaki deyişi ile «nazizm» İtalya'ya göre çok daha geç dönemde oluşmuştur. I. Dünya Savaşının yenilgi ile sonuçlanması Alman monarşisinin yıkılmasına neden olmuş; savaş sonrasında siyasal sistem olarak klasik demokrasi uygulaması çabaları yoğunluk kazanmıştır. Bu arada komünist hareket zaman zaman çok etkili olmuş iki kez sovyet tipi bir yönetim düzeni, kurma girişimleri adeta kıl payı farkla önlenebilmiştir. Sonuç olarak Alman tarihinde «Weimar Anayasası» ile betimlenen çok partili, parlamenter bir siyasal sistem oluşturulmuştur. Weimar sisteminin son derece liberal ve özgürlükçü bir içerik taşıdığı söylenebilir. Ancak oluşturulan siyasal sistem, klasik demokrasinin belli başlı özelliklerini taşımasına rağmen sağlıklı bir işleyişe kavuşturulamamıştır. Bir kere savaş ve yenilginin bir takım gruplar üzerinde yoğun memnuniyetsizlikler yarattığı, kırılan ulusal gurur nedeni ile şövenist düşünce ve davranışların giderek artan ölçüde etkin olmaya başladığı görülmüştür. Buna ek olarak iktidara gelememesine rağmen komünist hareketin güçlülüğü ve işçi kesimi üzerindeki etkinliği varlıklı kesimlerin tedirginliğine neden olmuştur. Ancak bütün bunlara rağmen demokratik sistem işlevini sürdürebilmiştir.

Savaş sonrasında çalkantılı ortamı içinde işçi hareketlerine ve fabrika işgallerine karşı bir kuvvet oluşturmak amacı ile Münih

kentinde Adolf Hitler'in öncülüğünde «Nasyonel - Sosyalist Alman İşçi Partisi» adlı bir örgüt kurulmuştur. Diğer siyasi partilerden farklı olarak bu parti ya da kısa adı ile Naziler, taraftarlarını askeri biçimde örgütleme yoluna gitmişler ve böylece bir vurucu güç oluşturmuşlardır. Adına hücum kitaları ya da kısaca «SA» denen ve manga, takım, bölük, tabur, alay biçiminde örgütlenen bu çetelerle işçi hareketlerine karşı savaşmak ve onları sindirmek amaç edinilmiş; bunun içinde işçi hareketlerinden tedirgin olan büyük iş çevrelerinden kendilerine destek aranmıştır. Bununla beraber başlangıçta hareket oldukça etkisiz kalmış; hiç kimse bu örgütü ciddiye almamıştır. Örneğin Bavyera Eyaletinde bir şiddet gösterisine kalkışan Hitler derhal tutuklanmış ve hapse mahkum edilmiştir. Başka bir deyişle 1925'lerden sonraki ekonomik gelişme hızının yüksek olması faşizmin güçlenmesine olanak tanımamıştır.

Toplumda Nazilerin etkinliğini artıran ve faşizmin Almanya'da egemen hale gelmesini sağlayan en büyük etken, bütün kapitalist dünyayı temelden sarsan 1929 büyük ekonomik bunalımı sayılabilir. Bu olay, tüm dünyayı sarstığı gibi Almanya'yı da kökten etkilemiş, ekonomik çöküntü sonucu çok geniş boyutlara varan bir işsizlik ortaya çıkmış; küçük işletmecilerin tamamına yakın bir kısmı varlığını sürdürememe sorunu ile karşılaşmışlardır. İşsizlik, iflaslar ve düşük ücretler toplumdaki gerilimleri, huzursuzlukları hızla artırırken, bunalımın büyük yükünü çeken emekçi kesimlerde tekrar yoğun bir hareketlilik başlamıştır. Dünya buhranı, bir taraftan ülke içindeki toplumsal, gerilimleri hızla artırırken, diğer taraftan özellikle büyük tekellerin sıkıntıya giderecek tek çare olarak dış ülkelere doğru genişleme konusunda destekleyici bir tavır takımlarına neden olmuştur. Böylece 1929 buhranının yarattığı koşullar, Hitler'in küçük partisi ve ideolojisi için özellikle büyük iş çevrelerinde bir talep oluşturmuştur. Bunun sonucu, Nazi partisinin 1929'lardan sonra hızla etkinliğini artırmasıdır. Hitler'in tıpkı Mussolini gibi bir taraftan ırkçı ve şövenist bir ideolojiden söz ederken diğer taraftan da yığın temeli yaratmak için belli ölçüde anti - kapitalist öneriler de ortaya atmış; bu sayede yok olmak tehdidi altında bulunan orta sınıflarla işsiz kalmış yığınları SA örgütünde toplamayı

Naziler ilk planda, seçimlerde başarı kazanma yerine şiddet hareketleri ile rakip siyasi örgütleri sindirme yoluna gitmişler, uzun bir süre için Partinin temel işlevi, SA örgütü ile sol partiler üzerinde bir terör yürütmek olmuştur; Hükümet güçlerini ya da devleti kontrol eden sağ partiler buna göz yummuş; güvenlik güçleri, çoğu zaman «komünizme karşı devleti korumak» iddiası ile teröre giren Nazilere destek olmuştur. Giderek şiddetini artıran terör yanında Hitler'in Alman ulusuna dünya egemenliği vaad etmesi ve bunun yanında tüm sorunların nedeni olarak yahudileri gösterip bir anti - yahudi kampanya yürütmesi bunalım içinde çaresiz kalıp çözüm arayan orta sınıflardan büyük bir destek sağlanmasına yol açabilmiştir. Bütün bu gelişmeler sonunda Cumhurbaşkanı Hindenburg 1933 yılı başında Hitler'i Başbakan (Almanca adı ile şansölye) tayin etmiş, Alman faşizmi böylece önemli bir dönemeci dönmüştür.

Başbakanlığa gelmek Hitler için büyük olanaklar sağlamıştır. 1945 yılında Nazi savaş suçlularını yargılamak için kurulan Nürenberg Mahkemesinde ortaya çıktığı gibi naziler Parlamento binasını (Reichtag) kunduklıyarak yakmışlar ve Hitler bunu komünistlerin üstüne atarak ülkede bir solcu avma başlatmıştır. Bu arada devletin büyük bir tehlike içinde olduğunu ileri sürerek Parlamentodan kendisine olağanüstü yetkiler veren bir kararname çıkartılmıştır —«Halkın ve Devletin Korunma Kararnamesi». Bu kararnameyi uygulayarak tüm temel özgürlükler yok edilmiş ya da yok sayılmış, devlet güçleri ve SA'lar mahkemesiz, yargısız solcu avını sürdürmüşlerdir.

Bu yoğun terör altında 1933 Martında seçimlere gidilmiştir. Ancak yine Naziler çoğunluk sağlayamayınca Parlamentodaki solcu ve demokrat partiler kapatılıp, bu partilerin parlamento temsilcileri tutuklanmıştır. Hitler yine bir Kararname ile tüm yasama yetkilerini de eline almış ve böylece tam anlamı ile faşist diktatörlük düzeni başlamıştır. Hitler iktidarını sağlamlaştırdınca, yine tıpkı Musolini gibi SA örgütünü yok etti, bu örgütün başı ve Hitler'in eski dava arkadaşı sayılan Ernest Roehm ve diğer yüksek rütbeli SA'lılar bir gece yataklarında öldürüldü. Bu girişimin temel nedeni, büyük iş çevrelerine tam bir güvence sağlamak, onları tedirgin eden, bilinçsiz de olsa anti - kapitalist ideolojik önermeler savunan bu grubun etkinliğine son vermektir.

Toplumun artık tam anlamı ile kadir-i mutlakı haline gelen yol gösterici önderi yani Führer'i kurulan yeni düzenin bin yıllık bir geleceği olduğunu ileri sürüyor, eski düzenin kötülükleri yaratan sorunları olarak yahudileri, komünistleri, liberalleri ve demok-rasiyi gösteriyordu. Hitler nazi iktidarının bu kötülükleri bir daha gelmemek üzere yok ettiğini şimdi artık üstün ırk olan cermenlerin dünya egemenliğini ellerine geçirmeleri döneminin başladığını belirtmekteydi. Ülkede her türlü demokratik hak ve özgürlükler yok edilmiş, insan yaşamının her yönü cermen ırkına dünya egemenliği sağlayacak devlet tarafından yönlendirilmeye başlamıştı. Yeni düzenin temel sloganı «tek ülke, tek ulus ve tek önderdi.» Böylece Almanya sınırları dışında yaşayan cermen kökenli kişileri de sınırlar içine almayı hedef alan bir yayılma politikası seçilmişti.

Toplumda ciddi bir kabul gören «dünya egemenliği» görüşünün esas olarak Alman burjuvazisinden, özellikle sanayici kesiminde desteklendiği açıktı. Gerçekten çok güçlü hale gelen tekelci sanayi tröstleri için dışa açılmak, varlık yokluk sorunu haline gelmişti. Zaten az olan Alman sömürgelerinin I. Dünya Savaşı ile kaybedilmesi, Rusyanın sosyalist olup kapitalist pazardan çekilmesi, yine mağlubiyetten sonra eskiden Alman sanayinin egemen olduğu yerlerde Amerikan ve İngilizlerin ağır basar hale gelmesi Alman büyük iş çevreleri için önemli dar boğazlar oluşturmuyordu ve potansiyeli çok yüksek olan bu sanayi burjuvazisi dünyanın yeniden paylaşılması eğilimini, cermen ırkının dünya egemenliği ideolojisi ile özdeşleşiyordu.

Nazi Almanyasının ya da faşist düzenin nasıl son bulduğu herkesçe bilinmektedir. İnsanlığın şimdiye kadar gördüğü en büyük yıkım ve felâket olan II. Dünya Savaşı, Alman faşizmi tarafından çıkarılmış ve bu savaş Almanya'da İtalya'da ve Japonya'da faşizmin çöküşü ile sonuçlanmıştır. Almanya'da faşizmin yıkılmasından sonra ikiye bölünmüş; Demokratik Alman Cumhuriyeti kendine sosyalizmi seçerken gelişmiş bir kapitalist ülke olma özelliğini sürdüren Federal Alman Cumhuriyeti'de klasik demokrasiyi gerçekleştirmiştir.

II. Dünya Savaşı faşizmin hem eylem hem de ideoloji alanında büyük ölçüde gerilemesine neden olmuştur. Gelişmiş kapitalist ül-

keler, gelişmişliğin ve zenginliğin sağladığı olanaklar içinde neo klasik demokrasi için gerekli olan ekonomik ve sosyal önlemleri başarı ile uygulamışlar, bu ülkelerde siyasal sistemin faşizme dönüşme olasılığı büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Ancak bu, bir siyasal sistem olarak faşizmin ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir. Sosyo - ekonomik sorunlarını çözemeyen orta derecede gelişmiş kapitalist ülkeler için faşizim hala geçerliğini korumakta, bundan da ötede sözü edilen ülkeler için en yaygın siyasal yönetim biçimi manzarası göstermektedir. Ancak orta derecede gelişmiş kapitalist ülkelerdeki faşizm, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki faşizimden bazı farklılıkları da ortaya koymaktadır. Bu farklılıkların en başında, fetih ve yayılma eğilimlerinin görece olarak ideoloji dışında kalması gelmektedir. Buna ek olarak az - gelişmiş ülkeler grubu içinde düşünülmesi gerekli orta derecede gelişmiş kapitalist ülkeler ekonomik yönden gelişmiş ülkelere bağımlı durumda bulunmakta, faşist hareketin ulusçuluk temeli ile bu olgunun kesin karşıtlığı ideoloji sisteminde tutarsızlıklara ve boşluklara neden olmaktadır. Gerek yapısal sorunlar gerek ideolojik tutarsızlık ve boşluk ise sonuç olarak günümüzde ortaya çıkan neo - faşist sistemleri, Almanya ve İtalya örneklerinin aksine kitle desteğinden yoksun kalmalarına yol açmaktadır.

İster İtalya ve Almanya örneklerinde olduğu gibi gelişmiş ülkede isterse Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi orta derecede gelişmiş ülkelerde olsun bir siyasal sistem olarak faşizmin yerleşmesi belli aşamalar içinde olmaktadır. Faşistleşmenin başlangıcı, faşist siyasal hareketin ortaya çıkışı değildir. Faşist hareket ya da örgüt, ancak ciddi boyutlara varan toplumsal bunalımlar söz konusu olunca etkinliğini artırmaya başlamaktadır. Şimdiye kadarki örneklerle bakılacak olursa faşizme geçiş, mutlak olarak bunalım sonucu doğmaktadır. Ancak her bunalımın siyasal sistemde bu tür bir dönüşüme yol açması gerekmez. Belli bir toplumsal yapı, bunalım karşısında çaresiz kalıp kendi kendini tekrar üretemez hale gelince faşist dönüşüm için ön koşul ortaya çıkmış sayılabilir. Daha somut bir biçimde ifade etmek gerekirse, bunalıma giren toplum için mevcut egemen ideoloji yetersiz kalmaya sistemin kurumları işlevlerini yerine getirmemeye, temsilenlerle temsil edilenlerle arasındaki bağ kaybolmaya başlayınca faşist dönüşüm için ortam hazırlanmış sayılabilir.

Bundan sonraki aşama faşist hareketin etkinliğinin artması dönemidir ve bu etkinlik, özellikle bunalmıdan ilk büyük darbeyi yiyen küçük işletmeci, memur, serbest meslek sahipleri gibi kesimler arasında kendini göstermektedir. Böyle bir bağlantı kurulmadan faşist dönüşüm pek olanaklı görünmemektedir. Ancak bu aşamadan sonra iktidar alternatifi haline gelen hareket yeterli iç ve dış destekler sağlayabilmekte; üçüncü aşamaya yani yeni bir siyasal sistemi kurumlaştırma aşamasına girebilmektedir.

BÖLÜM DÖRT : MARKSİST DEMOKRASİ :

Sosyalist düşünce, çok eskilere, Antik Çağ'a kadar inmektedir. Bir tür sosyalizm özlemi sayılabilecek büyük halk ayaklanmaları yanında toplum bilimcilerin de zaman zaman, ahlaki kaygılarla içinde yaşadıkları düzene alternatif düzen önerileri getirttikleri bilinmektedir. Ancak 19'uncu yüzyıl başlarından itibaren sosyalist düşüncelerin giderek daha yoğun bir biçimde ortaya atılmaya başladığı, etkinliklerini artırdığı görülmektedir. Bu oluşumun temel nedeni, kapitalizmin toplumsal yapısı içinde geniş halk yığınlarının yaşamında ortaya çıkan gerilimler ve olumsuz sonuçlardır. Başka bir deyişle kapitalizmin yarattığı somut gerçekler ile kapitalizmin ideolojisi olan liberalizmin insanlara vaad ettiği olanaklar arasında büyük uyumsuzlukların ortaya çıkması, düşündürleri yeni toplumsal çözümler aramaya itmiştir. Bu tür çözümlerin odak noktasını kapitalizmin eleştirisinin oluşturacağı doğaldır. Kapitalizmin eleştirisinin, 19'uncu yüzyılın başlarından itibaren iki kategori içinde yapıldığı söylenebilir; bir tarafta, kapitalizmin temel yapısına dokunmadan onu düzeltmeye ilişkin eleştiriler ve diğer tarafta kapitalist toplum düzeninin yerine başka bir toplum düzenini öneren eleştiriler. İşte bu ikinci kategoriye giren eleştirileri ve sistemleştirme çabalarını genel olarak «sosyalist karamlar» adı ile nitelendirmek mümkün sayılabilir.

Sosyalizm, bir düşünce akımı olarak kapitalizmin yarattığı kötülöklere bir başkaldırı olarak belirlenmiştir. Her ne kadar kapitalizm tarihsel bir süreç olarak feodal toplumsal ayrıcalıkları ortadan kaldırmış, her bireyi kanun önünde eşit ve özgür saymışsa da, ekonomik eşitsizliğin devam etmesi ve bundan da ötede kapitalizmin gelişmesine paralel olarak artması kanun önünde eşitlik ilkesini anlamsız bir hale getirmiştir. Başka bir deyişle, insan

hakları, eşitlik, özgürlük vb. ilkeler toplumda büyük insan yığınlarının çektiği ızdırabı azaltmamış, buna bir çözüm getirememiştir. Özel mülkiyet kurumu ile eşitlik kavramları arasında kesin bir çelişkinin varlığı ortaya çıkmış; hem özel mülkiyeti savunmak hem ekonomik eşitliği gerçekleştirmeye çalışmak olanaksız bir çaba olarak saptanmış ve ekonomik eşitsizliğin kesinkes eşitlik ilkesinin geçerliğini engelleyeceği bir çok düşünür tarafından ileri sürülmüştür. Rousseau'nun bu olguyu çok açık biçimde dile getirdiğine değinilmişti. Bunlara ek olarak kapitalizmin yapısından gelen sürekli bunalımlar ve bu nedenle büyük yığınların çaresiz biçimde yokluğa terk edilmesi olgusu, ister istemez sosyalistlerin eleştirilerinin odak noktasına, kapitalist mülkiyet ilişkilerini ve yapısal bunalımları koymuştur.

Daha önceki bölümlerde de tartışıldığı gibi, kapitalizmin ideolojisi olan liberalizm özellikle ilk ortaya çıktığı aşamada devrimci bir içerikle de yorumlanabilmesi olanağına sahip gözükmektedir. Liberalizm, düşünce sisteminin temeline bireyi (tüm insanlığı kapsayacak biçimde bireyi) koymuş; herkes için özgürlük, adalet, eşitlik, mülkiyet, mutluluk gibi insani gereksinmelerin savunusunu yapmıştır. Böylece liberalizm esas olarak son derece insancıl bir dünya görüşünü savunarak ortaya çıkmıştır. Liberalizmin bu insancı yönü sosyalist akımları ciddi bir biçimde etkilemiştir. Liberalist dünya görüşünün, sosyalist akımı etkileyen bir diğer yönü de akılcı ve bilimci olmasıdır. Liberalistler insanların eşitlik, özgürlük ve mutluluk sağlayan bir toplum düzenini kurabileceğini ve bunun yolunun akla dayanmak olduğunu ileri sürmüşlerdi. Akla dayalı kurumlar ve düzenlemelerin yeni bir toplumu, yeni bir insanı yaratabilme yeteneğine sahip olduğu varsayılmıştır.

Çağdaş kapitalist toplumun, hem eleştirisi hem de kuramsal açıdan açıklanması en köklü ve sistematik biçimde Karl Marx tarafından yapılmıştır. Marx, sadece modern kapitalist toplumun eleştirisini yapmakla kalmamış, bunun yanında kapsamlı bir toplumsal değişim gelişme kuramı oluşturmuştur. Bilindiği gibi Marx'ın düşünce ve öğretisi çağımızın en önemli olaylarından biri olmuş; «sosyalist» terimi ile tanımlanan bir çok ülkede temel olarak kabul edilen bu öğreti, toplumsal yaşamın düzenleyici olmuştur. Buna ek olarak bir kuramsal sistem olarak marksizm, kapitalist toplumlarda da bir çok aydın tarafından da kabul görmektedir. Başka

bir deyişle marxizm hem siyasal eylem hem de toplumsal bilim ya da düşünce alanında, iç içe geçmiş olarak gelişmiş, yaşadığımız yüzyılın en ana sorunsalını oluşturmuştur.

Bununla beraber, Marx kuramını oluştururken hiç birşeye dayanmadan sadece kendi buluşlarından hareket etmemiş; geniş ölçüde çağının ekonomi, felsefe ve benzeri dallarında ortaya atılan görüşlerden faydalanmış; bütün bu bilgi birikimini yepyeni bir yorumlama çabasına girmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi, sosyalist düşünce akımları 19'uncu yüzyılın başlarında ortaya çıkmış; ancak Marx dışındaki kuramcılar, yeni bir toplum düzenini ortaya atarken, olguları bütünü içinde açıklama yerine gözlemlerine ve değer yargılarına dayanarak toplumda olması gereken için bir takım reçeteler yazmaktan öteye geçememişlerdir. İşte bu nedenle sözü edilen kuramlar büyük ilgi uyandırmamış; ancak siyasal bilimciler için profesyonel bir çalışma alanı oluşturmuştur. Buna karşılık bilindiği gibi Marx'ın kuramı büyük yankılar doğurmuş; dünyanın akışını değiştirmiş ve günümüzde de etkinliğini ve tartışma konusu olmayı devam ettirmiştir.

İngiltere'de Robert Owen (1771 - 1858), Fransa'da Sismondi (1773 - 1842), Fourier (1773 - 1837) ve bir bakıma Louis Blanqui (1805 - 1881), Almanya'da Lassale (1825 - 1864) siyaset bilimi literatüründe «ütopyacı» denilen sosyalist düşünürlerin ünlü örnekleri arasında sayılabilir. Ütopya kelime olarak rüya anlamına gelmektedir ve bu düşünürler esas olarak iyi bir düzeni hayal etme işi yaptıklarından bu isimle anılmaktadırlar. Topluma sundukları reçeteler arasında farklılıklar olmakla birlikte, bütün bu kişilerin ortak bir düşünce yapısına sahip oldukları söylenebilir. Hepsine göre, toplum her yönü ile bozuktur ve bu bozukluğu düzeltmenin görevi akla düşmektedir. Akla dayanarak bugünkünden daha iyi ve adil bir toplum düzeninin keşfedilebileceği, bütün ütopyacıların ortak yönüdür. İşte bu akla ya da sağ duyuya dayanılarak keşfedilecek yeni toplum düzeni bir takım model deneylerle insanlara anlatılabilecek; ve böylece başta yöneticiler olmak üzere bütün toplum daha iyi ve adil bir düzeni kurmaya ikna edebilecektir. Yine bütün bu düşünürler tarafından savunulan bir ortak eğilime göre, sosyalist düzen, bir mücadelenin sonunda değil bir eğitimin, aydınlatmanın sonunda kolayca benimsenebilecektir.

Yine bütün bu ütöplastlerde görölen bir ortak yön, kendilerini her türlü toplumsal çekişmenin üstünde görmüş olmalarıdır. Formüle edilen temel amaç, tıpkı liberal düşünceöe olduğu gibi toplumun her üyesinin durumunu düzeltmek ve bireyleri mutlu kılacak bir düzene ulaşmaktır. Bu nedenle toplumun her kesimine yönelik bir ideolojik sistem geliştirme çabası göstermişler; toplumda çelişki ve çatışmaların kaynakların kısıtlılığı nedeni ile çıktığı ve ayrıcalıklı duruma gelen kesimlerin denetledikleri toplumsal kaynaklardan neden ve nasıl vazgeçecekleri gibi sorular hiç bir zaman ele alınmamış, tartışma konusu yapılamamıştır. Bununla beraber mevcut toplum düzeninde somut olarak gördükleri kentsel ve kırsal kesimler arasındaki yaşam farklılıkları, ücret sisteminin yetersizliği, toplumsal çelişkilerin kalkması gerektiği yolundaki düşünceleri bazı yankılar uyandırmıştır. Ancak tarihin gösterdiği gibi bu akımlar emekçi kesimler üzerinde etkin olamamış, emekçi yığınlarının mücadelesini yürüten örgütler bu görüşlerden pek esinlenmemiştir. Bununlaberaber, ütöplastler görüşlerini umutla yaymaya devam etmişler, ancak Avrupa'da bir çok ülkede patlayan 1848 devrimleri bir bakıma bu görüşlerin sonu olmuş; bundan sonra emekçi kesimlerin hareketleri, esas olarak marksist düşüncenin etkisine kalarak varlıklarını sürdürmeye başlamıştır.

19'uncu yüzyılın ortalarından günümüze kadar dünya üzerinde etkinliğini ve önemini sürdüren akım ki buna siyasal alanda sosyalizm de denebilir, büyük ölçüde Karl Marx (1813 - 1883) ve onun yakın arkadaşı Frederich Engels (1820 - 1895) tarafından ortaya atılan görüşlerden ve onların geliştirdiği kuramdan esinlenmiştir. Marx ve Engels, kendilerinden önceki sosyalistlerin aksine kapitalizmi eleştiriden öncei kapitalizmi anlayabilme ve açıklayabilme ile işe başlamışlar; toplumsal değişimi ve evrimi, tarih içinde açıklayıcı bir kuram geliştirmeye çalışmışlardır. Buna göre marksizmi anlayabilmek için sözü edilen kuramın temel önermelerini gözden geçirmek gerekmektedir. Marksist kuramın temelinde «diyalektik» ve «tarihsel materyalizm» kavramları yatmaktadır. Bu bakımdan sözü edilen iki kavram üzerinde kısaca durmak faydalı olacaktır.

Diyalektik : Antik çağlardan beri kullanılan bir felsefe kavramıdır ve ilk kullanıldığı zaman düşünerek gerçeği bulma sanatı anlamını taşımaktadır. Bu kavram, modern çağlarda Fichte ve Kant tarafından da kullanılmıştır, ancak kavramı ayrıntılı bir bi-

çimde kullanan düşünür. Hegel'dir. Hegel evrende hiç bir şeyin aynı kalmadığını, her şeyin ya da her olgunun sürekli bir değişim içinde bulunduğu noktasından hareketle «değişimin» mantıksal yapısını kurmaya çalışmıştır. Değişim, zıtların çatışmasını ve bunların bütünleşerek değişip yeni bir hale dönüşümünden meydana gelen diyalektik çizgiyi izlemektedir. Daha basit olarak ifade etmek gerekirse, her olgu sürekli değiştiğine göre her olgunun içinde değişimi sağlayan bir dinamizm vardır. Bu dinamizm, her olgunun içinde değişimi yaratan çelişkili güçlerden doğmaktadır. Başka bir deyişle evrende her şey bir olgu ya da süreçtir ve bunların içinde birbirlerine zıt güçler bulunmaktadır. İşte bu zıt güçlerin çatışması sürekli bir değişim yaratmakta, evrende hiçbir şey sabit kalmamaktadır. Hegel, bu değişim sorunu ele almadan hiç bir şeyin kavranamayacağına işaret etmiş olmakla birlikte evrendeki diyalektik oluşumu metafizik bir temele oturtmuştur. Kısaca ifade edilecek olursa, diyalektiğin temelinde Hegel'e göre bir «mutlak ruh» (ya da Almancadaki ifadesi ile «geist») vardır; evrendeki her şey diyalektik olarak değişerek bu «mutlak ruha» oluşma yolundadır. Buna göre Hegel'in diyalektliği evrenseldir ve erektördir; diyalektik değişim belli ve bilinebilen bir amaca yönelmiştir.

Marx, Hegel tarafından geliştirilen diyalektik kavramını geniş ölçüde kullanmış; esas olarak, bilimin hareketin çeşitli formlarını araştırdığını öne sürerek diyalektiğin, bilimin temelini oluşturduğunu kabul etmiştir. Bilim evrende bir şeyi anlamak ve açıklamak istiyorsa, onu zaman içinde ele almalı; başka bir deyişle açıklamak istediğı şeyin değişimini de açıklayabilmelidir. Yoksa yapılan açıklama eksik ve yetersiz olacak, sadece o şeyin bir anlık durumunu saptamadan öteye gitmeyecektir. Böylece evrende herşeyin birbirleri ile ilişkili olduğunu ve herşeyin sürekli olarak değişim içinde bulunduğunu belirten Marx, diyalektiğin, doğruyu bulmak için kullanılan bir yöntem değil, bizzat temel bir doğa kanunu olduğunu önermiştir. Diyalektik, evreni bütün dinamikliğı içinde ele alan, dinamizmin mekanizmasını ortaya koyan temel yasadır.

Marx, diyalektiğı bir temel doğa yasası olarak tanımlamış ve bu yasanın nasıl işlediğini de belirtmeye çalışmıştır. Evrende her şey, zaman boyutuna bağılı olarak değiştiğinden bu değişimin yapısı bilim açısından çok önemli sayılmaktadır. Değişim, birbirine bağılı iki aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada, olgu ya da

sürecin içindeki zıt güçlerin çatışması ile değişim başlamakta, fakat sürecin formu değişmemektedir. Bu aşama, Marx'a göre değişimin «niceliksel» ya da da sayısal biçimidir. Ancak niceliksel değişim belli bir noktaya gelince, form başka bir biçim almaktadır ve buna ikinci aşama ya da değişimin «niteliksel» hal alması denmektedir. Örneğin buharlaşan bir suda önce bazı su molekülleri biçim değiştirmekte, fakat suyun formu aynı kalmakta ama belli bir aşamadan sonra suyun formu değişmekte, buhara dönüşmektedir.

Görüldüğü gibi, diyalektik Marx'a göre bir yöntem değil evreni anlayıp açıklayabilmeyi sağlayan en temel doğa yasasıdır. Diyalektiği ihmal eden bilim, Marx'a göre bilim değil mekanik bir sapma olacaktır; çünkü zaman boyutu bilgi dışı kalmıştır. Ancak bir çok marksist yazarın «diyalektik yöntemden» söz ettiği görülmektedir. Bir bakıma bu tür kullanım yanlış olmaktadır; çünkü diyalektik yöntem olarak değil yasa olarak tanımlanmıştır. Bununla beraber, bilimsel doğrulara ulaşmanın yolu olarak diyalektiği ön plana almak zorunluluğu marksistlerin kavramı, adeta bir yöntem olarak belirlemelerine yol açmış «diyalektik yöntem» kavramı sık kullanılan bir terim olmuştur. Böylece toplumla ilgili açıklamalarda zaman boyutu içinde yaklaşmak bir yöntem sayılmıştır.

Marksist dünya görüşünün ya da kuramın ikinci ana ögesi «**tarihsel materyalizmdir**». Tarihsel materyalizmin temel önermesi, üretimin ve üretilenlerin toplum içinde değişimi sürecinin toplumsal yapının temelini oluşturduğudur. Tarih içinde ortaya çıkan bütün toplumlarda belli bir üretim yapısı ve toplumda üretilen değerlerin toplumun üyelerine dağıtımını belirleyen bir biçim vardır. Toplumda üretilen değerler, herkesin gereksinmelerini karşılayacak düzeyde olmadığı için belli bir esasa göre dağıtılmakta; üretim ve dağıtım biçimi ise beraberce toplumsal sınıfların belirlenmesini sağlamaktadır. Çevresini kendi gereksinimleri doğrultusunda değiştirmek yani üretim yapmak insan toplumunun en belirleyici özelliği sayılmakta; toplumun oluşumu ve değişimi bu ana işlev tarafından belirlenmektedir. Üretimin yapıma biçimi ve üretilenlerin insan kümeleri arasındaki dağıtımı, toplumsal sınıfları oluşturan temel etmendir. İşte toplumların tarihi de, sürekli olarak sınıfların diğerlerine göre dağıtımında daha fazla kaynak sahibi olabilmek için yaptıkları mücadeleden oluşmakta; bu mü-

cadele sürekli olarak toplumların değişmesine neden olmaktadır. belli bir anda, belli bir toplumda, belli bir üretim ve dağıtım düzeni egemen olmakta ve bütün kurumlar bu esasa göre biçim almaktadır. Ancak, bu düzende ayrıcalıklı sınıflara göre daha az ayrıcalıklı sınıflar giderek artan biçimde toplumsal düzene karşı çıkmakta; kendilerine daha çok ayrıcalık sağlayacak yeni düzenleme önerilerinde bulunmakta; başka bir deyişle mevcut toplumsal kurumlar yerine farklı kurumları oluşturma mücadelesi vermektedir. Belli bir anda, belli bir toplumsal düzeyde ayrıcalıklı hale gelen kesimler, üretim güçlerinin gelişimi ile denetleme olanaklarını yitirmeye başlamaktadır. Marx'a göre toplumsal kaynakların tüm insanların bütün gereksinimleri karşısında kıt kaldığı sürece bu oluşum sürüp gidecektir.

Böylece Marx, diyalektik yasayı uygulayarak toplumların evrimini zaman boyutu içinde, başka bir deyişle tarihsel açıdan kavramaya ve açıklamaya girişmiştir. «Tarih, eğer bilimse, rastlantılarla açıklanamaz ve kendi içinde bir düzenliliğe sahip olması gerekir» noktasından hareketle toplumun evrimini belirleyen esası, üretim biçiminin (Marksist terminolojiye göre üretim güçleri ve üretim ilişkilerinden oluşmaktadır) dinamikliği içinde ele alan Marx ve Engels bu değişkenlerin toplumda sınıfları oluşturduğunu; sınıflar arası çekişmenin de toplumların değişimine ve evrimine yol açtığını belirterek toplumların bu açıdan belli evrimleşme aşamalarından geçtiğini ileri sürmüşlerdir. Bunlar kısaca, köleci, feodal, kapitalist ve sosyalist aşamalarıdır. Her aşama içindeki oluşum ve sınıfsal zıtlasma, bir ilerki aşamaya geçilmesine yol açmaktadır. Böylece insanlığın tarihsel, evrimi kalın çizgilerle kuramsallaştırmış olmaktadır. Bunun için marksizme 'bilimsel sosyalizm' demektedir; çünkü marksizm her şeyden önce doğruluk - yanlışlık ölçüsüne açık bir kuram olma konumundadır.

Marx'ın en büyük yapıtı sayılan **Kapital**, esas olarak kapitalist sistemin yapısı ve işleyişini derinliğine incelemekte; kapitalist toplum aşamasında anti tez olarak oluşan sosyalist toplumun öğeleri üzerinde durulmaktadır. Kısaca özetlemek gerekirse, kapitalist üretim 15'inci yüzyıldan beri gelişmekte ve üretim bu süre içinde bireysel eylemlerden, giderek toplumsal eylemlere dönüşmekte; ya da başka türlü ifade etmek gerekirse üretim toplumsallaşmaktadır.

Üretim giderek daha büyük birimlerinde yapılmaya başlanmakta, büyük örgütler giderek sadece belli bir malı üretmekte uzmanlaşmaktadır. Üretimin topsullaşması, giderek daha fazla insan emeğinin katkısını gerektirmekte, büyüyen üretim örgütü, böylece giderek daha fazla insan kapsamaktadır. Büyük örgütte, çok sayıda insanın işbölümü ve işbirliği esasına göre yürüyen modern üretim böylece bir taraftan toplumsallaşmakta; ancak üretimin kontrolü, özel mülkiyet nedeni ile özel kişilerin elinde kalınca çelişki doğmakta ve giderek büyümektedir. Çünkü üretimi, özel mülkiyete dayanarak denetleyen sınıf, çalışarak emeği ile değer yaratan sınıfın yarattığı değer bir kısmına el koymaktadır; yani marksist teminolojiye göre artı-değeri çekip almaktadır. Kapitalist toplum esas olarak, giderek artan hızda emeğini kiralıyarak geçinen ve özel mülkiyet sahibi olarak emek kiralayan kesimlerden oluşmaktadır. Marx'a göre emeğini kirayalarak çalışanlar toplumda herşeyi yaratanlar olmasına rağmen bunların hiçbirisi, emeğinin ürettiği malın hangi gerçek gereksinmeyi karşıladığı ya da pazarda hangi değere satıldığı konusunda söz sahibi olamamaktadır. Emekçi sadece kendi yaşamını devam ettirebilmek için işverene de kar sağlayacak şekilde çalışmak zorundadır. Karın kaynağı ise üretilen malın değerini oluşturan emeğin bir kısmına kapitalist tarafından el konmasıdır.

Genel hatları ile yukarıda tanımlamaya çalışılan çelişkinin hakim olduğu kapitalist toplumda Marx ve Engels'e göre üç ana sınıf vardır: emekçiler, toprak sahipleri ve toprak dışında üretim araçları sahipleri ya da başka deyişle kapitalistler. Emekçilerin geliri, ücret, toprak sahiplerinin rant ve kapital sahiplerinin kar ya da faiz olarak tanımlanabilir. Kar ve rant aslında emekçilerin yarattığı değerden zorla alınan kısımlardır. Devlet, esas olarak belli toplumsal düzeni başka bir deyişle belli dağıtım biçimini yürütmek, korumak ve geliştirmek için oluşturulmuş bir kurumdur. Kapitalist toplumda devletin temel rolü de bu dağıtım düzeninin esasının bozulmadan devam etmesini sağlamaktır. İşte kuramlarının bu noktasında Marx ve Engels'in devrimciliği ortaya çıkmakta; kapitalist toplumda büyük emekçi yığınlarını sömüren ve onların yaşamını kontrol altında tutan burjuvazinin (burjuvazi sınıf olarak kapitalistleri ve onun düzenini yürütmeye yardımcı olan kesimleri kapsamaktadır) devlet düzenini yıkmak gerektiğini ileri sürmektedirler. Marx'a

göre evreni ve toplumu sadece kavramakla yetinilmemeli, onu de-
ğiştirmek için çaba da harcamalıdır. Kapitalist toplum, içinde
taşıdığı çelişkiler nedeni ile giderek yürümesi zor hale gelmekte;
buna karşı ayrıcalıklı sınıflar (burjuvazi ve toprak sahipleri) çı-
karlarından vazgeçemedikleri için çelişkilerin çözümü, ancak mev-
cut devlet mekanizmasını kırıp, yerine yeni bir mekanizma oluştura-
cak devrime gereksinme göstermektedir. Bunu da yapacak olan kapı-
talist toplumun en ileri kesimi olan işçi sınıfıdır. Böylece kapitalist
toplumdan sosyalist topluma geçilmiş olacaktır. Sosyalist toplum,
Marx'a göre, tüm üretim araçlarının toplumsallaştırıldığı, tüm top-
lumsal iktidar ve kontrolün emekçi sınıfların eline geçtiğı toplum-
sal evrim aşamasıdır. Ancak bu aşamada da toplumsal çelişkile-
rin ortadan kalktığı ileri sürülememekte; kaynakların yine kıt
olması nedeni ile bir dağıtımın söz konusu olacağı önerilmekte-
dir. Yalnız kapitalist toplumdan çok önemli ölçüde farklılaşmış ola-
rak sosyalist toplumda çelişkilerin yumuşayacağı, herkesin emekçi
durumuna gelmesi dolayısıyla ancak emekçiler arasında bir dağı-
tım sorununun ortaya çıkacağı belirtilmektedir. Marx ve Engels,
sosyalist toplumdaki dağıtımın, «herkesin toplumsal üretime yete-
neğı ölçüsünde katılacağı, buna karşılık katkısı ölçüsünde pay
alacağı» ilkesine göre belirleneceğı ve bunu sağılamak için bir dev-
let kurumunun gerekli olduğunu önermişlerdir. Ancak sosyalist
toplum, herkesin çalıştığı ve ürettiğı bir toplum olduğı için bu
aşamada üretim güçlerinin, kapitalist toplum aşamasına göre çok
daha hızla gelişeceğini; üretim güçleri geliştikçe giderek dağıtım
sorununun önemini yitireceğı gösterilmektedir. İleri sürüldüğüne
göre bu gelişmenin sonunda dağıtım sorunu ortadan kalkacak, top-
lumsal düzen «herkesten yeteneğıne göre alma, herkese gereksin-
mesi kadar verme» ilkesine göre işlemeye başlıyacak; dağıtım so-
runu ortadan kalktığı için devlet denilen kuruma da gereksinme
kalmayacaktır. Toplumun çok ilerde ulaşacağı bu aşamaya Marx
ve Engels «komünizm» demektedirler.

İşte yukarıda kısaca ana hatları ile açıklamaya çalışılan Mark-
sist görüş 10'uncu yüzyılın ortalarından itibaren çok etkili olmaya
başlamış; özellikle işçi hareketlerinin dayandığı öğreti olarak dik-
kati çekmiştir. Gelişmiş kapitalist ülkelerde ilk ortaya çıkan bü-
yük işçi hareketlerinin tarihi, Marx ve Engels tarafından yazılan
«Komünist Manifestosunun» yayınlandığı 1848 yılıdır. Daha sonra-
ları da Marx ve Engels işçi eylemlerinde ve sosyalizmin bir siyasal

hareket olarak ortaya çıkmasında önemli roller oynamışlar, ancak çok kısa süren bir Paris Komünü deneyi dışında, hiç bir yerde sosyalist devrim ve iktidarı göremeden ölmüşlerdi. Sosyalizmin iktidara geldiği ilk ülke Avrupa'nın bir bakıma en az gelişmiş kapitalist ülkelerinden biri olan Rus Çarlığı olmuştur.

I. İLK SOSYALİST DEVLET : SOVYETLER BİRLİĞİ

Günümüzde dünyanın en geniş ülkesi olan Sovyetler Birliği bir çok bakımdan siyasal bilimcilerin ilgisini çekmektedir. Hiç bir demokratik deneyimin tarihsel olarak kendisini göstermemiş olduğu bu ülkede 60 yıl kadar önce Marksist kuramın uygulanmaya başlamış olması; bu ülkede işçi hareketlerinin kapitalizmi ortadan kaldırmış bulunmasının diğer kapitalist ülkelerde uyandırdığı endişe sonucu doğal olarak büyük karşı çıkış kampanyasının yürütülmesi hem sistem üzerinde durmayı iğnçleştirmekte hem de güçleştirmektedir. Bugün gerçekten Sovyetler Birliği ile ilgili objektif bilginin çok kıt olduğu söylenebilir. Bunun temel nedeni, sistemi incelemenin çoğu zaman sevgi ya da nefret duygusunu esas alarak yapılmış olmasındadır. Gerçekten ilk bakışta ortada Sovyetler Birliği ile ilgili çok geniş çalışma ve bilgi var görünmekte; ancak işin içine girince bunların pek büyük kesiminin objektif temelden yoksun olduğu anlaşılmaktadır. Bugünün Sovyetler Birliği'ni ve siyasal sistemini anlamak ve açıklayabilmek için, biraz gerilere gitmek; 1917 devrimini tarihsel koşulları içinde ele almak gerekmektedir.

A. 1917 Devriminden Önce Rus Çarlığı : Merkezi bir devlet olarak Rus Çarlığının ortaya çıkış tarihi 16'nci yüzyıl sayılabilir. 15'inci yüzyılın ortalarından itibaren Moskova Prensiği, yörenin hakim gücü olan Tatar Hanlığı ile bir mücadeleye girmiş ve sonunda rakip gücü parçalayarak egemenliğini kurmayı başarmıştır. Kendilerine 'Çar' ünvanını olan Moskova Prensleri, özellikle 1533 - 1584 yılları arasında yaşayan Çar Müthiş İvan döneminde, feodal beylerin gücünü kıran merkezi ve mutlakiyetçi bir sistem kurmayı başarmışlardır. Koyu bir mutlakiyetçilikle yönetilen Rus çarlığı, Büyük Petro (1682 - 1725) döneminde büyük bir ilerleme göstermiş; Avrupa'daki gelişmeyi gören Petro kendi ülkesinde de bir takım reformlar yaparak sanayini, ordusunu, donanmasını ve eğitimi modernleştirme yolunda önemli gelişmeler sağlamış; devlet

desteği ile kurulan sanayi kuruluşlarında bir işçi sınıfı oluşmaya başlamıştır. Petro'nun başlattığı gelişmeler diğer yönden de Çarlığın mutlakiyetçi gücünü artırıcı etkileri yaratmıştır. I. Petro dönemi sadece devlet düzeyinde reformların yapılmasını değil aynı zamanda üretim biçiminde kapitalizmin gelişmeye başlamasını da kapsamaktadır. Başka bir deyişle Petro'nun reformları kapitalist gelişmenin önemli boyutlarda ortaya çıkması sonucu yapılabilmektedir.

18'inci yüzyılın sonlarına doğru Rus Çarlığının yapısı oldukça ilginç gözükmemektedir. Sanayi ve madencilik alanında kapitalizm önemli gelişmeler göstermekte, Moskova ve Çar Petro zamanında başkent olarak kurulan St. Petersburg (bugünkü Leningrad) kentlerinde bir işçi sınıfı ortaya çıkmaktadır. Buna karşılık kır kesiminde feodal düzen etkinliğini sürdürmekte, köylüler serf statüsünde, başka bir deyişle toprağa bağlı olarak yaşamlarını sürdürmektedirler. Kırsal bölgede serflüğün hüküm sürmesi ve büyük yığınların hiç bir hak sahibini olmadan toprak sahipleri olan soylular tarafından insafsızca sömürülmeleri zaman zaman büyük başkaldırımlara neden olmaktadır. Örneğin 18 inci yüzyılda patlak veren Pugaçov ve Stenka Razin isyanları Çarlık yönetimini ciddi olarak tehdit edici boyutlara ulaşmışsa da sonunda söndürülmüşlerdir. Rus Çarlığının, kırsal yaşayan büyük yığınlar bu tür bir baskı ve sömürü altında iken, batılı tipde modern eğitim kurumlarından yetişen aydınlarının çağın düşünce düzeyi ile ilişki kurdukları ve mevcut sisteme karşıt bir tavır takınmaya başladıkları görülmektedir. Kırsal bölgede gerilik egemen iken kapitalizmin hakim hale geldiği kentlerde ileri düşünce akımları boy göstermiştir.

Sisteme karşı ilk ve köklü eleştiri 18'inci yüzyılın sonlarında, Radischev isimli bir aydın tarafından ortaya atılmış; bu kişi yazdığı bir kitap ile Rusya'daki sistemin adaletsiz ve geri olduğunu, değişmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Radischev, kitabında yöneticilerin özgürlüğü sağlayıcı girişimlerde bulunmasını ve bunun için de ilk olarak serflüğün ortadan kaldırılmasını önermektedir. Bu sırada tahtta bulunan II. Catherine'nin tepkisi sert olmuş; kitap toplanmış; yazarı tutuglanarak önce idama mahkum edilmiş; daha sonra idam cezası affedilmiş ve Radischev Sibirya'ya sürgüne gönderilmiştir.

Bu sıralarda patlak veren Fransız Devriminin, özgürlük ve eşitlik ilkelerinin Rus aydınlarını etkilemeye başladığı görülmüştür. Örneğin 1792 yılında Çarlığın Londra Büyükelçisi olan Kont Vorontzof, kardeşine yazdığı bir mektupta bütün dünyada «herşeye sahip olanlarla hiç bir şeye sahip olmayanlar arasında bir ölüm kalım savaşının başladığından» söz etmektedir. Daha sonraları Napolyon'un Rusya'yı istilasını Fransız Devriminin getirdiği ilkelerin yani liberalizm felsefesi ve ulusçuluğun bütün ülkeye yayılmasına neden olduğu söylenebilir. Nntekim bu etkiler sonunda bir takım aydın soylular, bazı reformları gerçekleştirmek amacı ile gizli bir örgüt oluşturmuşlardır. Bu, Rus Çarlığı tarihindeki ilk gizli örgüt sayılabilir. Gizli örgütün amacı, mutlakiyeti yıkmak ve Rusya'da İngiltere'deki gibi bir meşruti monarşi rejimi kurmaktır. 1825 yılı Aralık ayında yönetime el koymak amacı ile hareket geçen eylem başarısızlığa uğramış, hareketin önderleri idam edilmiş ve harekete katılanlar yine Sibirya'ya sürgüne yollanmıştır. Aralık ayında eyleme geçtikleri için tarihte «Dekabrist» sözcüğü ile anılan bu hareket, amacı siyasi iktidarı ele geçirmek olan ilk örgütlü devrim denemesi olarak tanımlanmaktadır. Dekabrist hareket patlak verdiği zaman I. Nikola yeni Çar ilan edilmişti ve bu kişi her türlü liberal ya da özgür düşünceye karşı olması ile tanınmıştı; sadece Rusya içinde değil, Avrupa'nın neresinde bir özgürlük hareketi patlak verse Çar oraya askeri güçlerini yollamakta; Fransız devriminin Avrupa'da neden olduğu halk hareketlerini bastırmaya çalışmaktadır. I. Nikola döneminde, devrimci harekete, her türlü özgürlükçü akımlara karşı gizli bir polis örgütünün (Okhrana) kurulduğu görülmektedir.

Bütün bu polisiye girişimlere, basına ve okullara sıkı bir sansür uygulanmasına rağmen, özellikle 1825 yılından sonra Rusya'da düzene karşı hareketin durmadığı, geliştiği görülmektedir. Sistemde hiç bir güvence ve özgürlük olmadığı için hareketler daima yeraltında oluşmuş, bir bakıma gizli örgütlerle devlet güçlerinin mücadelesi biçiminde süregelmiştir. 1840 yıllarına gelindiğinde Alexander Herzen adlı bir aydınının reform arzulayan çevrelerde etkili olmaya başladığı görülmektedir. Herzen, toplumun geriliğine ve yönetimin baskıcılığına karşı çıkarak halk ve özgürlük uğruna mücadele etmenin gerektiğini önermiştir. Herzen ve bir ölçüde Belinsky bu dönemlerde çok etkili olmuşlar, zaman zaman ülke dışına kaçarak dergilerini çıkarmaya devam etmişler, görüşlerini

yayma uğraşını sürdürmüşlerdir. Bu kişilerin, o dönemde ütöplast sosyallstlerden, özellikle Fourier'den etkilendikleri görölmektedir. Bir taraftan bunlar oluşurken çok güçlü edebiyatçıların da (Puşkin, Gogol, Dostoyevsky, Tolstoy vb.) yapıtlarında sistemi eleştirmeleri özellikle üniversite ve aydın kesimlerinde yaygın bir mutlakiyetçilik aleyhtarı akım yaratmıştır. Öyle ki, tüm ülke aydınları bir taraftan özgürlüğün bir toplum için en önemli gereksinme olduğunu diğer yönden de köylülerin ve halkın yaşam biçimini değıştirmenin zorunlu olduğunu kabul eder hale gelmiştir.

1856 yılında her türlü liberal düşüncenin düşmanı olan I. Nikola ölmüş ve II. Alexander yeni Çar ilan edilmiştir. Yeni Çar, aydın kesimde uyanan tepkilerden etkilenmiş, liberal düşünceli bir kişi olarak tanınmaktadır. Nitekim önce basın üzerindeki sansür ciddi biçimde gevşetilmiş, 1861 yılında da çok önemli bir değışiklik yapılarak serflik kaldırılmış; başka deyişle köylüler özgürleşmişlerdir. Bununla beraber hukuken özgür olmak köylülerin yaşam biçimini değıştirmemiştir. Serfliğin ortadan kaldırılması ile beraber girişilen bir toprak reformu çabası da sonuç vermemiş; toprak dağıtılan köylüler kısa bir süre sonra yoksulluk ve borçlar nedeni ile toprakları eski sahiplerine satmak zorunda kalmışlardır. Ancak reform için toprak sahiplerine ödenen para kırsal kesimde kapitalist birikim yolunda önemli bir gelişmenin baş göstermesine yol açmıştır. 1870 yılları Rusya'da bir sanayi patlamasını ortaya koymuş, demiryolu yapımında, metalurji ve madencilik alanlarında hızla bir gelişmeye tanık olunmuştur.

Serfliğin kaldırılması ve toprak reformu deneyinin önemli gelişmeler sağlayamaması, daha doğrusu kırsal bölgelerde yaşayan halka olanaklar getirememesi, aydınların tekrar devrimci hareketlerini yoğunlaştırmış; bir taraftan gelişen sanayiın oluşturduğu işçi sınıfı ve onun ortaya çıkaracağı toplumsal sorunlar üzerinde de tartışmalar başlamıştır. Rusya'da 1860'larda başlayan ve 1900'lere kadar süren hakim devrimci akım «halkçılık» ya da özgün adı ile «narodnizm» sözcüğü ile anılmaktadır.

Narodnizm, çok kısa ve genel olarak kırsal bölgede yapılacak toplumsal reformları amaç edinen akım olarak tanımlanabilir. Nadornikler, kapitalist evrimin gerekli ve kaçınılmaz olduğu görüşünü yadusumsılar; amaçlarını, bir taraftan otokrasinin yıkılması diğer taraftan toprakları köylüler arasında eşit olarak dağıtarak bir cins köy sosyalizmi kurma olarak tanımlamışlardır. Böyle-

ce Batı Avrupa'da büyük sorunlar yaratan sanayi kapitalizminden de korunulmuş olacaktır. Bu bakımdan da narodnikler için önemli ve devrimci olacak kesim köylülerdir ve herkesin belli ölçüde toprak sahibi olduğu köy komünü ideal toplum düzeni sayılmaktadır. Narodnik hareket, 1865'lerden sonra özellikle üniversitelerde egemen hale gelmiş, ancak bir sürü küçük grup narodnismi değişik biçimde yorumlayıp, değişik eylem reçeteleri ortaya atmıştır.

İlk olarak narodnik hareket, oluşturulan siyasal görüşe göre devrimci olması gereken köylülere gidip onları bilinçlendirmeyi amaçlamış; genç üniversiteli aydınlar kırsal bölgeye dağılarak görüşlerini anlatmaya ve köylerde böylece geniş tabanlı bir devrimci hareket oluşturmaya girişmişlerdir. Ancak bu girişim pek başarılı olmamış, köylü kesim içinde, ümid edilenin aksine hemen hiç bir etkinlik sağlanamamıştır. Bu dönem içinde Sergei Nechayev adlı bir üniversite öğrencisinin önderliğinde kurulan gizli bir örgüt oluşturulmuş ve devrimin ancak kendini sadece bu işe adanmış kişiler tarafından başarılacağı görüşü ortaya atılmıştır. Böylece Nechayev'le birlikte ilk kez profesyonel devrimcilik anlayışı gelişmeye başlamıştır. Nitekim Nechayev ve örgütü, eylem alanında çok etkili olamamasına rağmen profesyonel devrimcilik kavramını oluşturmaya bakımından kendinden sonra gelenler üzerinde etkili olmuştur. Buna ek olarak Nechayev, mevcut düzene şiddet kullanılarak saldırılması görüşünü de getirmiştir.

Başta köylüler olmak üzere halkı aydınlatıp onların adaletsizliğe ve otokratik düzene başkaldırmasını amaçlayan narodnik hareketin 1874 yıllarında geniş bir örgüt içinde toplandığı söylenebilir. Ancak bir taraftan köylüler arasında yapılan propaganda ve ajitasyonun başarısız kalması diğer taraftan polis baskısı nedenleri ile örgütün bu yapısını koruyamayacağı ortaya çıkmıştır. Bir grup, köylülerin tek başlarına harekete geçemeyeceğine, çünkü devletin ya da hakim güçlerin yenilemeyeceği konusunda derin bir inançları olduğunu belirterek öncü bir grubun açık savaşa girmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Buna göre inançlı disiplinli ve kendini feda etmeye hazır, küçük bir grup şiddet eylemlerine girerek devlet güçlerine darbeler vurmalıdır ve devlet güçlerine darbeler vurabileceğini tüm topluma göstermelidir; bu girişim köylülerdeki yığınları ortadan kaldırabilecek, yığınları devrime sürükleyebilecektir. Örgüt içinde bu şiddet taraftarları ile şiddete başvurmada yığınları tahrik etmeyi devamı savunanlar arasındaki tar-

tışma giderek derinleşmiş ve 1879 yılında Voronezh kentinde yapılan kongrede örgüt ikiye bölünmüştür. Terörü ve şiddeti savunanlar, «Halkın İradesi» (Narodnaya Volya) adlı bir örgütte, diğer grup ise «Toprakları Bölüşme» (Chyorny Peredel) adlı örgütte toplanmıştır. «Nihilist» sözcüğü ile anılan terörist grup şiddet eylemlerine başlamış, büyük polis baskısı ve ağır cezalara rağmen üniversite öğrencileri arasında sürekli olarak etkinliğini korumuştur. Esas olarak seçilen şiddet yöntemi, büyük devlet memurlarına suikast düzenlemektir. Bu girişimlerin en ünlüsü Çar II. Alexander'ın 1881 yılında bir grup suikastçı tarafından öldürülmüş olmasıdır. Bu girişim üzerine çok büyük önlemlere baş vurulmuş, devlet şiddeti yoluyla hareket söndürülmek istenmiş; ancak bütün baskılara rağmen bu hareket varlığını korumuştur.

Hemen hemen 19'uncu yüzyılın tamamı, Rusya'da devrimci hareketlerin eylemleri ve onları bastırmakla geçmiş; bununla beraber marksizm ancak bu yüzyılın sonlarına doğru devrimci kesimler arasında etkili olmaya başlamıştır. Bir bakıma bu akımın etkili olabileceği işçi sınıfının da belli bir ağırlıkla ancak yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıktığı söylenebilir. Rusya'da sanayi, özellikle 1870 - 1890 yılları arasında büyük bir hamle yapmış, ortaya etkin bir burjuvazinin de çıktığı görülmüştür. Örneğin tam anlamı ile Rus burjuvazisinin çıkarlarını koruyan bir kişi, Sergei Witte uzun süreler Maliye Bakanlığında bulunarak hızlı bir sanayi gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. 1890 yıllarında sanayi işçilerinin sayısı 1.5 milyona erişmiş ve bunun sonucu işçi hareketleri giderek etkin olmaya başlamıştır. 1880 yıllarından itibaren, yoğun grevlerle işçi hareketi, ekonomik mücadele alanında kendini göstermeye, toplumun siyasi yaşamında etkinliği giderek artma yoluna girmektedir.

İşçi hareketinin gelişmesine paralel olarak devrimci hareket içinde marksist grupların belinmeye başladığı görülmektedir. İlk Rus marksist grubunun 1883 yılında ortaya çıktığı söylenebilir; Georgi Plehanov, Pavel Axelrod ve Vera Zaslulich ilk marksistler arasında önemli sayılabilecek kişilerdir. Özellikle Plehanov, Marx ve Engels'in tüm eserlerini Rusçaya çevirerek marksist görüşlerin yayılmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Bunun dışında Plehanov, o zamana kadar egemen olan narodnik hareketin eleştirisini yapmıştır. Plehanov, Rusya'da kapitalizmin geliştiğini ve bunu önlemenin olanaksız olduğunu ileri sürerek, ileride kurulacak

mutlu toplumun toprakta özel mülkiyet eşitliğine dayanan köy kömünü olmayacağını, işçi sınıfının yönettiği ileri sanayili bir sosyalist toplum olacağını belirtmiş; buna ek olarak terör yolu ile hiç bir şeyin başarılamayacağını, devrimin ancak işçi sınıfının önderliğinde ve katılımı ile yapılabilecek bir oluşum olduğunu belirleyerek narodnik harekete ciddi bir darbe vurmuştur. Nitekim Piehanov ve onun oluşturduğu Emegın Kurtuluşu gurubunun eleştirilerinden sonra narodnik hareket, hızla etkinliğini kaybetmeye başlamıştır.

B. Lenin ve 1917 Devrimi : Rus Çarlığını deviren devrimi yöneten, dünyada ilk kez sosyalist iktidarı kurmayı başaran hareketin kuramcısı ve önderi Lenin'dir. Lenin sadece bir eylem adamı olarak devrim hareketini yönetmekle kalmamış, Marx ve Engels'in görüşlerini yeniden yorumlamaya tabi tutarak önemli kuramsal katkılarda bulunmuştur. Bir eylem adamı olmasına rağmen, saf felsefeden, siyaset bilimine, ekonomiye ve sosyolojiye ait alanlarda yapıtlar vermiş olan Lenin, bir kuramcı olarak da tanımlanabilir. Nitekim Lenin'in yorum ve katkılarından sonra marksist öğretiyeye, «marksist - leninist dünya görüşü» denmeye başlamıştır.

Vladimir İlyiç Ulyanov (Lenin) 1879 tarihinde eski adı Simbirsk olan kentte doğmuş, lise çağlarında marksist görüşlerle ilgilenmiş ve daha sonra öğrencisi olduğu Kazan Üniversitesinden siyasi görüşleri nedeni ile atılmıştır. St. Petersburg'a gelen Lenin, burada ilk büyük örgütlenme denemesine girmiş ve 1895 yılında çeşitli marksist çevre ve grupları «İşçi Sınıfının Kurtuluşu İçin Mücadele Birliği» adlı bir örgütte toplamayı başarmıştır. Bu örgüt sadece marksist görüşlerin tartışıldığı ve yayıldığı bir aydınlar grubu olarak kalmamış, St. Peterburg işçi mahallelerinde ve fabrikalarda hızla etkin olmaya başlamıştır. Lenin, sonraları bu örgütün işçi sınıfı hareketinin devrimci partisinin çekirdeğini oluşturduğunu belirtmiştir. Ancak bu örgütün yaşamı fazla olmamış, polis Lenin ve diğer önde gelen kişileri tutuklamış, tutuklananlar yargılanıp Sibirya'ya sürgüne yollanmışlardır. Bununla beraber bu örgütlü girişim, özellikle St. Peterburg işçileri arasında militan ve bilinçli bir kadronun oluşumuna yol açmıştır.

Bu yıllarda işçi hareketlerinin de çok yoğunlaştığı görülmektedir. Sanayileşme ile birlikte sayısal büyüklüğü artan işçilerin kalkıştığı grevler ve çatışmalar birbirini izlemekte, kentlerde işçi

hareketlerinin yoğunlaşması marksist görüşlü grupların etkinliğinin artmasına neden olmaktadır. Bu gelişmeler içinde bir takım işçi örgütleri temsilcileri 1898 yılında Minsk kentinde toplanarak Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisini kurmuşlar; böylece her ne kadar bu Parti ilk adımı bütün Marksist grupları çevresine toplayamamışsa da yine parti olarak bir örgüt ortaya çıkmıştır. Minsk'de toplananlar tutarlı bir program bile ilan edemeden dağılmak zorunda kalmış, bir kısım üyeler derhal polis tarafından tutuklanmıştır. Bu partiden önce, 1897 yılında Polonya'da yahudi işçiler ve esnaflar, «Bund» adlı bir siyasi örgüt kurmuşlardır. Böylece 20'nci yüzyıla girerken Rusya'da işçi sınıfı hareketi, politik örgütlenme aşamasına da girmiş bulunmaktadır.

1900 yılında Sibirya'dan dönen Lenin, tüm marksist grupları kurulan Partide birleştirmek amacı ile «Iskra» (Kıvılcım) adlı bir dergi çıkartmaya karar vermiş; derginin ilk sayısı Almanya'da Leipzig şehrinde basılmış ve el altından Rusya'da dağıtılmaya başlamıştır. Derginin esas amacı, emekçi sınıfın örgütlenerek Çarlığa karşı devrim yapması ve sosyalist bir toplum kurmak için «proleterya diktatörlüğü» yolunu oluşturmak olarak tanımlanabilir. Bir taraftan da Lenin, dergide Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisinin programını oluşturma ve genel bir Parti kongresi hazırlama işini yürütmüştür. Bir süre sonra dergi Cenevre'de çıkarılmaya başlamış ve burada bulunan Plehanov ve diğer marksistler de çalışmalara katkılarda bulunmuşlardır. Iskra dergisi, gerçekten Rusya'daki işçi sınıfı üzerinde çok etkileyici olmuş ve böylece hareket kendi içinde tutarlı, sağlam bir ideolojik temele oturmuştur. Iskra'nın ilk yıllarında Lenin, yine Rus marksistleri arasında ortaya çıkan ve «ekonomizm» sözcüğü ile anılan bir akıma karşı da yoğun bir mücadeleye girmiştir. Ekonomistler, işçi sınıfının mücadelesinin siyasal boyutlu olmasına karşı çıkan, bu mücadeleyi liberal gruplara bırakmayı öneren bir görüş geliştirerek; işçilerin mücadelesinin esas olarak daha iyi ücret, çalışma koşullarının düzeltilmesi, grev ve toplu sözleşme haklarının meşrulaşması noktalarında toplanmasını önermektedirler. Devrim yolu ile düzenin devrilmesi ve proleterya diktatörlüğünün kurulması bu grubun kesinlikle karşı çıktığı bir görüştür. Lenin bir taraftan Iskra'da bu gruplara karşı tezler oluştururken diğer taraftan **Ne Yapmalı** adlı bir kitap yazmıştır. Bu kitapta Rusya'daki işçi sınıfı hareketi için bir eylem ideolojisi formüle edilmektedir.

Lenin bir taraftan Iskra'da ekonomistlere karşı şiddetli bir mücadele yürütürken diğer taraftan Partinin büyük bir kongresini toplama çalışmaları sonuç vermiş; 1903 yılında Londra'da İkinci Kongre toplanmıştır. Esas amacı tutarlı bir program hazırlamak olan bu kongre büyük bir çekişme içinde geçmiş ve sonunda, amaçlananın aksine Parti iki büyük gruba bölünmüştür. Kongre'de daha ilk günde Lenin ile dönemin önde gelen marksistlerinden biri olan Martov arasında büyük bir tartışmanın ortaya çıktığı ve program, tüzük çalışmalarında kesin görüş farklılıklarının belirlendiği görülmüştür. Lenin, Rusya'da hiç bir demokratik hak ve özgürlüğün bulunmadığını ve bu nedenle devrim yapacak işçi sınıfına öncülük edecek, son derece disiplinli ve küçük bir Parti örgütünü savunmuştur. Amacı devrim yapmak olan bu Partiye herkesin üye olması söz konusu olmayacak, ancak belli aşamaya ulaşmış profesyonel devrimciler Parti üyesi olabilecektir. Buna karşılık Martov, her sempatizanın isterse üye olabileceği geniş tabanlı bir parti örgütlenmesi önermiş; bu nokta üzerinde yoğunlaşan tartışmalar sonunda Kongre üyelerinin kesinkes iki gruba ayrıldığı görülmüştür. Neticede Martov'un önerisi Kongrede çoğunluğu sağlamış, bununla beraber birkaç gün sonra Bund temsilcilerinin Kongreyi terketmesi üzerine Lenin, parti üyeliği ve örgütlenmesi sorununun tekrar oylanmasını önerince yapılan oylamada bir oy farkla çoğunluğu sağlamıştır. İşte bundan sonra Parti içinde kesin biçimde birbirinden farklı iki kesimin oluştuğu; Lenin grubunun çoğunluk sözcüğünün Rusçası olan «Bolşevik» terimi ile Martov grubunun da azınlık demek olan «Menşevik» terimi ile tanımlandığı söylenebilir. Bolşevikler, Çarlık yönetiminin profesyonel devrimcilerden oluşan bir Parti önderliğinde işçi sınıfı tarafından devrilmesini ve ondan sonra proleterya diktatörlüğünün kurulmasını önerirken Menşevikler liberal burjuvazi ile işbirliği yaparak parlamenter siyasal düzeni kurmayı amaçlamakta ve sosyalist aşamaya geçmek için Rusya'da kapitalizmin daha çok gelişmesinin gerekli olduğunu savunmaktadırlar. Böylece 1903 Kongresi Parti içinde birbirlerine büyük ölçüde karşıt iki grubun belirlenmesi ile sonuçlanmış ve gruplar arası çekişme 1917 devrimine kadar süregelmiştir. Başka bir deyişle Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi birbirinden tamamen farklılaşmış Bolşevik ve Menşevik kesimlerden oluşmaya başlamıştır.

Yukarıda da değinildiği gibi 20. yüzyılın başı, işçi sınıfının yoğun grevlere gittiği, toplumsal gerilimlerin iyice yükseldiği yıllar sayılabilir. 1905 yılında Rusya'nın Japonya'ya karşı savaşa girmesi ve bu küçük Asya ülkesi karşısında çok büyük bir yenilgiye uğraması ülkedeki gerilimlerin daha da artmasına neden olmuştur. 1905 yılı başında St. Petersburg'daki işçiler durumlarını ve sorunlarını Çar'a anlatmak için aileleri ile birlikte Saray'a bir yürüyüş tertiplemişler; askeri birliklerin yürüyüşçülerin üstüne ateş açarak çok sayıda insanı öldürmesi üzerine bir halk hareketi patlak vermiştir. Hemen hemen ülkenin her yerinde işçiler olayı protesto için greve gitmiş, gösteriler çatışmalar yoğunlaşarak devam etmiş; işçilerin siyasi grevleri köylüleri de harekete geçirince toprak işgalleri başlamıştır. 1905 yılında grevlere katılan işçi sayısının 1 milyondan fazla olduğu görülmüştür. Genel grev sırasında St. Peterburg fabrikalarının işçi temsilcileri bir araya gelerek bir karar organı oluşturmuşlar ve bunun adına «Sovyet» denmiş; daha sonra sovyetlerin oluşması hızla bütün ülkeye yayılmaya başlamıştır.

1905 Devriminin çok büyük boyutlara varması üzerine Hükümet, Duma adı verilen meclisi toplantıya çağırdığını ve bunun için genel seçimlerin yapılacağını ilan etmek gereğini duymuş ve yapılan seçimler sonunda I. Duma 1906 Nisanında toplanmıştır. Bu seçimler tam anıamı ile demokratik bir esas içinde yürümemiş; örneğin seçim kanununa göre toprak sahiplerinin oyu 15'le şehirli iş sahiplerinin oyu 5'le çarpılırken işçi ve köylülerin vereceği oy tek oy sayılmıştır. Buna rağmen seçilen Duma'nın demokratik eğilimleri Çarı tedirgin etmiş ve bu meclis dağıtılarak ikinci kez seçime gidilmiştir. İkinci Duma'da birinciden farklılık göstermeyince 1907 yılında bu da dağıtılmış, yeni bir seçim kanunu çıkarılarak oy hakkı hemen hemen sadece toprak sahipleri ile büyük iş çevrelerine tanınmış ve böylece Çarlığın yönetim anlayışına uygun meclislerin ortaya çıkması sağlanmıştır. Başka bir deyişle 1905 devrimi, Çarlık yönetimini bazı ödünler vermeye ve bir takım demokratik hakları tanımaya zorlamış; bunun sonucunda halk hareketi yavaşlayınca demokratik kazanımlar tekrar geri alınmış ve eski duruma dönmüştür.

1905 devriminin bastırılmasından sonra da gerek Bolşeviklerin gerek Menşeviklerin siyasal eylemlerini sürdürdükleri gö-

rülmektedir. Özellikle sanayi işçileri arasında Bolşeviklerin etkinliğinin büyüdüğü ileri sürülebilir. Örneğin, 1912 yılında bol evikler St. Petersburg'ta tamamen işçilerin katkısı ile «Pravda» (Gerçek) adlı bir gazete     rmaya ba lamı lar ve bu yer altı gazetesinin tirajı 60.000 olmuştur. Devamlı polis takibine rağmen Pravda 1914 yılına kadar 636 sayıyı işçilere da ıtmı  ve I. Dünya Savaşı başlayınca yayın durdurulmak zorunda kalmıştır. Bolşevikler işçiler arasında etkinliğini arttırırken Men evikler de Rusya'da önce 1789 Fransız Devrimi gibi bir 'brujuva devriminin yapılması gerektiğini, sosyalizmin bundan sonra düşünülebilecek bir aşama olduğunu önermeye devam etmişlerdir.

1914 yılında patlayan I. Dünya Savaşı Rusya'da halkın yaşamını çok g  le tirmı , artık büyük bir çoğunluk köklü bir de i ikli in gerekli olduğunu kabul eder hale gelmiştir. Ordunun cephe-lerde u radı ı yenilgiler, savaş koşulları, kıtlıklar, halkın hoşnut-suzlu unun büyümesine neden olurken başta bol evikler olmak üzere çeşitli gruplar Dünya Harbinin sadece bir avuç sanayicinin çıkarları için emperyalistler tarafından çıkarılmış olduğunu, savaş kazanılrsa da kaybedilse de halkın yaşamında bir değişiklik ol-mayaca ı propagandasını gerek ordu içinde gerek ordu dışındaki emekçi yı ımları içinde etkin bir biçimde s rd rmı ler; bütün bu gelişmeler sonunda tüm ülke çapında grevlerin patlaması  e-zine  ar tahttan ayrılmış ve böylece mutlakiyetçi monar i bir bakıma beklenenden çok daha kolay olarak 1917  ubatında yı-kılıp gitmiştir. Çarlık yıkılır yıkılmaz kurulan bir geçici hükümet siyasal af ilan etmiş, sansür kaldırılmış ve her türlü konuşma, top-lanma ve basın özgürlüğü tanınmıştır. Bu gelişmeler i e birlikte derhal toplumdaki bütün güçler siyasal partiler olarak  rg tlen-mi  ve gelecek yeni rejim konusunda her parti, temsil ettiği sınıf-ların çıkarı doğrultusunda mücadele etmeye ba lamı tır.

Bol eviklerle, Men eviklerin dışında dönemin belli ba lı siya-sal partileri şunlardır :

Cadet Partisi. Büyük toprak sahiplerinin ve büyük i   evre-lerinin s zc c  olan bu Parti  arın ın devamını savunmakta, an-cak mutlakiyetçilik yerine me rutı monar iyi   nermektedir. He-men hemen eski düzenin tüm ayrıcalıklı kesimlerinin Cadet parti-sinde yer aldığı, bu partinin bir egemn sınıflar koalisyonu olu -turdu u görülmektedir.

Toplumsal Devrimciler. Eski narodnik akımın egemen olduğu; esas olarak köylü kesimin isteklerini, gerçekleştirmeye çalışan bir parti niteliğini taşımaktadır. Toplumsal Devrimciler köylüye toprak dağıtmak amacını gütmekte bu girişimden dolayı büyük toprak sahiplerini karşılarına almak durumunda kalmaktadırlar. Partinin, etkin bir toprak reformunun en önde gelen sorun olduğunu savunan bir radikal sol kanadı da bulunmaktadır. Toplumsal Devrimciler Rusya'nın savaşı başarı ile tamamlamasını istemekte ve genel olarak düzenlemelerin savaş sonrasına bırakılmasını önermektedirler. Bu Partinin önderlerinden Kerensky geçici hükümet başkanı olmuş ve herşeyden önce amacının savaşı zaferle bitirmek olduğunu ilan etmiştir.

Bu iki büyük partinin yanında gerek Menşeviklerin gerek Bolşeviklerin de büyük birer parti oldukları söylenebilir. Menşevikler, derhal geçici hükümete katılarak burjuva devriminin başarıya ulaşması için çaba göstermeye başlamıştır; buna karşılık Bolşevikler muhalefete geçmişlerdir. Bu sıralarda tıpkı 1905 yılında olduğu gibi ülkenin her tarafında kendiliğinden işçi ve köylü sovyetlerinin kurulduğu görülmekte, bu hareket ordudaki askerler üzerinde de etki yaratmış bulunmaktadır. 1917 Nisanında Rusya'ya dönen Lenin, Bolşeviklerin görüşü olarak «Nisan Tezlerini» ortaya atmıştır. Nisan Tezleri, kısaca «bütün iktidar sovyetlere» sloganı ile özetlenebilir. Derhal savaşa son verilmesini, özel mülkiyet altındaki topraklara ve servetlere el konmasını isteyen Lenin, iktidarın burjuvazinin değil işçi sınıfının eline geçmesi gerektiğini savunmaya girince tüm siyasal güç ve örgütler bolşeviklere karşı bir tutum takınmışlardır. Lenin, iktidara devrim yolu ile el konmasını isteyince bolşeviklerin Merkez Komitesi iki karşıt oya (Zinozief ile Kamanev) karşı tam bir çoğunlukla bu teklifi desteklemiş ve 1917 yılı Kasımında harekete geçilerek yönetime el konmuştur. Böylece gerek Rusya için gerek bütün dünya ülkeleri için yeni bir dönem açılmıştır.

C. Sovyetler Birliğinin Kuruluşu ve Gelişmesi. Yönetime el koyan Bolşevikler için en acil sorun iktidarı elde tutabilmektir. Çünkü bir bakıma bu Partinin taraftarları azınlıktadır. Bir taraftan Almanya ile savaş devam ederken diğer taraftan bütün karşı güçler yeni yönetime karşı bir iç savaş başlatmış bulunmaktadır. 1917 yılında Bolşeviklerin iktidara gelmesi ile başlayan silahlı mü-

cadele 1922 yılına kadar sürmüş; yeni yönetim, karşıt güçlerle ve hareketi bastırmak isteyen İngiltere, Fransa, ABD gibi ülkelerin askeri kuvvetlerine karşı da savaşmak zorunda kalmıştır. Ülkenin her tarafını kasıp kavuran iç savaşa ek olarak, üretim araçlarının kamulaştırılması, üretimin durmasına, yaygın bir açlık ve karaborsanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bütün bu olumsuz koşullara rağmen büyük işçi ve köylü yığınlarının desteğini sağlayan yönetim iktidarda kalmayı ve karşıt güçleri etkisiz kılmayı başarmıştır. Böylece 1922 yılına Bolşeviklerin yönetimindeki sosyalist iktidar, sağlam bir biçimde girebilmiştir.

İç savaşı kazanmış olmakla birlikte harabeye dönen, hiç bir kurumu çalışmayan bir ülkeyi yönetmek sorunu ile karşı karşıya kalan Bolşevik hükümeti 1921 Martında «Yeni Ekonomi Politika» (NEP) ilan etmiştir. Bu politikanın ana çizgileri, kırsal kesimde köylülere dağıtılan topraklarda, kollektif mülkiyete gitmeyip özel mülkiyete olanak tanımak, küçük özel girişimlere ve ticarete müsaade etmek olarak sıralanabilir. NEP'i sosyalist yönetimin biraz nefes almak için yaptığı stratejik bir geri çekilme olarak tanımlamaktadır. Başka bir deyişle savaş yaralarının sarılması ve ülkenin bir ölçüde kendini toplayabilmesi için sınırlı ve kontrol altında bir kapitalizmin uygulanması zorunlu görülmüştür. Bir kısım parti üyeleri, sosyalizmden sapma olarak konuya yaklaşım önceleri bu uygulamaya karşı şiddetle direnmiş ve direnişi kırmak için Lenin kişisel saygınlığını kullanmak zorunda kalmıştır. NEP uygulamasının istenen amacı sağladığı söylenebilir. 1930'lara doğru üretim, savaş öncesi düzeye erişmiş; diğer taraftan da özellikle tarım kesimindeki özel mülkiyet olanağı, güçlenen bir toprak burjuvazisi de yaratmıştır. 1924 Ocağında Lenin ölünce ileri gelen önderlerden Stalin ile Trotsky arasında bir iktidar mücadelesinin başladığı görülmektedir. Trotsky, ancak sürekli devrim koşulları altında, ya da başka bir deyişle diğer kapitalist ülkelerde de devrim olması ile Rus sosyalizminin yaşama şansı kazanacağını ileri sürüyor; buna ek olarak hızlı sanayileşme uğruna Partinin bürokratikleşme tehlikesi ile karşı karşıya kaldığını belirtiyordu. Trotsky'e göre tek ülkede yani Rusya'da sosyalizm kurma herşeyden önce ekonomik açıdan güçlü bir sistem yaratmayı gerektirmektedir ve bunun zorunlu sonucu, merkezi, etkin, güçlü bir bürokrasi kurulacaktır; böyle bir bürokrasi, eline çok büyük bir güç geçirdiğinden sosyalist uygulamayı kısa sürede yozlaştırabile-

cektir. Stalin ise sosyalizmin önce tek ülkede, yani Rusya'da başarıya ulaşmasının sağlanması gerektiğini, çok güçlü bir sosyalist ülkeyi en kısa zamanda yaratmanın birincil görev olduğunu öneriyordu. Sonuç olarak Stalin ve onu destekleyenler parti yönetiminde ağır basmış, Troçki ve grubu tasfiye edilmiştir. Stalin, Troçki'yi tasfiye ettikten sonra sosyalist dönüşümü sağlayacak geniş ve köklü bir anti-kapitalist eyleme kalkışmış; bir taraftan NEP'e son verip toprakta kolektif mülkiyeti gerçekleştirirken diğer yönden beş yıllık sanayileşme planlarını uygulamaya başlamıştır.

1928 yılında ilk beş yıllık plan hazırlanmıştır; bu planın amacı bir taraftan ağır sanayi kurmak diğer taraftan özellikle tarım kesiminde sosyalist mülkiyeti (önce kolektifleştirme sonra devlet mülkiyeti) gerçekleştirmek amacını taşıyordu. Birinci plan ile tam anlamı ile NEP'ten bir geri dönüş yapılıyor ve sosyalizmi gerçekleştirmek temel hedef alınıyordu. Sanayi alanındaki sosyalistleştirmeyi tarım kesimindeki sosyalistleştirme izledi; ancak buna karşı tarımda kapitalistleşen kesim (bunlara «kulak» denmekteydi) büyük bir direniş gösterdi. Bu nedenle tarım kesimindeki sosyalistleştirmeyi (kolhoz» denilen kolektif çiftlikler ya da sovhoz» denilen devlet çiftlikleri biçiminde) uygulayabilmek için çok sert önlemler alındı. Stalin 1936 yılında «7. Yüce Sovyet Kongresinde» verdiği bir raporda, üretim ve mübadele alanında özel mülkiyetin son bulduğunu belirtti. Yok edilen özel mülkiyet yerine, Stalin'e göre iki tür mülkiyet ortaya çıkmıştı; sanayide, ulaşımda, ticaretle ve bankacılıkta ağırlık kazanan devlet mülkiyeti ile tarımda ağırlığı olan kolektif mülkiyet. Buna göre artık sosyalist aşamaya girilmişti ve bundan sonra sorun sosyalizmin geliştirilmesi idi.

Hızla sanayileşme, özellikle ağır sanayi kurabilme başlangıçtan beri Sovyet önderlerinin çok önem verdikleri temel bir amaç sayılmaktadır. Lenin, daha iç savaş sürerken sosyalizmi, «sovyet iktidarı artı tüm ülkenin elektrifikasyonu» olarak tanımlamaktadır. Nitekim NEP uygulaması içinde de kamulaştırılan büyük ölçekli sanayi, ekonominin sosyalist kesimi olarak gelişirken elektrifikasyon için planlama yapacak bir örgüt «GOELRO» kurulmuştur. NEP döneminde izlenen temel ekonomi politikası bir taraftan mühendis yetiştirme, metalürji teknolojisini geliştirme alan-

İarına ağırlık tanırken çok sayıda büyük baraj ve hidroelektrik santralleri inşasına girilmiştir. 1929 yılında uygulanmaya başlanan «Birinci Beş Yıllık Plan» döneminde tüm ekonominin sosyalleştirilmesi ve temel sanayiın kurulması amaçlanmaktadır. Planın hedeflerinden biri 1500 tane büyük sanayi tesisinin kurulup, işletmeye girmesidir. Birinci Beş Yıllık Plan'm hedeflerine uygulamanın 4'üncü yılında erişilmiştir. Böylece hem NEP döneminde ortaya çıkan kapitalist ilişkiler ortadan kaldırılmış hem de temel sanayinin kuruluşu sağlanmıştır. Birinci Plan dönemi başında 11.6 milyon olan işçi sayısı Plan dönemi sonunda 22.9 milyona yükselmiştir.

1933 Yılında başlanan İkinci Beş Yıllık Plan döneminde ise sanayileşme ve teknolojik gelişmeye yine büyük ağırlık verilmiş; ancak tüketim malları değil, esas olarak üretim malları sanayi ön plana alınmıştır. İkinci Beş Yıllık Plan'm tamamlandığı yıl olan 1937 de artık Sovyetler Birliği temel sanayini oluşturmuş, tarıma bağlı bir ülke olmaktan çıkmış, ağır sanayi alanındaki kendi teknolojisini üretebilecek düzeye erişmiş bulunmaktadır. İkinci Plan uygulamasında üzerinde önemle durulan bir konu da bölgeler arası dengedir ve bu çerçeve içinde sanayi kuruluşları Ural Dağları bölgesi ile Orta Asya Cumhuriyetleri içinde yoğunlaştırılmış bulunmaktadır.

1935 yıllarında içeride bu değişimler olurken, dışarıda da önemli gelişmeler ortaya çıkmış; bu yıllara kadar yeni yönetimi tanımayan ve sürekli olarak onu devirmeye çalışan batılı ülkeler normal diplomatik ilişkileri kurma yoluna girmişler; başka bir deyişle artık yeni rejimin kolay kolay yıkılmayacağını kabul etmişlerdir. 1936 yılında yeni bir Anayasa yapılarak devlet yönetiminde bir takım düzenlemelere gidilmiş, rejime karşı direniş tasfiye edildiğinden bir bakıma belli bir yumuşama söz konusu olmuştur. 1939 yılında patlayan İkinci Dünya Savaşı, 1941 yılında Nazi Almanyasının saldırısı ile Sovyetleri de kapsamış ve savaş Avrupa cephesinde esas olraak Alman - Sovyetler çatışması olarak cereyan etmiştir. Bilindiği gibi ülkesinin yarısı harabeye dönen ve 20 milyondan fazla ölü veren Sovyetler sonunda savaşı kazanmayı başarmıştır. 1936 Anayasası, sosyalist toplumu kurma aşamasında işlevsel olacak devletin örgütlenişini belirlemektedir ve bu yapıyı ana hatları ile ortaya koymak siyasal sistemi tartışmak için faydalı olacaktır.

D. Devletin Örgütlenişi. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği 15 birlik Cumhuriyetinden meydana gelmekte; Anayasaya göre bu cumhuriyetler bir çok haklardan yararlanmaktadır. Devletin böyle bir federal yapıya dayandırılması marksist ilkelerin uygulanması kaygısından doğmuştur. Çarlık döneminde, birbirinden farklı etnik gruplar ve uluslar tek bir yönetim altında birleştirilmiş ve birliği devam ettirmenin yolu olarak bütün halk ya da ulusların ruslaştırılması yoluna gidilmiştir. Daha Çarlık döneminde Stalin, bu sorunun marksist ilkeler ışığında incelenmesini üstlenmiş ve çözümlemelerini **Marksizm ve Ulusal Sorun** adlı kitabında ortaya atmıştır. Bu görüşleri kısaca şöyle özetlemek mümkündür: «Halkların kendi kültürlerini ve dillerini geliştirmeleri için tam bir özgürlük tanınmalı, her halk ve ulus kendi kendini yönetmelidir. Ancak bu özgürlükler, tekrar burjuva egemenliğini geri getirmek için kullanılmamalı, bu halklar üzerinde tekrar sömürü düzeni kurulmamalıdır. Kendi kendini yönetim ya da yerinden yönetim ilkesi marksist tezler içinde uygulanmalıdır». İşte Stalin tarafından ortaya atılan bu görüşler Sovyet federalizminin esasını oluşturmaktadır. Sovyetler Birliğini oluşturan Cumhuriyetler halkları bir taraftan kendi kültürlerini, dillerini geliştirme özgürlüğünü tam olarak kullanacak, kendi kendilerini yönetecek; diğer yönden de bütün bu oluşumlar ile emekçi sınıfın diktatörlüğü ilkesinin uygulanışı büyük bir uyum içinde bulunması sağlanacak, federalizm böyle bir içerikle yorumlanacaktır.

Federal Devlet ya da yaygın adı ile Sovyetler Birliği iki meclisli bir yasama organına sahiptir. Meclislerden biri, «Birlik Sovyeti», her üçyüzbin kişiye bir temsilci olarak seçilmekte; ikinci meclis olan «Milletler Sovyetinde» ise Cumhuriyetler ve muhtar bölgelerden eşit sayıda gelen seçilmiş temsilciler bulunmaktadır. Anayasaya göre emekçileri temsil eden ve toplumun her düzeyinde kurulmuş bulunan Sovyetler tüm siyasi iktidarı ellerinde bulundurmaktadırlar. Dörder yıl için seçilen federal meclisler (ikisine birden «Yüce Sovyet» denilmektedir) en yüksek devlet organlarıdır ve temel görevleri federal yasaları yapmaktır. Bunun dışında Yüce Sovyetler toplantıda olmadığı zaman kendi içinden görevlerini yapacak olan «Yüce Sovyet Presidiumunu» ve SSCB Hükümetini seçmektedir. Meclisler olağan olarak yılda iki kez toplanmakta ve bu toplantılar en çok üç hafıza sürmektedir. Üyeler toplantı zamanları dışında kendi işlerine devam etmektedirler.

Yüce Sovyet, onsekiz yaşını bitirmiş Sovyet vatandaşları tarafından seçilmektedir ve seçilme yaşı yirmibeştir. Seçimler, genel, eşit ve gizli oy esasına göre yapılmaktadır. Adaylar emekçilerin mensup olduğu çeşitli kuruluşlar tarafından saptanmaktadır. Başka bir deyişle tek siyasal parti olan Komünist Partisi dışında sendikalar, kooperatifler, gençlik örgütleri vb. kuruluşlar da aday gösterebilir. Yalnız adayların marksist - leninist ilkelere karşı olmaması gerekmektedir. Sovyet sistemini inceleyenler, tartışmaların ve çekişmelerin aday saptanması aşamasında yoğun olarak ortaya çıktığını belirtmektedirler. Bu nedenle seçim anında büyük bir seçme sorunu söz konusu olmamakta, esas mücadele aday saptama aşamasında cereyan etmektedir.

Yüce Sovyet, sürekli toplantı halinde bulunmadığı için, kendi adına işleri yürütecek devamlı bir Kurul olan Presidiumu seçer. Presidium, bir başkan, Cumhuriyetleri temsil eden 15 başkan vekili ve 16 üyeden meydana gelmekte; Yüce Sovyetin iki meclisinin birleşik toplantısında 4 yıl için seçilmektedir. Anayasaya göre Presidium Başkanı, devlet başkanı sayılmakta ve klasik devlet başkanlığı görevlerini yürütmektedir. Presidium, büyük memurları tayin etmekte, yabancı diplomatları kabul etmekte ve bu yönetsel işlevlerine ek olarak yasama görevini de yürütmektedir. Yasama görevi, kararnameler çıkararak yerine getirilmekte, karararnameler, toplandığı zaman Yüce Sovyetin onayına sunulmaktadır. Kısaca belirtmek gerekirse, Presidium devletin ana politika seçmelerinin ve uygulama esaslarının oluştuğu temel bir karar organıdır.

Yürütme görevi Bakanlar Kurulu eliyle yerine getirilmektedir. Sovyetler Birliği gibi özel sektörün olmadığı, başka bir deyişle tüm ekonominin kamu kesimi içinde yer aldığı çok büyük ve karmaşık sosyo - ekonomik düzeni yönetmek zorunluluğu Bakanlar Kuruluna düşmektedir. Sovyetler Birliğinde bakanlık sayısı 60'ın üstündedir ve bu doğal sayılabilir. Ekonomideki kesimlerin yanında dev işletmelerin de bakanlık halinde örgütlenmesi, hükümet üyelerinin sayısının artmasına neden olmaktadır. Merkezi planlama ve örgütlü muhalefetin yokluğu bakanları siyasal bakımdan rahatlatan bir olgudur; bu sayede bakanlar çabalarını siyasal eylemlerden çok yönetsel ve teknik sorunlar üzerinde toplayabilirler. Özellikle siyasal parti ya da başka bir biçimde örgütlü

muhalefetin olmaması, ilk bakışta sistemin derhal statikleşme ve otoriterleşme tehlikesi ile karşı karşıya bulunduğu biçimde yorumlanabilir. Gerçekten bu tehlike söz konusudur. Buna karşılık Sovyet kuramcıları, üretim örgütlenmesinin her kademesinde yönetimin örgütlenmiş emekçiler tarafından eleştirilebildiğini ve bunun ötesinde Komünist Partisinin temel görevinin, yönetimi izlemek, denetlemek ve amaçlardan sapma olduğu zaman düzeltmek olduğunu belirtmektedirler. Bu nedenle Partinin toplumsal konumu üzerinde kısaca durmak gerekmektedir.

E. Komünist Partisi. 1917 Kasım devrimi ile iş başına gelen Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisinin, Bolşevik kanadı daha sonraları adını değiştirmiş, «Sovyetler Birliği Komünist Partisi» olarak kendini tanımlamıştır. Parti tüm kamusal yaşamın denetçisi sayılabilir. Bu durum 1936 Anayasasında açıkça belirtilmektedir: «İşçi sınıfının saflarında ve emekçi halkın diğer kesimlerinde çalışan ve siyasal bilince sahip bulunan vatandaşlar Sovyetler Birliği Komünist Partisinde birleşir. Parti işçi sınıfına ve emekçi halka sosyalist sistemi güçlendirip geliştirme yolundaki mücadelelerinde önderlik eder; emekçi halkın meydana getirdiği kamusal kuruluşların ve devletin özü Komünist Partisidir.» Başka bir deyişle, Komünist Partisi için başka partilerle çekişmek, iktidara gelmek ya da iktidardan düşmek gibi oluşumlar söz konusu değildir. Parti, emekçi sınıfların öncüsü ve siyasal örgütüdür; proleterya diktatörlüğünü uygulamaktadır.

Yok edilen burjuva düzeninin kalıntılarının varlıklarını sürdürmesi ve toplumun giderek sınıfsızlaştırılması için bir mücadele verilmesinin gerekli olduğu düşüncesi ile buna ek olarak dünya burjuvazisinin saldırı tehdidi nedenleri ile tek partinin zorunlu olduğu ileri sürülmektedir. Lenin bu olguyu şöyle belirtmektedir : «Toplumda sınıflar bir vuruşla ortadan kalkmaz; proleterya diktatörlüğü döneminde de sınıflar olmuştur ve olacaktır. Proleterya diktatörlüğü sınıflar ortadan tam anlamı ile kalkınca yok olacaktır.. proleterya diktatörlüğü bütün sınıfların yok olma koşullarını hazırlamaktadır...» Buna göre sosyalist aşamaya girmekle sorun çözülmemekte, başka bir deyişle parti işlevini sürdürmek zorunda kalmaktadır. Yalnız sosyalist aşamada partinin görevi devrim yapmak değil, sınıfsız toplumu oluşturacak koşulları ya-

ratmak ve egemenliği kaybeden sınıfların karşı saldırılarını önleme olarak tanımlanmaktadır.

Komünist Partisi, klasik demokrasilerde görülen partilerden farklı bir örgütlenme biçimine sahiptir. Partinin örgütleniş ilkeleri 1902 yılında Lenin tarafından belirlenmiş ve o zamandan beri sözü edilen ilkeler geçerliğini korumuştur. Partinin ana örgütlenme ve çalışma ilkeleri «demokratik merkezîyetçilik» «özeleştiri» ve «dar üyelik» olarak tanımlanabilir.

Demokratik merkezîyetçilik ilkesi, parti hiyerarşisi içinde karar almayı ve alınan kararın uygulanması işlevini düzenlemektedir. Kısaca tanımlamak gerekirse, karar alınana kadar her düzeyde yoğun tartışma, ancak karar alınınca herkesin kayıtsız koşulsuz karara uyması demokratik merkezîyetçilik ilkesinin özünü oluşturmaktadır. Parti, temel yaklaşıma göre, işlevini yerine getirebilmek için «bilinçli demir gibi proleterya disiplini altında birleşmiş militan bir örgüt» niteliğini devam ettirmek zorundadır. Parti örgütlenirken her düzeydeki karar organlarının ve bu organları oluşturan kişilerin seçimle iş başına gelmesi gerekmektedir. Seçimle iş başına gelen kişiler ya da kurullar sürekli olarak kendilerini seçen partililerle ilişkilerini sürdürmek onlara hesap vermek durumundadır. Karar organlarının aldığı kararlar, kesin olarak tüm partilileri bağlamaktadır. Daha açık bir ifade ile belirtmek gerekirse, bir düzeyde alınan karar kendi altındaki organları ve partilileri mutlak olarak bağlamaktadır. Görüldüğü gibi Sovyetler Birliği Komünist Partisi, son derece disiplinli ve merkezîyetçi bir örgüt görünümündedir ve Lenin'e göre devrim yapabilecek ve sonra sosyalizmi kuracak partinin böyle olması gerekmektedir.

Bütün üyelerin bir ölçüde eşit olarak Parti işlerine ve yönetimine katılmasını olanaklı kılan ilke «özeleştiri» sayılabilir. Parti, yaptığı işlerin, uyguladığı politikaların doğruluk derecesini böylece kendi üyelerinin katkısı ile öğrenme olanağına sahip olacaktır. Uygulamada, Partinin her kademesinde, en alt düzeydeki üyeler de dahil olmak üzere zaman zaman tartışmalar açılır. Tartışmaların konusu genellikle kararlaştırılan politika ve uygulama biçimidir; bu eleştirilere Partinin her kademesindeki bireylerin tutumları da konu olabilmektedir. Özeleştiri ile Parti, içindeki bozuklukların ortaya çıkarılması, eleştirilmesi, düzeltilmesi ve çoğu zaman da hatalı kişilerin feda edilmesi yoluyla kendini yenilediği

görüştüğüdür; bir bakıma bu ilkenin temel amacı da budur. Parti için, özeleştirilmesine dayanarak kendini temize çıkarması çok önemli sayılmakta; bir bakıma Partinin hata yapmayacağı ilkesinin ölçütü olarak değerlendirilmektedir. Başka bir deyişle partinin hataları, otomatik olarak işlediği kabul edilen bir denetim mekanizması ile yine parti tarafından düzeltilmektedir.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi için birincil görev; ülke içinde komünist kadroları yetiştirmektir. Parti, marksist - leninist ideolojinin koruyucusudur; bu görevini yerine getirmek için bilinçli ve etkin kadroları yetiştirmeye çalışmaktadır. Parti ülkenin tüm kurumlarında (fabrika, çiftlik, ordu, okul gibi) örgütlenmiştir ve kurumların işleyişi bir bakıma Partinin kontrolü altında yürümektedir. Komünist Partisinin bir diğer işlevi de yığınları harekete geçirmek ve onların yönetime katılmasını sağlamaktır. Yine Lenin'e göre Parti emekçi halkın önünde, ona yol gösteren ve proleterya diktatörlüğü ilkesi altında onu harekete geçiren bir mekanizma rolü oynamalıdır; ancak böyle bir yaklaşım içinde sosyalizmin kurulması, korunması ve gelişmesi söz konusu olabilmektedir.

Daha 1902 Kongresinde ortaya atılan ilkeye göre Parti, rasgele bir kitle örgütü olarak değil; aksine son derece bilinçli, disiplinli, marksist kuram ve ideolojiyi çok iyi kavramış ileri görüşlü kişilerden oluşan küçük bir örgüt olarak kurulacaktır ve bu nitelik devam edecektir. Bugün bile Sovyetler Birliği Komünist Partisine girmenin pek kolay olmadığı görülmektedir. Partiye girmek isteyen kişi bir yıllık adaylık devresi geçirmekte; nihai üye kabulünde ise son derece titiz davranılmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sırasında savaşta yararlılık gösterenleri daha kolay Partiye alma yoluna gidilmiş ve böylece üye sayısı bir miktar artmıştır. Bununla beraber, İkinci Dünya Savaşı sırasında Alman orduları, Hitler'den aldıkları, istila edilen yerlerdeki ya da savaş sırasında tutsak edilen partililerin harp esiri işlemi görmeyip derhal öldürülmeleri emrini uygulamışlar ve çok büyük sayıda Partili de hayatlarını kaybetmişlerdir. Genel olarak Parti üyelerinin sayısı her zaman toplam nüfusun % 4 ile % 7'si arasında oynamıştır. Parti üyeleri arasında kentlilerin, özellikle işçilerin büyük bir toplama ulaştığı, köylülerin toplam nüfus içindeki oranlarına göre çok daha düşük bir oranda Partide temsil edildikleri söylene-

bilir. Zaman zaman parti önderleri, üyeler arasında bürokratların çoğaldığını ileri sürmekte ve bu nedenle tasfiyelere gidilmektedir. Sonuç olarak bugün ulaşılan büyük ekonomik gelişmeye, sistemin rahatlayıp yumuşamasına rağmen Komünist Partisinin saptanan örgütlenme, çalışma ve üyelikle ilgili temel ilkelerden vaz geçmediği söylenebilir.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi sıkı bir hiyerarşi içinde örgütlenmiş olup, en alt düzeyde «hücre» adı verilen temel birim bulunmaktadır. Hücrede en az üç kişi bulunur ve hücreler ülkenin her tarafına, her kuruma yayılmış bulunmaktadır. Hücrenin üstünde coğrafi esasa göre örgütlenme devam etmekte, kent, yerel bölge, Birlik Cumhuriyeti düzeyinde örgütlenme sürmektedir. Piramitin en tepesinde merkez örgütü bulunmaktadır ve merkez örgütü Parti Kongresi, Merkez Komitesi, Merkez Komitesi Preisi-umu, Genel Sekreterlik vb. organlardan oluşmaktadır. Her kademeye, alt kademelerden seçilip gelinmekte ve en yukarıda, esas olarak siyasal iktidarı kullananlar, böylece örgüt içinden ortaya çıkmaktadır. 1964 yılında Sovyet sisteminin en güçlü pozisyonu olan Komünist Partisi Genel Sekreteri pozisyonunda bulunan Khrushchev'in Merkez Komitesi tarafından görevinden alınması, Parti içinde bir demokratik sürecin işlediği konusundaki görüşleri destekler gözükmektedir. Merkez Komitesinin denetimi altında bulunmakla beraber Parti Genel Sekreteri pozisyonunu işgal eden kişinin, bugün için de sistemin en güçlü kişisi olduğu söylenebilir.

Bugünkü Sovyet sisteminin üzerinde çalışanların belirttiğine göre, Komünist Partisi toplumda büyük bir hareketlilik göstermektedir. En alt düzeydekilerden başlayarak tüm üyeler, bulundukları yerde yığınları eğitmek, örgütlemek için kampanyalara girişmekte ve ortaya çıkan bozukluklarla mücadele etmek yönünden büyük bir dinamizm içinde bulundukları söylenmektedir. Başka bir deyişle Parti tümüyle sistemin hatalardan arınması ve daha etkin çalışması için bekçilik görevini yerine getirmektedir. Sovyet sisteminin etkin bir biçimde işleyip, gelişmesi büyük ölçüde parti üyelerinin katılma ve motivasyonuna bağlı sayılabilir.

F. Günümüzdeki Sovyetler Birliği ve 1977 Anayasası. II. Dünya Savaşından çok yıpranmış olarak çıkmasına karşın Sovyetler Birliği kısa bir sürede ekonomik gelişmesini tamamlayarak

dünyanın en güçlü iki ülkesinden biri haline gelmiştir. Buna ek olarak istilacı Nazi ordularını kovalayan Sovyet askeri güçlerinin girdiği Doğu Avrupa ülkelerinde yerel komünist ve sosyalist partiler iktidara gelmiş; Doğu Avrupa ülkelerinin dışında, önce Asya sonra Afrika ve Amerika kıtasında da bazı ülkelere sosyalistler iktidara gelmiş, böylece sosyalizm 1945'lerden sonra bir dünya sistemi olma konumuna girmiştir. Ancak, bilindiği gibi bu dünya sistemi içinde, Çin, Yugoslavya, Arnavutluk vb. ülkelerde Sovyet deneyinden farklı, hatta ona karşıt sosyalizm uygulamaları ortaya çıkmıştır.

Kendi içinde bir bütünlük sağlayamamasına karşın sosyalizmin bir dünya sistemi haline gelmesi kapitalist ülkeler arasında siyasal bütünleşmeye neden olmuş, ABD'de bu bütünleşmenin önderliğini yükümlenmiştir. Böylece II. Dünya Savaşından sonra sosyalist ve kapitalist olmak üzere ortaya iki karşıt ve yarışan kamp çıkmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında başlayan bu kamplaşma 1950'li yılları sonuna kadar 'soğuk savaş' biçiminde yürümüş ve bu soğuk savaş örneğinin Kore'de sınırlı bir sıcak savaşa dönüşebilmiştir. Soğuk Savaş yaratan temel olgunun, bir taraftan sosyalizmin dünya ölçeğinde gelişimini önlemek diğer taraftan da Asya, Afrika uluslarının bağımsızlık mücadelelerini durdurup denetim altına almak olduğu kabul edilebilir. Nitekim II. Dünya Savaşı sonunda nükleer silah teknolojisinde tekeli bir üstünlük sağlayan ABD, sürekli savaş tehdidi baskısı ile Sovyetler Birliği'nin uluslararası ilişkilerde etkinlik sağlamasını önlemeye yönelmiştir. Böyle bir politikanın doğal sonucu, soğuk savaşın dünya ölçeğinde yürütülmesi olmuştur.

Alınan bütün önlemlere karşın Asya - Afrika uluslarının bağımsızlık hareketlerinin önünün alınamaması ve bundan da ötede Sovyetlerin nükleer savaş teknolojisinde ABD'ye yetişmeleri soğuk savaşın, yerini uluslararası alanda yumuşamaya (detant) bırakmasına neden olmuştur. 1952 yılında Sovyetler Birliği'nin atom bombasını yapmasından sonra 1958 yılında da ilk yapma uyduyu başarı ile fezaya göndermesi ABD'nin stratejik üstünlüğünün sonu olmuştur. Artık ABD'nin kolayca kullandığı savaş baskısı ortadan kalkmış, çıkacak bir bloklararası savaşın galibinin olmayacağı ve belkide bu savaşın insanlığın sonu olacağı açıkça görülmeye başlanmıştır. Böyle bir durumda soğuk savaşın anlamını

ve işlevini yitirdiği kabul edilmiş; 1958 yılından sonra sosyalist ve kapitalist bloklar arasında bir yumuşama ya da Khruchev'in deyimi ile «barış içinde bir arada yaşama» anlayışı egemen olmaya başlamıştır.

Bugün için gerek Sovyetler Birliği gerek ABD, yumuşama ya da popüler adı ile 'detant' politikasından vazgeçmeye niyetli görünmemekle beraber bu iki ülkenin 'detant' kavramını yorumlayışlarının farklı olduğu görülmektedir. ABD için detant, dünya düzeninin bugünkü haliyle, değişmeden devamı anlamını taşımaktadır. Başka bir deyişle ABD için detant, kapitalizmin dünya ölçeğinde gerilememesi biçiminde yorumlanmaktadır. Buna karşılık Sovyetler Birliği, detantı bloklar arası nükleer silahsızlanma ve nükleer savaştan kaçınma olarak yorumlamakta; bunun dışında, özellikle yoksul az - gelişmiş ülkelerde sosyalizmin kapitalizmin yerini alacağını ve kendisinin de bu hareketlerle dayanışma içinde bulunacağını ileri sürmektedir. Başka bir deyişle Sovyetler Birliği için detant, sosyalist ülkelerin sosyalist ve kapitalist ülkelerin kapitalist kalacağı anlamını taşımamaktadır. İşte detantın bu farklı yorumu, türlü girişimlere karşın bloklar arası gerginliğin sürmesine neden olmaktadır. Zaman zaman ileri boyutlara varan bu gerilim ve yarışma Sovyetler Birliğinin, bir taraftan askeri alanda güçlü olması diğer taraftan da ekonomik açıdan gelişmiş kapitalist ülkeler düzeyine çıkması gibi birbirleri ile karşıt iki temel amacı gerçekleştirme uğraşı içine girmesine neden olmaktadır.

1970'lerin ortasında Sovyetler Birliği, ekonomik alanda büyük bir gelişme düzeyinde ulaştığını ve toplumda yapısal bir değişikliğin belirlendiğini ileri sürerek yeni bir anayasaya gereksinme duyduğunu ilan etmiştir. 1936 tarihli Sovyetler Birliği Anayasası toplumun sosyalizmin kurulmasına hazır hale gelmesi ile ortaya çıkan gereksinmeler karşılığında düzenlenmişti. Bu yıllarda toplumda kollektivizasyon tamamlanmış ve sanayi alanında ilerlemenin ön koşulları hazırlanmıştır. Bu bakımdan 1936 Anayasasının düzenlemeleri, sosyalist toplum inşası amacına yönelik olarak ele alınmış, bu doğrultuda toplum geliştirilmeye çalışılmıştır.

1978'e doğru ise Sovyetler Birliği, gelişmiş bir sosyalist toplum haline gelmiş ve buna bağlı olarak 1936 Anayasası düzenlemelerinin yetersiz kaldığı ileri sürülmüştür. Oluştugu ileri sürü-

len gelişmelerin başında işçi sınıfının büyük artış göstererek ülke nüfusunun üçte ikisinden büyük kısmını kapsar hale gelmesi sayılmaktadır. Toplum nüfusun en büyük kesimini oluşturan işçiler aynı zamanda yüksek bir eğitim, teknik uzmanlık ve siyasal bilinç düzeyine erişmiştir. Bunun yanında kollektif çiftliklerde doğup büyüyen köylüler de eğitim ve teknik uzmanlık düzeyinde işçilere yaklaşmış, bunların dünyayı algılayışları, sosyalist koşullar için de oluşmuştur. İşte bu yeni koşullar, ileri bir sosyalist toplumun nesnel temelini oluşturmuş ve bu nesnel temel üzerinde yeni bir anayasal düzenleme gereksinmesinin ortaya çıktığı düşünülmüştür.

Gereksinmesi duyulan yeni anayasa, sadece sosyalist devletin sınıfsal özü ile ilgili ilkeleri değil, gelişmiş bir sosyalist toplumda ortaya çıkan siyasal ve toplumsal etmenleri de düzenleyecektir. Birinci Sovyet Cumhuriyeti Anayasası 1917 Ekim devriminin kazançlarını ve proleterya diktatörlüğünü; 1924 Sovyetler Birliği Anayasası federal bir sosyalist devletin kuruluşunu; 1936 Anayasası ise sosyalizme geçiş ile ilgili toplumsal, politik ve ekonomik örgütlenmeleri düzenlemekteydi. Değişen koşullar ise 1975'lerden sonra yeni bir anayasal düzenlemeye gereksinme yaratmıştır.

Yeni Sovyet Anayasasının hazırlıkları uzun süren bir dönemi kapsamış ve hazırlıklara oldukça geniş bir halk katılımının sağlanmasına dikkat edilmiştir. Örneğin Anayasayı hazırlama tartışmalarına 140 milyon civarında insan katılmış, Komünist Partisi bu amaçla tüm ülkede 450.000 toplantı düzenlemiştir. Böylece Anayasada yer alacak düzenlemelerin neler olacağı konusunda oldukça geniş tabanlı ve katılmalı bir temel oluşturmaya özen gösterilmiştir. Bu süreç içinde hazırlanan taslak yasama organında görüşmeye başlanmış ve 7 Ekim 1977 tarihinden Yüce Sovyet, Anayasayı kabul ve ilan etmiştir.

Yeni Sovyet Anayasasının, en önde gelen, ayırıcı özelliği sovyet toplumunun artık tamamen emekçi katmanlardan meydana geldiğini kabul ederek devletin tanımını buna göre yapmasıdır. Anayasada yapılan tanıma göre, »SSCB, işçilerin, köylülerin, aydınların, ülkedeki bütün ulusların ve halk topluluklarının emekçilerinin irade ve çıkarlarını ifade eden genel halk sosyalist devletidir.« Toplumun artık tamamen emekçilerden meydana geldiği ve devletin bütün halkın devleti olduğu ileri sürülünce, açıkça ifade edilmemiş olsa da 'proleterya diktatörlüğünün' işlevini bü-

yük ölçüde tamamladığı da kabul edilmiş sayılabilir. Nitekim Anayasanın ikinci maddesinde de egemenliğin bütün halka ait olduğu belirtilerek artık proleteryanın diktatörlüğüne gerek kalmadığı dolaylı biçimde ifade edilmiş bulunmaktadır. Buna karşılık partinin işlevi ve yön vericiliği korunmuştur. Anayasa, açıkça 'Sovyet toplumunun yöneticisi ve yön verici gücü' olarak Komünist Partisini tanımaktadır. Çünkü ileri sürülen teze göre iç çelişkilerin yumuşaması Partinin ve devletin ortadan kalkması için yeterli olmamakta, sınıf mücadelesi dünya ölçeğinde bloklaşma içinde sürmektedir.

Kısaca özetlemek gerekirse, Sovyet toplumunun Yirminci yüzyılın son çeyreğine girerken ileri düzeyde sosyalizmi gerçekleştirdiği ve bunun için de devletin artık tüm toplumun devleti haline geldiği ileri sürülerek yeni bir anayasa hazırlanıp yürürlüğe konulmuştur. Yeni Anayasa bir taraftan Komünist Partisinin yönetici ve yön verici niteliğini muhafaza ederken toplumsal demokrasinin daha da geliştirilmesi için «yurttaşların devlet ve toplum işlerinin yönetimine daha geniş bir şekilde katılmasını» toplumsal gelişmenin temel doğrultusu olarak tanımlamış bulunmaktadır.

BÖLÜM BEŞ: AZ-GELİŞMİŞ ÜLKELERİN SİYASAL REJİMLERİ

Çağımız dünyasında, insanlık alemi için en önde gelen sorunun az-gelişmiş ülkelerin ve bu ülkelerde yaşayan halkların kaderi olduğu söylenebilir. Nitekim bu sorun yine dünyanın her yanında önceliğe sahip bir tartışma alanını oluşturmaktadır. Bilindiği gibi dünya nüfusunun üçte ikisinden fazlası bu ülkelerde yaşamakta, az-gelişmiş ülke halklarının yoksulluğu ve geriliği doğal olarak kalkınma ve gelişme sorunlarını ön plana çıkarmaktadır. Bununla beraber bu ülkelerin ekonomik ve toplumsal açıdan geriliği, yapısal bir özellik taşıdığından kalkınma ya da gelişme siyasal yapıdan bağımsız olarak ele alınamaz. Başka bir deyişle az-gelişmiş ülkelerin siyasal sistemini tartışmak bir anlamda onların ekonomik ve toplumsal yapılarını da ele almak anlamına gelmektedir.

Üzerinde çok durulan ve çok tartışılan bir kavram olmasına karşın 'az-gelişmişliğin' kavramsal tanımı kolaylıkla yapılamamakta; çoğu zaman birbirleri ile ters düşen tanımlar ortaya çıkmaktadır. Kısaca belirtmek gerekirse az-gelişmişliğin tanımı, toplumsal yapı ile ilgili belli ölçütlere dayanılarak yapılmakta ve böylece az-gelişmişlik kavramı daha çok sosyo - ekonomik yapı özelliklerine dayandırılmaktadır. Sosyo - ekonomik açıdan gelişememiş, geri ülkelerin siyasal sistemleri ya da siyasal sorunları ön plana çıkınca, daha çok siyasal içerik taşıyan 'üçüncü dünya ülkeleri' kavramı kullanılabilir. Zaman zaman da 'bloksuz ülkeler' kavramı da az-gelişmiş ülkeler için kullanılabilir. Aslında tüm bu kavramların özdeş ya da eş anlamlı olduğu görülmektedir. Bununla beraber farklı kavramların kullanılması bazı karışıklıkların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Örneğin

her az-gelişmiş ülke aynı zamanda bloksuz değildir, her bloksuz ülke de az-gelişmiş değildir. Az-gelişmiş bir ülke olan Türkiye bir blok üyesidir, buna karşılık Avusturya, Avustralya, Yeni Zelanda gibi gelişmiş ülkeler bloksuzdur ve siyasal sistem olarak klasik demokrasi ile yönetilmektedirler. Bunun dışında yukarıda da belirtildiği gibi az-gelişmişlik kavramı, daha çok ekonomik potansiyel ile ilgili olup kendi içinde farklı yapısal kategorileri kapsamaktadır. Örneğin Türkiye, Suudi Arabistan ve Çad Cumhuriyeti birer az-gelişmiş ülke olmakla beraber aralarında önemli yapısal farklılıklar bulunmaktadır. Türkiye sanayileşme çabasını sürdüren bir az-gelişmiş ülke iken Suudi Arabistan çok yüksek dış geliri olan geri bir ülke ve Çad Cumhuriyeti korkunç derecede yoksul, açlık sorununu çözememiş bir az-gelişmiş ülkedir. Başka bir deyişle az-gelişmiş ülkeler, kendi içlerinde yapısal farklılıklar gösteren kategorilere ayrılmakta ancak bu kategoriler ile farklı siyasal sistemler üst üste gelmemektedir. Klasik demokrasi yapısal olarak gelişmiş kapitalist ülkelerin, marksist demokrasi yine yapısal bir nedenselliğe bağlı olarak gelişmiş sosyalist ülkelerin siyasal sistemleri olarak ortaya çıkarken, belli ve genel bir yapısal özelliği ifade eden az-gelişmişlik belli bir siyasal sistem ile özdeşlik gösterememektedir.

İşte kısaca değinilen kavram kargaşasından kaçınmak ve siyasal sistemi betimlemek için 'üçüncü dünya' kavramının kullanılabilmesi ileri sürülebilir. Bu çerçevede içinde üçüncü dünya terimi, siyasal rejimi klasik demokrasi olan gelişmiş kapitalist ülkeler ile siyasal rejimi marksist demokrasi olan gelişmiş sosyalist ülkeler dışında kalan ülkeleri kapsamaktadır. Buna göre üçüncü dünya ülkeleri arasında siyasal rejimi klasik demokrasi denemesi, askeri diktatörlük ya da tek parti yönetimi gibi birbirlerinden farklı siyasal kategorilere rastlanmaktadır. Nitekim bundan da ötede bir kısım az-gelişmiş ya da üçüncü dünya ülkeleri gelişmelerini kapitalist düzen içinde tamamlamaya çalışırken bazıları da sosyalizmi hedef alarak anti-kapitalist bir gelişme yoluna girmişlerdir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi gelişmelerini ister kapitalist ister anti-kapitalist yolla sürdürmeye çalışsınlar tüm bu ülkelerin yoksul ve geri olduklarını unutmamak gerekir.

Az-gelişmişliğin siyasal ifadesi olarak kullanılabilen üçüncü dünya ülkeleri için gerek siyasal gerek yapısal bir homojenlik söz konusu edilmediğine göre niçin böyle bir genel kategori kullanıl-

diği sorusunu cevaplandırmak gerekmektedir. Böyle bir genel kavram kullanmanın esas amacı, gelişmiş kapitalist ve sosyalist ülkeleri dünyanın diğer ülkelerinden ayırmak değildir. Bundan ötede, üçüncü dünya terimi altında toplanan ülkelerin, farklılıklarına karşın bir takım ortak özellikler taşıdıkları görülmektedir. Başka bir deyişle terim, siyasal içerikli bir takım ortak özelliklere dayanmaktadır.

Birinci ortak yön, göreceli yoksulluktur. Daha somut bir ifade ile gelişmiş kapitalist ve sosyalist ülkeler giderek zenginleşirken üçüncü dünyada toplanan ülkeler genel olarak diğerlerine oranla giderek yoksullaşmaktadır. Kuşkusuz tüm az-gelişmiş ülkeler, kendi açılarından bir gelişme ve ekonomik ilerleme içindedir. Başka bir deyişle hemen hemen bütün geri kalmış ülkelerde durum, dünya göre giderek daha iyi olmakta, hatta kendi koşulları içinde hızla geliştikleri bile söylenebilmektedir. Bununla beraber sözü edilen gelişmeyi diğer grup ülkelerin zenginleşmesi ile karşılaştırınca aradaki farkın açıldığını, göreceli bir yoksullaşmanın ortaya çıktığını söylemek mümkün olmaktadır. İkinci önemli ortak nitelik coğrafi yayılma olarak tanımlanabilir. Az-gelişmiş ya da geri ülkeler dünya üzerinde belli yerlerde toplanmış görünmektedir. Bunu tersten ifade etmek gerekirse şöyle söylenebilir: Sovyetler Birliği dışındaki Asya Kıtasının tamamı, Afrika Kıtası, Orta-Doğu ülkeleri ve Latin Amerika az-gelişmiş dünyanın fiziki alanını, oluşturmaktadır. Buna karşılık Kuzey Amerika, tüm Avrupa, Avusturalya kıtası ve Japonya, yukarıdaki tartışmaların ışığı altında bu dünyanın dışında kalmaktadır.

İnsanlık aleminin sayıca % 70'inden fazlasını oluşturan az-gelişmiş ülkelerin yoksullukları ve tüm dünya düzeninin değişiminde kilit taşı rolü oynamaları, bu alan üzerindeki çalışmaların büyük ölçüde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Örneğin bugün dünyanın hemen hemen her yerinde, büyük üniversitelerde 'üçüncü dünya' ülkelerini tek tek inreleyen enstitülerin ortaya çıktığı görülmektedir. Sadese ABD'de üniversite ve çeşitli kuruluşların bünyesinde 70'ten fazla Orta-Doğu Enstitüsünün bulunması konunun ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Burada, kuşkusuz konunun tüm ağırlığı ve her yönü ile ele alınması olanaksız dışıdır. Bundan da ötede az-gelişmiş, yoksul ülkelerin tek tek incelenmesi de söz konusu olamayacaktır. Burada yapılacak, iş, belli

coğrafi yöreleri ele alıp söz konusu olabilecek genel siyasal rejim sorunları üzerinde tartışmak olacaktır. Ancak bu tartışmalara girmeden önce bütün geri ve yoksul ülkelerle yakından ilişkisi bulunan iki önemli genel soruna değinmek gerekli görülmektedir. Bunlar «ulusal kurtuluş savaşları» ve «emperyalizm» olarak nitelenebilir.

Az-gelişmiş ülkelere bir kısmı, hemen hemen hiç bir zaman siyasal bağımsızlıklarını kaybetmemiş olan ülkelere dendir. Türkiye, Çin, İran bunlara örnek sayılabilir. Buna karşılık, özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra çok hızlanan bir süreç içinde eski koloni ya da sömürge halklarının bağımsızlıklarını kazandıkları görülmektedir. Emperyalist - kolonyal sistem yıkılırken, ortaya 80 civarında da bağımsız ülkenin çıktığı söylenebilir. İçinde yaşadığımız çağ, kolonilerin ya da ondan da ötede dünya halklarının siyasal bağımsızlık savaşı dönemi olarak nitelenmek doğru sayılmaktadır. İlk örnekleri Birinci Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan kurtuluş hareketleri İkinci Dünya Savaşından sonra her yere yayılmış görülmektedir.

Ulusal kurtuluş hareketlerinin ana ideolojisi, isminden anlaşılacağı gibi ulusçuluktur. Bundan da ötede ifade etmek gerekirse ulusçuluk günümüzde üçüncü dünya ülkelerinin ideolojisi olarak tanımlanabilir. Bununla beraber günümüzün az-gelişmiş ya da üçüncü dünya ülkelerinde ortaya çıkan ulusçuluk anlayışını gelişmiş ülkelerin ulusçuluk anlayışı ile karıştırmamak gerekir. Ulusçuluk, daha önce de değinildiği gibi 15'inci yüzyılda Avrupa ülkelerinde gelişen yeni düzene bağlı olarak ortaya çıkmış ve o zamandan günümüze kadar bu ülkelerin esas ideolojisi olarak süregelmiştir. Başlangıçta insancıl ve demokratik bir içeriğe sahip olan Avrupa ülkelerinin ya da gelişmiş memleketlerin ulusçuluğu zamanla değişmiş; özellikle 19'uncu yüzyılın sonlarında, emperyalist aşamaya girilince saldırgan, şöven (bir ulusun kendini diğer uluslara göre kesin olarak üstün sayması) ve baskıcı bir nitelik taşımağa başlamıştır. Böylece ulusçuluk bu ülkeler için dünya ölçeğinde ve diğer ulusların üstünde ekonomik, siyasal üstünlük sağlama anlamı kazanmıştır. Özellikle faşist düzenlerde ulusçuluk, ırkçılık, saldırganlık ve hegemonyacılık özellikleri ile özdeşleşen bir anlam kazanmıştır.

Az-gelişmiş ülkelerin ulusçuluk anlayışı bundan temelden farklıdır. Genel olarak bu ülkelerin ulusçuluğu, 19'uncu yüzyılda gelişmiş batı ülkeleri ulusçuluğuna karşı, siyasal bağımsızlık ve ekonomik sömürüyü durdurma talepleri ile ortaya çıkmıştır. Geri kalmış yoksul ülkeler içinde ilk ulusçuluk tepkisi, Türkiye, Mısır, Çin ve İran gibi geçmişleri parlak ve siyasal gelenekleri güçlü ülkelerde belirlenmiştir. Batı ile ilişkilerinin, kurulu düzenlerini çöktürdüğü, ekonomik olarak batının kontrolünün açık hale geldiği bu ülkelerde, özellikle 20'inci yüzyılın başlarından itibaren ulusal tepki bütün şiddeti ile patlamıştır. Bu arada yukarıda sözü edilen ülkeler dışında, Japonya'dan söz etmek gerekir. Japonya kapitalizm ile sanayi devrimini başaran ve kalkınmış ülkeler arasına en son katılan ülke sayılabilir. Japonya, 19'uncu yüzyılın ortalarında yapısı ve gücü Osmanlı İmparatorluğu, Çin ya da İran'dan farklı olmamakla beraber; 20'inci yüzyıla sanayileşmesini tamamlamış ve kapitalist yolla kalkınmış bir ülke olarak girmesi açısından kendine özgü bir nitelik taşımaktadır. Japonya, çağının sömürülen devletlerine, ekonomik alanda başardığı değişimin modeli açısından değil, 1905 yılında büyük bir emperyal ülke olan Rusya ile girdiği savaşta kesin bir zafer kazanması ile etkili olmuştur. Japonya'nın ekonomik değişimi değil, fakat mazlum olarak tanınan bir ülkenin güçlü Rus Çarlığını mağlup edebilmesi Türkiye'de, Çin'de, Mısır'da ve benzeri ülkelerde büyük heyecan uyandırmış; emperyalist ülkelerin mağlup edilebileceği örneğinin ortaya çıkması bu ülkelerdeki ulusçuluk akımının hızla güçlenmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur.

Böylece I. Dünya Savaşından hemen sonra başta Türkiye olmak üzere İran, Çin, Mısır ve Hindistan'da içerikleri birbirlerinden belli noktalarda farklılıklar göstermekle beraber ulusal hareket giderek yükselmiş; örneğin Savaşta yenilgiye uğrayıp yok olan Osmanlı İmparatorluğunun yıkıntıları üzerinde Türkiye, siyasal bağımsızlığını kazanmış bir ülke olarak ortaya çıkmıştır. 20'nci yüzyılın başlarında yükselen bu ulusal hareketlerin, toplumsal temellerinde batı hegemonyasına karşı direnmeye başlayan orta sınıfların öncülük rolü oynadığı ileri sürülebilir. Başka bir deyişle ulusçu hareket, özellikle siyasal yönde bir anti - emperyalist içerik taşımakla beraber köklü ekonomik örgütlenme değişikliklerini tartışmaktan uzak kalmış; bununla beraber yine çok köklü olmamakla beraber anti - feodal öneriler taşıyan programlar or-

taya atılmıştır. Başka bir deyişle 20'nci yüzyılın başında, ulusal devrimler az ya da çok anti - feodal bir içerik de taşıyabilmiştir. Bu anlamda I. Dünya Savaşı sonrası ulusal kurtuluş hareketleri bir burjuva devrimi özellikleri de göstermiştir.

20'inci yüzyılın başlarında Afrika kıtasında (Kuzey Afrika hariç) bir ulusal hareketin başladığını söylemek pek olanaklı değildir. Afrika'nın yanında Güney Amerika ülkeleri de siyasal bağımsızlıklarını çok daha önceleri kazanmış olmakla birlikte yine ulusçuluk açısından büyük hareketlere sahne olmamıştır. Afrika'da II. Dünya Savaşından sonra giderek yükselen bir ulusçuluktan söz etmek olanaklıdır. Afrika ülkelerinin siyasal bağımsızlığını kazanması ile gücünü ve etkinliğini artıran bu yeni ulusçuluk akımı, kendi içinde yeni bir ögeyi de kapsadığı görülmektedir. Bu öge, ulusçuluk akımının ekonomik yorumudur. Kısaca belirtmek gerekirse, bugünkü biçimi ile üçüncü dünya ülkelerinde gündeme gelen ulusçuluk, ekonomik örgütlenme konusu üzerinde önemle durmakta, yoksul ve geri ülkeler için kapitalist olmayan yollarla ekonomik gelişme alternatifleri oluşturulmaktadır. Ulusçuluğun bu yeni yorumu, Güney Amerika ülkelerinde de etki uyandırmaktadır. Ulusal Kurtuluş hareketinin sadece siyasal bağımsızlığı değil, kapitalist olmayan yollarla ekonomik gelişmeyi de amaçlamaya başlaması dünya düzenini temelden değiştirecek bir önem ve içerik taşımaktadır. İşte bu nedenle de az-gelişmiş ülkelerin ulusal kurtuluş hareketleri, ulusçuluk ideolojisini yeni biçimlerde yorumlamaya başlamış olmaları çağımızın en güncel inceleme alanını oluşturmaktadır.

Kalkınma nedir, az-gelişmiş ülkeler nasıl kalkınabilir, kalkınma çabalarının önündeki engeller nedir gibi sorular, özellikle II. Dünya Savaşından sonra sadece yoksul ülkelerin değil tüm dünya akademik çevrelerinin ve kamu oyunun en çok tartıştığı alanları oluşturmaktadır. Gerçekte bugün dünyada toplum sorunları ile ilgili olarak yazılan kitapların, ortaya atılan kuramların çok büyük bir kısmının az-gelişmiş ülkelerin kalkınma sorunları ile ilgili olduğu görülmektedir. Doğal olarak bu gelişme bir takım yeni sorunların ortaya atılmasına, yüzlerce yıldır bu ülkeleri ve insanları sömüren, onları doğal olarak geri kalmış ilkel toplumlar olarak gören gelişmiş batı ülkelerinin neden son 30 yıl içinde tamamen değişik bir tavır aldığı sorusu az-gelişmiş ülke aydınlarını bu konu üzerinde düşünmeye itmektedir. Başka bir deyişle

az-gelişmiş ülke aydınları, bu son 30 yıl içinde batıda ortaya çıkan insancılığın, heyecanın nedenini tutarlı bir biçimde açıklamak zorunluluğu ile karşı karşıya bulunmaktadır.

Günümüz dünyasının çok büyük bir kesimi için hayati sorun hale gelen kalkınmayı, kısaca üretim sisteminin gelişmesi ya da insanın doğayı kontrol etme olanaklarının artması olarak tanımlamak mümkündür. Daha da somut olarak ifade etmek gerekirse, kişi başına düşen ulusal gelir, okuma yazma oranı gibi zaman zaman yanıltıcı olabilen kavramlar yerine toplumda ortalama işgücünün üretkenlik derecesinin değişimi olarak kalkınmayı tanımlamak ve ölçmek doğru olabilir. İş gücünün üretkenliğinin artması, üretim sürecinde giderek artan ölçüde üretim araçlarının kullanılması ve teknolojisinin ilerlemesi anlamına gelmektedir. Böylece birim işgücü giderek daha fazla değer yaratmak olanağına sahip olabilecek, insanın doğayı kontrolü giderek daha etkin hale gelecektir. Kalkınmanın bu tür tanımı hem ekonomik hem de kültürel alanda toptan bir gelişmeyi kapsıyabilmektedir.

Kalkınma sorunun tartışması, geri kalmışlığın nedenlerini ele almakla başlayabilir. Eğer sorunu tartışmaya, bir takım ekonomistler tarafından ortaya atıldığı gibi «bir ülke yoksul olduğu için yoksuldur» tipinden önermelerle başlanırsa düşünceler kısır bir döngü içinde kalabilir; ülkelerin neden zengin ya da yoksul olduğu tartışma dışında bırakılarak sorun basit ve mekanik düzlemde ele alınabilir. Bu takdirde tartışmaların oturacağı nokta, yoksul ülkelerin zengin ülkelere benzerse yoksulluktan kurtulacağı varsayımına dayanmak olacaktır. Bu durumda sorunun, zaman boyutu içinde, derinliğine tartışılabilmesi olanaksızlaşır. Örneğin yoksul ülkelerin yoksulluğunun nedeninin zengin ülkelerin yoksul ülkelere gelişme izni vermemiş olması olgusu tartışma dışı kalır. Bundan da ötede zengin ülkelerin nasıl zengin olduğu ve onların zenginliğinin pahasını kimlerin ödediği tartışması yapılamaz. Başka bir deyişle geri kalmışlıkla, zenginlik birbirleri ile ilişkilendirilmeden açıklanırsa bu tür açıklamanın gerçeği ifade ettiği söylenemez. Nitekim günümüzde toplum bilimcilerin büyük bir kesimi de az-gelişmişlik ve kalkınma sorunlarının, kısaca ifade edilecek olursa, emperyalizmden ayrı tartışılmıyacağını ileri sürdükleri görülmektedir. Bu nedenle çağımızın en önemli tartışma alanlarından birini oluşturan ve çok değişik

gruplarca birbirlerinden çok farklı anlamlar içinde kullanılan emperyalizm kavramı üzerinde biraz durmanın yararı olacaktır.

Çağımızın en yoğun tartışmalarına konu olan emperyalizm kavramı, esas olarak ekonomik içerikli bir kavramdır. Bu kavram toplumların tarihsel gelişimi içinde ortaya çıkmış bulunan bir aşamayı belirlemektedir. Sözü edilen aşamanın belirgin özellikleri şöyle tanımlanabilir : (a) bir kaç gelişmiş kapitalist ülke dünya pazarında sanayi üretimi açısından bir yarışma içinde bulunmaktadır; (b) bu gelişmiş ülkelerde sermaye tekелci hale gelmiştir; (c) tekелci hale gelen sermaye, birikim sonucu kendi ülkesinin sınırlarından dışarıya taşımaya başlamıştır; (d) dünya pazarı çok uluslu hale gelen bu tekелci güçler arasında paylaşılmış ancak paylaşma ile beraber yarışma son bulmamıştır. Bu niteliklerin yanında emperyalizmde çok sözü edilen finans kapitalden de kısaca bahsetmek gerekirse, kavramın banka sermayesinin üretim biçimine egemen olması ile tanımlanabildiğine işaret edilebilir. Ancak tekeller arasındaki yarışmanın keskinliğinin azalması ile finans kapitalin de büyük tekелci sermayenin özü ya da esasını değil bir parçası oluşturduğunu ileri süren görüşlere raslanmaktadır.

Emperyalizm kavramının ilk kez sistemli biçimde incelenmesi Rudolf Hilferding tarafından yapılmıştır. Hilferding **Finanskapital** adlı yapıtında, liberal ekonomi kuramının öngördüğü özgür yarışma yerine tekellerin ortaya çıktığını ve bu oluşumun genişleme için güçlü bir siyasi mekanizmaya gereksinme duyduğunu ileri sürmüştür. Hilferding'e göre ülke çapında ortadan kalkan yarışma, aynı durumda bulunan gelişmiş kapitalist ülkeler ya da bu ülkelere ait tekeller arasında yarışmaya dönmekte; dünya pazarı için birbirleri ile yarışmaya başlayan güçlü ulusal tekellerin mücadelesi ulusçuluk ideolojisinin yeniden ve farklı bir biçimde yorumlanmasına yol açmaktadır. Başka bir deyişle gelişmiş kapitalist ülke burjuvazisinin tekелci sermayesi, dünyayı kontrol etmek için uluslararası bir çatışmaya girmektedir. Böylece Hilferding, artık bütün belirtileri ile ortaya çıkmış, eyleme dönüşmüş olan emperyalizm olgusunu tutarlı bir kuram içinde açıklama çabalarına öncülük etmiştir.

Hilferding, emperyalizm olgusunun özellikle siyasal etkilerini doğru sayılabilecek bir biçimde kurumsallaştırmış olmasına karşı dışa açılmayı zorunlu kılan ekonomik etkenler üzerinde fazla

durmadığı söylenebilir. Gelişmiş kapitalist ülkeler ya da başka bir deyimle merkez ülkeler için sorun, tekelleşmiş sermayenin sürekli olarak yüksek karlılık elde edebilecek alanlara kayabilmesidir. Bu olgunun emperyalist aşamanın çeşitli bölümlerinde değişik görünümlerle ortaya çıktığı söylenebilir. Emperyalizmin gelişmesinde üç farklı dönemin varlığından söz edilebilir. Birinci dönem, ticaret kapitalizminin önderliğinde dünya pazarlarına açılma olarak nitelenebilmektedir. Batı Avrupa'da 16'ncı yüzyılda başlayıp gelişen kapitalizm ile birlikte ortaya çıkan bu aşama 19'uncu yüzyılın ortalarına kadar sürmüş gözükmektedir. Bu aşamada bir dünya ekonomik düzenin oluştuğu, kapitalizmin dünyanın hemen hemen her yöresini ticarete açtığı söylenebilmektedir. Kapitalist evrime giremeyen ülkeler ve yöreler, buralarda yaşayan toplumlar ticaret yolu ile kapitalizme açılmıştır; başka bir deyişle kapitalizmle bütünleşme sürecine girmişlerdir. Bütünleşmenin aracı da dış ticaret yolu ile pazara açılma olmuştur. Bu bakımdan kapitalistleşme yoluna giren ya da başka deyişle merkez ülkeler açısından yüksek kar oranları elde etmeyi sağlayan ekonomik politika, merkantilizm, dünya pazarının ticarete açılması biçiminde belirlenmiştir. Bu oluşumun pazara katılan ülkeleri de etkilemiş, bu ülkelere giren ticaret sermayesi, ticareti ve dolayısıyla üretimi engelleyen kurumları ortadan kaldırma yoluna girmiştir. Bu, sözü edilen toplumların daha ileri üretim biçimlerine geçmesi anlamına gelmektedir. Böylece daha birinci aşamada emperyalizm bir taraftan geri kalmış yörelerin sömürülmesi anlamına gelirken aynı zamanda üretim güçlerinin gelişmesi biçiminde buralarda yapısal değişikliklere yol açmaya başlamıştır.

İkinci aşama ise, merkez ülkelerdeki sanayi devrimi sonucu, üretici sermayenin gereksinimlerine uygun bütünleşme biçimlerinin ortaya çıkması ile belirlenmektedir. Sanayileşen ülkelerin ham madde gereksinimleri ve gıda maddelerine olan talepleri kolonilerde ya da çevre ülkelerde ihracata dönük ham madde ve tarımsal gıda maddeleri üretimini zorlamış; daha açık olarak belirtmek gerekirse, kontrol edilen ülkeler giderek ham madde ve tarımsal madde üretiminde uzmanlaşmaya başlamışlardır. Çevre ülkeleri ya da sömürülen ülkelerin, sanayileşen ülkelerin gereksinme duyduğu malları üretmede uzmanlaşması bu ülkelere yapılan sermaye yatırımları ile pekiştirilmiştir. Bu oluşum ya açık koloni koşulları altında gerçekleşmiş, bazen çevre ülke siyasal ba-

ğımsızlığını devam ettirmiş (Osmanlı İmparatorluğu, Çin vb. gibi) ama belirtilen ekonomik bütünleşme her yönü ile, bütün kurumlarıyla varlığını sürdürmüştür. Kısaca özetlemek gerekirse, emperyalizmin ikinci döneminin ana niteliği gelişmiş kapitalist ülkelerin, çevre ülkelerinde ham madde ve tarımsal mal üretimini geliştirecek biçimde buralara sermaye ihraç etmesi olarak tanımlanabilir. İhraç edilen sermaye madenleri işletmek, demiryolları yapmak, kredi kurumları oluşturmak vb. alanları kapsamıştır. Böylece dünya ekonomik bir bütün haline gelmiş, bu çerçevede içinde bir ülkelerarası iş bölümü ortaya çıkmıştır. Bu iş bölümü, az-gelişmişliğin temel belirleyicisi sayılabilir.

Emperyalizmin üçüncü aşamasına 1929, bunalımı ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında ulaşılmıştır. Ulusal kurtuluş savaşlarının yayılması ve eski kolonilerin siyasal bağımsızlıklarına kavuşmaları ile bu ülke halklarının kendi kaderlerine kendilerinin sahip çıkmaları eğilimi giderek artmaya başlamış, bunun sonuçlarından biri ise bu ülkelerde emek yoğun (yani geri teknoloji kullanan) sanayilerin ortaya çıkması olmuştur. Yoksul ve hiç bir alanda gelişmemiş, az-gelişmiş ülkelerin kendi kendilerine çağdaş teknolojiyi üretecekleri beklenemez ve bu ülkeler sanayileşme çabasına girdikleri anda teknoloji açısından dışarıya bağımlı olacaklardır. Başka bir deyişle dışarıya onlara hangi teknolojiyi verirse onunla sanayini kurma çabasını sürdürmek zorundadır. İşte bu çerçevede içinde az-gelişmiş ülkelerin geri teknolojiyi yani az makine çok emek kullanan sanayiler kurduğu görülmektedir. Bu dönemde yeni sanayileşmeye başlayan ülkeler geri teknolojiyi zayıf sanayilerini korumak için yüksek gümrük duvarlarına başvurunca tekelleşmiş uluslararası sermaye bu duvarları atlamamanın yollarını aramaya başlamıştır. Seçilen yol az-gelişmiş ülkenin yerli burjuvazisi ile bütünleşmektir. Özellikle 1950'lerden sonra bir çok az-gelişmiş ülkede büyük güvenceler ve ayrıcalıklar sağlayarak yabancı sermayeyi, yabancı yatırımları teşvik kanunlarının çıkarılması bu olgunun gözle görülür somut sonuçlarından bir tanesidir. Bu dönem aynı zamanda çok uluslu sermayenin ortaya çıktığı ya da uluslararasılaşmanın daha üst bir düzeye eriştiği aşama olarak tanımlanabilir. Yalnız bir uluslararasılaşmayı farklı uluslara ait sermayenin bir araya gelmesi biçiminde değil, bir şirketin bir çok ülkede faaliyet göstermesi biçiminde anlamak gerekir. Uluslararasılaşan sermaye, az-gelişmiş ülkelerdeki küçük yerli sermaye ile bütünleşerek dünya ölçüsünde üretimi ve piyasayı denet-

leme olanaklarına kavuştuğu görülmektedir. Yerli sermaye ile büyük sermaye arasında kurulan bu sıkı ilişki sayesinde sermayenin yer değiştirmesi (hareketliliği) kolaylaşmakta; böylece uluslararasılaşmış sermaye her zaman daha karlı kesim ve yörelere kaymak olanağına sahip olmaktadır. Bu büyük sermayenin kar oranının korunmasını sağlayıcı bir ilişki olarak tanımlanabilir ve bunun sürekliliği için dünyanın bugünkü düzeninin değişmemesi gerekir.

Çağımızın ekonomik düzeni, uluslararasılaşmış sermayenin hareketliliğine bağlı olarak yeni bir uluslararası işbölümüne platform oluşturmaktadır. Sözü edilen bu yeni işbölümünde belirleyici değişkenler ülkelerin değişik ekonomik büyüme koşulları, teknolojik olanaklar ve ücret düzeyleri olarak tanımlanabilir. Bir yandan sermayenin ülkeler arasındaki dağılımı diğer yandan da ham maddeler ile sanayi malları arasındaki değişim oranları emperyalizm olgusunun günümüzdeki sorunlarının düğüm noktalarını oluşturmaktadır. Daha açık bir ifade ile gelişmiş kapitalist ülkelerin, kapitalist üretim düzenine sahip az-gelişmiş ülke ekonomilerini iki esas eksen üzerinde kontrol ettiği söylenebilir. Birinci olarak az-gelişmiş ülkelerde teknoloji yaratılmadığı için sanayileşmek için sermaye ve teknoloji ithali zorunlu hale gelmekte; bu oluşumun dışında bir gelişme olanağının söz konusu olması çok zor gözükmektedir. İkinci olarak ise az-gelişmiş ülkeler dış ticaretlerinde sürekli açık vermekte ve bu nedenle sanayileşmeleri engellenmektedir. Az-gelişmiş ülkelerin dış ticaretlerinin sürekli açık vermesi, onların ürettikleri tarımsal ürün ya da ham madde fiyatları ile gelişmiş ülkelerin ürettikleri sanayi malları arasındaki fiyat oranının sürekli biçimde ikinci grup çıkarı doğrultusunda değişmesinden kaynaklanmaktadır. Örneğin bir az-gelişmiş ülke 20 yıl önce belli bir makineyi ithal etmek için 300 kilo buğday satarken bugün aynı makineyi ithal etmek için 500 kilo buğday satmak zorunda kalmakta; ilişkinin bu tür olması nedeni ile azgelişmiş ülkeler ya da üçüncü dünya ülkeleri sürekli olarak gelişmiş ülkelere daha fazla miktarda değer transfer etmektedir.

Bir ekonomik ilişkiler düzeni olarak emperyalizmin işleyiş süreci burada genel hatları ile özetlenmeye çalışılmıştır. Görüldüğü gibi olgunun temelinde, kapitalist düzenin doğal sonucu sayı-

labilecek tekелci büyük sermayenin varlığı yatmaktadır. Tekelleşme, bir grup tarafından ileri sürüldüğü gibi (bu gruba siyasal literatürde genel olarak «revizyonist» denmektedir.) üretim anarşisini ortadan kaldırıcı rol oynamamış; aksine tekелci firmalar üretimde ve dünya ölçeğindeki üretim ilişkilerindeki karmaşıklığı daha da artırmıştır. Kapitalizmin gelişmesi ile birlikte, dünya ölçeğinde dengesizlik ve düzensizliklerin hızlanarak arttığı söylenebilir. Tekelci gelişme, klasik ekonomi kuramının dengeleyici etkiler arasında temel saydığı piyasa mekanizmasını işlemez hale getirmiştir ve bir çok hallerde devletin düzenleyici bir işlev yükümlenerek ekonomiye müdahale ettiği görülmektedir. Bu oluşum, bazıların ileri sürdüğü gibi tüketici yararına bir müdahale niteliği taşısa da esas amacın kapitalist sistemin devam ettirilmesi olduğu açıktır ve bir başka deyişle ülke içinde tüketicinin korunması, başka ülkelerdeki insanların büyük sorunlarla karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır.

Tekelleşme kar oranlarının eşitlenmesi sürecini bozup, kaynak dağılımını etkisiz kılınca bazı üretim alanlarında aşırı karlar, bazılarında zarar ya da düşen karlar zorunlu hale gelecek; başka bir deyişle kapitalist ekonominin işlerliği ile ilgili temel varsayımların bir kısmı anlamsız önermelere dönüşecektir. Azalan karlar, rekabetçi kapitalizmde bazı firmaların karlı olmayan alanı bırakması (iflas) ile kendini göstermektedir. Ancak bu durum büyük büyük bir monopol için söz konusu olursa iflasın yan etkilerinin bütün ekonomiyi temelden sarsabileceği kabul edilebilir; nitekim bu durumda bulunan tekел devlet yardımı ile varlığını sürdürmeye devam etmekte ve böylece kapitalist tekelcinin zararı vergi veren halkın cebinden karşılanmaktadır. Tekelci karının devam zorunluluğu, kamu kaynaklarından desteklenmenin yanında çeşitli olanaklar aramaktadır. Silah ticareti ve bölgesel savaşlar bu olanakların en yaygın olanlarından.

Emperyalizm olgusunun toplumsal yapıları etkileyişi üzerinde de bir ölçüde durmak gereklidir, böylece üçüncü dünya ülkelerinin siyasal sistemlerinde çok önemli rol oynayan etkiler hakkında bazı genel önermeler oluşturmak mümkün olabilir. Aslında soruna iki yönlü bakmak, emperyalizmin hem merkez hem çevre ülkedeki toplumsal yapılar üzerindeki etkisini ayrı ayrı tartışmak anlamlı olacaktır.

Emperyalist ilişkilere girilmesi ile merkez ülkede tekelci kapitalin önderliği altında tüm mülk sahibi kesimlerin bütünleştiği görülmektedir. Bu bütünleşme, sermayenin değişik kesimleri arasındaki çelişkilerin (banka, sanayi sermayesi gibi) ortadan kalkmamakla beraber yumuşaması anlamına da geldiği açıktır. Tekelci sermayenin, çevre ülkelerinden taşıdığı değer bir kısmı sürekli olarak işçi ücretlerinin yükseltilmesinde kullanılabilmekte; ücretli kesim, bu ülkelerde göreceli olarak diğer ülke ücretlilerine göre çok daha iyi yaşama koşullarına sahip olabilmektedir. Bunun sonucu toplumda ücretli kesimlerin düzene karşı direnişleri yumuşamakta ve buna bağlı olarak toplumsal gerilimler azalmakta, örneğin ABD ya da Batı Almanya gibi ülkelerin işçi kesimleri zaman zaman emperyalist nitelikli politikalar destekler hale gelmektedir.

Buna karşılık emperyalizm çevre ülkelerin toplumsal yapılarını iki yönlü etkilemektedir. Birinci olarak bütünleşme yolu ile çevre ülkelerinde üretici güçler gelişmekte ve böylece bir toplumsal dinamizm ortaya çıkmaktadır. İkinci yönden ise emperyalizm çevre ülkenin en güçlü kesimi sayılabilecek grupların uluslararasılaşmış sermaye ile bütünleşmesini sağlayarak ülke içinde güçlü müttefikler yaratabilmektedir. Çevre ülkelerinin gelişme düzeyi, ülke içinde anti-emperyalist güçlerin etkinliğini belirleyici olmaktadır; ancak yine de yöresel koşullar bu oluşumda zaman zaman önemli roller oynayabilmektedir. Başka bir deyişle emperyalizm, girdiği ülkede hem kendisine karşıt hem de yandaş güçlerin doğmasına neden olmakta; nesnel gelişme bu oluşumun çerçevesini oluşturmaktadır. Emperyalizm, çevre ülkelerin toplumsal yapıları üzerindeki etkileri aynı zamanda bizi emperyalizmin limitlerini tartışma noktasına getirmektedir.

Yukarıda da değinildiği gibi emperyalizm bir sistem olarak tüm emperyalist ülkeleri kapsayacak biçimde ele alınınca oluşumun kendine karşıt iki güç sürecini geliştirdiğini ileri sürmek mümkün olabilir. İşte son analizde sözü edilen bu iki süreç emperyalizmin sınırını çizmektedir.

Birinci süreç emperyalist sistem içindeki yarışma ve bu yarışmanın sonucu olarak savaşların ortaya çıkmasıdır. Emperyalizm, emperyalist güçler arasındaki yarışma ya da emperyalizme direnen çevre ülkelerin tutumları nedeni ile sürekli bir savaş durumu-

nu (aktif ya da potansiyel olarak) öngörmektedir. Her savaş ve özellikle büyük paylaşma savaşları emperyalist gücün hırpalanmasına, bunun sonucu olarak da emperyalist sistemin, en zayıf halkalarından kırılmasına yol açmaktadır. Bilindiği gibi Lenin'in marksizme yaptığı en önemli katkılardan biri bu noktada toplanmakta; emperyalizmin bu niteliğinden dolayı kapitalizmin bir sistem olarak en ileri ve gelişmiş kapitalist ülkelerde değil en zayıf halkada ya da başka deyişle daha az-gelişmiş bir kapitalist ülkede çözüleceği ileri sürülmektedir. Böylece emperyalizmin birinci limiti, sistemin yapısı gereği oluşan paylaşım savaşları sonucu zayıf halkaların kırılması ile belirlenmektedir. Nitekim Birinci Dünya Savaşı en zayıf kapitalist ülke Rusya'da sosyalizmin kurulmasına yol açarken II. Dünya Savaşı sosyalizmin bir dünya sistemi haline gelmesi ile sonuçlanmıştır.

İkinci süreç ise emperyalist ilişkiler ile sömürülen ülkenin toplumsal yapısında oluşan değişimlerden kaynaklanmaktadır. Emperyalizm bir taraftan sömürülen ülkedeki üretici güçleri geliştirmekte; pazara açılma sorunu emekçi katmanlara bir dinamizm getirmektedir. Başka bir deyişle emperyalizm üretim güçlerini geliştirerek toplumdaki sermaye - emek çatışmasını artırmaktadır. Kısaca belirtmek gerekirse değişim çevre ülkede büyük dengesizlikleri ve sorunları beraber oluşturmakta, bunların sonucu olarak toplumsal gerilimler giderek artmaktadır. Sözü edilen gerilimler özellikle henüz sanayi kuramamış çevre ülkelerindeki oluşmaya başlayan ulusal burjuvazinin önderlik ettiği ulusçuluk akımlarının doğmasına yol açmaktadır. Genellikle görülen olgu bu ulusal burjuvazinin daha çok orta sınıf diye tanımlanabilecek kamusal örgütlerde ve servis kesiminde çalışan meslek sahiplerinden meydana geldiğidir. İşte bu kesim bugün üçüncü dünyanın ya da az-gelişmiş ülkelerin anti - emperyalist ulusal bağımsızlık hareketlerine önderlik etmekte ve toplumu peşinden sürüklemeye çalışmaktadır. Bununla beraber unutulmaması gereken bir nokta, ulusal burjuvazinin etkinliğini artırdıkça uluslararasılaşmış sermaye ile bütünleşme eğilimlerini de ortaya koymaya başlamış olmasıdır. Nitekim bir çok az-gelişmiş ülkede ulusal burjuvazinin önderliğinde başlayan anti - emperyalist bağımsızlık hareketinin sonunda tekrar emperyalizme bütünleşmeye yöneldiği görülmektedir.

I. ASYA ÜLKELERİ

Asya kıtasının dünyamız açısından büyük önemi çok açıktır. Bu, dünyanın en büyük kıtasında insan nüfusunun çoğunluğu yaşamakta; sadece iki ülkenin Hindistan ve Çin'in toplam nüfusları, dünya nüfusunun yarısına yakın bir kısmını oluşturmaktadır. Buna ek olarak Asya ülkelerinin siyasal gelenekleri ve toplumsal kültürleri, Afrika ve Latin Amerika ülkelerine göre önemii sayılacak farklılıkları ortaya koymaktadır. Örneğin çoğu Asya ülkeleri, tarihlerinin hiçbir döneminde siyasal bağımsızlıklarını kaybetmemişler, koloni ya da sömürge haline gelmemişlerdir. Çin, Afganistan ve İran batının ekonomik kontrolüne girmiş olmakla beraber siyasal bağımsızlıklarını her çağda sürdürmüşler; bu olgu, günümüzdeki siyasal sistemlerin belirlenmesinde önemli derecede etken olmuştur.

Asya ülkeleri açısından ortaya çıkan bir önemli nitelik de, bu ülkeler arasında gelişmesini (sosyo - ekonomik ve siyasal açıdan) kapitalist olmayan yolla gerçekleştirmeğe çalışanların sayısının fazlalığıdır. Başka bir deyişle üçüncü dünya ülkeleri arasında kapitalist olmayan yolda kalkınmaya çalışanların büyük bir bölümünün Asya Kıtasında yer aldığı söylenebilir. Çin, Kuzey Kore, Viet - Nam, Laos, Kamboçya ve bir ölçüde Seylan ve Burma bu ülkelere örnek sayılabilir. Nitekim bu durum karşısında «batının» Asya'dan vazgeçtiği ve kapitalist olmayan yolla gelişmenin yaygınlaşmasını önlemek için Kıta'nın etrafında bir çember oluşturmağa çalıştığı gün-
lük gazete yorumları arasında belirtilmeye başlanmıştır. Kuşkusuz bu tür yorumlara yol açan olayların başında, hemen hemen 15 yıldır dünya ölçüsünde güncelliğini sürdürebilmiş olan Viet - Nam Savaşı ve bu savaşın sonucu gösterilebilir. Gerçekten küçük, geri ve yoksul bir ülke halkının, dünyanın en gelişmiş ve güçlü ülkesini uzun süren, açık bir savaş sonunda yenilgiye uğratması her tarafta büyük yankılar uyandırmıştır.

Bununla beraber, Asya ülkelerinin siyasal rejimleri ve sorunları tartışmasına girilince Viet - Nam üzerinde öncelikle durmanın anlamı olmayacaktır. Bugün Asya Kıtasında, üçüncü dünya için birbirinden farklı iki gelişme modelinin ve 2 ayrı siyasal sistemin ortaya çıktığı söylenebilir. Bunlar, dünyanın nüfus bakımından en kalabalık iki ülkesi olan Çin ve Hindistan'dır. Hindistan, kendisine

düzen olarak kapitalizmi ve buna bağlı olarak siyasal sisteminde de klasik demokrasiyi seçmiş; Çin ise sosyalizme ve marksist demokrasiye yönelmiştir. Ancak ne Hindistan'ın klasik demokrasisi ne de Çin'in marksist demokrasi deneyi Avrupa'daki örneklerle benzememekte; oldukça kendilerine özgü nitelikler göstermektedir. Bu nedenle Asya ülkeleri arasından bir arada dünya nüfusunun büyük bir kesimini oluşturan Hindistan ve Çin'i ele alıp, siyasal sistemleri ile ilgili bazı genel noktaları tartışmak şimdilik yeterli sayılabilir.

(A) **Hindistan** : Hindistan yarımadası, birbirlerinden farklı kültür sistemlerinin bir arada bulunduğu, tarihte büyük uygarlıkların ortaya çıktığı yer olarak bilinmektedir. En gelişmiş biçimi ile tarımsal toplum 17'nci yüzyıl sonlarına kadar varlığını korumuş; siyasal açıdan da çeşitli sultanlıkların egemenlikleri temel olarak süregelmiştir. Hindistanın kendi iç dinamiği hiç bir kapitalist gelişme ortaya koyamadığından bir uluslaşma söz konusu olamamış; yöresel etnik gruplar günümüze kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Hindistan'a gelen ilk batılılar 16'ncı yüzyılda Portekiz denizcileri olmuş ve sultanlar onların koloni oluşturma girişimine karşı koymuşlar; hatta müslüman sultanlar Portekizlilerin bu girişimine karşı çağın en güçlü devleti olan Osmanlılar'dan yardım istemişlerdir. Osmanlı devletinin, yardım için Kızıldeniz'de bir donanma kurmasına rağmen Portekizliler, üstün gemicilik ve deniz savaşı teknolojileri ile Hindistan'ın güney kıyılarını kolonileştirmeyi başarmışlardır. Ancak ülkenin esas olarak batı ticaretine açılması, 17'nci yüzyıl sonlarından itibaren İngilizlerin Bengal Körfezini kolonileştirmesi ile başlamış ve İngilizler giderek Portekizlileri buradan uzaklaştırmışlardır. Ünlü İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyasının 1680'lerde Kıtanın iç taraflarını da ticarete açtığı bilinmektedir.

18'inci yüzyılın ortalarından itibaren İngiltere, bütün Hindistan'ı kendi sömürgesi haline getirmeyi başarmış, burada tesis edilmiş olan Hollanda ve Fransız kolonilerine el koymuş; yerli sultanlara (özellikle büyük Moğol Sultanına) kesin bir darbe vurarak 1785 yılından itibaren Hindistan üzerinde egemenliğini kurmuştur. 1947 yılına kadar süren sömürge döneminde bu büyük kıtanın ve nüfusunun yoğun bir biçimde sömürüldüğü söylenebilir. Hind halkının bu sömürüye karşı elinden geldiğince direndiği görülmüş, sık

sık halk ayaklanmaları patlak vermiştir. Örneğin 1857 yılında başlayan büyük ayaklanma İngiliz yönetimine gerçekten korku vermiş, Punjab yöresindeki ayaklanma 10 yıldan fazla sürmüştür.

Hindistan'ın ulusal bağımsızlık hareketi özellikle 1918'lerden sonra çok hızlanmış ve 1947 yılına, bağımsızlığa kadar, yoğun bir mücadele sürmüştür. Bağımsızlık hareketinin önderi ve ideoloğu Mohandas Karamchad Gandhi'dir. Buna göre Gandhi'nin ideolojisinin genei hatlarını gözden geçirmek, bugünkü Hindistan siyasal düzenin anlamak ve yorumlamak için bir temel oluşturacaktır.

Gandi'nin öğretisi ya da bir başka deyişle Gandism, bir taraftan ulusal kurtuluş hareketinde yığınları peşinden sürükleyen ve diğer yönden Hindistan halklarının uluslaşma sürecini belirleyen bir ideolojik işlev niteliğini taşımaktadır. Bu ideolojinin fikri temelleri, geleneksel Hind köylü yaşamından kaynaklanmaktadır.

Gandi, sözü edilen bu geleneksel yaşamı iki ana ilkeye dayandırmaktadır : Toplum içinde tüm insanların kardeşliğini ve refahını öneren «Sardovaya ilkesi» ve bu ilkenin ihlal edilmesi karşısında mücadele etmeyi öneren «Satyagaraha ilkesi». Hemen şunu belirtmek gerekir ki, saytagaraha ilkesinin içerdiği mücadelede, şiddete baş vurmayan, pasif direniş olarak ele alınmaktadır. Gandism, bu ilkeleri esas olarak, dünyada tanrısal bir toplum düzeni yaratmak iddiası ile öne sürmekte; doğal olarak bu düzen içinde kapitalizm ya da sanayileşme gibi olgular olumsuz nitelenip yadsınılmaktadır. Çünkü Gandi'nin anladığı refah kuramı maddi değil manevi ölçütlerle dayanmakta, insan ruhunun tatmini ön plana çıkmaktadır.

Toplum içinde herkesin kardeşliğini ve refahını öneren Sardovaya ilkesi, köylü, esnaf ve kentsef yoksulların özlemlerine cevap vermekte; bu grupların yabancı yönetim, toprak ağaları (milrace-ler), tefeciler ve tüccarlar eliyle sömürülmesine karşı çıkmaktadır. Böylece, ütöpik bir yapıya sahip olmasına ve tüketim topluma değerlerini yadsımasına karşın Gandism, bağımsızlık için büyük halk yığınlarını harekete geçirebilmiştir. Daha önce de değinildiği gibi İngiliz emperyalizmi Hindistan'ı sömürürken bir yönden de nesnel olarak üretim güçlerinin gelişmesine neden olmuş; dış ekonomik güçlere bağlı da olsa yerli burjuvazi oluşmaya başlamıştır. İşte bağımsızlık hareketinin ortaya çıkışı ile yerli burjuvazi ve Gandism arasında sıkı bir bütünleşme belirmiştir. Gandism'in ideolojik ya-

pısı, bağımsızlık ve uluslaşma sürecini hızlandırması nedeni ve toplumda dayanışmayı savunması ile burjuvazi için çok olumlu bir gelişmeyi öngörmektedir.

Gandi ve onun önerdiği pasif direniş, giderek etkinliğini artırmış, büyük halk yığınlarının pasif biçimde de olsa direnişe katılması ile İngilizler geriletilmiş ve 1947 de bağımsızlık kazanılmıştır. Gandi hareketin ideolojik önderi olmakla beraber siyasal önderlik, «Ulusal Kongre Örgütü» ve onun başı Jawaharlal Nehru tarafından yürütülmüş sayılabilir. Yeni devlet kendine siyasal rejim olarak çok partili klasik demokrasiyi seçmiş; bir bakıma, biçimsel açıdan günümüze kadar bu sistem devam etmiştir. Bağımsızlığın kazanıldığı 1947 yılından günümüze kadar Kongre Partisi, önce Nehru daha sonra onun kızı İndra Gandi önderliğinde iktidarda kalmayı başarmış; üç yıl kadar önce seçimleri kaybedip iktidardan uzaklaştırılan Bayan Gandi, 1980 yılının başında yapılan erken seçimlerde tekrar çok büyük bir çoğunlukla iktidara gelmeyi başarmıştır.

Kongre Partisi'nin Hindistan'da henüz birbirlerinden kesin olarak ayrılmamış orta sınıflarla büyük burjuvazinin çıkarlarını bir arada korumaya ve geliştirmeye çalıştığı söylenebilir. Partinin iktidarı döneminde, feodal yapıların temizlenmesi yoluna gidildiği, örneğin hemen bağımsızlıktan sonra girilen toprak reformu ile, toprak ağalarının (mihraceler) tasfiye edildiği görülmektedir. Toprak reformu girişimi hem tarımsal üretimi artırmış hem de bir tarım kapitalizminin oluşumuna yol açmıştır. Yine 1958'lerden itibaren gelişen ticaret ve sanayi alanındaki kapitalizmin tekelci aşamaya girdiği söylenebilir. Sözü edilen bu tekelci kapitalizm sıkı bir biçimde çok uluslu dev kuruluşlarla da bütünleşmiş olarak giderek etkinliğini artırmakta ve Kongre Partisinin sınıflararası dayanışma politikasına etkinlikle karşı çıkmaktadır.

Bütün bu oluşumların önemli toplumsal tepkilere ve gerilimlere de yol açtığı görülmektedir. Gandi'nin ideolojisi peşinden harekete geçen büyük yığınlar tam anlamı ile düş kırıklığına uğramış, Gandism'in ilkeleri gerçekleşmediği gibi büyük halk yığınlarının yaşam koşullarında önemli gelişmeler sağlanamamıştır. Hindistan halkı, dünyanın en yoksul halklarından biri kalmaya devam etmiş, bu durum ise toplumsal gerilimlerin sertleşmesine yol açmıştır. Bu gerilimin ve çatışmanın somut biçimde ortaya çıktığı alan Kongre Partisi olmuştur. Partinin bir kanadı çok uluslu şirketler-

le bütünleşmiş büyük iş çevrelerinin çıkarları doğrultusunda politika izlenmesini savunurken diğer kanad giderek anti - emperyalist tavır alan radikal ve ulusçu kesimlerin görüşleri doğrultusunda politikaları savunmuştur. Parti içindeki bu karşıtlık zaman zaman kopmalara, kopanların yeni partiler kurmasına yol açmaktadır. Bu, parti içi ve partiler arası çekişmeler toplumda giderek, Gandhi'nin Satyagraha ilkesi aksine şiddet eylemlerine başvurulması ile sonuçlanmış ve bunun doğal sonucu olarak özgürlüklerin askıya alınması, sık sık başvurulanan sıkıyönetim uygulamaları gibi girişimler klasik demokrasinin özünün ortadan kalkmasına neden olmuştur.

Şu anda İndra Gandhi'nin önderliğinde, Kongre Partisinin radikal kesimi iktidarda bulunmaktadır. Bununla beraber siyasal sistemin sağlıklı bir biçimde işlediği söylenemez ve son üç yıldır süren sıkıyönetim ve polisiye önlemlere rağmen istikrarlı bir siyasal ortama kavuşulmadığı açıktır. 1977'de kaybeden İndra Gandhi'nin büyük yığınların desteği ile tekrar iş başına gelmesi halkın anti - tekeli ve anti - emperyalist politikaları desteklediğini göstermektedir. Bununla beraber siyasal rejimin geleceği kuşkuardan uzak gözükmemektedir. Başka bir deyişle Hindistan, bağımsızlığını kazandığından beri klasik demokrasiyi biçimsel olarak uygulamış; Parlamenti, siyasal partiler ve seçim kurumları varlıklarını devam ettirmiş; ancak sistemin içeriği klasik demokrasiden oldukça uzak kalmıştır; bağımsızlıktan 30 yıl sonra siyasal rejim sorunu, bütün güncelliği ile ortada durmaktadır.

Çin : Çağımızın en büyük ülkelerinden biri olan Çin Halk Cumhuriyeti, gerek büyük gücü gerek siyasal rejim ve toplumsal düzen açısından yepyeni gelişmelere sahip olması nedeni ile çok fazla ilgi çekmektedir. Gerçekten Çin Devrimi ve onun önderi Mao'nun, 20'nci yüzyıl dünya tarihinde çok önemli bir yer tuttuğu yadsınamaz. Çin Halk Cumhuriyeti yöneticilerinin ünlü «süper devletlere karşı üçüncü dünya ülkelerinin hareketi» tezine rağmen, Çin'in dünya dengesini etkileyen bir ana güç olması ve yine dünyanın birçok ülkesinde Çin sempatisini siyasal örgütlerin ortaya çıkması; başka bir deyişle Çin'in etkin bir uluslararası güç olarak tarih sahnesine çıkması, bu dev ülke siyasetini çok ilginç bir inceleme alanı haline getirmektedir.

M.Ö. 220 yıllarında ortaya çıkan Çin İmparatorluğu, 1911 yılında Mançu Hanedanının devrilmesine kadar geçen dönem içinde bağımsız bir ülke olarak siyasal varlığını sürdürmüş, kendine özgü büyük bir tarımsal uygarlık yaratılmıştır. Bir bakıma bütün parlaklığına rağmen bu uygarlığın statik bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Zaten klasik Çin kültürünün temel felsefesi ve ideolojisi sayılabilecek olan Konfiçyüs düşüncesine göre değişim ile çöküş eş anlamlı sayılmaktadır. Konfiçyüs felsefesinin aynı zamanda belirgin bir siyasal boyuta da sahip olduğu söylenebilir. Konfiçyüs öğretisine göre siyasi iktidarı elde bulunduranların otoritesi meşrudur ve ona karşı her hareket yanlış ve haksızdır; ancak başkaldıranlar başarıya ulaştığı anda meşru iktidar olurlar. Böylece çok uzun bir dönemde geçerliliği korumuş olan bu klasik öğreti, hem isyanı hem de iktidara saygılı olmayı beraberce içermektedir. Nitekim her tarımsal toplumda olduğu gibi Çin'de de zaman zaman büyük köylü başkaldırımları ortaya çıkmış, örneğin bu köylü isyanlarından başarı sağlanan bir tanesinde Moğol hanedanı devrilerak yerine Ming hanedanı geçmiştir (Ming Hung Wu adlı bir köylü imparator olmuştur).

Çin'e ilk gelen Avrupalılar Portekiz gemicileridir ve 17'nci yüzyıldan itibaren Avrupalılar Çin'i ticarete açmaya başlamışlardır. Çin'i yöneten egemen güçlerin bir süre sonra Avrupa ticaretinin kendilerini nereye götürdüğünün farkına vardıkları ve karşı koymaya çalıştıkları görülmektedir. Örneğin, 1757 yılında İmparator, Avrupalıların Çin'e girişini yasaklamış, ancak bu girişim, beklenebileceği gibi etkili olamamıştır. 1839 yılında Çin ile İngiltere arasında patlak veren «Afyon Savaşı» bir dönüm noktası olmuştur. Çin'de afyon ticareti yapmak çok karlı bir iş halinde İngiliz tüccarları eliyle yürütülürken, afyonun ve afyon kullanımının halka çok büyük zararlar verdiğini gören yerli hükümet, Çin'de afyon kullanmayı ve afyon ticaretini yasaklamıştır. Bunun üzerine İngiltere, Çin'e savaş ilan etmiş ve kolaylıkla bu savaşı kazanarak tam istediği biçimde bir barış andlaşmasını kabul ettirmiştir. Sözü edilen Anlaşma ile Şanghai ve Nankin gibi 2 büyük liman kenti İngiltere'nin kontrolüne girmiş; İngiliz tüccarları ülkenin her yanında özgür ticaret olanaklarına kavuşmuştur. Derhal diğer büyük devletler de İngiltere'yi izleyerek Çin İmparatoruna aynı tip anlaşmalar imzalatmışlardır. Böylece 19'uncu yüzyılın ortalarına doğru Çin siyasal açıdan bağımsızlığına sahip olmakla beraber tamamen batı ekonomisine açıl-

mış; ülke, zengin batılı ülkelerin ticaret tekeline elde tuttukları nüfuz alanlarına bölünmüştür.

Çin'in emperyalist kontrolü zaman zaman halk ayaklanmalarına neden olmuş; özellikle 1850 yılında patlayan «Tai - Ping» ayaklanması ile önemli gelişmeler ortaya çıkmıştır. Tai-Ping hareketi, daha özgürlükçü ve eşitlikçi bir dünya görüşünü savunarak büyük bo-yutlara erişmiş, ancak 1856 yılında yabancı kuvvetlerin yardımı ile bastırılabilmiştir. Yine 1898 yılında önce Shang - Tu yöresinde patlayan ve bütün ülkeye yayılan ulusal hareketin zorlaması ile Çin İmparatorluğu 1900 yılında ülkesindeki yabancıları dışarıya atma-ya karar verince birleşik İngiliz, Fransız, Alman, Amerikan, Japon, Rus ve İtalyan askeri güçleri başkent Peking'i işgal ederek kendi çıkarlarına uygun koşulları tekrar kabul ettirmişlerdir. 1905 yılında yeniden halk hareketleri canlanıp, yükselmeye başlamış ve bu dönemlerde genç bir aydın, Sun - Sen, «Tang - Meng - Heoei» adlı bir devrimci örgüt oluşturmıştır. Örgütün temel amaçları, cumhuriyet ilan etmek ve toprakları köylülere eşit ölçülerde dağıt-mak olarak tanımlanabilir. Böylece ulusal bağımsızlık ideolojisi, bir köylü popülizmini de kapsayacak biçimde 20'nci yüzyılın başla-rında ortaya çıkmış bulunmaktadır.

1911 yılında bu örgütün önderliğinde silahlı halk hareketi güc-ü ve yaygın bir biçimde patlamış; İmparatorluk yıkılmıştır. Mao - Tse - Tung'un da genç bir savaşçı olarak katıldığı mücadele sonun-da Cumhuriyet ilan edilmiş, Ancak Yuan Şe - Kai adlı bir politi-kacı etkinlik kazanarak Cumhurbaşkanlığını eline geçirmiş ve feo-dal güçlere dayanan bir diktatörlük kurmuştur. Bunun üzerine Sun Yat - Sen ve yandaşları «Kuo Min - Tang» adlı bir parti kurarak mücadelelerini sürdürmeye devam etmişlerdir.

1917 yılında Sun Yat - Sen ve partisi Güney Çin'de, Kanton kenti merkez olmak üzere devrimci bir hükümet kurmayı başarmış-tır. Bu sırada Rusya'da devrim olmuş ve Bolşevikler derhal Sun Yat - Sen'e karşı olumlu bir tavır almışlar; 1921 yılında Sovyetlerin Çin'deki temsilcisi A. Joffe ile Sun Yat - Sen arasında bir protokol yapılmıştır. Buna göre Çin'de sosyalist bir hareketin söz konusu ol-madığı kabul edilmekte; Kuo - Min - Tang'ın esas işlevi, burjuva demokratik devrimi gerçekleştirmek olarak tanımlanmaktaydı. Bu-nun için de Sovyetler, anti - emperyalist ve anti - feodalist bir mü-cadele sürdürüyor diye tanımladıkları Sun Yat - Sen'e her türlü

yardım yapmaya başlamış, Kuo - Min Tang'ın askeri güçlerini geliştirmek için danışmanlar görevlendirmiştir.

Bu sıralarda ilk marksist grupların da ortaya çıktığı görülmektedir. 1918 yılında Peking üniversitesinde «Marksizmi Çalışma Örgütü» kurulurken aynı nitelikte bir örgütte Chu En - Lai tarafından Tientsin'de kurulmuştur. Bu yerel örgütler bir araya gelmiş ve 1921 yılında Shanghai'da yapılan I. Kongre ile Çin Komünist Partisi kurulmuştur; I. Kongre'ye katılan 12 delegeden biri Mao Tse - Tung'dur. Parti, kurulduğu andan itibaren Çin'de sosyalist devrim değil burjuva ulusal - demokratik devrimi amaçlamış ve Sun Yat - Sen'in desteklenmesi eğilimi göstermiştir. 1924 yılından itibaren Komünist Partisinin, Kuo Min - Tang içinde yer aldığı görülmektedir. 1924 Kuo - Min - Tang Kongresi, bütün komünistlerin üye olmalarını ve ortak amaçlar için bir arada çalışılacağını karar altına almıştır. Bu birleşmede Sun - Yat - Sen'in rolü büyük olmuş, onun SSCB'ye yakın bir politika izlemesi komünistlerin hareket içinde etkinleşmesine olanak sağlamıştır. Sovyetlerin yardımı ile askeri yönden güçlenen Kuo - Min - Tang Çin'in siyasal birliğini sağlamak için harekete geçmiş, bu arada 1925 Sun Yat - Sen ölmüş, Partinin sağ kanadından Chiang Kay - Şey onun yerine geçmiştir.

1927 yılında Kuo Min - Tang silahlı güçlerinin, komünistlerin de büyük yardımları ile siyasal birliği tamamladığı ve Nankin'de ulusal ve merkezi bir hükümetin kurulduğu söylenebilir. Chiang Kay - Şek başarıya ulaşır ulaşmaz derhal eski ittifakı bozup komünistleri yok etme kampanyasına girişmiştir. Önemli komünist önderlerinin tutuklanıp, öldürülmesi, örgütlerinin dağıtılması karşısında komünistler direnmeye ve iktidara el koyma yöntemlerini tartışmaya başlamışlardır. Bununla beraber Kuo - Min - Tang ülke içindeki egemenliğini hızla tamamlayarak 1928 yılında Peking'i de almış ve Sun Yat - Sen döneminden beri askeri ve ekonomik alanda yardımcı olmaya çalışan Sovyet danışmanları geri gönderilmiştir.

Komünistler, yönetim tarafından yasa dışı ilan edilip Kuo Min - Tang birlikleri tarafından yok edilmeye başlayınca devrim ve direnişin stratejisi tartışılması gündeme gelmiş, Komünist Partisi içindeki Sovyet danışmanları ve bizzat Stalin'in önerileri doğrultusunda şehirlerde darbeler örgütleyecek iktidara el koyma yoluna gidilmiştir. Şehirler, hem haberleşme ve ulaşımı kontrol eden

yerler olarak hem de komünistlerin dayanabileceği işçi sınıfının buralarda yaşaması nedeni ile devrim için uygun ortam olarak düşünülmüştür. Böylece Komünist Partisi kalabalık kentlerde yönetime el koyma girişimde bulununca büyük bir yenilgiye uğramış ve hemen hemen her yerde başkaldıranlar ezilmişlerdir. İşte bu sonuç, o zamana kadar Parti içinde görüşleri eleştirilen Mao Tse-Tung'un etkinliğini hızla artırmış; Mao tarafından savunulan devrim hareketini kırsal bölgelerde köylülere dayandırmayı öneren görüş, ön plana çıkmıştır. Bundan sonra Mao'nun önderliğinde komünistler, Güney Çin'de Kiangsi ve Hunan yörelerinde köylü sovyetleri oluşturmuşlar, kentlerde başarısızlığa uğrayan ve aralarında Chu - Teh, Lin - Piao, Chu - En Lai gibi önderlerde bulunan bir kısım komünistler Mao'ya katılmışlardır.

1928 yıllarında kırsal bölgelerde bir devrim potansiyeli olduğu ileri sürülebilmekle ya da başka bir deyişle, iktidardaki Chiang Kai - Shek ve Kuo Min - Tang dışa bağımlı burjuvazinin temsilcisi olarak köylülere ağır yük bindiren politikalar izlemekte; kırsal kesime ağır vergiler uygulanmaktadır. Örneğin, köylülerden beş yıllık vergiler peşin olarak alınmakta, bu ise kırdaki küçük ve orta boy mülkiyet için yıkıcı olurken tefeciler de bundan büyük olanaklar sağlamaktadırlar. 1918 yılında köylülerin % 50'si kendi toprağında ve % 30'u başkasının toprağında kiracı olarak çalışırken 1927 yılında kendi toprağında çalışanların oranı % 25'e inmiş, kiracı olarak çalışanların oranı % 55'e çıkmıştır. Başka bir deyişle kırdaki hoşnutsuzluk olduğu açıktır ve köylülerin toprak talebi bu kesimde komünistlerin giderek etkin olmasına neden olmuştur. Nitekim yukarıda sözü edilen yerlerde, köylüler kurulan Sovyet yönetimini desteklemiş ve yine kurulan «kızıl orduya» katılmıştır.

Chiang Kay - Şek, Kiangsi ve Hunan yörelerindeki komünist egemenliğini yok etmek için askeri hareketlere girmiş, ancak düzenlenen dört büyük hareket kesin başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1936 yılında Chiang Kai - Shek büyük Alman askeri yardımı ve 1 milyon askerle beşinci bir harekete kalkışmıştır; bu hareket sonunda komünistler yok edilme tehlikesi ile karşı karşıya kalınca büyük bir geri çekiliş düzenlenmiştir. Mao'nun önderliğinde komünistler 10.000 kilometre süren ve tarihe «uzun yürüyüş» adı ile geçen çekiliş sonunda Kuzey Çin'de Hunan bölgesine ulaşabilmiştir. Bu sırada Japonlar, Çin'e savaş ilan etmişler ve Çin toprakları

üzerinde hızla ilerlemeye başlamışlardır. Bu gelişme Kuo - Min - Tang yönetimi ile Komünistleri yaklaştırmış; Japonlar'a karşı beraberce savaşa karar verilmiştir. Bu ittifak İkinci Dünya Savaşı sonuna, 1945'e kadar sürmüş; böylece ulusçuluk temeli üzerinde ortak hareket etme ve anlaşma sağlanmıştır.

Savaş sonuçlanınca Mao, Chiang, Kay - Şek'e bir koalisyon hükümeti kurma teklifinde bulunmuş; ancak Amerikalıların her türlü desteğini sağlayan Kuo Min - Tang, kesin olarak komünistleri ortadan kaldırmak için askeri harekete girince iç savaş patlamıştır. Beklenenlerin aksine, büyük halk yığınlarının desteğini sağlayan komünistler savaşı kazanmış ve 1949 yılında iktidara gelmişlerdir.

30 yıllık bir mücadeleden sonra kurulan Çin Halk Cumhuriyeti, sosyalist bir toplum kurma uğraşı içinde bulunmaktadır. 1949 yılında kurulan devlet, anayasal yapı açısından Sovyetler Birliğine benzemektedir. Bununla beraber Çin'de sosyalizmin kuruluşu başlangıçtan beri Sovyetlerden önemli farklılıklar göstermektedir. Bu farklılaşma öncelikle sosyalizmi kurma anlayış ve uygulamasında kendini göstermektedir. Çin, Sovyetlerin aksine, kırsal kesime ve kırsal kesimin temel toplumsal birimi olan «köy komünlerine» öncelik tanımıştır. Çin'in köy komünleri, tarım-sanayi açısından kendine yeterli birimler olarak düşünülmekte; başka bir deyişle Sovyetlerdeki büyük ölçekli kentsel sanayi yerine küçük ölçekli kırsal sanayi sosyalizmi kurmada temel politika olarak saptanmış bulunmaktadır. Bunun yanında Çin, sosyalizmi kurmak için «subjektif faktöre» önemli bir ağırlık tanımış, halkın ideolojik eğitimi ve «sosyalist düzenin insanını» oluşturmak büyük öncelik verilen bir alan olarak tanımlanmıştır. Başlangıçta sosyalizm kuram ve uygulaması alanında imiş gibi gözüken Sovyet - Çin farklılaşması ya da anlaşmazlığı 1960'lı yıllara açık bir biçimde ortaya çıkmış ve bu anlaşmazlıklar giderek kesin bir karşıtlığa, düşmanlığa dönüşmüştür.

Bugün artık herkesin çok iyi bildiği gibi Çin Halk Cumhuriyeti ile Sovyetler Birliği arasındaki karşıtlık çok büyük boyutlara erişmiş; Çin, Sovyetlere karşı bir taraftan ABD ile anlaşma yoluna giderken gelişmiş kapitalist ülkeleri ve bunların aralarında oluşturdukları askeri-siyasal paktları destekler bir tavır almıştır. İlginç olan nokta Çin'de Başkan Mao'nun ölümünden sonra yönetimi

alan ekibin sosyalizmi kurma yolunda eskiden Sovyetler için eleştirdikleri yöntem ve kuramları kullanmaya başlamalıdır. Başka bir deyişle artık Sovyetlerle olan karşıtlık sosyalizmin kuram ve uygulaması alanlarında değil dış politika seçmeleri alanında düğümlenmiş gözükmeaktadır. Böylece Çin'in siyasal gelişimi ve bu gelişim içinde ortaya çıkan olgular gerek siyasal bilimciler gerek sosyalizmin tarihini inceleyenler için son derece ilginç bir alan meydana getirmektedir.

II. AFRIKA

Az-gelişmiş ülkelerin önemli bir kesiminin Afrika kıtasında bulunduğu ve toplam nüfusu bugün 350 milyon civarında olan bu kıtanın, günümüzün çok önemli siyasal deneylerini kapsadığı bilinmektedir. Sadece, günümüzün belli başlı bütün batı ülkeleri üniversitelerinde «Afrikayı İnceleme Enstitülerinin» kurulmuş olduğunu söylemek sorunun güncelliği konusunda bir fikir verebilir. Çok yakın tarihlere kadar bir kaç gelişmiş batı ülkesi tarafından paylaşılmış olan bu çok zengin kıta günümüzde yepyeni oluşumlara sahne olmakta; bu oluşumların dünya düzeni ve dengesini önemli ölçüde etkilediği görülmektedir. Afrika kıtasında dünyayı etkileyen önemli oluşumlar, yeni bağımsızlığını kazanan ülkelerin tutumları ve anti - emperyalist mücadele olarak tanımlanabilir. Büyük bir çoğunlukla Afrika ülkeleri, toplumsal ve ekonomik yönden dünyanın en geri kalmış toplumları olarak nitelenebilir. Bilindiği gibi 16'ncı yüzyıldan itibaren İngiltere, Fransa, Portekiz ve daha sonraları Belçika, Almanya, İtalya hemen hemen Afrika'nın tamamını kolonileştirmişler; dört yüz yıl boyunca yağma edencesine kıtanın zenginliklerini sömürmüşlerdir. Bu sömürü sadece doğal zenginliklere yönelik olmamış, 19'uncu yüzyılın ortalarına kadar süren köle ticareti ile insan unsurunu da kapsamıştır. Bu insafsız sömürünün sonucu, 20'nci yüzyılın sonlarında kıtanın yerli halkı olan siyahlar dünyanın en geri kalmış toplumları durumuna düşürülmüşlerdir.

Bugün Afrika kıtasında 39 bağımsız devlet vardır ve herbirindeki siyasal sistem ya da siyasal gelişme, büyük bir dönem taşımaktadır. Yukarıda da değinildiği gibi, bu yeni ülkelerin gelişimi batıda çok dikkatle izlenmekte, siyasal bilimciler arasında tek tek

Afrika ülkeleri üzerinde bir uzmanlaşmanın söz konusu olduğu görülmektedir. Ancak bizim burada tek tek ülkeler üzerinde inceleme yapmamız söz konusu olmadığından sadece belli siyasal sorunları ele almak gerekecektir. Kuşkusuz bu sorunlar, tek bir ülkeye özgü olmayıp genel olarak geçerli olma niteliğini taşıyacaktır. Yukarıda da değinildiği gibi burada esas olarak, emperyalizm ile yeni bağımsızlığını kazanmış ülkelerin genel siyasal sorunları ana hatları ile ele alınmaya çalışılacaktır.

Batılı siyasal bilimcilerin ve bu arada Afrika uzmanlarının sömürgecilik sorununu doğru incelemedikleri, bazı temel noktaları istiyerek ya da farkında olmadan ele almadıkları söylenebilir. Özellikle görmemizliğe gelinen nokta, sömürgecilik ile kapitalizm arasındaki yapısal ilişkidir. Dış fetihler tarımsal toplumlar da görülür. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu ya da 12 nci yüzyılda İngiltere Krallığı da dış fetihler yapmıştır ama feth edilen yerler sömürge olmamıştır. Sömürge tipi yayılma ve genişleme, kapitalist aşamaya geçmiş toplumlar da ortaya çıkmıştır. İşte bu noktanın analizlerde atlanmaması gerekir. Eğer bu çok önemli sorun çözümlemenin içine alınırsa, doğal olarak Afrika'nın geriliği ile kolonyal sistem arasındaki ilişki ön plana çıkacaktır.

Buna ek olarak Afrikadaki sömürgelerine bağımsızlık veren ülkeler, çoklukla bu işi sanki sömürge halklarına verilmiş bir armağanmış gibi değerlendirmekte; bu arada kurtuluş savaşı vermeye başlayan ülkelerin ve halkların hareketi, çoklukla «uluslararası komünist hareketin ve ajanlarının» işi sayılmaktadır. Değerlendirmesi nasıl yapılırsa yapılsın, Afrika kıtasında oluşan hareketlerin temelinde ulusal kurtuluş akımı bulunmakta; tüm ulusal kurtuluş hareketlerinde, birbirlerinden farklı yoğunluklarda bulunmakla birlikte anti - emperyalist bir öz göze çarpmaktadır.

A. Afrika'nın Sömürgeleşmesi ve Bağımsızlık. Afrika kıtasının ve insanının tarihi paleontolojik döneme kadar indirgenebilmektedir. Hatta ilk insanın bu kıta'da ortaya çıktığına dair görüşlerin varlığı dikkati çekmektedir. Kuzey Afrika, batı tarihi içinde ele alınmış bulunmakta; başka bir deyişle bu yörenin tarihsel gelişimi gayet iyi bilinmektedir. Siyah derili insanların yaşadığı öbür yörelerde de tarımsal toplumların ortaya çıktığı; özellikle batı Afrika'da parlak tarımsal uygarlıkların kurulduğu tarihçe saptanmıştır. Örneğin 15'inci yüzyılda bugünkü Nijerya devleti toprakların-

da «Yorubalıların» çok gelişmiş bir uygarlığa sahip olduğu, 50.000'den fazla nüfuslu kentlerin ortaya çıktığı bilinmektedir. Genel olarak belirtmek gerekirse tüm kıta'da, bölgeleri arasında önemli farklılıklar göstermesine rağmen bir gelişmenin olduğu söylenebilir; ya da Afrika'daki uygarlığın dünyanın diğer yörelerindeki çağdaşı uygarlıklara göre çok geri olduğunu ileri sürmek olanaklı sayılamaz. Ancak 16'ncı yüzyıldan itibaren kapitalistleşme sürecine giren Avrupa'nın buraya gelmesi; yağmaya ve sömürüye dayanan sömürgecilik döneminin başlaması, gelişimi durdurmuş; durdurmakla kalmayıp büyük ölçüde geriletmiştir.

Avrupalılar önce kıta'nın sahil kesimlerini kolonileştirmeye girişmişler, bir taraftan doğal zenginlikler büyük ticaret şirketlerinin ortaya çıkmasına neden olurken, diğer yönden yine yeni keşfedilen Amerika Kıtasındaki çiftliklere köleler taşınmaya başlanmıştır. İlk köle ticaretine başlayan ülke, yine ilk olarak Afrika'da sömürgeler sahibi olan Portekiz'dir. Ancak gerek sömürgeleştirmede, gerek köle ticaretinde Portekiz tek kalmamış, diğer Avrupa ülkeleri de onu izlemiştir. Üçyüzyıl boyunca 150 milyon kadar Afrika'nın köle ticaretine konu olduğu tahmin edilmektedir.

Böylece 20'nci yüzyıla girerken Afrika Kıtası, batının gelişmiş kapitalist ülkeleri tarafından paylaşılmış bulunmaktadır. Bu paylaşım ve sömürü, kuşkusuz batı ülkelerinin zenginleşmesinde ve gelişmesinde çok büyük bir rol oynamıştır. Kıtayı paylaşmak konusunda aralarında şiddetli bir yarışma olan sömürgeci ülkeler içinde en önde gelen İngiltere olmuş; bu ülkeyi Fransa, Portekiz, Almanya ve Belçika izlemiştir. Ancak bu ülkeler, kendi ana vatanlarından kat kat geniş olan sömürge payları ile yetinmemişler, yeniden bölüşmek için çatışmalara girmişlerdir. I. Dünya Savaşı'nın temel nedenlerinden biri de Afrika'nın yeniden paylaşılma isteğidir.

Sömürgeciler, elde ettikleri bölgede, sadece kendi sistemlerinin gereksinimleri olan hammadeleri uzmanlaşmış olarak yetiştirmeyi olanaklı kılmışlar, böylece büyük yörelerde üretim tek ya da bir - iki ürün etrafında toplanmıştır. Yine sömürgelere gelen sömürgeci ülkenin sermayesi, zenginlikleri dışarıya taşıyacak liman ve yol yapımına gitmiştir. Yerliler zaman zaman direniş girişimlerinde bulunmuş, bu girişimler üstün silah teknolojisine dayalı olarak acımasız bir biçimde ezilmiştir. Yirminci yüzyıl başında ba-

ğımsızlığını koruyabilen tek Afrika ülkesi, çok eskilere kadar uzanan bir devlet ve ordu geleneği olan Etopia'dır (Habeşistan). Ancak bu ülke de iki dünya savaşı arasında İtalyan orduları tarafından istila edilmiş, İtalyan sömürgesi haline getirilmiştir.

1939 yılında bütün kıta'da sadece iki bağımsız ülkenin varolduğu görülmektedir. Bunlar Liberya ve Güney Afrika Birliği'dir. Gerçekte 1847 yılında bağımsızlığını ilan eden Liberya Cumhuriyeti sözde bağımsızdır. Amerika'dan tekrar Afrika'ya göç eden zencilerin kurduğu bu devlet, esas olarak ABD ve onun büyük firmaları tarafından kontrol edilmektedir. Güney Afrika Birliği ise beyaz göçmenler tarafından kurulan ve 1910 yılında bağımsızlığını kazanan bir ülkedir. 1961 yılında adı «Güney Afrika Cumhuriyeti-ne» çevrilen bu devlet, ırkçı beyaz azınlığın yönettiği faşist bir diktatörlük olarak tanımlanabilir. Emperyalizm, bugün Afrika'da bu ülkeye dayanarak varlığını sürdürmeye çalışmaktadır. Ülkede yönetim ve siyasal haklar, nüfusun ancak % 20'sini oluşturan beyaz azınlığın elinde bulunmaktadır.

1939 yılında tüm kıta'da sadece iki bağımsız ülke varken, İkinci Dünya Savaşından sonra yepyeni bir durum ortaya çıkmış; dünya güç dengesinin değişmesinden de yararlanarak ulusal kurtuluş hareketi giderek etkinleşmeye ve yaygınlaşmaya başlamıştır. Sömürgeci güçler önce bu hareketi önleme çabası göstermişler ve bir süre için hareketi durdurmayı başarmışlar; ancak tekrar 1960'lardan itibaren bağımsızlık hareketi önlenemez biçimde ortaya çıkmıştır. 1956 yılında İngiliz - Fransız ortak Süveyş saldırısının fiyasko ile sonuçlanması bir dönüm noktası olmuştur. Mısır'da Nâsır yönetiminde iktidarı ele geçiren devrimci hükümet, Süveyş kanalını millileştirince İngiliz ve Fransız silahlı kuvvetleri Kanalı işgal etmişler, ancak bütün dünya ölçüsünde ortaya çıkan tepki ve protestolar karşısında hiçbirşey elde edemediği geri dönmüşler; başka bir deyişle iki büyük sömürgeci devlet Mısır karşısında yenilgiye uğramıştır. Bu yenilgi sonunda ilk olarak İngilizler artık bağımsızlık hareketini önleyemeyeceklerini kabul etmişler, 1957 de Gana'nın, 1960'da Nijerya'nın 1961'de Sierra Leone'in ve Tanganikanın, 1962'de Uganda'nın, 1963'de Kenya ve Zanzibar'ın, 1964'de Malavi ve Zambia'nın bağımsızlıklarını tanımışlardır. Bunu, Fransız ve Belçika sömürgelerinin bağımsız birer devlet haline gelmeleri izlemiştir.

Siyasal bağımsızlığı kazanma, Afrika ülkelerinin ve halklarının tüm sorunlarının çözümü demek olmamıştır. Kuşkusuz siyasal bağımsızlık, çok önemli bir gelişme aşamasıdır; bununla beraber siyasal bağımsızlığa rağmen bir çok Afrika ülkesinin hala ekonomik olarak eski kolonici ülke tarafından kontrol edildiği ya da başka bir ifade ile bağımsızlığa rağmen eski sömürge ile kolonyal ülke arasındaki (merkez - çevre bütünleşmesi de denilen) bütünleşmenin devam ettiği görülmektedir. Sosyal ve siyasal bilimcilerin bu olguya «yeni - kolonyalizm» ya da «yeni - sömürgecilik» adını verdikleri bilinmektedir. Yeni - kolonyalizm sözcüğünün anlamı, esas olarak gelişmiş bir ülke ile az-gelişmiş bir ülke arasındaki salt ekonomik ilişkileri içermektedir; bu ilişkiler öyledir ki bir taraftan az - gelişmiş ülke ekonomisini, gelişmiş ülkenin gereksinme duyduğu ham maddeleri üretmeye zorlamak, bundan da ötede ekonomik yapının o maddeleri üretmede uzmanlaşmasını sağlamak ve diğer yünden de gelişmiş ülkede üretilen mallar için az - gelişmiş ülkede pazar oluşturmak. Bununla ek olarak bir üçüncü değişken de, ana hatları ile belirtilen ilişki biçimini ve bağlılığı artıracak biçimde gelişmiş ülkeden az-gelişmiş ülkeye bir sermaye akımını sağlamak olarak tanımlanabilir. İşte bu bağımlılık biçiminin sürdürülmesi ya da Afrika ülkeleri lehine değiştirilmesi günümüzün en önemli siyasal sorunlarından biri haline gelmiş gözükmektedir.

Bağımsızlıktan sonra hala Afrika sorunlarının güncelliğini devam ettirmesinin ve dünya ölçüsünde ilgi uyandırmasının temel nedeni, yeni bağımsızlık kazanan Afrika ülkelerinde, yukarıda kısaca tanımlanan ilişki biçimini değiştirmek için oluşan hareketlerdir. Zaman zaman yetkili siyaset adamlarının da açıkça ifade ettikleri gibi gelişmiş, kapitalist ülkeler için, bu olay ekonomik açıdan hayati öneme sahip görünmektedir. Buna karşılık Afrika ülkeleri sanayileşmek ve böylece eski kolonyal ülkelerin ekonomik baskılarından kurtulmaya çalışmaktadırlar. Birçok Afrika ülkesinde milli gelirin kişi başına yılda 100 doların altında olduğu düşünülecek olursa, Afrika ülkelerinin yaptığı mücadelenin ne kadar zor koşullar altında yürüdüğü ortaya çıkmaktadır. Nitekim, birçok ekonomist böylesine yoksul ülkelerin hiçbir zaman ekonomik bağımsızlık (yani sanayileşme) gerçekleştiremeyeceğini ileri sürmekte; eski kolonyal ülkeleri, yeni bağımsızlığına kavuşmuş eski sömürgelerine karşı daha iyi niyetli ve duyarlı davranmaya çağırıldığı görülmektedir.

B. Siyasal Sistem Sorunları. Yeni bağımsızlığını kazanan Afrika ülkelerinin karşı karşıya bulundukları en önemli sorun «uluslaşma» aşamasını tamamlamamalarıdır. Toplumlar, henüz kabile tipi toplumsal örgütlenmenin parçalanmadığı, varlığını etkin olarak sürdürdüğü bir düzeyde bulunduğu kitlelerin ve devlet kurumunun demokratikleşmesi çok zorlaşmakta; uluslaşma sürecini hızlandıracak ekonomik gelişme ve ilerleme, kararlı bir siyasal sistem kurulmadan söz konusu olamamaktadır. Afrika devriminin başarıya ulaşması, halk yığınlarının örgütlenerek harekete geçirilmesi ve bilinçli bir anti - emperyalist cephe oluşturulmasını gerekli kılar gözükmektedir. Eğer toplum bilinçli olarak aktif bir biçimde demokratik oluşuma katılmazsa, değişimin olanaksız hale geleceği açıktır.

Yeni Afrika ülkelerinin, gerek demokratik gelenekler açısından gerek kültür düzeyi bakımından etkin bir siyasal sistem yaratma olasılıkları çok düşük gözükmektedir. Toplumsal yaşamın demokratikleşmemesi ya da başka bir deyişle yeni ülkenin yurtdaşlarının toplumsal ve siyasal olaylara katılamaması, ulusal kuruluş hareketinin tamamlanmasını geciktirmektedir. Halk yığınlarının siyasal örgütlenmesi ülkeden ülkeye farklılık göstermekte, bazı ülkelerde tek parti sistemi, bazılarında koalisyonlar, bazılarında ise askeri yönetimler siyasal iktidarı kullanmaktadır.

Ortaya çıkan iktidar yapısı ister tek parti ister askeri diktatörlük olsun yeni bağımsızlık kazanmış Afrika ülkeierinde belli sınıfların belli siyasal tavırlar göstendikleri görülmektedir. Afrika devriminin temelini oluşturan kesim köylüdür. Genel olarak görülen durum, bağımsızlıktan önce köylü hareketinin çok yüksek olması, bağımsızlıktan sonra ise yavaşlamasıdır. Bu durumun bir nedeni, bağımsızlığın köylülerin somut durumunda önemli gelişmeler yaratamamasıdır. Ünlü Afrikalı ideolog, Fransız Fanon, köylüleri Afrika'nın en devrimci sınıfı saymakta, demokratikleşme ve gelişmenin köylülerin önderliğinde sağlanabileceğini ileri sürmektedir. Ancak küçük mülkiyet sahibi olarak, köylülerin büyük bir kesimi çok geri bir tarımsal teknoloji içinde çalışmakta; dünya görüşlerinde, gelenekler, kabile örfleri, dinsel inançlar ve alışkanlıkları belirleyici roller oynamaktadır. Tarımsal kapitalizmin yavaş gelişmesi, başka bir deyişle topraktan kopma olayının çok küçük olması, köylü kesiminin davranışlarında yenilik yaratacak bir ya-

siyasal değişikliğin söz konusu olmaması anlamına gelmektedir. Özellikle siyah Afrika'da feodal ilişkiler bağımsızlıkla ortadan yok olmamakta, kabile yapısı varlığını devam ettirmekte; böylece köylü kesiminin büyük bir kısmı binlerce yıldır süren geleneksel yaşamlarını sürdürmektedirler.

Halihazır kurtuluş hareketlerinde, öncü rolün genellikle kentsel orta tabaka tarafından yürütüldüğü söylenebilir. Özellikle bağımsızlıktan sonra bu kesimin, siyasal eylem ve etkinliğinin hızla arttığı görülmektedir. Kentsel orta sınıf esnaflardan, küçük tacirlerden, küçük girişimcilerden ve memurların bir kesiminden oluşmaktadır. Kültür düzeyi son derece düşük olan bu ülkelerdeki aydınların da esas olarak kentsel orta tabakalarda yer aldığı açıktır. Afrika ülkelerinin, özellikle yeni bağımsızlık kazanmış olanlarının kentsel orta tabakaları mutlak bir yoksulluk içinde bulunmakta ve bu durum onların siyasal tavırlarını etkilemektedir. Ulusal burjuvazinin de bu tabakalar içinde oluştuğunu söylemek mümkündür. Ulusal burjuvazinin temel eğilimi iç pazarı genişletmek, başka bir deyişle ekonomik gelişmeyi sağlamaktır; bu nedenle de ulusal burjuvazinin çok büyük bir kısmı Afrika koşullarında anti - emperyalist bir ideolojiyi benimseyebilmektedir.

Orta tabakalar içinde siyasal açıdan en etkin grup askerlerdir. Askerlerin siyasal yaşamda etkin olması, farklı biçimlerde değerlendirilmekte; bazıları için askeri müdahaleler daima tutucu sonuçlar sağlayıcı olarak değerlendirilirken bazıları için de ordu emperyalizme karşı tek ulusal güç olarak ele alınmaktadır. Afrika'daki gerçekler iki görüşü de desteklemektedir. Bazı ülkelerde ortaya çıkan askeri darbeler reaksiyoner olup, yeni - kolonyalizm ile işbirliğine girmektedir. Buna karşılık bazı ülkelerde, özellikle silahlı kurtuluş savaşı ile bağımsızlığını kazanan ülkelerde askerler ilerici ve yeni - kolonyalizme karşı bir siyaset izlemektedirler. Bu ülkelerde ordular, genellikle Cezayir'de olduğu gibi bir kurtuluş savaşı içinde ortaya çıkan, savaşı yürüten kadrolardan meydana gelmektedir.

Tanzania, Mozambik, Gine ve Angola gibi bazı ülkelerde de askerler, ordunun siyasal parti rolü oynıyamıyacağını kabul etmiş görünmektedirler. Buna göre, topluma yön verecek, yığınları örgütleyecek ve onları uluslaşma, anti - emperyalist mücadeleye katma işlerini yürütecek olan örgüt siyasi partidir; ve askerler, ayrı bir

güç olarak değil, bu siyasi parti içinde yerlerini almalıdır. Böylece bu tip ülkelerde siyasi iktidar, esas olarak parti örgütünün elinde bulunmaktadır. Bununla beraber Zaire, Uganda Nijerya gibi ülkelerde ise iktidar bir parti elindeymiş gibi görünmekteyse de buralarda esas olarak bir kişi ya da grup, askerlere dayanarak iktidarlarını sürdürmektedirler. Kısaca özetlemek gerekirse, Afrika ülkelerinde, hem halktan yana, hem de halka karşı askeri iktidarlardan ortaya çıktığı görülmekte; oluşumlar ülkelerin özgül koşullarına, toplumsal güç dengesine ve yabancı devletlerin aiacağı tavırlara bağlı olarak belirlenmektedir.

Afrika, bugün büyük gelişmelerin eşiğinde bulunan son derece canlı ve dinamik bir kıta olarak değerlendirilebilir. Kıtanın sahipleri olan siyah halk yeni bağımsızlığa kavuşmanın bilincindedir ve siyasal bağımsızlık hareketi henüz tamamlanmamıştır. Güney Afrika Cumhuriyeti, aslında tüm zenginlikleri elde tutan beyazlar tarafından yönetilmekte, burada yerli halk yoğun baskı altında tutulmaktadır. Ancak son yıllar içinde Angola ve Mozambik'in, halk savaşı ile bağımsızlıklarını kazanmış olması aynı bölgede bulunan Güney Afrika Birliği ve Rodezya için büyük darbe olmuş; özellikle Rodezya'da silahlı kurtuluş mücadelesi giderek yoğunluğunu artırmaya başlamıştır. Nitekim geçtiğimiz yıl içinde Rodezya'daki beyaz azınlık yönetimi yıkılmış; silahlı kurtuluş savaşı yürütenlerin önderliği altında Zimbabve Cumhuriyeti kurulmuştur.

III. LATİN AMERİKA

1492 yılında Colomb, İspanya Kralı adına ilk kez Amerika kıtasını keşfettiği zaman, bugün Latin Amerika denen bölgenin kıyılarına ulaşmış ve bütün güney Amerika İspanya kolonisi haline getirilmiştir. Başka bir deyişle Avrupalılar ilk kez kıtanın güneyine gelmişler, buraya yerleşmişler; buna karşılık kıtanın kızeyi çok daha sonraları, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kapitalistleşme sürecine giren kuzey Avrupa ülkelerinden kaçan göçmenlerce iskan edilmeye başlamıştır. Bilindiği gibi, bugün, kıtanın kuzeyi (ABD ve Kanada) dünyanın en zengin ve en güçlü ülkeleri haline gelirken kıtanın güneyindeki ülkeler fakir ve geri kalmış bir görünümü ortaya koymuşlardır. Latin Amerika ülkelerinin, günümüz üçüncü dünyasında ya da başka bir deyişle emperyalizme kar-

şı sürdürülen mücadelede özel bir yer almakta; mücadele dünyanın bu yöresinde son derece sert biçimde yürümektedir. ABD sınırından Macellan Boğazına kadar uzanan Güney Amerika'da 20 cumhuriyet yer almakta; bunların içinde marksist demokrasiye geçmiş Küba ve hala klasik demokrasiyi izlemeye çalışan Meksika dışındaki devletlerin hemen hemen hepsinde bugün, askeri yönetimler doğrudan doğruya ya da perde arkasında iktidarda bulunmaktadır, Latin Amerika ülkelerinde sürekli bir sıkıyönetim düzeninin sürüp gittiği görülmektedir.

15. yüzyılın sonlarından itibaren Latin Amerika'nın çok hızlı bir biçimde İspanyollar tarafından kolonileştirildiği bilinmektedir. Örneğin Cortes'in 500 kişilik bir kuvvetle Aztek İmparatorluğunu yok edip tüm Meksika'yı kolonileştirmesi bu oluşum hakkında ilginç bir örnek sayılabilir. 16. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Brezilya ve Karayipler Denizindeki bir kaç ada hariç bütün kıta İspanyol sömürgesi haline gelmiş, İspanya Kralının tayin ettiği valiler yönetim işini sürdürmeye girişmişlerdir. İspanyol idari taksimatı ilerde giderek günümüz Latin Amerika ülkelerini belirlerken bugünkü Brezilya Papa tarafından Portekiz'e verilmiş, bu arada Fransızlar Haiti adasına yerleşmişlerdir. Bundan dolayı da kıtadaki tüm ülkelerin resmi dili İspanyolca iken Haiti Cumhuriyetinin dili Fransızca ve Brezilya'nın dili Portekizcedir.

Güney, Amerika'nın İspanyollaştırılması, çağın feodal İspanya kurumlarının gelişip egemen olmasına, bu arada Katolik Kilise örgütünün eylemleri İspanyol kültürünün yayılıp, kökleşmesine neden olmuştur. Bu dönemde, bugün için de önemini koruyan bir oluşum ortaya çıkmış; İspanya Kralı, soylulara büyük toprakları bağışlamıştır. Böylece ortaya «Latifundia» denilen büyük çiftlikler çıkmış, bu yapı kırsal kesimde günümüze kadar varlığını korumuştur. Latifundiaların önemi, kırsal yörelerde küçük mülkiyete olanak tanımayan, köylülerin büyük kesiminin ortakçı ya da doğruya doğruya tarım işçisi olarak çalışması sonucunu ortaya çıkarmış olmasıdır. Böylece, Latin Amerika köylüleri sürekli olarak toprak açlığı içinde kurulu düzene başkaldırmaya hazır bir potansiyeli oluşturmuş, toprak reformu gibi politikaları savunan siyasal kuruluşlar kırsal kesimde derhal destekler bulabilmiştir.

Latin Amerika'nın İspanyol egemenliğinden kuruluşu 19. yüzyılın hemen başında olmuştur. Napolyon'un İspanyayı işgal

edip Kralı ülkeden kaçmaya zorlaması kolonilerdeki İspanyol yönetimini de zayıflatmış ve bütün kıtada bağımsızlık hareketi başgöstermiştir. Kuşkusuz kuzeyde, ABD'nin İngiltere'ye karşı bağımsızlığını kazanmış olması da kıta'nın güneyini etkilemiştir. Bağımsızlık mücadelesini ilk kez eylem alanına döken bir Meksikalı papaz olan Miguel Hidalgo Castilla'dır, ancak bu kişinin eylemi başarılı olamamıştır. Bu girişiminden hemen kısa bir süre sonra İspanyol kökenli 2 büyük toprak soylu olan Simon Bolivar ve Saint Martin'in öncülüğünde bağımsızlık hareketi patlamış; 1824 yılında Küba dışında tüm kıta'da İspanyol egemenliği son bulmuştur. Bağımsızlık hareketinin öncüsü Bolivar, bütün Güney Amerika Kıtasını bir devlet altında birleşmesini istemiş; ancak başarılı olamamış ve ortaya çok sayıda devlet çıkmıştır.

Bağımsızlığını kazanan bütün Güney Amerika ülkelerinde aynı toplumsal yapının hakim olduğu görülmektedir; toplumda en hakim kesim, hemen hemen tüm tarımsal toprakların mülkiyetini elinde tutan grup olarak tanımlanabilir. Yeni bağımsızlığını kazanan ülkelerin hepsi siyasal rejim olarak Cumhuriyeti seçmiş olmakla beraber toprak mülkiyetinin çok eşitsiz biçimde dağıtılmış olması toplumsal gerilimlerin sürekli olarak yüksek kalmasına neden olmuştur. Bunun sonucu ise, askeri yönetim olarak belirlenmiş; 20. yüzyılın başlarına kadar, toprak sahibi kesim ile organik ilişkiler içinde bulunan askerler siyasal iktidarı genel olarak ellerinde bulundurmushlardır. Bu oluşum, askerlerin hakim sınıfın çıkarları için bizzat yönetimi elinde bulundurması «caudilloism» sözcüğü ile tanımlanmış; güçlü iktidar oluşturmak ve ülke içinde anarşiyi önlemek iddiası ile yönetime el koyan generallere İspanyolca bir sözcük olan «caudillo» denmesi bu terimin siyasal bilimler literatürüne girmesine neden olmuştur. Gerçekten adeta yapay sınırlarla birbirinden ayrılan ülkelerde ordular, dış tehlikeye karşı değil içeriye karşı işlevi olan kurumlar görünümü kazanmıştır.

Latin Amerika ülkelerinin geri kalması ve güncel sorunlarını oluşturan, büyük toprak mülkiyetine ek olarak ve bir bakıma onun tamamlayıcısı olan emperyalizm 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra giderek artan yoğunlukta kendini belli etmeye başlamıştır. Latin Amerika'nın zengin kaynakları ve çok ucuz işgücü gelişmiş kapitalist ülkelerin ham madde gereksinmelerini kar-

şılama işlevini yerine getirmeye başlamış, bu oluşumu geliştirecek biçimde sermaye akımı ortaya çıkmıştır. Latin Amerika ülkelerinin bir iki ham maddeyi üretecek biçimde uzmanlaşmaya başlamaları bu gelişmenin sonucu olarak belirlenmiş ve 20'nci yüzyıla girerken örneğin Arjantin'in et ve buğday üretiminde (Arjantin'de et taşımak için soğuk hava gemileri yapılıyor), Brezilya'nın kahve üretiminde, Küba'nın şeker üretiminde, Orta Amerika Cumhuriyetlerinin taze meyva üretiminde uzmanlaştıkları ve başta İngiliz olmak üzere Avrupa sermayesinin bu alanlardaki üretimi artırmak üzere Latin Amerika ülkelerine aktığı görülmüştür. Yabancı sermaye akımı, yukarıda da değindiği gibi sözü edilen ülkelerde üretim güçlerini geliştirmiş, dışa bağımlı da olsa hızlı bir kapitalistleşme süreci belirlenmiştir. Bu arada 1880'lerden itibaren Latin Amerika ülkelerine ABD sermayesinin giderek artan hızla gelmeye başladığı ve 20 nci yüzyılın başlarından itibaren o zamana kadar hakim olan İngiliz sermayesine üstünlük sağlamaya başladığı söylenebilir.

Kısaca belirtmek gerekirse 20'nci yüzyılın başlarında yabancı sermaye ve yabancı sermayeye bağlı yerli burjuvazinin, toplumda en güçlü kesim haline geldiği ve eski egemen grup olan büyük toprak sahipleri ile bir ittifak içinde bulundukları söylenebilir. Nitekim caudillolar bu dönemden sonra toprak sahiplerinin çıkarları yanında yabancı sermaye yatırımlarının da çıkarlarını kararlı bir biçimde korumaya kalkıştıkları görülmektedir. Bu süreç, Latin Amerika ülkelerinin günümüzde de devam eden ana siyasal dinamiğini oluşturmaktadır : anayasalar gereği seçimlere dayalı bir yönetim denemesine kalkışılınca, dışa bağımlılığı değiştirecek radikal öneriler ortaya atan kişi ve partilerin seçim şansı büyük olmakta ve bunlar iktidara gelir gelmez halkın eğilimine uyarak yabancı sermayeyi sınırlayıcı, işçi hakları ile ilgili önlemler alır almaz ordu harekete geçmekte, iktidara el koyup alınan önlemleri geçersiz kılmaktadır. Bunun sonucu olarak da siyasal mücadele esas olarak sert ve şiddetle dayalı bir biçimde yürümektedir.

Biçimsel olarak hemen hemen bütün Latin Amerika ülkelerinde ABD Anayasasına benzer bir yapı geçerli olmakta, seçime dayanan bir yürütme organının varlığı gözükmemektedir. Bununla beraber ilginç bir çelişki olarak anayasal yönetimler ve halkın seçimine dayanan iktidarlar çoğu kez ABD firmalarının

çıkarları ile ters düşen önlemler alınca, ABD tarafından harekete geçirilen ordular tarafından yönetime el konmaktadır. Meksiko Cumhurbaşkanılarından Diaz'ın ünlü «... zavalı Meksika, tanrıdan ne kadar uzak ve ABD'ye ne kadar yakın» sözü Latin Amerika ülkelerinin 100 yılı aşkın dramını çarpıcı biçimde belirtmektedir.

Tüm Latin Amerika ülkeleri üzerinde, özelliği Birinci Dünya Savaşından sonra kesin bir ABD egemenliğinin söz konusu olduğu görülmektedir. Bu ülkelerin ekonomileri tam anlamı ile ABD sermayesinin kontrolü altında bulunmakta; bu sermayesinin çıkarlarına ters düşecek politikaların izlenmemesi için siyasi iktidarların tam anlamı ile ABD yönetimi tarafından kontrol edilmesine dikkat edilmektedir. ABD, tüm Latin Amerika Ülkeleri ile siyasal ve ekonomik anlaşmalar imzalamış; özellikle ortak askerî anlaşmalar ile ordular, eğitim, yönetim vb. her alanda ABD askeri mekanizmasına bağımlı hale getirilmişlerdir. 1947 yılında Rio'da Latin Amerika ülkeleri ile ABD arasında imzalanan ortak savunma anlaşması, bu ülkeler ordularının ABD tarafından eğitilmesi, örgütlenmesi ve donatılması olanaklarını sağlamıştır. Aralarında savaş olasılığı hemen hemen hiç olmayan Latin Amerika ülkelerinin büyük ordular beslemesi (ulusal bütçelerin % 20 ile 30'u arası savunmaya ayrılmış durumda) ilginçtir. Subaylarının tamamının ABD'de eğitildiği bu orduların temel işlevi, kendi halklarının kurulu düzene ve ABD sermayesinin çıkarlarına ters düşen girişimlerini önlemek olarak tanımlanabilir.

Şimdiye kadar süren tarihsel gelişim, orduların bu görevlerini etkin olarak yerine getirdiğini göstermektedir. Seçimle iş başına gelen siyasi iktidarlar, kurulu düzene ve yerleşik çıkarlara karşı bir politika izlemeye başlar başlamaz orduların derhal harekete geçtiğine ilişkin örnekler sayılmayacak kadar çoktur. Örneğin 1948 yılında Venezuela'da Romula Betancourt, 1954 yılında Guatemala'da Jacobo Arbenz, 1964 yılında Joao Goulart yönetimleri, hepsi anayasal ve seçimle iş başına gelmiş olmalarına rağmen, toplumsal içerikli politikalar izlemeye kalkar kalkmaz ABD'nin aktif desteği altında ordu müdahalesi ile devrilmişlerdir. Bu alandaki son ve çarpıcı örneklerden biri Şili'deki anayasal Ailende yönetiminin, ordu ve ünlü CIA tarafından or-

taklaşa devrilişi ve onu izleyen faşist terördür. Latin Amerika halklarının giderek bilinçlenmesi ve bunun sonucu olarak anti-emperyalist politikalar güden siyasi kuruluşların seçimlerde halkın desteğini sağlayıp iktidara gelebilecek hale gelmesi bütün kıtada demokrasiyi yok eden askeri yönetimlere yol açmış; ABD bir taraftan dünyada klasik demokrasinin siyasal rejim olarak savunuculuğunu yaptığını ilan ederken diğer taraftan Amerika kıtasında sürekli olarak faşist rejimleri oluşturma ve destekleme zorunda kalmıştır.

1959 yılında ortaya çıkan Küba devrimi, başta köylüler ve işçiler olmak üzere halkın ABD emperyalizmini, ve onun işbirlikçisi iktidarı mağlup edip zafere ulaşılabilceğini göstermiş; 1964 yılından sonra bu tipte silahlı devrim hareketi yoğun bir biçimde bütün kıtada ortaya çıkmıştır. Silahlı devrim hareketinin başta gelen eylemci ve kuramcılarından biri, Küba devriminde de önemli rolü olan Ernesto Che Guevara'dır. Guevara'ya göre fedakar ve kararlı bir öncü grup kırdaki silahlı mücadeleye başlayıp, baskı düzeninin gücü olan orduyu mağlup edebileceğini gösterince başta köylüler olmak üzere halk harekete katılacak ve başarıya ulaşılacaktır. Gerillalar, kontrolleri altına aldıkları bölgede toprak reformu ve benzeri toplumsal içerikli önlemleri alarak halka iktidara geldikleri zaman kuracakları düzeni de gösterecek ve böylece giderek artan destekler sağlamış olacaklardır.

Küba'nın başarısı, Che'nin kişiliği ve prestiji, bu ideolojinin hızla yayılıp etkinleşmesine neden olmuş; gerilla savaşı hemen hemen bütün Latin Amerika ülkelerinde başlamıştır. Bu ideoloji ve eylemin gerçekten önemli ölçüde yaygınlık gösterdiği ve Katolik Kilisesinin bir kısmının bile gerilla savaşına katıldığı söylenebilir. Örneğin Kolombiya'daki gerilla savaşının en önde gelen önderlerinden biri papaz Camillo Torres olmuştur. Gerilla savaşı esas olarak kırsalda ortaya çıkmış, bununla beraber Uruguay ve Şili gibi ülkelerde kent gerillaları daha ağır basmıştır. Zaman zaman yöresel başarılar kazanmakla beraber gerillaya dayanan öncü savaş, hiç bir yerde Küba örneğini tekrarlamayı başaramamış; 1967 yılı sonunda bu hareketin en büyük kuramcısı ve eylemcisi olan Guevara'nın Bolivya'da başarısızlığa uğrayıp öldürülmesinden sonra etkinliğini kaybetmeye başlamıştır.

Günümüzde gerilla hareketinin her yerde büyük bir gerileme içinde olduğu ve ezildiği söylenebilir. Bunun bir önemli istisnası geçen yıl Nicaragua'da yaygın bir halk hareketi ile ABD'nin de desteğini kaybetmiş olan Somoza'nın askeri diktatörlüğünün yıkılmasıdır. Öncü savaşın yarattığı korku, ABD'nin Latin Amerika ülkelerinde, özellikle askeri güçlerinde etkinliğini çok fazla artırmasına neden olmuştur. Nitekim ABD uzmanlarınca gerilla savaşı için yetiştirilmiş birliklerin hareketi ezmede önemli bir rol oynadığı bilinmektedir.

Gerilla savaşı ya da öncü savaş kuramı önemli ölçüde gerileyip, etkinliğini kaybetmesine rağmen, bir ölçüde Meksika hariç bütün Latin Amerika ülkelerinde şiddet ve terör devam etmekte, iktidarda bulunan askeri yönetimler tam anlamı ile kendi ülkelerinde bir işgal ordusu gibi davranmaktadırlar. Başka bir deyişle, gerillaların askeri alandaki yenilgisi bu ülkelerin daha liberal ve demokrat yönetimlere kavuşmasına yol açmamış; bugünkü haliye kurulu düzeni ve yerleşik çıkarları korumak için tek yolun devlet terörünü devam ettirmek olduğu gerçeği ortaya çıkmıştır. Bütün kıta tam anlamı ile korku atmosferi ya da faşizm içinde yaşarken, ülkeleri yönetenler artık lafta bile demokrasi sözcüğünü ağızlarına almamakta, bir bakıma içinde bulunulan durumu açıkça ortaya koymaktadırlar. Bu durum, söz konusu faşist, terör rejimlerin kurucusu ve destekçisi olan ABD'nin dış politikasını açığa çıkarmakta; bu ülkenin, dünyanın başka yerlerinde demokrasi ve insan haklarını savunan bir tavır almasının kesinlikle inandırıcı olmadığını ortaya koymaktadır.

IV. ORTA - DOĞU

Orta - Doğu teriminin, özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra siyasal bilim literatüründe kullanılmaya başlandığı söylenebilir. Günümüzde, dünyanın en zengin petrol kaynaklarına sahip olması nedeni ile Orta - Doğu denilen bölgenin çok büyük bir önem taşıdığı açıkça görülmektedir. Petrol kaynakları ve dünya stratejisinde taşıdığı büyük önem ile bunlara bağlı olarak oluşan Arap - İsrail sorunu, sözü edilen bölge üzerinde durmaya bu alanda çok sayıda araştırmanın ortaya çıkmasına neden ol-

maktadır. Bir bakıma «Orta - Doğu» deyiminin kapsamının kesin olarak belirleneceği; başka bir deyişle hangi ülkelerin bu bölgeye girdiğini saptamada görüş farklılıklarının olduğu ileri sürülebilir. Gerçekten çeşitli araştırmacılar, bölgenin sınırlarını birbirlerinden farklı biçimde belirlemektedirler.

Bununla beraber genel olarak Kuzey Afrika ülkeleri, Arap Yarımadası, Türkiye, İran, Afganistan ve Pakistan ve bu bölgeyi oluşturan alan olarak kabul edilmektedir. Yine genel olarak kabul edilen bir görüşe göre, Orta - Doğu sadece bir coğrafi tanım olarak ele alınmamakta; bu bölgede yer alan ülkelerin önemli ortak nitelikler ve sorunlar ortaya koyduğu ileri sürülmektedir. Başka bir deyişle Orta - Doğu, sadece coğrafi kıstasa bağlı olarak tanımlanan bir terim olmamakta, tanımında dinsel açıdan ortaklık yanında aynı zamanda bir de siyasal boyut bulunmaktadır. Nitekim bu siyasal boyut üzerinde önemle duran bazı siyasal bilimciler, coğrafi olarak bölgenin tam ortasında bulunan İsrail'i Orta - Doğu ülkesi saymamakta; İsrail için söz konusu olan siyasal nitelik ve sorunların diğer bölge ülkeleri ile ortak yanları bulunmadığından söz etmektedirler. Eğer bu görüş kabul edilecek olursa, Orta - Doğu ülkelerini kabaca ikiye ayırmak mümkün olabilecektir : müslüman arap ülkeleri ve müslüman olup arap olmayan ülkeler (Türkiye, İran, Afganistan, Pakistan gibi).

Yukarıdaki ayrıma bakacak olursak, İsrail dışında bütün Orta - Doğu ülkeleri için ortak bir özelliğin ortaya çıktığı söylenebilir; bu islamiyettir ve sözü edilen ülkelerin büyük bir kısmının 20'inci yüzyıl başlarına kadar, esas olarak bir islam devleti olan Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde bulundukları bilinmektedir. Bu bakımdan Orta - Doğu ülkelerinin siyasal sorunları ve rejimleri ile ilgili tartışmalara girmek için önceikle islamiyetin siyasal iktidar doktrinine kısaca değinmek gerekir. Çünkü açıkça görüldüğü gibi, islamiyetin esasları ve siyasal sisteme ilişkin temel önermeleri bu ülkelerin siyasal rejim sorunlarında hala çok önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin bölgenin en gelişmiş ülkesi sayılabilecek Türkiye'de laiklik ilkesinin siyasal rejim açısından önemi ya da arap ülkelerinde çok güncel bir sorun olan islamiyet ve sosyalizm ilişkileri, din sorununun

bu ülkelerin siyasal rejimlerinde ne kadar önemli rol oynadığını ortaya koymaktadır.

İslamiyetin, toplum yaşamının her yönünü düzenleyen, son derece geniş kapsamlı bir din olduğunu ileri sürmek mümkündür. Başka bir deyişle islam, toplumun siyasal yaşamını da düzenlemekte, bu alanda da kurallar önermektedir. Toplumsal yaşamı ve bu arada siyasal süreci düzenleyen islami kuralların topuna «şeriat» denmektedir. Şeriatın, siyasal yaşamla ilgili temel önermesi, siyasi iktidara kayıtsız baş eğmedir. Şeriatın kaynağı Kuran ve hadiselerdir; insan iradesinin tanrısal kökenleri bu temel yasaları değiştiremeyeceği kesin olarak belirtilmiştir. Ancak kıyas ya da bir çeşit yorum sayılabilecek «icma-ı ümmet» ile şeriatın kapsamı genişletilebilmektedir. Bunun dışında Kuran ve hadisler, islamda tartışma konusu yapılamaz.

Şeriata göre iktidar esas olarak tanrıya aittir ve «emirler» yani iktidarı elinde tutanlar tanrı adına hükmetmektedirler. Bu nedenle yönetime karşı çıkmak, iktidara direnmek islami siyaset doktrininde kesinlikle yadsınmakta bu tür girişimler tanrıya karşı günah sayılmaktadır. Bu nokta islami ve hıristiyanlık siyaset felsefelerinin esas olarak farklılaştığı yerdir. Hıristiyanlıkta, baştan itibaren Aquinas'ın ileri sürdüğü biçimde, tanrının insanlara bağışladığı hakları çiğneyen iktidarlara karşı direnme hakları olduğu kabul edilmiştir. Buna karşılık islamda böyle bir şey söz konusu değildir; bireyin, devletin müdahale alanı dışında bir takım haklara sahip olduğu düşüncesi hiç bir zaman tartışma konusu bile olmamıştır.

En büyük islami siyasal düşünürlerinden İbn-i Haldun, **Mukaddime** adlı yapıtında islami toplulukların ancak din kurralları ile yönetilmesi gerektiğini belirttiği görülmektedir. İbn-i Haldun, bu önerisinin nedeni olarak «arap kavminin» geriliğini göstermektedir. İbn-i Haldun'a göre son derece geri olduğu ileri sürülen araplar, böylece ancak tanrı korkusu ile bir düzen içinde yaşama olanağına sahip olacaktır. Bununla beraber 19'ncü yüzyıla kadar islami düşüncede kavimciliğin ya da ulusçuluğun yeri olmadığı görülmektedir. 19'ncü yüzyıldan itibaren islam halkları arasında ulusçuluk akımının gelişmeye başladığı ve özellikle «arap ulusçuluğunun» önemli bir akım haline geldiğine işaret edilebilmektedir. Yukarıda da değindiği gibi dünyanın en zen-

ğın petrol yataklarına sahip olan bu bölgede özellikle arap halklarının uyanışı ve ulusçulukları dünyanın düzenini etkileyecek derecede önem taşımaktadır.

Arap ulusçuluğunun en belirgin niteliği, yapıları gereği kolayca bağdaşmayan islamîyet ile «arap ulusçuluğunu» bağdaştırmak olarak tanımlanabilir. Daha somut olarak ifade etmek gerekirse, arap ulusçularına göre iki temel faktör, arapça dili ve islamîyet, ulusu oluşturmaktadır. Bu noktadan hareket eden arap ulusçuları, geri kalmışlıklarının nedeni olarak da bir yabancı etkenin sisteme girmiş olmasını ileri sürmektedirler. Bu yabancı etken «Türkler'dir» ve Türk işgali, buna göre Arapların geri kalmasına neden olmuştur. Gerçekten 19'uncu yüzyılın sonlarında ortaya çıkan Arap ulusçuluğu ideolojisi Türkiye ve Türk egemenliğini sürekli olarak olumsuz biçimde değerlendirmektedir.

Arap ulusçuluğu, ilk kez belirgin olarak 1882 yılında Mısır'ın İngiltere tarafından işgal edilmesi ile ortaya çıkmıştır. Arapçılık ortaya atılır atılmaz sorun, bu kavramı islamîyet ile bağdaştırmak ve Osmanlı İmparatorluğu ile olan ilişkileri açıklığa kavuşturmak olarak ifade edilmeye başlamıştır. Bu yaklaşımın doğal sonucu, arapların ve islamın geri kalışını Osmanlı İmparatorluğunu yöneten Türklere bağlamak olmuştur. Örneğin 20 nci yüzyılın başlarında Arap ulusçuluğunun önde gelen sözcüleri, Lütfi al-Haffaf ve Halil Ganem bu olguyu açıklıkla belirtmektedirler. Halil Ganem, 1901 yılında yazdığı bir kitapta islamın liberal bir felsefe ortaya koyduğu, ancak islami devleti despotik hale getirenlerin Türkler olduğunu ileri sürdüğü görülmektedir. Uyanan arap ulusçuluğu içinde bu tür bir ele alış doğal karşılanabilir; bununla beraber uyanan arap ulusçuluğunun anti-türk içeriği esas olarak İngiltere'nin işine yaramış ve Birinci Dünya Savaşı sırasında araplar bağımsızlık teşvikiyle Osmanlı yönetimine başkaldırmışlardır. Ancak bilindiği gibi ülkelerinde Osmanlı egemenliğini yıkan araplar bağımsız olamamış, İngiliz ve Fransız sömürge bölgeleri olmuşlardır. Arap ülkelerinin siyasal bağımsızlığı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşmiştir.

Orta - Doğu ülkeleri içinde ilk başarılı ulusal hareket Türkler tarafından yapılmış; 1920'lerde ulusal devlet kurulmuştur. Türk ulusçuluğunun da ancak 19'ncü yüzyıl sonlarında ortaya çıktığı

söylenebilir. Türk ulusçuluk ideolojisinin oluşumu üzerinde iki türlü etkenin varlığından söz edilebilmektedir. Birinci olarak toplumun doğal gelişmesi ve kendi iç dinamikleri ulusçuluk ideolojisine geçerlik kazandırmıştır. İkinci olarak dış dinamik de önemli bir ağırlığa sahip gözükmektedir. O dönem içindeki emperyalist güçler arasındaki rekabet Türk ulusçuluğu ile ilgili önemli gelişmelere neden olmuş; Rusya ile yarışma içinde bulunan Almanya ve Avusturya - Macaristan İmparatorlukları Türk ulusçuluğunu yoğun biçimde desteklemişlerdir. Bu çerçeveden olmak üzere sözü edilen ülkelerin belli başlı üniversitelerinde «Türkoloji» bölümleri açılmış ve «Turancılık» düşünce düzeyinde, burarlarda geliştirilmiştir. Böylece 20'nci yüzyıla girerken Türk ulusçuluğu, bir yönden turancılık ya da başka bir deyişle ırk esasından yorumlanırken; diğer yönden «vatan» ve «vatan üzerinde yaşayan ulus» temel kavramlar olarak alınmış, ulusçuluk bu kavramlara bağlılık olarak belirlenmiştir. Ulusal Kurtuluş Savaşının önderi Mustafa Kemal Atatürk'ün ve çevresinin ulusçuluk anlayışının kesin olarak ikinci türden olduğu söylenebilir.

Orta - Doğu ülkelerinin siyasal yapılarında görülen bir ortak süreç, bürokrasinin göreceli siyasal ağırlığıdır. 19'ncü yüzyılın başlarından itibaren keskin emperyalizmin kontrolü altına giren Osmanlı İmparatorluğu, İran ve Mısır'da devleti yöneten kesimin önderliğinde reform hareketlerine girildiği görülmektedir. Bu reformların temel amacı, çöküntüyü durdurmak, toplumsal ve siyasal birliği sağlamak olarak tanımlanabilir. Reformların içeriği ise genellikle devlet ve yönetim mekanizmalarında, gelişmiş batı ülkelerinde görülen kurumları oluşturmak biçimini taşımaktadır. Bilindiği gibi bu reformlar pek başarılı olmamış; toplumda ancak kapitalizm geliştiği ölçüde geçerli katabilmiştir. Gerçekten Orta - Doğu ülkelerinin gelişimini ve modernleşmelerini inceleyenler için, bürokrasi, reformlar ve kapitalistleşme ilişkileri son derece ilginç bir alan oluşturmaktadır. Sözü edilen Orta - Doğu ülkelerinde kapitalistleşme ve uluslaşma süreci bürokrasi ya da başka deyişle yönetici kesim eliyle yürümekte, yapılan reformlar da çoğu kez gelişmenin göstergesi olabilmektedir.

Orta - Doğu ülkelerinde de kapitalizm esas olarak dış değışkene bağlı biçimde; yani emperyalizmin toplumdaki üretim güçle-

rini geliştirmesi ile oluşmuştur. Bu oluşum hem toplumda eski toprak mülkiyetini einde tutan yönetici kesiminden farklı yeni bir yönetici kesimin ortaya çıkıp, güçlenmesine neden olmuş hem de bu kesim eliyle yürütölen bazı yapısal reformların toplumsal etkinliği söz konusu olmuştur. «Orta sınıf» sözcüğü ile de tanımlanabilen bu yeni yönetici kesim, esas olarak asker ve sivil bürokratlar ile aydınlardan oluşmaktadır. Toplumun yönetimine ağırlığını koyan bu kesim, ulusçuluk ideolojisini izlemekte ve devlet kurumunu da yoğun biçimde kullanarak toplumun sosyo - ekonomik yönden gelişmesine öncölük etmektedir. Bu, başka bir deyimle kapitalistleşme süreci olarak tanımlanabilmektedir. Ekonomik alanda kapitalistleşme ve siyasal alanda ulusçuluk kendini çeşitli biçimlerde ortaya koymakta; bu açıdan soruna yaklaşınca «Kemalizmin», «Nasırızmin» ve «Baasçılığın» ortak yanları olduğu söylenebilmektedir. Kısaca gelişme düzeyleri arasında önemli farklılıklar olmakla beraber Türkiye, Irak, Mısır ve Suriye benzer bir gelişme çizgisi ortaya koymaktadırlar.

Buna karşılık, özellikle zengin petrol kaynaklarını kontrol eden Suudi Arabistan ve Basra Körfezi Şeyhlikleri (Kuveyt, Katar, Umman, Abu Dabi gibi) geleneksel yapılarını korumakta ve göröldüğü gibi batının büyük sermayesi ile çok yakın ilişkileri içinde bulunmaktadır. Salt milli gelir açısından dünyanın en zengin ölkeleri arasına giren petrol üreticisi arap devletleri, bütün bu zenginliklerini toplumsal yapıyı değiştirmekten çok devam ettirmek için kullanmakta, bu politika önemli ölçüde başarı kazanmış gözükmektedir. Bununla beraber bölgedeki İsrail faktörü, uluslararası dünya dengesi ve özellikle arapların uluslaşma sürecinin gelişmesi gibi etkenler Orta - Doğu'nun dünyanın en hareketli ve dinamik bölgesi olma niteliğini devam ettirecektir. Örneğin Lübnan'da son iki yıl içinde ortaya çıkan olaylar, bu olaylarda o zamana kadar en radikal olarak bilinen Suriye yönetiminin aldığı tavır, Suriye - Ürdün yakınlaşması, daha sonra bu yakınlaşmanın ciddi bir çatışmaya dönmesi, Suriye ile Irak'ın benzer ideoloji ve yönetim biçimine rağmen giderek birbirlerine karşıt bir tavır almaları, Enver Sedat'ın kesinkes anti - Nasırcı bir politika izlemesi en nihayet İran, Afganistan olayları Orta - Doğu'daki toplumsal oluşumun karmaşıklığı ve kuvvet dengesinin bu karmaşıklığa tabi olarak nasıl değiştini açıklıkla ortaya koymaktadır.

SEÇİLMİŞ OKUMA LİSTESİ

I. BÖLÜM İÇİN

- Y. Abadan, **Devlet Felsefesi** (Ankara : 1959)
M. Bloch, **Feudal Society** 2 Vols. (London : 1962)
L. A. Coser, **Political Sociology** (New-York : 1966)
L. A.Coser, **Political Sociology** (New-York : 1966)
E. Çam, **Siyaset Bilimine Giriş** (İstanbul : 1975)
B. Bayer, **Siyaset Bilimine Giriş** (Ankara : 1968)
F. Engels, **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni** (Ankara : 1967)
Leo Huberman, **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla** (İstanbul : 1974)
V. I. Lenin, **Marxism On The State : Preparatory Material** (Moscow : 1972)
G. E. Lenski, **Power And Privilege. A Theory of Social Stratification** (New-York : 1966)
R. Miliband, **The State in the Capitalist Society** (New-York : 1969)
G. Sabine, **Siyasal Düşünceler Tarihi C. 2** (Ankara : 1969)
M. Sarıca, **100 Soruda Siyasi Düşünceler Tarihi** (İstanbul : 1973)

II. ve III BÖLÜM İÇİN

- T. W. Adarno, **The Autharitarian Personality.** (New-York : 1950)
R. W. Alsfyne, **The Rising American Empire** (Oxford : 1969)
G. Barraclough, **An Introduction to Contemporary History** (Middlesex : 1966)
James Bryce, **Amerikan Siyasi Rejimi** (İstanbul : 1962)
G. Burdeau, **Demokrasi, Sentetik Demene** (Ankara : 1964)
F. Burlatsky, **The Modern State And Politics** (Moscow : 1978)
H. Cantril, **Human Nature And Political Systems.** (New-York : 1961)
G. Carocci, **Faşizmin Tarihi** (İstanbul : 1965)
A. Cobban, **A. History of Modern Franca. 3 Vols.** (Middlesex : 1975)
E. Çam, **Devlet Sistemleri** (İstanbul : 1970)
A. Dawns, **An Economic Theory of Democracy** (NexYork : 1957)

- M. Duverger, **Siyasal Rejimler** (İstanbul : 1963)
D. Epstein, **Political Parties in Western Democracies** (New-York : 1967)
S. E. Finer, **Five Constitutions** (Middlesex : 1979)
D. Guerin, **Faşizm ve Büyük Sermaye** (İstanbul : 1975)
S. Holland, **The Socialist Challenge** (London : 1975)
S. Hook, **Political Power And Personal Freedom** (New-York : 1962)
K. Kinasov, **The USA and Western Europea** (Moscow : 1975)
R. Miliband, **Parliamentary Socialism** (London : 1961)
H. Pelling, **The Origins of Labor Partry** (London : 1954)
N. Poulantzas, **Faşizm ve diktatörlük** (İstanbul : 1980)
W. L. Shirer, **Nazi İmparatorluğu : Doğuşu, Yükselişi, Çöküşü**, (İstanbul : 1969)
M. Soysal, **Anayasaya Giriş**, (Ankara : 1969)
D. Thomson, **Europe Since Napolyon** (Middlesex : 1976)
T. Zafer Tunaya, **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**. (İstanbul : 1975)
G. M. Trevelyan, **British History in the Ninetenth Century And After : 1782-1919** (Middlesex : 1971)
M. C. Vernon, **Devlet Sistemleri** (Ankara : 1961)
H. V. Wiesman, **Political Systems** (New-York : 1966)
H. Wheeler, **Democracy in a Revolutionary Era** (Middlesex : 1968)

IV. BÖLÜM İÇİN

- T. Ataöv, **Sovyetler Birliği Devlet İdaresi** (Ankara : 1961)
P. Baran, P. Sweezy, **Tekelci Sermaye** (Ankara : 1973)
E. H. Carr, **A. History of Soviet Russia. 10 Vols.** (Middlesex : 1966-75)
L. Huberman, P. Sweezy, **Sosyalizmin ABC'si** (İstanbul : 1974)
A. Rosenberg, **A. History of Bolshevism** (New-York : 1967)
S. B. B. Akademisi, **Sovyetler Birliği Komünist Partisi Tarihi** (İstanbul : 1977)
A. Spirikin, O. Yakhot, **Diyaletik ve Tarihi Materyalizm** (İstanbul : 1974)
USSR Academy of Science, **History of the USSR 3 Vols.** (Moscow : 1965)
E. Wilson, **To The Finland Station**. (London : 1960)

V. BÖLÜM İÇİN

- T. Ataöv, **Afrika'da Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri** (Ankara : 1975)
N. Bukharin, **Imperialism And World Economy** (London : 1973)
P. Calvocoressi, **World Order And New States** (London : 1962)
A. G. Frank, **Capitalism And Underdevelopment in Latin American** (London : 1967)

- Gelişim Yayınları, **Devrimler Karşı Devrimler Aksiklopedisi 4. C** (İstanbul : 1975)
- K. H. Karpat, **Political And Social Thought in the Contemporary Middle East**. (Washington D. C. : 1978)
- V. I. Lenin, **Kapitalizmin Son Aşaması, Emperyalizm**, (Ankara : 1968)
- H. J. Lethbridge, **Communism In China** (Hong-Kong : 1965)
- P. C. Lloyd, **Africa in Social Change** (Middlesex : 1967)
- R. Mason, **Patterns of Dominance** (Oxford : 1970)
- B. Oran, **Az Gelişmiş Ülke Milliyetçiliği : Kara Afrika Modeli** (Ankara : 1977)
- J. Petras, **Politics And Social Structure in Latin America** (London : 1972)
- H. Radice, **International Firm And Modern Imperialism** (Middlesex : 1975)
- P. Segal, **The Crisis Of India** (Middlesex : 1965)
- P. E. Sigmund, **Models of Political Change in Latin America** (New-York : 1970)
- B. Sutcliffe, R. Owen, **Studies in the Theory of Imperialism** (London : 1972)
- E. Snow, **Red China Today**, (Middlesex : 1970)
- C. O. Tütengil, **Az Gelişmiş Ülkelerin Toplumsal Yapısı** (İstanbul : 1966)
- M. Weiner Party, **Politics in India**. (Princeton : 1957)